

*Програма дослідження
модерної історії та суспільства України
імені Петра Яцика*

*Інститут історичних досліджень
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

*Канадський Інститут Українських Студій
Університету Альберти*

*Бібліотека «України модерної»,
серія «Монографії».
Том 5*

Illia Chedoluma

**Dilemmas of Ukrainian
Mephistopheles:
AN INTELLECTUAL
BIOGRAPHY OF
MYKHAILO RUDNYTSKYI
(1889–1975)**

Manuscript-Lviv
2024

Ілля Чедолума

**Дилеми українського
Мефістофеля:
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА
БІОГРАФІЯ МИХАЙЛА
РУДНИЦЬКОГО
(1889–1975)**

Манускрипт-Львів
2024

УДК 929(477) : 82.09

Ч 35

Ілля Чедолума. Дилеми українського Мефістофеля: інтелектуальна біографія Михайла Рудницького (1889–1975). – Львів: «Манускрипт-Львів», 2024. – 452 с. + 16 іл. (Бібліотека «України модерної»; серія «Монографії», том 5).

Читач тримає в руках інтелектуальну біографію одного з найбільш оригінальних та контroversійних українських авторів ХХ століття – Михайла Рудницького. Перекладач, літературний критик, публіцист, поет та прозаїк зі змішаної українсько-єврейської родини, Рудницький був водночас одним з перших українських лібералів. Яким чином поєднувалась в Галичині на зламі століть емансипація та модернізація? Як уявлялась міжвоєнним українцям європейська культура? Чи можливо відокремити літературу від політики? Де шукати початки українського лібералізму? Як інтелектуали виживали в плинні часи соціальних катастроф? Ці питання лише мала частина спадку українського Мефістофеля.

На титульній частині обкладинки вміщено репродукцію картин Гюстава Луазо «Вулиця Кліньянкур, 14 липня» (1925; Музей Тиссена-Борнемісса, Мадрид), Ярослави Музики «портрет М. Рудницького» (1936; Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького, Львів)

На звороті картина Ерно Ерба «Львівський пейзаж» (1930-ті; Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького, Львів).

ISBN 978-966-2067-78-1

© Ілля Чедолума, 2024

© Манускрипт-Львів, 2024

ЗМІСТ

Зміст	4
«Образ доби української історії модерного часу» <i>(вступне слово наукового редактора)</i>	10
Передмова Ярослава Грицака	15
Вступ	18
Частина 1. Теорії, література та джерела	35
1. Fin-de-siècle: емансипація та покоління	36
2. Лібералізм	38
3. Літературні поля	44
4. Стратегії виживання та соціальні практики	46
5. Соціальне дисциплінування	48
6. Прикінцеві методологічні зауваги	51
7. Стан дослідження проблеми	53
8. Джерельна база дослідження	62
Частина 2. Fin-de-siècle та модерність	73
1. Поколіннєва емансипація: до історії родини Рудницьких	74
2. Світогляд і соціальні контакти Івана та Ольги Рудницьких	81

3. На берегах Золотої Липи: родина Рудницьких у Бережанах	86
3.1. Бережанська гімназія	88
3.2. Світогляд і життя Михайла Рудницького в Бережанах	91
4. «Молода Муза»	96
4.1. Творчість і світогляд молодого Михайла Рудницького: між модернізмом і лібералізмом	101
5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання»	105
6. Часи воєн і революцій (1914–1918)	112
6.1. Початок війни та окупація	112
6.2. Філософія у революційному Києві (1917–1918)	116
7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)	121
7.1. Переїзд до Парижа та робота в Секретаріаті Делегації	122
7.2. Меморандум	130
7.3. Спроба перевороту 1920 року	133
7.4. Лондон, Французька Рів'єра та рефлексії над нещодавнім минулим	141

Частина 3 Ліберал неліберальної доби147

1. Робота в редакціях, НТШ, політика	148
2. Лібералізм Михайла Рудницького та його критика	162

2.1.	«Бунт мас» Ортеги-і-Гассета	169
2.2.	Критика Рудницького	172
2.3.	Іван Лисяк-Рудницький: між консерватизмом та лібералізмом	181
3.	Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу.	188
4.	Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини	196
5.	Радянофільство Михайла Рудницького	206
6.	Образ Рудницьких в середовищі українців міжвоєнної Галичини	219
6.1.	«Проблема Рудницьких» в текстах галицьких культурних і політичних діячів	226
7.	Михайло Рудницький та польські впливи	236
7.1.	Польський <i>fin-de-siècle</i>	236
7.2.	Міжвоєнний період та середовище журналу «Sygnały»	248
Частина 4. Вживання в тоталітарну добу		255
1.	«Радянiзація» Галичини та Михайло Рудницький (1939–1941)	256
2.	«Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни	270
3.	Взаємини з владою та соціальні практики в післявоєнному Львові	282
4.	Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»	288
5.	Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів.	308

5.1. «Письменник-активіст» на службі Радянського Союзу: кілька штрихів до біографії Владіміра Беляєва	309
5.2. Михайло Рудницький та радянська пропаганда	318
5.3. Хто ж автор «прапорів»?	321
5.4. «Під чужими прапорами».	328
5.5. Як сприйняли «чужі прапори»?	332
5.6. Друге видання памфлетів та стосунки між Беляєвим і Рудницьким.	337
6. Ставлення до Михайла Рудницького за кордоном.	342
7. «Каяття» Михайла Рудницького.	346
8. Викладання у Львівському державному університеті	351
9. Конструювання автобіографій як стратегія виживання	355
10. Мережа соціальних контактів.	357
11. Контакти з-за кордону, родина	363
12. Світогляд та особисте життя.	368
Післямова	376
Подяки.	383
Список використаних джерел та літератури.	388
I. Неопубліковані джерела	388
II. Опубліковані джерела	400
III. Література.	415
Показчик імен.	439

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- АВР – Архів визвольного руху.
- АЛУ – Архів Львівського університету.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- ГДА СЗРУ – Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- ЕАУВР – Електронний архів українського визвольного руху.
- ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.
- ІЛ НАН – Інститут літератури Національної Академії Наук ім. Т. Шевченка.
- ЛННБ – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.
- НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. Вернадського.
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.
- НТШ – Наукове товариство імені Шевченка
- ОУН – Організація українських націоналістів.
- УВО – Українська військова організація.
- УГА – Українська Галицька Армія.
- УКУ – Український Католицький Університет
- УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
- УНР – Українська Народна Республіка.
- ЦДАВО – Центральний державний архів всеукраїнських об'єднань.
- ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань.
- ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки.
- ЦДАМЛМУ – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.
- ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів, м. Львів.
- СІА – Central Intelligence Agency.
- СІУС – Canadian Institute of Ukrainian Studies.
- HURI – Ukrainian Research Institute Harvard University.
- IWM – Institut für die Wissenschaften vom Menschen
- UAA – University of Alberta Archives.

«ОБРАЗ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ МОДЕРНОГО ЧАСУ»

(вступне слово наукового редактора)

Інтелектуальна біографія ще на жаль новий книжковий жанр для української літератури. Нація неповної культури не могла писати про своїх визначних людей вільно, не лякаючись дамокліва меча тоталітарної цензури. В перші десятиліття по незалежності відбувалися певні зрушення, але вони стосувалися хіба окремих відомих постатей суспільно-політичного обрїю. Крига почала скресати після Помаранчевої революції. Сьогодні вже є перші біографії людей, написані не за принципом «народився», «вчився», «творив», «помер» – робляться спроби дати оцінку передусім людини, що творила певні інтелектуальні вартості.

Ілля Чедолума належать до зовсім молодї генерації авторів інтелектуальних біографій. Його книжка є результатом захищеного докторату в Українському католицькому університеті за наукового керівництва професора Ярослава Грицака. Професор Грицак у свою чергу є автором наукової інтелектуальної біографії Івана Франка, багато зробив для оприлюднення і дослідження спадщини одного з найбільших інтелектуалів другої половини ХХ ст. Івана Лисяка-Рудницького – автора інтелектуальних біографій В. Липинського, М. Драгоманова, О. Назарука. Книга І. Чедолуми якраз присвячена дядьковї професора І. Лисяка-Рудницького, Михайлові Рудницькому. Постаті радше трагічної, ніж героїчної, якого цілком можна вписати в дискурс використаних для своєї вигоди

комуністичною диктатурою талановитих українських мислителів. Його можна віднести до цілої шерехи національних інтелектуалів, жертв комуністичного терору на теренах УРСР, таких як: Віктор Петров, Юрій Смолич, Микола Бажан, Павло Тичина та Максим Рильський. В ньому поєднувалися два начала: літературознавця-критика і науковця-філософа, ще щойно посталоого в українців європейського лібералізму, який у 1920-1930-х роках протистояв численним публіцистам і літераторам націоналістичного, консервативного, комуністичного і національно-демократичного таборів.

Важко писати про людину, яка мала назовні ніби дві протилежні іпостасі. До 1939-го року українського ліберала європейського напрямку думок, а з советської окупації Західної України – бійця комуністичного ідеологічного фронту. Це так само важко зробити, як писати про Павла Тичину часів «Сонячних кларнетів», й Тичину доби «Партії веде». Проте І. Чедолума не злякався цієї контроверсії, і зумів переконливо показати, що Михайло Рудницький залишався і під підсоветською окупацією тим самим М. Рудницьким міжвоєнного періоду, який був виразником літературної сметанки Львова, визначав літературний позапартійний вектор критики і літературознавства. Книги якого «Між ідеєю і формою» (1932) та «Від Мирного до Хвильового» (1936) фактично стали літературознавчим канонам для позамарксистської і позанаціоналістичної творчої інтелігенції на багато десятиліть вперед¹. А висновок його про важливість форми над соціальним змістом художньої літератури випередила думки Дмитра Чижевського, висловлені в книзі «Історія української літератури» (1956).

Якщо порівнювати думки і переконання М. Рудницького з його знаменитими сестрою Міленою Рудницькою і братом Іваном

¹ Відчувається спільний підхід до оцінки художньо-літературних явищ з працею Миколи Зерова «Нове українське письменство», вип. 1, «Слово», Київ, (1924), яке можна означити як антинародництво, або антиєфремівський канон літературознавства.

Рудницьким (Кедриним), навряд чи можна сумніватися, що він став іншим після 1939-го року. Мілена та Іван були класичними націонал-демократами. Перша створила модерний український жіночий рух, другий став класичним зразком журналіста-інтелектуала, виразника національного інтересу на еміграції. Ближчим до ідейних напрямних Михайла Рудницького став його племінник – видатний історик Іван Лисяк-Рудницький.

Автор наводить місця з листувань і непрямих контактів між Рудницькими після Другої світової війни і показує, що антиукраїнські випадки М. Рудницького були вимушеною дією на вимогу каральних органів совєтської влади. Зрештою, не міг випадково критик більшовизму і тоталітаризму стати головним редактором УНДОВської газети «Діло», розвінчувати репресивну практику пролетарської диктатури проти вільної думки і свободи творчості. На своєму місці, вільного від партійності інтелектуала, М. Рудницький утримував свій сектор суспільної думки й літературної критики в українських руках. Хтось воював збройно у підпіллі, хтось мав боронити національні духовні цінності у вільній полеміці на сторінках різноманітних періодичних видань.

Виникає при читанні книги часто думка, а чому ж він не емігрував, як усі майже члени великої родини, чому залишився під російською окупацією? Невже співчував все-таки в глибині душі більшовизму? Але ж не співчували російським комуністам інші інтелектуали, що лишилися під новою займанщиною: Михайло Возняк, Мирон Кордуба, Іван Крип'якевич. Вони зберігали національний стан володіння Львовом українцями. Хтось мусів лишитися під новими політичними власниками краю. А вже сам цей факт наражав М. Рудницького на великі неприємності. Не випадково під час чергового витку репресій у 1947 р. Михайло Рудницький потрапив під удар як «український буржуазний націоналіст». А, отже, щоб вижити, він мав пристосуватися до нової ідеологічної системи, «легалізуючи» систему та злочини комуністичної влади УССР.

Пишучи про свого героя дослідження будь-який автор нечасто уникає спокуси вибілити недоліки, затушувати негідні вчинки свого героя. Тяжко бути об'єктивним до героя оповіді, мимоволі хочеться його виправдати, пояснити слабкості, уникнути неприємних моментів біографії. І. Чедолума зумів у своїй книзі не попасти у цю пастку. Він показує і прояви певного конформізму М. Рудницького, і не завжди гарні етичні вчинки. Від цього книга виграє в об'єктивності. Їй більше віриш. І не завжди був принциповим і відповідальним М. Рудницький, коли працював у дипломатичній місії УНР, іноді видається невинуватою аполітичність, може занадто багато дозволив підігравати советам, коли долучився до створення книжки кагебіста Володимира Беляєва «Під чужими прапорами» (1954). Проте, легше критикувати, аніж потрапити на місце Рудницького у добу сталінщини, коли і за менші провини люди потрапляли до в'язниці. А саме ця книжка Беляєва, можливо, і врятувала Михайла Рудницького від арешту. Як тут не згадати Миколи Бажана з його статтями на підтримку українофобських нападів Лазара Кагановича у тому ж таки 1947-му році, через що постраждав навіть найближчий його товариш – Юрій Яновський. Автор книжки показує, що В. Беляєв був фактично куратором М. Рудницького в КГБ, і від його думки та прихильності залежала доля вченого-літературознавця. Звідси і незрозуміла на перший погляд «дружба» між такими різними людьми як М. Рудницький і В. Беляєв.

Бували і інші «гріхи» професора-літературознавця. Один з перших і найсолідніших франкознавців не міг не знати правди про стосунки І. Франка і М. Грушевського. Але трактував їх Михайло Іванович в дусі сумновідомих спогадів А. Ключко-Франко, Франкової доньки. Її політики компартії на розз'єднання двох великих українців у два ворожі табори: буржуазних націоналістів і революціонерів-демократів. Спогади М. Рудницького про І. Франка на диво, одні з найодіозніших своєю неправдою і свідомим

фальшуванням². І експлуатував нещадно Грушевський Франка, і використовував для своєї фінансової вигоди, і заздрих Каменяреві, й затирає кар'єрою. Не прохопився і словом, що саме завдяки Грушевському Франко потрапив в НТШ і цей період їхньої співпраці був найпліднішим часом творчості останнього. Причину і тут варто шукати у замовленні саме таких спогадів відповідними ідеологічними органами компартії. Не можна забувати, що М. Рудницький був під постійним недріманним оком КГБ.

Ілля Чедолума намалював переконливий, базований на великій кількості джерел, образ українського інтелектуала у часи різних іноземних займанщин України ХХ ст. Книжка буде цікавою не лише дослідникам біографії Михайла Рудницького, вона дає глибинний образ доби української історії модерного часу.

Ігор Гирич

² Докладніше про організований характер компанії проти М. Грушевського, у якій активну участь узяв М. Рудницький див: Гирич, І. (2021). Предтечі наукового грушевськознавства: В.Дорошенко і О.Оглоблин та зміна парадигми бачення постаті М. Грушевського. *Михайло Грушевський. Студії та джерела. Кн.3*. К.: ІУАД, С.141-192; Гирич, І., Тихолоз, Н. (2022). «носіться далі з своїм Грушевським...»: листи Анни Клочко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США. *Українська біографістика*. Вип. 23, с. 192–261.

ПЕРЕДМОВА

Серед приємностей академічної кар'єри є одна особлива: писати передмови до праць своїх талановитих учнів. Рівень приємності зростає, коли ця праця пов'язана з темами, якими сам давно займався, а ще більше якщо ти можеш сам багато дізнатися і навчитися з неї. Книжки Іллі Чедолуми, яку Ви зараз тримаєте у своїх руках, належать саме до таких робіт.

Вона присвячена Михайлові Рудницькому, одній з найбільш неординарних, а водночас недооцінених постатей в українській інтелектуальній історії. Його неординарність визначалася самим його походженням. Він був одним з тих небагатьох галицьких українців, який походив зі змішаної українсько-єврейської сім'ї. Таких родин було всього-на-всього декілька десятків. Це було не лише менше одного відсотка – це навряд чи становило одну десяту відсотка з усіх українських шлюбів. Але родина Рудницьких була винятком серед винятків. Четверо з п'яти дітей, які народилися від цього шлюбу, залишили помітний слід в українській історії: сам Михайло був знаним науковцем-літературознавцем, літературним критиком та публіцистом, його сестра Мілена – політичною діячкою та організаторкою жіночого руху, брат Іван (Кедрин-Рудницький) – одним з найвідоміших українських журналістів ХХ ст., а інший брат Антін – українським композитором. Природа не зупинилася на цьому поколінні, бо сином Мілени був Іван Лисяк-Рудницький – без сумніву, один з найбільших українських істориків ХХ століття.

Я займався поширенням спадщини Івана Лисяка-Рудницького в Україні з того часу, як вперше прочитав його твори. Знаю

з розповідей багатьох моїх українських та неукраїнських колег, яке велике враження він справив на їхній спосіб думання про історію України. Але помимо історичної науки, Іван Лисяк-Рудницький був ще теоретиком української ліберальної думки.

Ілля Чедолума переконав мене – і, надіюся, так само переконає читачів його книжки – що Іван Лисяк-Рудницький мав прецедент в особі свого дядька, Михайла Рудницького. Останній теж, помимо того що був науковцем, був ще й одним з перших українських лібералів. Заслугою Автора є те, що він вплив три нитки біографії Михайла Рудницького: його змішане українсько-єврейське походження, його заняття літературою та ліберальні погляди – в канву одної і тої самої історії. Виявляється, усі ці три аспекти тісно пов'язані між собою. Яким чином, не беруся тут казати – краще, хай про це дізнаються читачі, коли дочитають цю книжку до кінця.

Але кінцевий розділ розкриває ще один аспект в історії українському лібералізмі: він не міг ніколи розвинутися в Україні з огляду на повоєнну політичну реальність. Тим-то доля Михайла Рудницького нагадує долю іншого, на той раз польського ліберала, Генрика Юзевського. Близку біографію останнього під назвою «Нариси таємної війни» написав відомий американський історик Тімоті Снайдер. Книжку Іллі Чедолуми варто читати у парі з цією книжкою, благо що її український переклад появился зовсім недавно, у 2023 році.

Маю ще одну особливу радість, пов'язану з цією книжкою. Вона написана на основі дисертації, якою я керував у рамках Програми єврейських студій в Українському Католицькому Університеті. Багато з бібліографічних посилань, які ви знайдете у цій книжці, на роботи Ернеста Геллнера, Карла Шорске, Мирослава Шкандрія та ін. – ми обговорили на спільному семінарі докторантів Українського Католицького Університету та Національного Університету «Києво-Могилянська Академія», котрий ми провадили спільно з проф. Олею Гнатюк. Саму дисертацію Ілля

захистив за два дні до початку повномасштабної війни. Опонентами на захисті разом з Олею Гнатюк був Тімоті Снайдер. А переробляв дисертацію у книжку Ілля у перший рік війни в рамках іншої школи – семінару, зорганізованому проф. Ельжбетою Матинею Новою Школою Соціальних Досліджень у Нью Йорку. Кожен автор, кожна і кожен опонент та організатори семінарів самі належать до традиції центрально-європейського лібералізму і продовжують її своєю науковою та публічною працею.

В Україні і поза Україною раз-по-разу чути заяви, що український лібералізм помер. Вихід книжки Іллі Чедолуми показує, що так не є. Український лібералізм має свою історію, своє теперішнє, і, з огляду на чисельне середовище, в якій постала ця книжка, матиме своє майбутнє.

Бажаю читачам цієї книжки приємних вражень, а її Автору – нових книжок, таких саме добрих й талановитих, як ця інтелектуальна біографія Михайла Рудницького.

*Ярослав Грицак,
професор Українського Католицького Університету*

ВСТУП

У 1933 році син відомо галицького діяча Антона Крушельницького Тарас видав збірку сатиричних повістей-памфлетів «Будуємо галицький Пантеон!»³. У ній він назвав найяскравішими українськими публіцистами в Галичині Михайла Рудницького, Осипа Назарука та Дмитра Донцова, які, відповідно, представляли три ідеологічні течії: лібералізм, консерватизм та націоналізм. З усіх трьох найбільше пощастило з монографічними дослідженнями Дмитру Донцову⁴. Ця книга – перша спроба синтезу інтелектуальної біографії Михайла Рудницького. А Осип Назарук і досі чекає на свого біографа⁵.

Насичена драмами і різноманітними колізіями біографія публіциста, перекладача, літературного критика Михайла Рудницького – це квінтесенція українського ХХ століття. М. Рудницький народився на пограниччі імперії Габсбургів, яким в той час була

³ Крушельницький, Т. (1933). *Будуємо галицький Пантеон!* Львів: Видавництво «Критика».

⁴ Сосновський, М. (1974). *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк – Торонто; Квіт, С. (2013). *Дмитро Донцов: ідеологічний портрет*. Львів: Галицька видавнича спілка; Зайцев, О. (2019). *Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922–1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії*. К.: Критика; Erlacher, T. (2021). *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes. An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. Harvard Ukrainian Research Institute.

⁵ Див.: Ред. Лисяк-Рудницький, І. (1976). *Вячеслав Липинський. Архів. Том 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського*. Філадельфія, Пеннсильванія; Дядюк, М. (2004). *Передмова / Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930)*. НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Львів.

Галичина. Як і багато інших інтелектуалів та діячів з пограниччя, він походив зі змішаної сім'ї. Однак, на відміну від поширених у ті часи польсько-українських чи польсько-єврейських родин, його українсько-єврейська сім'я була радше винятком, ніж правилом. Михайлові Рудницькому довелося жити буквально в різних епохах: спочатку в габсбурзькій Галичині, після 1917 р. в революційній Україні, потім у польській Галичині міжвоєнного періоду, а після 1939 р. цей регіон стає тереном боротьби між радянською і німецькою тоталітарною системою. Весь цей час М. Рудницький прагнув реалізувати ідеї свободи творчості та плюралізму поглядів, які намагався втілити у *мінливі часи* соціальних змін і катастроф. М. Рудницький не був найвідомішим українським інтелектуалом ХХ ст., не був провідником політичного руху чи військовиком. Сучасники часто не розуміли його і не сприймали його ідей. Проте він належав до тієї категорії людей, які принципово в своєму житті ставили на свободу, сповідували її в доступних їм сферах і прагнули налагодити контакти з представниками інших націй, зрозуміти їх культуру, плекати абсолютно нове на основі найнесподіваніших синтез. Те, що Україна з часу повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року стала для всього світу символом *свободи*, яка протистоїть *несвободі та тиранії*⁶, підкреслює важливість цих концептів і необхідність досліджувати їх інтелектуальну історію.

Ідея цієї книги полягає в тому, щоб показати на прикладі однієї біографії, як, здавалось би, маргінальна течія в українській інтелектуальній історії виявилась однією з найбільш життєздатних і змогла попри всі перепони реалізуватися, хоч і з великим запізненням, майже через сотню років. Ця течія – *український ліберальний проєкт*. Ми вже досить багато знаємо про країні

⁶ Про путінський режим як втілення несвободи та тиранії, див.: Снайдер, Т. (2020). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка*. К.: Човен.

праві⁷, та ліві течії⁸ української думки ХХ ст., маємо відповідні синтети. В останні десятиліття зросло зацікавлення також консервативною течією на українських теренах⁹. Але українському лібералізму пощастило значно менше. Нечисленні дослідники лише побіжно торкалися цього питання¹⁰. Загальником в літературі стало твердження, що першим українським лібералом був Михайло Драгоманов, а що далі сталося з українським лібералізмом – немовби оповито таємницею¹¹. Ця теза про лібералізм

⁷ Див.: Зайцев, О., Беген, О., Стефанів, В. (2011). *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український національний рух у Галичині (1920–1930–ті роки)*. Львів: Видавництво УКУ; Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: нариси інтелектуальної історії*. К.: Критика.

⁸ Див.: Солдатенко В. (2006). *У пошуках соціальної і національної гармонії (ескізи до українського комунізму)*. К.: Світогляд; Величенко, С. (2017). *Імперіалізм і націоналізм по-червоному: українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925)*. Львів: Видавництво УКУ.

⁹ Див.: Венланд, А. В. (2015). *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією*. Львів: Літопис; Лехнюк, Р. (2019). *На порозі модерного світу. Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ століття*. Львів: Літопис; Гирич, І. (2019). *В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії)*. К.; Осташко, Т. (2022). *Україна В'ячеслава Липинського*. К.: Темпора; Гай-Нижник, П. (2023). *Український націонал-консерватизм: Гетьманський рух. Книга I. 1900–1936*. К.: Саміт-книга.

¹⁰ Гай-Нижник, П. (2014). Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. Гілея. Вип. 88 (№9), с. 5–14; Панчук, М. (2022). Актуальність ліберальної ідеї в Україні: досвід перших політичних партій. *INTERMARIUM: history, policy, culture*. Issue 10, с. 25–36; Tomenko, M. (1996). The Liberal idea in Ukraine. *Ізборник*. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/e04.htm>; Більш детальніша спроба «встановити» ліберальних мислителів серед українських діячів в: Bunyk, M., Krasnozhan, L. (2018). Liberalism in Ukraine. *Econ Journal Watch*, 15 (1), pp. 83–104.

¹¹ Гай-Нижник, П. (2014). Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. Гілея. Вип. 88 (№9), с. 13; Панчук, М. (2022). Актуальність ліберальної ідеї в Україні: досвід перших політичних партій. *INTERMARIUM: history, policy, culture*. Issue 10, с. 27–28.

М. Драгоманова, вперше чітко сформульована в есеях відомого українського діаспорного історика Івана Лисяка-Рудницького, не-божа Михайла Рудницького, переважає в літературі й досі. Кілька тез наскрізною лінією проходять через книгу. Перша і найважливіша полягає в тому, що біографія Михайла Рудницького є знаковою ілюстрацією історії українського лібералізму, а ширше – сумної долі ліберального проєкту в Центральній-Східній Європі. Одна з головних ідей цієї книги полягає в тому, що український лібералізм – досить молодий феномен, і початки *модерного українського лібералізму* припадають аж на період після Першої світової війни. Повоєнні 1920-ті рр. стали часом становлення цілого ряду модерних українських ідеологій: консерватизму як цілісної концепції В'ячеслава Липинського, українського інтегрального націоналізму та українського націонал-комунізму. Всі ці ідеології постали як наслідок потреби осмислення недавнього досвіду постання української нації, державності та поразки під час визвольних змагань 1917–1923 рр. Міжвоєнна Європа, за висловом першого президента Чехословаччини Томаша Масарика, була «лабораторією, побудованою на величезному цвинтарі, який після себе залишила світова війна». Європейці були змушені експериментувати: ні традиційна, ні династична легітимність вже не працювала, а нові принципи ще не сформувались. В політику приходять нове покоління, яке вступає в гострий конфлікт з попередниками. Часописи та журнали стають медійними рупорами нового типу політики, тісно пов'язаного з повоєнним публічним простором. Ідеологічний спектр повоєнного часу значно розширюється порівняно з початком ХХ ст.¹² В Галичині в цей час за увагу та підтримку українців боролися політики-центристи, націонал-комуністи, інтегральні націоналісти та консерватори від русофільського до католицького спрямування. В цьому калейдоскопі журналів,

¹² Müller, J.-W. (2011). *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*. Yale University Press, p. 50.

газет, політик та ідеологій численні представники родини Рудницьких були одними з перших *українських лібералів*.

Рудницькі винайшли інтелектуальну традицію сприйняття Драгоманова як початку українського лібералізму. Хоча схоже, що початком традиції модерного українського лібералізму був не М. Драгоманов чи, наприклад, В. Липинський, а, власне, самі Рудницькі. «Винайдення» інтелектуальних попередників дозволяло не лише розкривати власний світогляд в текстах, виступаючи від власного імені, а позиціонуватись як представники плюралістичної ліберальної традиції з глибоким корінням, що бере початок ще в ХІХ ст.¹³.

Ліберальний світогляд Михайла Рудницького розглядається в книзі не стільки з ідеологічних позицій, а радше як особистісний вибір та світогляд в контексті свого часу. Цей світогляд мав мало спільного з традицією класичного лібералізму ХІХ ст., з її наголошенням на взаємозв'язку між правами та обов'язком, республіканськими ідеями загального блага. Навпаки, світогляд Рудницького відображав тенденції нового виду лібералізму, який тільки починав зароджуватись у міжвоєнний період, з його поворотом до індивідуальності та свободи. Небіж Михайла, знаменитий український діаспорний історик Іван Лисяк-Рудницький, хоч і знаходився під значним інтелектуальним впливом дядька, однак як мислитель був представником класичного лібералізму взірця ХІХ ст. Така «еволюція навпаки» серед представників двох поколінь однієї родини походила з вибору різних шляхів, якими йшли до лібералізму представники родини Рудницьких. В цьому сенсі вони стали ілюстрацією відомого поділу Ісаї Берліна на негативну свободу (від чого) та позитивну (для чого). Як можна це пояснити? Одна з можливих відповідей, яка дається в цій книзі полягає

¹³ Перша українська спроба осмислення ліберальної філософії припала аж на початок ХХІ ст., див.: Упор. Проценко, О., Лісовий, В. (2002). *Лібералізм: антологія*. К.: Смолоскип.

в тому, що світогляд Михайла Рудницького базувався на модерністських ідеях «мистецтва заради мистецтва» періоду *fin-de-siècle*, одним з постулатів яких була свобода самовираження митця, а отже індивідуальна свобода особистості, без якої це неможливо. Тим часом, молодий Іван Лисяк-Рудницький ріс в 1930-х рр. під сильним захопленням ідеями консерватизму через вплив таких постатей як Осип Назарук та В'ячеслав Липинський. Звідси більша схильність до тяглості політичних традицій, усвідомлення громадянської відповідальності. Тому, коли наприкінці 1940-х рр. Іван Лисяк-Рудницький розірвав символічно з гетьманським консервативним рухом, він логічно еволюціонував в бік лібералізму. Межа між класичними консерватизмом та лібералізмом, як показано в книзі, завжди була надзвичайно ефемерною.

Міжвоєнний період, на який припадає пік творчості та діяльності М. Рудницького, був часом, коли Європа, дедалі більше заграючи з комунізмом і фашизмом, перетворилась, за влучною метафорою історика Марка Мазовера, на «темний континент»¹⁴. В українському випадку ситуація виглядала ще складніше. З одного боку, вкрай несприятливим був зовнішній контекст, себто відсутність власної державності і, відповідно, необхідних інститутів. Ні міжвоєнна Польща і Румунія, ні, звісно, Радянський Союз не були соціально-політичними системами, які сприяли б формуванню ліберальних середовищ. Крім цього очевидного зовнішнього фактора, за відсутністю широкого українського ліберального руху стояли й глибші причини. Головна з них – аграрність економіки країн цього регіону. Аграрність, брак потужної промислової бази, а отже й вагомого прошарку середнього класу перетворювали країни Центрально-Східної Європи, за термінологію соціолога Іммануїла Валлерстайна¹⁵, на «країни периферії». Відсутність

¹⁴ Mazower, M. (1999). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Alfred A. Knopf

¹⁵ Див.: Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system IV. Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. University of California Press.

середнього класу, на основі якого могли б сформуватися ліберальні осередки, стала однією з головних причин того, що ліберальний проєкт зміг втілитися лише на теренах міжвоєнної Чехословаччини – найбільш індустріально розвинутого регіону Габсбурзької монархії з сильним впливом німецької культури. Та навіть за таких обставин ми маємо приклади спроб створення лібералами політичних проєктів у цьому регіоні. Найвідоміший пов'язаний з постаттю соратника Юзефа Пілсудського, Генрика Юзевського (1892–1981) та його «експериментом» на Волині. Але навіть випадок Г. Юзевського показує, що ліберальні інтенції особи часто поступаються авторитарним тенденціям політичної реальності¹⁶. Михайло Рудницький належав до того ж покоління, що й Г. Юзевський. Також обидва прагнули поєднати в житті лібералізм і мистецтво. Різниця між ними полягала в тому, що український лібералізм, як видається, так і не зміг оформитися *інституційно та політично*. Стан дослідження цієї проблематики не дозволяє на даний момент прийняти чи спростувати тезу про те, що УНДО або ж інші українські легальні партії були в міжвоєнний період українським ліберальним політичним середовищем¹⁷. Але той факт, що газета «Діло» представляла УНДО, а позицію з питань культури в ній визначав Михайло Рудницький (як редактор), дає частково підстави вважати УНДО силою ліберального політичного напрямку. Все ж, українське ліберальне середовище у міжвоєнну добу було яскравіше представлене митцями, ніж політиками. Його творили народжені в Центрально-Східній Європі на зламі XIX і XX ст. інтелектуали з широкими поглядами ліберальної орієнтації, які мислили категоріями, ширшими за кордони та національні

¹⁶ Про Юзевського та його лібералізм див.: Snyder, T. (2005). *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. Yale University Press.

¹⁷ Про українські легальні партії в міжвоєнній Польщі, див.: Зайцев, О. (2022). *Українці в Сеймі та Сенаті Польщі (1922–1939)*. Львів: Видавництво УКУ.

поділи, але здобули освіту вже в епоху націоналізму. Відень перестав для них бути столицею. Варшава виявилася занадто провінційною внаслідок переваги етноцентризму над універсалізмом. Тільки Париж надалі залишався незмінним пунктом орієнтації на культурній мапі Європи¹⁸. Саме тому біографія літературознавця Михайла Рудницького дає ключ до розуміння специфіки історії українського лібералізму в ХХ ст.

Друга теза полягає в тому, що з філософської точки зору біографія М. Рудницького є ілюстрацією до теорії Ернеста Гелнера про протистояння двох концепцій знання – індивідуалістичної / атомічної та органічної¹⁹. Перша передбачає відокремлення мислителя від суспільства і осмислення своєї індивідуальності та окремішності. Друга – сприймає мислителя як органічну складову суспільства, в якому він живе і творить. У випадку М. Рудницького це проявлялося в дилемі поєднання індивідуальної свободи, ліберальної культури, що стояла на захисті творчості окремого індивіда, з одного боку, – і необхідності жити в різних соціальних системах упродовж ХХ ст., брати участь у культурних і політичних процесах під час визвольних змагань міжвоєнного та радянського періоду – з іншого.

Третя теза: родина Рудницьких і зокрема Михайло Рудницький були «дітьми» модернізації, а саме – процесів секуляризації та емансипації. Ці процеси створили передумови і уможливили шлюб між його батьками Іваном Рудницьким та Ідою Шпігель. Батьки Михайла Рудницького належали до двох різних етносів і віросповідань, проте обоє стали першим поколінням галичан, які відчули на собі трансформаційний вплив модернізації та відходу від традиційного суспільства ХІХ ст.

Четверта теза: світогляд Михайла Рудницького сформувався і залишався упродовж усього життя значною мірою

¹⁸ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 257.

¹⁹ Gellner, E. (1998). *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge University Press, p. 3–6.

модерністським. Рудницький за віком вже не належав до першого покоління модерністів, але завдяки своїм раннім зацікавленням літературою та культурою встиг увійти до середовища львівської «Молодої Музи», завдяки цьому застрибнувши в останній вагон «першого потягу модернізму».

Щоб підтвердити ці сміливі тези, я обрав жанр інтелектуальної біографії. Зі всієї щедрої на цікаві багатогранні постаті родини Рудницьких, я зупинив свій вибір на Михайлові Рудницькому як найбільш контроверсійній та неоднозначній особі. Деякі сучасники вважали його талановитим літературним публіцистом, прихильником ідей свободи та лібералізму, натомість інші – безпринципним радянофілом або ж носієм деструктивних ідей «бунту заради бунту», «безідейності» та розкладаючого українську націю ліберального тунку.

Відомий історик Тімоті Снайдер починав свою наукову кар'єру з питання «Навіщо писати біографію?». Він висунув чотири тези: 1) біографії цікаві, тому що вони до певної міри *типові* для своєї нації, класу, покоління чи періоду; 2) біографії виправдані, якщо їх суб'єкт був *впливовим*; 3) вартісні, якщо досліджувана постать була *винятковою*, займала незвичайні позиції, сповідувала оригінальні ідеї і т. ін.; 4) якщо біографія *ілюстративна*, вона показує нам на протязі одного життя різні контексти і змушує цікавитися ширшими питаннями²⁰. Попри всі нові течії та підходи в історіографії, від самого початку появи історії як сфери пізнання й досі в центрі історичних досліджень залишається людина. Це причина того, що від «Порівняльних життєписів» Плутарха й донині біографії продовжують писати, вони не зникають як підвид історичних досліджень. Життєписи, коли вони не зводяться лише до

²⁰ Snyder, T. (1998). *Nationalism, Marxism and Modern Central Europe. A biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*. Ukrainian Research Institute, Harvard University, p. 3-4.

переказу фактів, дозволяють глибше проникнути в життя людини минулого, скинути ланцюги анахронізмів і реконструювати її світогляд.

На відміну від пізньорадянського періоду, інтерес до М. Рудницького знову повертається у публічний простір. В 2019 р. Верховна Рада України прийняла постанову про відзначення ювілею Михайла Рудницького на державному рівні²¹. Біографія М. Рудницького, який позиціонував себе не як політичного, а як *культурного* діяча, дозволяє вивчати минуле України саме в категоріях історії культури. Особливо перспективним видається дослідження різних напрямків української культури, їхньої взаємодії та еволюції. Розгляд культурницьких дискусій, що їх, часто з подачі Рудницького, започатковували міжвоєнні часописи «Назустріч», «Діло», «Вістник», «Нова зоря» тощо, контекстуалізує і проблематизує цілу низку питань, актуальних і для сучасного українського суспільства. Якою має бути українська культура? Інклюзивною чи ексклюзивною? Що таке «європейськість», «Європа», «Захід», «Азія», і що саме з цих амбівалентних понять варто залучати до української культури? Всі ці та супутні їм питання, пролунавши в публічному просторі ще на початку ХХ ст., залишаються актуальними й сьогодні, а відповіді на них визначатимуть майбутнє України.

В дослідженні я намагався знайти відповіді на такі питання: Якими були інтелектуальні та соціокультурні контексти, що вплинули на формування світогляду Михайла Рудницького? Як сімейний контекст впливав на життя і погляди Рудницького? Яким був образ сім'ї Рудницьких в міжвоєнний період? Які головні ідейні аспекти його інтелектуального світогляду? Звідки беруться початки

²¹ Постанова Верховної Ради України Про призначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, №3, ст.24): <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-19#Text>.

українського лібералізму і як з цим пов'язана сім'я Рудницьких? Які взаємовідносини інтелектуалів і влади в умовах окупації й тоталітарних режимів? Яким було ставлення Михайла Рудницького до радянської системи? Наскільки він був залучений до офіційних і неофіційних інформаційних кампаній радянської влади? Якою була мережа соціальних контактів Михайла Рудницького після Другої світової війни? Як сприймали М. Рудницького в різних емігрантських середовищах і які були його контакти за кордоном в радянський період?

У першій частині книги читач може ближче ознайомитися з «дослідницькою кухнею» автора. Тут висвітлена література і джерела, використані в цьому дослідженні. Будь-яка серйозна дискусія починається з дефініцій, відповідно поміщений категорійний апарат дослідження, а також теорії, які я намагався застосувати до емпіричного матеріалу.

У другій частині з родинного контексту, походження батьків та періоду формування Михайла Рудницького до 1922 р. починається біографія головного героя книги. Я показую, як контекст модернізації уможливив появу родини Рудницьких. Яким був світогляд батьків Михайла Рудницького, в яких умовах він ріс і як це вплинуло на його власний світогляд. Модернізм, який виник в часи *fin-de-siècle*, мав вирішальний вплив на світогляд молодого Рудницького. Як і польський вплив та навчання в Парижі. Сім'я Рудницьких постала завдяки процесам секуляризації та емансипації як складників ширшого явища модернізації. Особистий вибір Михайлових батьків Івана Рудницького та Іди Шпігель був результатом підставового почуття кохання, а водночас виявом бунту модерності проти традиції. Натомість життєвий шлях Михайла Рудницького став проявом бунту проти модерності як ідеї прогресу та супутніх модерних явищ. «Молода Муза», відмова від правничої професії на користь літератури стали протестом М. Рудницького

не тільки і не скільки проти власного батька, але проти батьківської культури. Так само вибір постаті Івана Франка для університетських студій був його своєрідним бунтом проти галицького університетського бомонду. Однак І. Франко для М. Рудницького був радше моделлю, ніж прикладом, адже модернізм М. Рудницького заперечував елементи поступовства у світогляді І. Франка. Це добре ілюструвало зміни у світоглядах різних поколінь. На відміну від Відня, це не був виступ проти лібералізму, а проти народовницького націоналізму з його наскрізною ідеєю «служіння народу» та розбудови нації. Фактично це був бунт проти самої місії буття інтелігентом, а також спроба критики просвітницької ідеї поступу. Смерч Першої світової війни заносить Рудницького до революційного Києва, де він викладає та штудіює філософію. Після цього він опиняється у Парижі, на Версальській мирній конференції, як секретар української делегації. Роль Рудницького в цій історії значно більша, ніж прийнято було вважати досі, особливо у світлі спроби перевороту і захоплення керівництва делегації в серпні 1920 р., деталі якого – цікавий штрих в історії української дипломатії.

Третя частина стосується найбільш продуктивного періоду в житті Михайла Рудницького – його перебування у Львові між поверненням у вересні 1922 р. і початком Другої світової війни у вересні 1939 р. У міжвоєнний період перед ним постала нова дилема – як сповідувати модерністський світогляд в авторитарній Польщі, де галицькі українці активно підтримували націоналізм (включно з його крайнім проявом – інтегральним націоналізмом) та комунізм? Це призвело до того, що у міжвоєнний період модернізм Михайла Рудницького набув форми літературно-мистецького ескапізму та *культурного* лібералізму. В очах опонентів М. Рудницький поставав як «космополіт», якому байдуже все українське. Основою світогляду Михайла Рудницького в цей час були три

поняття: «свобода», «індивідуальність» та «контакт» між культурами. Тому, Рудницький виступав за найтісніші контакти з культурами, які вважались політичними ворогами української ідеї: польською та російською. Завдяки своїй позиції редактора наймасовішого українського видання у Галичині («Діло»), Михайло Рудницький мав постійний вплив на літературні процеси. Значну частку своїх зусиль у цій сфері він спрямовував на те, щоб відмежувати літературне поле від поля влади та політики, тим самим відтісняючи головного конкурента – Дмитра Донцова, який, своєю чергою, бачив Україну складовою Європи, де «європейська культура» мала цінність в контексті ідей експансії та боротьби. Україна, на думку Донцова, мала стати своєрідною «фортецею» в боротьбі цієї Європи з «азійською» Росією. Водночас, М. Рудницький прагнув заперечити місію інтелегента з її наскрізним «служінням народові» і стати інтелектуалом, в його розумінні – вільним мислителем і митцем. Це робило поняття «свободи» у його світогляді ближчим до розуміння цього концепту як звільнення від будь-яких обмежень та обов'язків, аніж покладання на себе відповідальності.

Четверта частина книги завершує біографію Михайла Рудницького періодом від початку Другої світової війни і до його смерті в 1975 р. З осені 1939 р. його модерністські та ліберальні ідеали розбиваються об стіну тоталітарної комуністичної реальності. М. Рудницький був змушений, через своє походження, переховуватись від нацистів протягом війни, з іншого боку – повинен був жити у післявоєнному радянському Львові в атмосфері тотального контролю та державних репресій. Радянська влада активно використовувала відому серед галичан постать Михайла Рудницького в ідеологічних кампаніях проти українських націоналістів. В публічному житті радянського Львова він вже не міг виражати своїх міркувань, тож йому залишався для самореалізації

тільки приватний простір – спілкування, листування, викладання в університеті, хоч навіть це викликало гостру негативну реакцію з боку представників комуністичної влади і посилювало їхню недовіру. Найбільша інтелектуальна трагедія М. Рудницького в радянський період полягала в тому, що навіть за цю відносну свободу в особистому просторі йому довелося платити співпрацею з органами держбезпеки СРСР. Отже, він опинився між двох вогнів. З одного боку, його участь у пропагандистських кампаніях проти українських націоналістів давала підстави вважати його радянським колаборантом. З іншого боку, незалежна позиція, незгода брати участь у практиках соціального дисциплінування української інтелігенції ставили під сумнів його лояльність до режиму в очах радянської влади, а наявність родичів закордоном та контакти з ними лише посилювали підозрілість органів держбезпеки. Багато критиків зображували його як симпатика радянської системи, насправді ж партійні документи доводять, що для радянської влади Михайло Рудницький так і залишився «чужим», уламком «старого світу». Про недовіру до Рудницького свідчить і те, що йому не дозволяли покидати межі Радянського Союзу. Він не сприймав радянську владу як «свою», проте вдавався до самоцензурування. Вибираючи стратегію виживання в післявоєнному Львові, він намагався балансувати між показною лояльністю до радянської влади і збереженням власної моральної та світоглядної позиції. Це дозволило йому вціліти, не розділити долю ні вбитого Ярослава Галана, ані засудженого Василя Барвінського.

Попри те, що автор поділяє підхід Карла Поппера до наукових досліджень, який стверджував можливість приросту знань²², також варто не забувати про обмеження, якими так чи інакше скутий кожен історик. Добрий історик прагне, за Робіном Дж.

²² Поппер, К. (1994). *Відкрите суспільство та його вороги*. Том 2. К.: Основи, с. 438.

Колінгвудом, зрозуміти думки людей попередніх епох, тим самим знову і знову переживаючи події минулого²³. Це веде до того, що епістеміологічно реконструюючи історію, історики водночас її конструюють²⁴. На думку автора, реальність існує як в сучасності, так і в минулому. Недоступна для пізнання, вона залишається недосяжним моральним орієнтиром для дослідника, слугуючи йому маяком, що світить в тумані минулого. Як зазначав Норман Дейвіс, «добрі історики мусять визнати свої обмеження. Найгіршими істориками є ті, хто уявляє, що вони не мають жодних обмежень»²⁵. Ця праця – інтердисциплінарна, себто написана на перетині кількох гуманітарних галузей: історії, літературознавства, соціології та філософії. І тільки в першій з них автор може засвідчити бодай якусь фаховість. Це головна причина, чому літературно-критичну чи перекладацьку діяльність Михайла Рудницького я зачіпаю лише побіжно, в контексті дослідження його світогляду, залишаючи ці аспекти фахівцям. Інший же фактор, який впливає на моє дослідження, це моя світоглядна суспільно-політична позиція, яку можна схарактеризувати як суміш консерватизму та лібералізму. Я прихильник *плюралістичного політичного центрizmu* в Україні. Слушною пересторогою для дослідника інтелектуальної історії також є твердження британського дослідника Роджера Скрутона, який критикує «лавджоївський» підхід²⁶ до аналізу історії ідей: «Історики ідей постійно повторюють ту саму помилку, коли припускають, що ідеї мають власну, окрему історію і що одна ідея породжує іншу, так само як одні метеорологічні умови породжують

²³ Колінгвуд, Р., Дж. (1996). *Ідея історії*. К.: Основи, с. 241.

²⁴ Гуревич, А. (1993). *Исторический синтез и школа «Анналов»*. М.: Ин-дрик, с. 7.

²⁵ Цит. за: Грицак, Я. (2018). «Біографія історика визначає спосіб, у який він пише про історію...». *Україна Модерна*. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/yaroslav-hrytsak>

²⁶ Див.: Lovejoy, A. (1936). *The Great Chain of Being: A study of the History of an Idea*. Harvard University Press.

наступні»²⁷. Скрутон вказує на важливість контексту та біографії автора для розуміння формування ним ідей у текстах.

Ця книга базується на дисертаційному дослідженні, переробленому і доповненому новими розділами. Частина текстів, що увійшли в цю книгу, вже була опублікована раніше²⁸.

²⁷ Скрутон, Р. (2022). *Консерватизм. Запрошення до великої традиції*. К.: Наш формат, с.10–11.

²⁸ Чедолума, І. (2021). Націологія, Голодомор та подвійні стандарти: забутий український мислитель Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939). *Україна Модерна*: <https://uamoderna.com/event/nacziologiya-golodomor-ta-podvijni-standarti-zabutij-ukrainskij-mislitel-olgerd-ipolit-bochkovskij-1885-1939>; Чедолума, І. (2021). Новий погляд на феномен українського шістдесятництва. *Україна Модерна*: <https://uamoderna.com/event/novij-poglyad-na-fenomen-ukrainskogo-shistdesyatnicztva>; Чедолума, І. (2021). Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет, Т. 43, с. 251–260; Чедолума, І. (2021). Михайло Рудницький та боротьба проти «Школи Грушевського» у Львові. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*, №1, с. 110–119; Chedoluma, I. (2020). Images and Representations of the Rudnytskyi Family: The Case of Ukrainians in Galicia Between the Wars. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVIENSIA*. Vol. 18, 49–66; Чедолума, І. (2023). *Лібералізм як невловима категорія*. Роздуми над книгою: Helena Rosenblatt. *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press, 2018. *Україна Модерна*. 20.04. 2023. <https://uamoderna.com/notes/liberalizm-iak-nevlovyma-katehoriia-rozdumy-nad-knyhoiu-helena-rosenblatt-the-lost-history-of-liberalism-princeton-university-press-2018-liberalizm-iak-nevlovyma-katehoriia/>

*Історикам, які зі зброєю
в руках захищають свободу*

Частина 1.
**ТЕОРІЇ,
ЛІТЕРАТУРА
ТА ДЖЕРЕЛА**

1. *Fin-de-siècle*: емансипація та покоління

Перш ніж продовжити виклад, варто зробити певне зауваження стосовно теоретичної бази та термінології в цій книжці. Дослідження Карла Е. Шорске «Віденський *fin-de-siècle*: Політика і культура»²⁹, присвячене проявам віденського модернізму у різних сферах: політиці, архітектурі, літературі, психології, тощо. К. Е. Шорске обрав за концептуальну модель саме Відень, який суттєво відрізнявся від решти теренів імперії, в тому числі й Галичини. По-перше, це була метрополія, головний культурний центр цесарства Габсбургів. По-друге, віденському модернізмові передував період віденського лібералізму як панівної суспільної тенденції. По-третє, як зазначав сам К. Е. Шорске, модернізм повсюди передбачав відмежування його носіїв як індивідуумів від решти суспільства, проте у Відні цей процес зачепив цілий *клас* суспільства, відповідно, мав міцну соціальну опору. Випадок Львова і «Молодої Музи» – це спроба *culture transfer*, перенесення європейських ідей на місцевий ґрунт, однак за відсутності більшості необхідних соціальних, культурних і політичних передумов для цього. Крім того, це перенесення відбулося значною мірою через «*second hand*» – за посередництвом польського мистецького середовища Кракова. Однак, розуміючи всі ці обмеження, все ж вважаю використання праці К. Е. Шорске необхідним і продуктивним у цьому аспекті дослідження. Спробуємо виокремити найголовніші риси модернізму та через їх призму проаналізувати період формування у біографії Михайла Рудницького.

Під *модернізмом* розуміється складний і суперечливий комплекс художніх явищ, що визначили панівні напрямки в мистецтві

²⁹ Див.: Шорске, К. (2003). *Віденський fin-de-siècle: Політика і культура*. Львів: ВНТЛ-Класика.

XX ст. Модернізм суперечив формульованим соціальною критикою позитивістським настановам, поширюваним на літературу та мистецтво, відмежовувався від вимог задовольняти утилітарні суспільні потреби. Модернізм запровадив принцип творчого осяяння, інтуїтивізму, втаємничення у трансцендентну сутність буття тощо. Характерною рисою модернізму було прагнення поєднання досвіду, створення надісторичної, універсальної системи значень за високими естетичними критеріями³⁰. Ю. Попов розрізняє в межах феномену модернізму два етапи: 1) **декаданс** як перший етап розвитку модернізму, що охоплює низку нових кризових художніх явищ кінця XIX ст., пов'язаних із творчістю епігонів імпресіонізму та символізму; 2) **авангардизм**, як позначення модерністських явищ в мистецтві першої третини XX ст.³¹. В межах дослідження постаті М. Рудницького термін *модернізм* вживається радше для опису процесів першого етапу.

Модернізм характеризувався не лише бунтом поколінь у рамках класичного протистояння батьків і дітей, а й спробою відмежуватись від усієї культурної спадщини попередників. До бунту поколінь апелювали самі назви рухів: «Jung-Wien» у Відні, німецький «Jugendstil» зі столицею в Мюнхені, де навчалось багато представників краківської «Młoda Polska» та львівської «Молодої Музи». Для цих рухів важливим був виклик моралізаторській позиції літератури XIX ст. на захист соціальної правди та психологічної, і особливо сексуальної, відвертості. Це явище було наслідком краху віри синів у майбутнє, яке творили їхні батьки³². Найголовнішим місцем комунікації та обміну ідеями цих середовищ була *кав'ярня*. Салони і кав'ярні зберігали свою значущість як заклади,

³⁰ Ковалів, Ю. (2007). *Літературознавча енциклопедія у 2 т.* Т.2, К.: ВЦ «Академія», с. 64–65.

³¹ Попов, Ю. (2001). *Модернізм / Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, с. 342–343.

³² Шорске, К. (2003). *Віденський fin-de-siècle: Політика і культура*. Львів: ВНТЛ-Класика, с. 193.

де інтелектуали різного гатунку ділилися своїми задумами та здобутками³³. Процес відмежування від суспільства і зосередження на мистецькому самовираженні втілювався в естетичній доктрині «*l'Art pour l'Art*» – «мистецтво задля мистецтва». Повсюдно в Європі мистецтво задля мистецтва означало для його прихильників відмежування від їхньої соціальної верстви. Оскільки громадське життя задовольняло їх дедалі менше, мистецтво перетворилося майже на релігію, джерело сенсів і поживу для душі³⁴.

«Мистецтво – це мистецтво, а життя – це життя, проте прожити життя мистецьки: ось мистецтво життя». Цей девіз, який пасував мистецьким колам Відня, був також життєвим кредо Михайла Рудницького. Як і у віденських митців, його «юнацька життєва мета перетворилася на пошуки краси та прагнення уникнути «загальної» долі»³⁵. Михайло Рудницький, так само, як Оскар Кокошка чи Арнольд Шенберг, був індивідуалістом, який боровся за право душі йти супроти суспільства і його обмежуючих мистецьких форм, що у випадку радикала від політики спонукало до боротьби за соціальні чи юридичні права³⁶.

2. Лібералізм

Чи був ліберальний світогляд Михайла Рудницького лібералізмом як ідеологією? Чи можемо ми говорити про український лібералізм як суспільно-політичне явище у Галичині наприкінці XIX – у першій половині XX ст.? Роман Лехнюк в своєму дослідженні українського консерватизму в Галичині в цей період пропонує під консерватизмом розуміти не чітку ідеологію, а радше недогматичний та неартикульований стиль мислення або

³³ Шорске, К. (2003). *Віденський fin-de-siècle: Політика і культура*. Львів: ВНТЛ-Класика, с. 26.

³⁴ Там само, с. 34.

³⁵ Там само, с. 267.

³⁶ Там само, с. 311.

світогляд³⁷. Подібний підхід дозволяє відійти від ідеології та партійної організаційної історії, та спробувати осмислити явище як суміш особистісного вибору та світогляду. Доцільно його вжити і у дослідженнях лібералізму.

Я вживатиму такі, здавалось би, загальновідомі терміни, як «лібералізм», «культурний лібералізм», котрі стосовно світогляду та публіцистики М. Рудницького вимагають окремого обговорення, чіткішого визначення і обережного використання. В літературі, присвяченій різним аспектам публіцистики і творчості Михайла Рудницького, загалом існує консенсус щодо визначення його поглядів як ліберальних, проте, як видається, питання лібералізму в його світогляді досі не стало предметом окремого дослідження. Власне, і в «лібералізм» М. Рудницького різні автори вкладають різний зміст. Хтось безсторонньо констатує ліберальний світогляд загалом³⁸, інші вбачають в ньому негативний сенс. Зокрема О. Баган у вступній статті до збірника перевиданих праць Михайла Рудницького стверджує:

«Михайло Рудницький [...] займав чітку позицію ліберального критика. [...] Власне лібералізм як філософія завжди зацікавлений і передбачає витворення наступальної ідеології охлосу, юрби, яка щораз більше впливає й охоплює елітарні верстви кожного суспільства. [...] Але найголовніша прикмета лібералізму – розбудження широкого егоцентризму, і саме цю засаду найпоследовніше і найповніше утверджував у нас у міжвоєнну добу М. Рудницький»³⁹.

³⁷ Див.: Лехнюк, Р. (2019). *На порозі модерного світу. Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ століття*. Львів: Літопис, с. 13–39.

³⁸ Наприклад: Ільницький, М. (1998). *Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст.* Львів: ВНТЛ.; Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера.

³⁹ Баган, О. Корифей ліберальної літературної критики / Рудницький М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 10.

Тому варто дефініювати цей термін. Перш за все під *лібералізмом* Михайла Рудницького розуміється світоглядна орієнтація, спосіб мислення, умонастрій, що характеризується зосередженістю на проблемах емансипації, розширенні меж і форм свободи, передусім – свободи особистості⁴⁰.

Дослідники відзначають, що в ідеології лібералізму основними є два смислові блоки: свобода та індивідуальність. Джеремі Волдрон вказує, що вже сама етимологія терміну наводить на думку про зв'язок між «лібералізмом» («liberalism») і «свободою» («liberty»), і цілком зрозуміло, що переконаність у важливості індивідуальної свободи близька до сутності більшості ліберальних політичних позицій⁴¹. За Дж. Волдроном, свобода є не тільки абстракцією, саме наше відчуття того, що означає мати свободу і користуватися нею, пов'язане з нашим розумінням себе як індивіда і розумінням нашого ставлення до цінностей, до інших людей, до суспільства і причинного порядку світу⁴².

Проте Михайло Рудницький не був українським ліберальним політиком чи ідеологом, не писав програмних статей з лібералізму, а ліберальні погляди висловлював у публіцистиці, присвяченій ширшим питанням культури і літератури. Чи можемо ми говорити про лібералізм (який найчастіше асоціюється з політикою) у культурній сфері? На думку Лайонела Тріллінга, література модерного періоду від початку XIX ст. часто трактується як політична. Тому літератори пов'язані з лібералізмом не менше, ніж з націоналізмом, фашизмом чи комунізмом⁴³. Як переконливо продемонстрував Мирослав Шкандрій у своєму дослідженні про український

⁴⁰ Ред. Шинкарук, В. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. К.: Абрис, с. 331.

⁴¹ Ред. Проценко, О., Лісовий В. (2009). *Лібералізм: Антологія*. 2-е вид. К.: Простір, Смолоскип, с. 70.

⁴² Там само, с. 71.

⁴³ Trilling, L. (2008). *The liberal imagination*. New York review books, p. 16.

націоналізм⁴⁴, ідеології та література в ХХ ст. були переплетені між собою значно міцніше, ніж ми звикли уявляти.

Лібералізм, як і націоналізм, та й більшість «ізмів», не є монолітною ідеологією. Навіть політичний лібералізм відрізняється залежно від країни та епохи, залежно від контексту та умов, у яких він постав. Крім того, що політичний лібералізм загалом не є монолітним, існують ще й неполітичні сфери лібералізму, зокрема економічна й культурна. Власне на цьому акцентує увагу Томас А. Шпрагенс, вказуючи, що ніколи не існувало лібералізму («a liberalism»), а було лише сімейство лібералізмів («family of liberalisms»)⁴⁵. Перуанський ліберал Маріо Варгас Льюса, який в молодості починав марксистом, зачитувався Жаном Полем Сартром та співчував Кубинській революції, писав, що не варто сприймати лібералізм як ще одну «світську» релігію з єдиною правильною відповіддю на все, як, скажімо, марксизм. Серед лібералів бачимо більше розбіжностей, ніж спільного. Лібералізм неоднорідний, та всі його прихильники сходяться на тому, що свобода є найвищою цінністю⁴⁶.

Тому, аналізуючи публіцистику, присвячену питанням культури, доцільніше вести мову не про політичний, а про *культурний лібералізм*, як ліберальний погляд на суспільство, що відображає право людини на індивідуальну свободу в культурній сфері життя. Культурний лібералізм, як зазначає Павло Гай-Нижник, зосереджує увагу на правах людини, що стосуються свідомості і способу життя, включно з такими питаннями, як сексуальна, релігійна, академічна свобода і захист від втручання в особисте життя⁴⁷. Від-

⁴⁴ Див.: Skandrij, M. (2015). *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*. Yale University Press.

⁴⁵ Ред. Проценко, О., Лісовий В. (2009). *Лібералізм: Антологія*. 2-е вид. К.: Простір, Смолоскип, с. 364.

⁴⁶ Льюса М., В. (2022). *Поклик племені*. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, с. 19.

⁴⁷ Гай-Нижник, П. (2014). Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея*. Вип. 88 (№9), с. 5–14.

так ліберальна культура – це «вивільнена» («liberated») культура. Поняття свободи (англ. freedom/liberty) у ліберальному сенсі означає свободу виражати себе у кожній сфері – говорити, торгувати, подорожувати, одружуватися – без обмеження і блокування цього з боку решти людей⁴⁸. Як не парадоксально, Ганна Арендт зауважила однією з перших, що одним з ліберальних кредо можна вважати прагнення інтелектуалів бути вільними *від* політики⁴⁹. Загалом нормою для лібералів вважається сприймати публічне життя як царство розуму, а приватне – як сферу пристрасті та ірраціональності. Ісає Берлін наголошував на важливості проведення межі між сферою приватного життя та публічною діяльністю для лібералів⁵⁰.

Гелена Розенблатт у своєму дослідженні «Втрачена історія лібералізму»⁵¹ висуває сміливу тезу – те, як більшість дослідників уявляють собі лібералізм, має мало спільного зі справжньою еволюцією цього поняття в інтелектуальній історії. На її думку більшість дослідників погоджуються з тим, що лібералізм в своїй основі зосереджений на захисті індивідуальних прав та інтересів і тому, як уряд повинен їх захищати. Але самого терміну «лібералізм» не існувало до початку XIX ст., і за сотні років до появи цього слова бути «ліберальним» означало сповідувати цінності

⁴⁸ Ed. Miller, D. (1991). *Liberty (Oxford Readings in Politics and Government) / 1st Edition*. Oxford University Press, p. 3.

⁴⁹ Ibid, p. 61.

⁵⁰ Ibid, p. 36; Для прикладу, один з найбільших російських лібералів Пьотр Струве, ще в часи захоплення марксизмом відрізнявся від решти російської революційної інтелігенції, чітким розмежуванням пізнання й мистецтва від політики: Пайпс, Р. (2001). *Струве: левый либерал, 1870–1905. Том 1*. М.: Московская школа политических исследований, с. 31.

⁵¹ Про її книгу, див.: Чедолума І. (2023). Лібералізм як невловима категорія. Роздуми над книгою: Helena Rosenblatt. *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press, 2018. *Україна Модерна*. 20.04.2023. <https://uamoderna.com/notes/liberalizm-iak-nevlovyma-katehoriia-rozdumy-nad-knyhoiu-helena-rosenblatt-the-lost-history-of-liberalism-princeton-university-press-2018-liberalizm-iak-nevlovyma>

громадянства, піклування про загальне благо і поваги до взаємних зв'язків⁵². Саме післяреволюційна Франція відіграла ключову роль у виникненні лібералізму та поширенні його на інші терени. Для лібералів XIX ст. бути лібералом значило вірити в етичний проєкт. Це означало прописувати моральну ідею, що тягнеться через століття⁵³. Численні праці повторюють те саме: лібералізм – це доктрина, головним принципом якої є захист індивіда, його інтересів, прав і вибору. Однак «англо-американська ліберальна традиція», що базується на індивідуальних правах, є досить пізнім конструктом середини XX ст., якщо не пізнішого періоду. Так зване «повернення до прав» відбулося вже як наслідок двох світових війн та початку Холодної війни. Якщо у міжвоєнний період лібералізм зазнавав масової критики зліва і справа в Європі, дедалі більше втрачаючи привабливість для європейських інтелектуалів, то в США в той же час відбувався справжній триумф лібералізму, де він як явище *політичної філософії* почав з'являтися в текстах у 1930-тих рр. Як наслідок, два взаємопов'язаних процеси злучилися в єдиний. По-перше, лібералізм американізувався. По-друге, він видозмінився в доктрину, що поставила пріоритетом індивідуальні права⁵⁴.

Під *ідентичністю* в цьому дослідженні розуміємо явище тожності, переживання та усвідомлення своєї приналежності до тієї чи іншої групи або спільноти. Термін *інтелектуал*» вживається як синонім до міжвоєнного терміну *інтелектуаліст*» – публіцист, який обговорює в своїх текстах широке коло питань і проблем із різних сфер політики, ідеології та культури. Поняття *інтелігенція*» вживається для широкого позначення «верстви людей, представники якої професійно займаються розумовою, передусім

⁵² Rosenblatt, H. (2018). *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press, p. 8–9.

⁵³ Ibid, p. 128.

⁵⁴ Ibid, p. 266–268.

творчою, працею, розвитком та поширенням культури»⁵⁵. Моє розуміння *світогляду* близьке до визначення Анджея Валіцького, себто – цілісне бачення світу, смислова структура, система пізнавальних та естетичних цінностей, внутрішньо когерентна в межах властивого собі стилю. Таким чином, світогляд – це погляд на світ, на людину й суспільство як цілість, тим часом як ідеологія є лише поглядом на ті чи інші суспільно-політичні справи⁵⁶.

3. Літературні поля

Так само обережного ставлення вимагає використання *окремих елементів* теорії «літературних полів» соціолога П'єра Бурдьє. Передусім ця теорія використовується для аналізу боротьби за різні форми влади в соціумі. В даному випадку, інтерес становить лише один із вузьких підвидів цієї теорії, а саме «теорія літературних полів», себто те, як сам П. Бурдьє спробував використати цю теорію стосовно літературної та мистецької сфери⁵⁷. Як зазначає П. Бурдьє, більшість дослідників довгий час обходили питання існування соціальних просторів, у яких уміщені агенти, котрі беруть участь у культурному виробництві – просторів, які він називає полями (літературним, мистецьким, науковим, філософським тощо)⁵⁸. За П. Бурдьє, *літературне поле* є полем сил, які взаємодіють на всіх, хто входить у це поле по-різному, залежно від зайнятої позиції. Для прикладу, дві найбільш віддалені точки: позиція автора бестселера і позиція поета-авангардиста. Водночас, літературне поле є полем конкурентної боротьби, скерованої на

⁵⁵ Ред. Смолій, В. (2005). *Енциклопедія історії України*. Т.3: Е-Й. Інститут історії НАН України. К.: Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Inteligencija_ta_intelektualy.

⁵⁶ Валіцький, А. (1998). *В полоні консервативної утопії*. К.: Основи, с. 7, 10.

⁵⁷ Бурдьє, П. (2005). *Соціальное пространство: поля и практики*. СПб: Алетей; М.: Институт экспериментальной социологии, с. 365–472.

⁵⁸ Там само, с. 367.

збереження або трансформацію цього поля сил. Літературне поле посідає підпорядковане місце супроти поля влади та має свою власну ієрархію⁵⁹.

П. Бурдьє пропонує три рівні операцій для аналізу творів культури: 1) аналіз позиції літературного поля всередині поля влади; 2) аналіз внутрішньої структури літературного поля – універсуму, що підпорядковується власним законам функціонування і трансформації; іншими словами, аналіз структури відносин між позиціями індивідів і структур, що сперечаються за мистецьку легітимність; 3) аналіз того, як формувались габітуси агентів, які займають ці позиції, себто аналіз становлення диспозицій всередині літературного поля, що знаходять у цих позиціях більш чи менш сприятливу можливість для реалізації⁶⁰. Важливо розуміти, що боротьба в літературному полі часто триває не так за матеріальний, як, радше, за символічний капітал. Наприклад, за визнання авторитетним літературним критиком, найталановитішим поетом, творцем нового канону тощо. Символічна влада і символічний капітал здобуваються шляхом дотримання правил гри поля⁶¹. Ієрархія всередині поля літератури протиставляє тих, хто вже досягнув визнання своїх колег, і тих, хто не досягнув (чи ще не досягнув) такої міри визнання. Ця нижча позиція об'єднує письменників і художників різного віку й різних мистецьких поколінь, які кидають виклик канонізованому авангардові. Позаяк використання теорії літературного поля П. Бурдьє для аналізу головних тенденцій літературного процесу в Галичині в міжвоєнний період є завданням для великого окремого дослідження, обмежимось лише другим рівнем аналізу, коротко висвітливши структуру відносин між різними гравцями літературного поля в контексті діяльності Михайла Рудницького.

⁵⁹ Там само, с. 367.

⁶⁰ Бурдьє, П. (2005). *Соціальне пространство: поля и практики*. СПб: Алетейя; М.: Институт экспериментальной социологии, с. 369.

⁶¹ Там само, с. 377.

4. Стратегії виживання та соціальні практики

Теоретичні дослідження стратегій виживання здебільшого стосуються виживання євреїв під час Голокосту, і ця тематика найкраще розроблена в історіографії виживання в роки Другої світової війни. Проте ці стратегії виживання доцільно розглядати не тільки в контексті нацистського періоду окупації, а й радянського також. Зважаючи на те, що Михайло Рудницький мав частково єврейське походження, ці стратегії виживання були актуальними і для нього. Роберта Р. Грін, розглядаючи теоретичні аспекти стратегій виживання, пропонує вести мову не про теорії, а про моделі виживання. Адже моделі – не теорії, вони надають засоби для огляду і допомагають переосмислити вибрані аспекти реальності на вищому рівні абстрагування⁶². Відповідно, у цьому контексті, «виживання» розуміється як складова особистої характеристики та ті соціокультурні, історичні та політичні фактори, які в сукупності впливають на здатність порадити собі з несприятливими подіями⁶³. Виживання – це складний комплексний феномен. Під час і після травматичної події люди, сім'ї та цілі громади мусять використовувати свої вроджені та засвоєні здібності (рисни/можливості), щоб, слідуючи стратегіям, вижити, перебороти відчуття лиха й тривоги і подолати труднощі⁶⁴. Усі дії вцілілих, у минулому й нині, зосереджені на єдиній основній меті – порятунку життя⁶⁵.

З точки зору стратегій виживання ключовим аспектом є кооперація та колаборація особи. Сучасні дослідники інтерпретують кооперацію та колаборацію як продуктивні (ефективні) стратегії виживання, завдяки яким вдалося врятувати життя євреїв,

⁶² Greene, R. (2010). Conceptualizing a Holocaust Survivorship Model. *Model. Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20: p. 424.

⁶³ Ibid, p. 425.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid, p. 427.

принаймні на якийсь час⁶⁶. Себто *колаборація* – це характерна риса більшості, основна мета її – фізичне виживання індивіда або ж групи індивідів. Дослідник Пітер Таммес, аналізуючи виживання євреїв в часи Голокосту на теренах Нідерландів, вказував, що для євреїв існували два головні шляхи уникнення депортації до концентраційних таборів і таборів смерті: 1) ховатися, переважно в сільській місцевості; 2) намагатися використати бюрократичну нацистську систему, щоб отримати захищений статус на довший чи коротший термін. Головними перепонами для того, щоб сховатися, для євреїв були: невдача в пошуку того, хто прихистив би їх у себе, небажання розлучатися зі своїми сім'ями та брак грошей⁶⁷. Дослідник також дійшов висновку, що шанси того чи іншого єврея на виживання були значною мірою обумовлені багатьма факторами. Насамперед, більше шансів на виживання мали ті євреї, в котрих були родичі не-євреї. По-друге, секулярні євреї мали більше шансів, ніж релігійні. Третій фактор – конвертовані з юдаїзму мали більше шансів ніж юдеї. Четвертий – євреї, які мали роботу, мали більше соціальних ресурсів, а отже й можливостей вижити. П'ятий фактор – краще велося євреям, котрі переховувались у сім'ях, голова яких мав роботу. Шостий чинник – євреї з німецьким громадянством або ж документами, які підтверджували його, мали більше шансів вижити, ніж інші євреї⁶⁸. Деякі дослідники вказують також на фактор знання мов, передусім німецької, що було важливим компонентом виживання⁶⁹.

На стратегії виживання значною мірою впливала специфіка того чи іншого регіону, близькість до політичних кордонів,

⁶⁶ Sloin, A. (2018). Choice, Politics, and the Anomalies of Survival. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Volume 36, Number 1, p. 234.

⁶⁷ Tammes, P (2007). Survival of Jews during the Holocaust: the importance of different types of social resources. *International Journal of Epidemiology*, p. 36, 331.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Sloin, A. (2018). Choice, Politics, and the Anomalies of Survival. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Volume 36, Number 1, p. 235.

ідентичність і поведінка місцевих представників окупаційної влади, воєнний стан, економічний, політичний та юридичний статус земель⁷⁰. У більшості випадків дослідження показують, що домінуючою стратегією виживання євреїв, зокрема на теренах Східної Європи, була спроба якомога глибшої інтеграції в соціум⁷¹. До подібних стратегій виживання, як зазначає Марк Едель, вдавалися і євреї на землях під радянською владою, зокрема і в блокадному Ленінграді. Виживання там залежало від рівня взаємодії, співпраці та колаборації з представниками радянської влади. Більшість радянських громадян опинились в поведінковому полі, де мусили вибирати між колаборацією (з німцями чи советами) та спротивом (проти будь-якого тоталітарного режиму), незалежно від того, чи вони намагалися вижити на радянських теренах, на лінії фронту чи під німецькою окупацією⁷². Деякі люди вміли поєднувати ці два полюси поведінки, або виживати між ними.

5. Соціальне дисциплінування

Важливим аспектом дослідження стратегій виживання в радянський період є соціальні практики на кшталт одностайного голосування на партійних зборах, публічної «самокритики», створення

⁷⁰ Engel, D. (2018). Analyzing Jewish Behavior during the Holocaust. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Volume 36, Number 1, p. 184.

⁷¹ Ibid, p. 186.

⁷² Edele, M. (2018). Toward a General Theory of Action in Total War and Genocide: Evgeny Finkel on Choice and Survival during the Holocaust. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Volume 36, Number 1, p. 192; Детальніше про стратегії виживання в різних контекстах, теренах і обставинах Другої світової війни та Голокосту див.: Cosman, I. (2013). Rational and Irrational Beliefs and Coping Strategies Among Transylvanian Holocaust Survivors: An Exploratory Analysis. *Journal of Loss and Trauma*, 18: p. 179 – 194; Wawrzeniuk, P. (2018) «Lwów Saved Us»: Roma Survival in Lemberg 1941–44, *Journal of Genocide Research*, 20:3, p. 327–350; Finkel, E. (2017). *Ordinary Jews: Choice and Survival during the Holocaust*. Princeton: Princeton University Press; Brown, K. (2003). *A Biography of No Place – From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Cambridge: Harvard University Press.

нової біографії тощо. Дослідниця Юлія Кисла у своїй дисертації «Переосмислюючи історію післявоєнної доби: радянські українські письменники в епоху пізнього сталінізму, 1945–1949 роки» (2018)⁷³ зазначає, що ждановські ідеологічні чистки в літературі кінця 1940-х років були частиною ширшої програми радянської влади, очолюваної Йосипом Сталіном, покликаної встановити контроль над культурним життям СРСР після Другої світової війни. Їх основним завданням було дисциплінування «зіпсованої війною» радянської інтелігенції та відновлення передвоєнної ідеологічної ортодоксальності. На відміну від 1930-х років, сталінський контроль над культурою, а також, за потреби, її найближчим оточенням, у післявоєнну добу ґрунтувався не лише на фізичному насильстві. Як свідчить досвід повоеєнних ідеологічних кампаній в Україні, контроль також реалізувався за допомогою «дисциплінування через приниження» – найчастіше завдяки участі творчої інтелігенції в публічних ритуалах т.зв. «критики та самокритики», які фактично були ритуалами (само)приниження⁷⁴.

Зокрема українська ждановщина 1946–1947 років, спрямована на боротьбу з «буржуазним націоналізмом» у літературі, мала на меті передусім встановлення партійного контролю над репрезентацією радянської сучасності та її передреволюційного минулого, спрямованого на продукування «правильної» версії історії української культури. В цьому сенсі вона була вкрай важливим інструментом у подальшій символічній кодифікації радянської України як своєрідної «національної країни», що на практиці означало домінування російської культури. Важливо розуміти, що сталінізм був не тільки автократичною політичною системою, а й «набором цінностей, соціальною ідентичністю, способом життя»,

⁷³ Короткий виклад, див.: Кисла, Ю. (2019). Сталінські спектаклі віри, або як дисциплінували українських письменників у повоєнні роки. *Україна Модерна*. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/kysla-stalinist-performances?fbclid=IwAR0Ez7vGgEuaICNB-PDbylNh4xy4-68en0fwGHcywraUctEXkmm9qkAw0gI>

⁷⁴ Там само.

в якому радянські громадяни були водночас і пасивними об'єктами ідеологічної індоктринації, і активними творчими учасниками власного конструювання, переосмислення і вдосконалення за допомогою «більшовицької новомови»⁷⁵.

Ю. Кисла наголошує на тому, що літературні практики, як-от писання ідеологічно заангажованих щоденників чи комуністичних автобіографій, були не єдиними засобами формування в народі радянських суб'єктностей за доби Сталіна. Такі усні жанри владного дискурсу, як ритуали політичної самокритики, завдяки яким радянські громадяни вчилися, як слід поводитися і говорити, були не менш важливими для збереження соціального порядку. Коли уважно придивитись до публічних виступів української творчої інтелігенції, можна краще зрозуміти, як радянський режим загалом намагався консолідувати собі підтримку. Ці владні ритуали сприяли стабільності системи⁷⁶.

Партійні ритуали критики і самокритики, згодом інтегровані в царину науки та літератури, служили пропагандистським і популістським цілям, а разом були засобами контролю і, за потреби, чистки серед партійних еліт і широких кіл інтелігенції. Зрештою, ці «церемонії» становлять комплексне явище, яке краще розуміти як «систему культурних ритуалів, специфічно властивих – і фундаментально важливих – для сталінського суспільства». Збори радянських письменників із характерною критикою і самокритикою були потрібні для того, щоб підтримувати й плекати почуття приналежності національної інтелігенції до великої спільноти радянського народу, а також легітимізувати існування інтелігенції як групи. Характерною ознакою цих соціальних практик був ритуал публічного вибачення, який, маючи на меті утвердити «помилку» в суспільній свідомості, був «показовим уроком-застереженням для інших не робити подібного, а також визнанням статусу та

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

права партії (керівництва), яка це вибачення приймала, встановлювати правила»⁷⁷.

Отже, для стратегії виживання радянського інтелігента в сталінську добу участь у відповідних соціальних практиках – наприклад, публічних виступах з критикою та самокритикою, – був важливим фактором не тільки кар’єри і соціального добробуту, але навіть фізичного виживання. Зазвичай на таких заходах значна більшість, якщо не всі, приймали накинуті правила гри, звідси й одноставні голосування та ухвали. Водночас інколи представники радянської української інтелігенції відмовлялись грати до кінця по сталінських нотах, і Михайло Рудницький теж.

6. Прикінцеві методологічні зауваги

Використання такого розмаїття теоретичних напрацювань з різних галузей може заплутати не тільки читача, а й самого дослідника. Як іронічно зауважив Тоні Джадт у своєму *tagnum opus* «Після війни»: «що більше втручається Теорія, то більше занепадає Історія»⁷⁸. Тому основним дослідницьким методом цієї книги залишається позитивістський підхід, яким він був ще в ХІХ ст., що полягає в збиранні та перевірці фактів, прагненні дослідника якомога більше наблизитися до того, що було в минулому. Подальший же виклад матеріалу з думкою про читача – це така собі авторська суміш академічного стилю та *non-fiction* наративізації в дусі Гайдена Вайта. Уважний читач, при бажанні, зможе знайти в цій книзі наративний модус Контекстуалізації, архетип Трагедії та, звичайно, ідеологічний підтекст Лібералізму⁷⁹. У дослідженні

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Джадт, Т. (2020). *Після війни. Історія Європи від 1945 року*. К.: Наш формат, с.439.

⁷⁹ Уайт, Х. (2002). *Метаісторія: історическое воображение в Европе XIX века*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, с. 18.

використано звичайні для представників історичного цеху методи, зокрема – метод зовнішньої і внутрішньої критики джерел. Це дозволило максимально наблизитися до встановлення авторства збірки памфлетів «Під чужими прапорами», опублікованої в 1954 р., та встановити автентичність деяких протоколів філологічної секції НТШ з 1939 р. Для аналізу візуальних джерел формування образу Рудницьких у міжвоєнну добу⁸⁰ був використаний метод семіотичного аналізу, себто пояснення шляхом інтерпретації значень, втілених у символічних системах⁸¹. Метод герменевтики – спроба «відчитати» прихованні сенси на різних рівнях тексту автора – був ужитий для аналізу неопублікованого тексту Михайла Рудницького «Каяття». Засновуючись на тому, що «значення» слова є об'єктивним відображенням системи зв'язків і відносин, «сенса» – це привнесення суб'єктивних аспектів значення відповідно до певного моменту і ситуації⁸². Сенс, який перебуває на поверхні тексту чи його компонентів, семантично прив'язаний до його складових. Глибинний сенс більш індивідуальний і менш передбачуваний. Міра і глибина сприйняття глибинного сенсу залежить від факторів, пов'язаних з індивідуальністю читача. Однак не варто забувати, що читач може засвоїти з тексту значно більше інформації, ніж автор мав намір вкласти в нього, зокрема, інформацію про самого автора. Відповідно, процес декодування тексту

⁸⁰ Див.: Chedoloma, I. (2020). Images and Representations of the Rudnytskyi Family: The Case of Ukrainians in Galicia Between the Wars. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVENSIA*. Vol. 18, 49–66.

⁸¹ Про семіотику як метод, див.: Сахновський, Є. (2006). Семіотика як метод гуманітарних наук: (ще) нереалізована пропозиція. *Ейдос*, 2, с. 217–224; Палієнко, А. (2013). Семіотичний аналіз медіа тексту: теоретичні основи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки*. №111, 225–228.

⁸² Цит. за: Валгіна, Н. (2003). *Теория текста. Учебное пособие*. М.: Логос, 2003. Електронний ресурс. Режим доступу: URL: <http://evartist.narod.ru/text14/30.htm>.

та усвідомлення загального сенсу цілковито пов'язаний з інтелектуальною діяльністю читача, який стає головним елементом у трикутнику «автор – текст – читач»⁸³.

7. Стан дослідження проблеми

На даний момент в науковій літературі відсутнє синтетичне дослідження, яке б комплексно розкривало різні аспекти життя і творчої діяльності Михайла Рудницького. Досі майже не висвітлено ранні роки життя, період його формування як інтелектуала, вплив сім'ї та середовища, сприйняття М. Рудницького в різних осередках українського суспільства, формування і зміни ідентичності, радянський період його життя.

Історіографію питання доцільно поділити на кілька груп: 1) праці, присвячені безпосередньо постаті Михайла Рудницького або ж окремим аспектам його діяльності; 2) дослідження, присвячені ширшому контексту, зокрема літературному життю Львова ХХ ст., якщо в них, поряд із іншим, висвітлюється роль Михайла Рудницького або ж міститься окрема інформація про нього; 3) література на цю тему, публікації в медіа та довідковій літературі.

У першій групі варто відзначити дисертацію С. Квіта⁸⁴, присвячену літературно-критичній та журналістській діяльності Михайла Рудницького. Це дослідження можна вважати першою спробою синтезу цієї теми в науковій літературі. Автор детально аналізує літературно-критичний світогляд М. Рудницького на підставі його праць, намагається реконструювати філософську систему. її естетичний аспект, значну увагу приділяючи полеміці між журналами «Назустріч» і «Літературно-науковий вістник». Крім цього, С. Квіт вводить в науковий обіг раніше не відомі архівні джерела.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910–1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ.

Проте власне короткому викладові біографії Михайла Рудницького присвячений лише перший розділ дисертації, а своє дослідження С. Квіт завершує 1939 роком, вважаючи, що після 1939 р. Михайло Рудницький був зломлений режимом, і його пізніші праці не мають наукової цінності. Також різним аспектам творчості Михайла Рудницького присвячені дисертації дослідників О. Боднара⁸⁵ та А. Василик⁸⁶. Це вузькофахові дослідження, кожне з яких зосереджене на окремих аспектах діяльності М. Рудницького. Тут важливим є другий розділ дисертації О. Боднаря, де автор висуває тезу, що для творчості М. Рудницького радянського періоду притаманне використання підтексту як художнього прийому передачі прихованого змісту, і саме таким шляхом М. Рудницький репрезентує своє мистецьке бачення тоталітаризму. Фактично О. Боднар висуває важливу гіпотезу, що такий творчий підхід був одним зі способів спротиву М. Рудницького тоталітарній системі. Але ця теза вимагає додаткової архівно-джерельної перевірки. Релевантність порівняння біографії та творчості М. Рудницького з Дж. Орвеллом також вимагає додаткового обґрунтування. У дослідженнях А. Василик найціннішим є висвітлення філософського аспекту в перекладацькій діяльності М. Рудницького.

Дисертація С. Когут «Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького»⁸⁷ зосереджена на літературознавчому до-робку М. Рудницького в міжвоєнний період. Його тексти розгляда-

⁸⁵ Боднар, О. (2012). *Художньо-публіцистичні візії тоталітаризму у творчості М. Рудницького і Дж. Орвелла: рецептивно-комунікативний аспект*: Дис. Канд. філол. Наук: 10.01.15. Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль.

⁸⁶ Василик, А. (2012). *Стратегія М. Рудницького в контексті українського художнього перекладу ХХ ст.*: Дис. Канд. філол. Наук: 10.02.16. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ.

⁸⁷ Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького*. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ.

ються як прояв культурного європоцентризму, себто орієнтації на культуру Західної Європи. Особливо цінними видаються висновки дослідниці про визначальний вплив польської ліберальної течії на формування культурного лібералізму Михайла Рудницького.

Фактично єдиним монографічним дослідженням власне біографії Михайла Рудницького є розділ праці О. Гнатюк «Відвага і страх»⁸⁸. У своїй монографії О. Гнатюк розглядає біографію Михайла Рудницького до середини 1950-х рр., особливо акцентуючи на періоді Другої світової війни. Кульмінацією цього нарративу є театральна постановка «Гамлета» у Львові у 1943 р. Важливо, що постать М. Рудницького аналізується тут у порівнянні з біографіями інших тогочасних львівських інтелектуалів, представників різних політичних течій та етнічних груп. Будуючи нарратив на підставі детального аналізу життєписів галицької інтелігенції, дослідниці вдалося відтворити інтелектуальну атмосферу Львова під час війни, простежити різні варіанти життєвих стратегій інтелектуалів та їхні взаємовідносини з тоталітарною системою.

Переходячи до публікацій, варто згадати статтю про Михайла Рудницького як літературного критика авторства націоналістичного дослідника О. Багана, зі збірки перевиданих праць М. Рудницького⁸⁹. Загалом у цій статті дослідник намагається коротко висвітлити творчий шлях Михайла Рудницького у міжвоєнний період, утримуючись від емоційної критики діяльності й самої постаті Михайла Рудницького, властивій іншим текстам цього автора⁹⁰. Частково біографія М. Рудницького висвітлена в статтях Є. Барана⁹¹,

⁸⁸ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера.

⁸⁹ Баган, О. Корифей ліберальної літературної критики / Рудницький М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, 2–26.

⁹⁰ Юрій Липа і Дмитро Донцов: змагання ідей чи особистостей?: http://dontsov.info/index.php?option=com_content&view=article&id=112:obagan-qjurij-lypa-i-dmytro-doncov-zmagannja-idej-chy-osobystostejq&catid=36:poslidovniki&Itemid=41.

⁹¹ Баран, Є. (2012). Михайло Рудницький зблизка. *Кур'єр Кривбасу*, №11/12, 365–372.

Я. Гулько⁹². Інформація про сім'ю Рудницьких міститься у вступній статі Я. Грицака до видання праць І. Лисяка-Рудницького⁹³. Низка публікацій А. Василик⁹⁴, Р. Зорівчак⁹⁵, Б. Козака⁹⁶, М. Гарбузюк⁹⁷, В. Гайдабури⁹⁸ присвячені перекладацькій роботі Михайла Рудницького. Дослідниця С. Когут у своїх публікаціях детально висвітлила різні аспекти літературно-критичної творчості Михайла Рудницького у міжвоєнний період⁹⁹. Окремо

⁹² Гулько, Я. (2013). Непокірний, легендарний відчайдух та ерудит. *Літературний Тернопіль*, № 3, 146–151.

⁹³ Грицак, Я. (2019). Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії) / *Історичні есе*. К.: Дух і Літера, 16–46.

⁹⁴ Василик, А. (2008). Шекспірів «Гамлет» в шатах українського слова. *Дзвін*, №11–12, 101–108; Василик, А. (2013). Філософія перекладів Михайла Рудницького. *Іноземна філологія*, вип. 125, 130–138; Василик, А. (2013). Канто Джакомо Леопарді «ALL'ITALIA» в українському перекладі Михайла Рудницького до питання про стратегію перекладу. *Мовні і концептуальні картини світу*, вип. 43(1), 209–218.

⁹⁵ Зорівчак, Р. (2004). Українська гамлетіяна і Михайло Рудницький. *Про-сценіум*, №1–2 (8–9), 124–130.

⁹⁶ Козак, Б. (2003). Палімпсест Українського «Гамлета»: переклад і прем'єра 1943 року. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтво*, вип. 3, 52–75.

⁹⁷ Гарбузюк, М. (2009). Театральна шекспіріана Михайла Рудницького. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтво*, вип. 9, 3–15.

⁹⁸ Гайдабура, В. (2004). *Театр між Гітлером і Сталіним: Україна, 1941–1944. Доли митців*. К.: Факт.

⁹⁹ Когут, С. (2013). «Між ідеєю і формою»: рецензії Михайла Рудницького на українські видання у пресі 20–30-х рр. XX ст. Електронний ресурс. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lnnbyivs_2013_5_14.pdf; Когут, С. (2012). Михайло Рудницький в літературному процесі міжвоєнного періоду. Електронний ресурс. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi%20bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lnnbyivs_2012_4_24.pdf; Когут С. (2016). Михайло Рудницький і польська культура: наближення та протистояння. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communications, Political Science, and Cultural Studies / Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skladowka University in Lublin*, Vol. XV, 194–201; Когут, С. (2016). Михайло Рудниць-

варто загадати підготовлений С. Когут бібліографічний покажчик Михайла Рудницького¹⁰⁰. Михайлу Рудницькому як літературно-му критику також присвячені статі Л. Сироти¹⁰¹, М. Комариці¹⁰², О. Омельчук¹⁰³. О. Гончаренко¹⁰⁴ в своїй публікації зачіпає маловивчений аспект впливу Львівсько-Варшавської філософської школи на філософські погляди і загальний світогляд Михайла

кий як літературознавчий критик та редактор часопису «Назустріч». Електронний ресурс. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IM AGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Innbyivs_2016_8_6.pdf; Когут, С. (2017). Іван Франко очима Михайла Рудницького: спогади, роздуми, інтерпретації. *Studia Polsko-Ukraińskie / Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Pracownia Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich*, Т. 4, 159–168; Когут, С. (2018). В'ячеслав Заїкин і Михайло Рудницький: діалог двох «чужинців» про галицьку літературу. *Studia Polsko-Ukraińskie*, № 5, 81–92.

¹⁰⁰ Когут, С. (2021). *Михайло Рудницький (1889–1975) : бібліографічний покажчик*. Національна академія наук України, Львівська національна бібліотека України імені В. Стефаника.

¹⁰¹ Сирота, Л. (2011). Михайло Рудницький і українські письменники-дебютанти. *Slavia Orientalis*, Том LX, Nr. 1, 49–66; Сирота Л. (2012). Літературна критика М. Рудницького 1920–1930-х рр. і сучасна компаративістика. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*, вип. 20. Ч.2, 141–153.

¹⁰² Комариця, М. (1999). Довкола літературної дискусії 30-х рр.: «Чи повинен письменник мати світогляд?» (За матеріалами періодичних видань). *Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-практ. конф. 27–28 листоп. 1998 р., ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики*, 332–337; Комариця, М. (2004). Парадокси «європеїзації» Михайла Рудницького. *Україна : Культурна спадщина. Національна свідомість. Державність. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ільницького*, Вип. 12, 476–487.

¹⁰³ Омельчук, О. (2008). Західництво Михайла Рудницького в контексті літературно-критичних засад / *Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму*. К.: ВД «Стилос», 137–151; Омельчук О. (2017). Архів Михайла Рудницького. *Слово і Час*, № 10, 125–126.

¹⁰⁴ Гончаренко, О. (2017). Михайло Рудницький та Казимир Твардовський: на перетині літератури і філософії. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, Вип. 49, 90–99.

Рудницького. Мемуаристика Михайла Рудницького проаналізована в колективній монографії «Стратегії мемуарної та мандрівної літератури західноукраїнських письменників другої половини XIX – першої половини XX століття», зокрема в статті С. Когут¹⁰⁵.

До другої групи в науковій літературі з цього питання належить монографія С. Пахолківа, присвячена формуванню освіченого середнього класу серед галицьких українців в другій половині XIX ст.¹⁰⁶ Батько Михайла Рудницького Іван належав до цієї верстви, що значною мірою визначило долю родини Рудницьких на наступні десятиліття. Статті дослідниці Р. Манекін показують, як процеси модернізації в Галичині впливали на єврейські родини, зокрема на жінок¹⁰⁷. Питанням міжетнічних шлюбів та асиміляційних процесів єврейського населення Галичини в цей період присвячені дослідження М. Вовчко¹⁰⁸. В дослідженнях А. Матусяк¹⁰⁹

¹⁰⁵ Ред. Пастух, Т. (2020). *Стратегії мемуарної та мандрівної літератури західноукраїнських письменників другої половини XIX – першої половини XX століття*. Колективна монографія. Національна Академія Наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів, 316–333.

¹⁰⁶ Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбургській Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: ЛА «Піраміда».

¹⁰⁷ Manekin, R. (2017). «Being Jewish in Fin de siècle Galicia: *The View from Salo Baron's Memoir*. Hava Tirosh-Samuelsan and Edward Dąbrowa, eds., *The Enduring Legacy of Salo W. Baron*. Kraków: Jagiellonian University Press, 81–98; Manekin, R. (2005). «The Lost Generation: Education and Female Conversion in Fin-de-Siècle Cracow. *Polin: Studies in Polish Jewry*, vol. 18, 189–219.

¹⁰⁸ Вовчко, М. (2016). *Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.*: Дис. на зд. наук. ступ. канд. іст. наук. Львів; Vovchko M. Jewish-Christian marriage in Galicia: The Case of Ivan Rudnytsky and Ida Spiegel. *Доповідь на конференції «The Rudnytsky's Family and the Making of Ukraine»*. *Insitut fur die Wissenschaften vom Menschen*. Vienna, 21–23 March 2019.

¹⁰⁹ Matusiak, A. (2006). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Modej Muzy»*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; Матусяк, А (2014). Творчість «Молодої Музи» як літературний Gesamtkunstwerk українського модернізму. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», 374–322.

та Л. Демської-Будзуляк¹¹⁰ розкриваються передумови, створення та специфіка середовища митців «Молодої Музи», до якого належав М. Рудницький.

В роботах дослідника історії літератури М. Ільницького¹¹¹, зокрема «Критики і критерії...», окремих розділ присвячений Михайлу Рудницькому та середовищу журналу «Назустріч». В «Драмі без катарсису...» М. Ільницький подає загальну картину літературного життя Львова у першій половині ХХ ст., основну увагу зосереджуючи на різних «групах» літературної критики: ліберальній («Назустріч»), націоналістичній («Вістник») та католицькій. Водночас важливим аспектом, на якому наголошує М. Ільницький, є те, що поділ літературних діячів на різні «групи» досить умовний, і межі між групами не були сталими. Також про літературну діяльність М. Рудницького в контексті історії літератури є згадки в працях О. Веретюка¹¹² та І. Денисюка¹¹³. Зокрема, у збірці праць І. Денисюка, крім власне його статті про ліберальне літературне середовище українського Львова, містяться спогади самого автора, особисто знайомого з М. Рудницьким. Мирослав Шкандрій у своєму дослідженні, присвяченому українському

¹¹⁰ Демська-Будзуляк, Л. (2014). Історія, що стала міфом – європейський вітер на львівській бруківці. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», 13–30.

¹¹¹ Ільницький М. (1998). *Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст.* Львів: ВНТЛ; Ільницький, М (1999). *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття.* Львів: Месіонер; Ільницький М (1995). *Від «Молодої Музи» до «Празької школи».* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Ільницький, М. *Літературний Львів першої половини ХХ століття.*: <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html>

¹¹² Веретюк, О. (2001). *Українське літературне життя у міжвоєнній Польщі: Видання. Постаті. Українсько-польські літературні контакти.* Тернопіль: Горлиця.

¹¹³ Денисюк, І. (2005). *Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т. Т.1., кн.1.* Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.

націоналізму¹¹⁴, аналізує взаємодію в міжвоєнній Галичині між різними українськими літературними течіями. Він показує, як бунт проти модерну, різне сприйняття модернізму впливало на світогляд українських літераторів того часу.

О. Рубльов, спираючись на широке коло джерел, в тому числі на фонди радянських установ та організацій різних рівнів, відтворює маловідомі аспекти взаємин західноукраїнської інтелігенції з радянською владою і в міжвоєнний період¹¹⁵, і згодом¹¹⁶. О. Рубльов приділяє чимало уваги питанню авторства збірки памфлетів «Під чужими прапорами» та взаєминам Михайла Рудницького з радянською владою в другій половині 1940-х – на початку 1950-х років. Цій проблематиці також присвячене дослідження І. Корань, яка аналізує вплив М. Рудницького на вміст збірки¹¹⁷. Варто зазначити, що праці О. Гнатюк та О. Рубльова об'єднують те, що обоє дослідників вважають авторство Михайла Рудницького стосовно збірки памфлетів «Під чужими прапорами» суто формальним, а також те, що єдиним автором цього тексту був Владімір Беляєв. Однак детальний аналіз джерел свідчить, що роль М. Рудницького тут була значно вагомішою, ніж вважалось досі.

У контексті боротьби зі «школою Грушевського» в післявоєнному Львові та участі в цьому процесі Михайла Рудницького варто відзначити праці Т. К. Амара¹¹⁸ та Я. Дашкевича¹¹⁹. Зокрема,

¹¹⁴ Skandrij, M. (2015). *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*. Yale University Press.

¹¹⁵ Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. К.: Інститут історії НАН України.

¹¹⁶ Рубльов, О. (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст.* К.: Наукова думка.

¹¹⁷ Корань І. (2020). Мефістофель Рудницького. URL: <https://varianty.lviv.ua/67977-mefistofel-rudnytskoho>.

¹¹⁸ Tarik, C.A. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press.

¹¹⁹ Дашкевич, Я. (2007). *Постати. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Піраміда, 417–449.

Т. К. Амар пробує збудувати загальну модель поведінки галицьких інтелектуалів у радянському Львові, відносячи до однієї категорії І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Рудницького, І. Вільде, І. Свенціцького тощо. Я. Дашкевич детально аналізує перебіг кампанії цькування української інтелігенції в ЛДУ. У монографії М. Дядюк¹²⁰, присвяченій українському жіночому рухові, міститься важлива інформація про сприйняття сім'ї Рудницьких в українському соціумі міжвоєнного Львова. Також окремі аспекти з історії сім'ї Рудницьких містить біографія І. Кедрина-Рудницького, написана польським дослідником М. Савою¹²¹.

Список псевдонімів М. Рудницького наведений у ґрунтовній праці радянського дослідника О. Дея¹²². Додаткова інформація про літературних діячів міжвоєнного Львова оприлюднена на онлайн-платформі «Уявна мапа: літературний Львів. 1939»¹²³.

Отже, попри численні публікації, які частково розкривають різні аспекти творчості Михайла Рудницького, у науковій літературі досі відсутня синтеза його інтелектуальної біографії. Ціла низка дослідницьких запитань досі залишається недостатньо або ж цілком не висвітленою. Наприклад: 1) у якій атмосфері формувався М. Рудницький як літературознавець та письменник? 2) чи мав на різних етапах свого життя проблеми з ідентичністю, як його та його сім'ю сприймали у різних середовищах Галичини та Львова зокрема? 3) яке справжнє ставлення М. Рудницького до націоналізму, марксизму та радянської системи? 4) чому під час різних

¹²⁰ Дядюк, М. (2011). *Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю*. Львів: Астролябія.

¹²¹ Sawa, M. (2016). *Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995)*, Lublin: IPN.

¹²² Дей, О. (1969). *Словник українських псевдонімів та криптонімів*. К.: Наукова Думка.

¹²³ Уявна мапа. Літературний Львів. 1939. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/projects/litlviv/virtualmap/anthropos/tudor-stepan/relation/anthropos/rudnytskyi/mykhaylo/target/1939>

окупацій Львова (1915, 1939, 1941, 1944) він майже завжди залишався в місті? Все це відкриває широкий простір для подальших досліджень цієї теми.

8. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження доцільно поділити на а) неопубліковані джерела; б) опубліковані джерела. До перших належать неопубліковані архівні джерела та інтерв'ю. До других: 1) мемуаристика (спогади); 2) бібліографія самого Михайла Рудницького; 3) періодика (статті інших авторів, інформаційні повідомлення).

Основні джерела дисертаційної роботи зосереджені в архівних збірках наукових установ Львова та Києва. У Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігається частина листування батька Михайла Рудницького, Івана¹²⁴, та окремі листи самого М. Рудницького міжвоєнного періоду¹²⁵. Частина особистого архіву зібрана в особистому фонді Михайла Рудницького в Державному архіві Львівської області¹²⁶. Той самий архів містить окремі документи періоду навчання М. Рудницького в Львівському університеті¹²⁷, там зберігається також його викладацька справа¹²⁸. Діяльність Михайла Рудницького в міжвоєнний період найбільше представлена в фондах

¹²⁴ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.11 Барвінські. Барв. 2259. П.137. *Листи Рудницького Івана до Барвінського Олександра (1892–1898)*.

¹²⁵ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.206. (Шурат) Щ-т 598 п.15. Лист Рудницького Михайла до Шурата Василя 1931. Арк.1; Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ант.39 П.-1 *Лист Рудницького Михайла до Антонича Б.-І.* Арк.1; ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.73. *Ортівн. Орт 397. п.20. Лист Рудницького М. до Ортівна О. від 25 червня 1918.*

¹²⁶ ДАЛО. Р-1517. Оп. 1., спр.1–36. *Михайло Рудницький*.

¹²⁷ ДАЛО. Ф.26. Оп.15. Спр. 123. *Главный каталог студентов*; ДАЛО Ф.26. Оп. 15. Спр. 620. *Карты Деканата. М. Рудницький*.

¹²⁸ АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, спр. 7205. *Михайло Рудницький, 1944-1967*.

Центрального державного історичного архіву України у м. Львові¹²⁹. У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка зберігається частина особистого архіву Михайла Рудницького, в тому числі й епістолярій¹³⁰. Частина документів і листів, зокрема до М. Зерова, зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського¹³¹.

Діяльність Михайла Рудницького як співробітника української делегації на Мирній конференції в Парижі можна проаналізувати завдяки документам делегації, що надходили в міністерство закордонних справ УНР¹³², і листам з особистого фонду члена делегації С. Шелухіна¹³³.

¹²⁹ ЦДІАЛ Ф.309.оп.1. спр.383. *Облікові картки членів філологічної секції НТШ*; Ф.309. оп.1. Спр.40. *Протоколи засідань філологічної секції НТШ, 1914–1944*; Ф.309. Оп.1. спр. 2404. *Листи, 1913–1939*; Ф.310. оп.1. спр.198. *Currículum vitae*; Ф. 311. оп.1. спр.316. *Прочитан П. «Нова англійська повість»*; Ф.311. оп.1. спр.317. *Прочитан П. статті*; Ф.359. Оп.1. Спр.309. *Лист Рудницького М. до Назарука О. 1921*; ЦДІАЛ. Ф.359. оп.1 спр.166. *Чорновик статті*; Ф.362. Оп.1. Спр. 376. *Листи Рудницького А, Рудницького М. та ін. до Студинського К. (1905–1939)*; Ф.361. оп.1. спр.121. *Листи Рудницького Михайла до Крушельницького Антона*; Ф.371.оп.1. спр.3; 53; Ф.379. оп.1. спр.24. *Листи Рудницького Михайла до Мочульського Михайла*; Ф.383. оп.1. спр.8. *Лист Рудницького Михайла до Окуневського Ярослава*.

¹³⁰ ІЛ НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф.137. *Максим Рильський*. Зб.1, 6664, 10384; Ф.98. *Михайло Яцків* Зб.147–157, 611, 612, 614, 616.

¹³¹ ІР НБУВ Ф.ХХХV, *Микола Зеров* №6, 593, 597, 598, 599, 600, 606; ІР НБУВ. Ф.Х.№6432. *Currículum vitae* Михайла Рудницького; Ф.274. №2162. *Лист Рудницького М. до Півторадні В. від 19 січня 1974 р.*

¹³² ЦДАВО. Ф.3696. Оп.1. Спр.2 *Становище кошитів Надзвичайної Дипломатичної Місії до Франції на 11 квітня 1919 року*; ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. *Делегація в Парижі* спр.6, 8, 9, 10.

¹³³ ЦДАВО. Ф.3695. Оп.1. Спр.235. *Особистий фонд Сергія Шелухіна. Листи від адресатів на літеру «Б».*

Партійні документи з Центрального державного архіву громадських об'єднань України¹³⁴ дозволяють простежити ставлення представників радянських органів влади до Михайла Рудницького та інших представників західноукраїнської інтелігенції. Окремі аспекти життя і творчості Михайла Рудницького, його соціальні контакти в радянський період можна реконструювати на підставі архівних збірок Центрального державного архіву зарубіжної україніки¹³⁵ та Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Йдеться про особову справу Михайла Рудницького як члена Спілки

¹³⁴ ЦДАГО Ф.1. Оп.16.Спр.2329. *Постановления ЦК КП(б)У, отчеты, доклады, докладные записки о состоянии и недочетах в работе Львовского Обкома КП(б)У и его отделов. Март-июнь 1947; Ф.1. Оп.24. Спр.3005 Отчеты, информации, протоколы первичных парторганизаций высших учебных заведений гор. Львова. 11 ноября 1953; Ф.1.Оп.46.Спр.809. Постановления ЦК КП(б)У, политинформации, спецдонесения, справки по вопросам борьбы с бандитизмом, проведенная работа по выборам в Верховный Совет СССР, состояния работы партийных организаций Львовской области. Февраль 1945 – май 1946; Ф.1. Оп.46. Спр.2986. Доклад, докладные записки, справки... отдела ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь-июль 1947; Ф.1. Оп.46. Спр.3275. Письмо за подписью т. Кагановича, докладные записки, информации, справки Управления парторганов ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь-декабрь 1947; Ф.1. Оп.46.Спр.5598. Справки, информации по идеологической работе в Львовской области. Июль 1951. Ф.1.Оп.70. Спр.299. Проект постановления ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией гор. Львова. 1945; Ф.1. Оп.70.Спр.339. Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б) У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией Западных областей. План проведения Республиканского совещания зав. Парткабинетов. Февраль 1945; Ф.1. Оп.70.Спр.693. Докладная записка о Львовской организации Союза Советских писателей. 15 декабря 1947 г.; Ф.1. Оп.70. Спр.824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области; Ф.1. Оп.70.Спр.1371. Докладная записка инструкторов Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У т.т. Чеснокова и Еременко и материалы к ней о недостатках в работе Львовского Госуниверситета и ошибках его руководства. Февраль 1948.*

¹³⁵ ЦДАЗУ. Ф.48. оп.2. спр.58. *Листи Косача Ю. до Борщака І. 1935–1952.*

письменників України, документи, пов'язані з його діяльністю, та листування¹³⁶.

Листування Михайла Рудницького з племінником Іваном Лисяком-Рудницьким містяться в Архіві Університету Альберти (Едмонтон, Канада). Частина копій цих листів зберігається в Архіві Інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка¹³⁷. Частково піднімають завісу над особистим життям М. Рудницького протягом 1919–1924 рр. його листи до Івана Петрушевича, які зберігаються у фонді І. Петрушевича в Архіві Інституту Гувера (Стенфорд, США)¹³⁸.

Окремим блоком варто виділити документи спецслужб, зокрема матеріали з Галузевого державного архіву Служби зовнішньої

¹³⁶ ЦДАМЛМУ Ф. 590. Оп.5. спр. 260. *Спілка письменників України. Особова справа Рудницький Михайло Іванович, прозаїк*; Ф.780. Оп.2, спр.24 *Беляєв Володимир Павлович (1907–1990). Матеріали про роботу Беляєва В.П. у Львівській організації СПУ (огляд роботи, протоколи засідань правління, план-проспект альманаху до 10-річчя визволення Західної України та ін.) 1948–1949. Листи Михайла Рудницького до львівського відділу спілки радянських письменників України*; Ф.28. (Зеров Микола Петрович). оп.1.спр.201. *Лист Рудницького М.І. Зеровій С.Ф. 1 квітня 1967*; Ф.86. Оп.1. Спр.205. *Лист Рудницького М. до Козланюка П. від 9 серпня 1957*; Ф.115. Оп.2. Спр.56. *Лист Рудницького М. до Жураховича С. від 24 серпня 1964*; Ф.197. Оп.3. Спр.159. *Лист Рудницького М. Льченку О. від 16 червня 1960*; Ф.668. Оп.1. Спр.163. *Лист Рудницького М. до Маківчука Ю. від 22 березня 1964*; Ф.992. Оп.1. Спр.38. *Лист Рудницького М. до Климика О. 1960*; Ф.1188. *Марія Сокіл. Оп.1.Спр.12,14.*

¹³⁷ University of Alberta Archives (UAA), Ivan Lysiak -Rudnytsky у Collection Vox 1 36/783 *Лист Івана Лисяка-Рудницького до Мілени Рудницької 7 липня 1966 р.*; Vox 741/47. *Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького (початок 1940-х рр.)*; Vox 36/780. *Лист Івана Лисяка-Рудницького до Пійьотра Равича, 7 травня 1966*; Vox 804/55. *Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького від 24 вересня 1973*; 810/55. *Листи Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 1975.*

¹³⁸ Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Листи Михайла Рудницького до Івана Петрушевича (1919–1924).*

розвідки України¹³⁹. Проте варто брати до уваги, що значну частину цих матеріалів складають агентурні донесення, які часто базувались на чутках і неперевіреній інформації, тому твердження в них далеко не завжди відповідали дійсності. Ці зауваження стосуються й опублікованих донесень Центрального розвідувального управління США (Central Intelligence Agency)¹⁴⁰. У фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України містяться матеріали про участь Михайла Рудницького в операціях радянських

¹³⁹ ГДА СЗР України. *Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1)*. Інше українське політичне течення в Польщі. Арк. 71 [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf; ГДА СЗР України. Д/Ф № 6. Ф.1., спр.. №7749, том 1, *Запрос НКВД от 2 ноября 1939 г.*; ГДА СЗР України. Д/Ф 43. ф.1., спр. №10329, том 1 *Выписка из сообщения источника «Чабан»*.

¹⁴⁰ CIA AERODYNAMIC VOL.19 (OPERATIONS)_0112 P.5–6 URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-search-view?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=; CIA AERODYNAMIC VOL. 27 (OPERATIONS)_0049 P.16 URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=; CIA. AERODYNAMIC VOL.47 CPNTRACTR REPORTS_002: URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=; CIA. AERODYNAMIC VOL.40 (OPERATIONS)_0021. P.2 URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=.

служб держбезпеки¹⁴¹, матеріали, присвячені настроям львівської інтелігенції¹⁴², а також матеріали, присвячені сім'ї Рудницьких¹⁴³. Окрему інформацію щодо оцінки Михайла Рудницького в радянський період представниками УПА можна знайти в матеріалах Архіву Визвольного руху¹⁴⁴. Також у дослідженні використана інформація з інтерв'ю, яке автор провів з Миколою Ільницьким¹⁴⁵.

З-поміж опублікованих джерел передусім слід згадати ґрунтовну тритомну збірку документів «Культурне життя в Україні. Західні землі»¹⁴⁶. В ній зібрані газетні статті, фотографії, в також внутрішня документація радянських органів влади різних рівнів, про-

¹⁴¹ ГДА СБУ. Ф.16. Спр. 0715. Материали на братьев Кравчук. 1949. Том 1. Супровідний лист надісланий міністром держбезпеки УРСР Савченком С.Р. на адресу начальника 2-го ГУМ ДБ СРСР Півторанова Є.П. з довідкою на Кравчука П.І. у додатку.

¹⁴² ГДА СБУ. Ф.16. Оп.1. Спр. 0436. Список Просоветски настроенной польской и украинской интеллигенции, жителей Западных областей У.С.С.Р.; ГДА СБУ. Ф.16. Справа №29. Том 2. Справка о реагированиях интеллигенции г. Львова на доклад «против украинского буржуазного национализма».

¹⁴³ ГДА СБУ. Ф.16. Оп.3. Спр. 645. Доповідна записка голови КДБ УРСР при РМ УРСР Федорчука В.В. на адресу керівництва ЦК КПУ стосовно доктора історичних наук, професора американського університету у Вашингтоні Рудницького-Лисяк І.П.; ГДА СБУ Ф.16. Оп.5. Спр. 721. Доповідна записка Голови КДБ при РМ УРСР Федорука В.В. до ЦК КПУ щодо намірів групи професорів американських університетів українського походження відвідати Україну у 1971 році з додатком.

¹⁴⁴ Архів Визвольного руху. Суспільно-політичний звіт по Львові за квітень 1945 р. : Електронний архів визвольного руху <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7993/>; Архів Визвольного руху. Звіт з м. Львова від 15.10.1950 р. – 15.030.1951 р. URL:http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7995/?fbclid=IwAR2Lc8Hs1EbDfj3KE-0tT2b_R69MGYjGE8KuOxoF7MhxLXGjAvNAety5TbI

¹⁴⁵ Інтерв'ю автора з Миколою Ільницьким від 3 червня 2019. Зберігається в особистому архіві автора.

¹⁴⁶ В контексті даного дослідження особливу цінність представляють два перші томи: Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка; Ред. Сливка, Ю. (1996). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.2 (1953–1966)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.; Львів: Наукова думка.

токоли партійних зборів, освітніх установ, агентурні донесення тощо. Опубліковані О. Спицькою документи української делегації в Парижі¹⁴⁷ дозволяють по-новому проаналізувати цей раніше не досліджений період в житті Михайла Рудницького, секретаря місії впродовж 1919–1920-х років.

Цінним джерелом для дослідження історії сім'ї Рудницьких є упорядкована дослідницею М. Дядюк збірка документів Мілени Рудницької¹⁴⁸, зокрема автобіографічний матеріал, підготовлений нею та її братом В. Рудницьким. Окремі листи Михайла Рудницького були упорядковані та опубліковані Л. Сиротою¹⁴⁹ й А. Беницьким¹⁵⁰.

У царині мемуаристики наявна низка публікацій, де висвітлюються різні аспекти діяльності М. Рудницького, ставлення сучасників до сім'ї Рудницьких. Передовсім слід вказати на дві великі збірки статей і спогадів, присвячених містові Бережани¹⁵¹ (там кілька років проживала сім'я) і бережанській гімназії¹⁵². З опублі-

¹⁴⁷ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), 188–213; Спицька, О. (2017). Документи про участь об'єднаної делегації УНР та ЗУНР у Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, Число 28, 229–288.

¹⁴⁸ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів: Б.в.

¹⁴⁹ Упор. Сирота, Л. (2010). "Прийміть вислови глибокої пошани": листування М. Рудницького з М. Мочульським (1934–1939 рр.). *Дзвін*. №2, 107–113.

¹⁵⁰ Беницький, А. (2017). Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: комунікаційні особливості. *Збірник праць Науково-дослідного інституту правознавства*. Львів. Вип. 7 (25), 427–436; Беницький, А. (2017). Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: метафори дійсності міжвоєнної Галичини. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, Вип. 9, 514–524.

¹⁵¹ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани».

¹⁵² Ред. Волинець, Н. (2007). *Бережанська гімназія. Сторінки історії: ювілейна книга*. Тернопіль: Джура.

кованих мемуарів заслуговують уваги ґрунтовні спогади Михайлового брата Івана Кедрина-Рудницького¹⁵³, де, зокрема, висвітлена «внутрішня кухня» редакції «Діла», оприлюднені особисті спогади про брата, родинні стосунки, його контакти з іншими діячами тощо. Важливу інформацію про молоді роки М. Рудницького в Бережанах містять спогади А. Чарнецького, зокрема стосовно міжтнічних взаємин¹⁵⁴. Період 1910-х років, зокрема обставини переїзду М. Рудницького до Києва, частково висвітлені в спогадах А. Чайковського¹⁵⁵. Цікаві спогади про родину Рудницьких у 1930–40-х роках містять спогади Л. Крушельницької¹⁵⁶.

Доволі докладно про життя та діяльність Михайла Рудницького оповідають у спогадах його колеги з редакційного цеху. Зокрема йдеться про мемуари товариша М. Рудницького С. Гординського¹⁵⁷ та молодшого колеги, О. Тарнавського¹⁵⁸. Спогади останнього також містять цікавий опис культурної та політичної атмосфери у Львові під час війни. Інформація про Михайла Рудницького в контексті діяльності середовища «Молодої Музи» є в спогадах П. Карманського¹⁵⁹. У виданій в 2014 р. збірці «Чорна Індія» «Молодої Музи», вміщено низку статей і спогадів членів «Молодої

¹⁵³ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина».

¹⁵⁴ Чарнецький А. (2001). *Спомини з мого життя*. К.: Видавництво «Основні цінності».

¹⁵⁵ Якимович, Б. (2002). *Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т.* Т.3. Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського.

¹⁵⁶ Крушельницька, Л. (2018). *Рубали ліс... Спогади галичанки*. Львів: Астролябія

¹⁵⁷ Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ.

¹⁵⁸ Тарнавський, О. (2013). *Літературний Львів 1939–1944*. Львів: Піраміда.

¹⁵⁹ Карманський, П. (1996). *Українська Богема*. Львів: Опір.

Музи», зокрема тексти М. Рудницького міжвоєнної доби¹⁶⁰. Період життя М. Рудницького як викладача Львівського державного університету 1950–60-х років частково висвітлений в розмовах Я. Грицака з Є. Сверстюком¹⁶¹, І. Банаха з Л. Крушельницькою та М. Ільницьким¹⁶², спогадах Л. Коць-Григорчук¹⁶³, Р. Зорівчак¹⁶⁴. Окрема інформація стосовно М. Рудницького та його сім'ї міститься у спогадах Р. Волчука¹⁶⁵, І. Дзюби¹⁶⁶, А. Слижа¹⁶⁷, Б. Гориня¹⁶⁸ та Є. Онацького¹⁶⁹. Окремі відомості про дипломатичну діяльність Рудницького знаходяться у опублікованих щоденникових записах Мирона Кордуби¹⁷⁰.

¹⁶⁰ (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда.

¹⁶¹ Грицак, Я. (2001). «В університеті імені Івана Франка духу Франка, по суті, не було...»: інтерв'ю з Євгеном Сверстюком. *Україна Модерна*. Число 6.

¹⁶² Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс.

¹⁶³ Коць-Григорчук, Л. (2019). Про Львівський університету у другій половині 1940-их рр. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/heohrafia/spohady-lidii-kots-hryhorchuk-pro-l-vivs-kuu-universytet-u-1940-ykh-rr/>

¹⁶⁴ Зорівчак, Р. (2019). Роксолана Зорівчак про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>; Зорівчак Р. (2019). Приходять спомини, мов люди, що по довгій натовклись дорозі... URL: <http://archive.lnu.edu.ua/r-zorivchak-pryhodyat-spomynu-mov-lyudy-scho-po-dovhij-natovklys-dorozii/>.

¹⁶⁵ Волчук, Р. (2011). *Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня*. Видання третє, переглянуте і виправлене. К.: Критика.

¹⁶⁶ Дзюба, І. (2008). *Спогади і роздуми на фінішній прямій*. К.: Криниця.

¹⁶⁷ Слиж, А. (2014). *Мої літа*. Львів: Мануцскрипт-Львів.

¹⁶⁸ Горинь, Б. (2006). Не тільки про себе. Роман-колаж у трьох книгах. Книга перша (1955–1965). Київ. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/hto-e-hto/netikiprosebeavtorgorinbogdan>.

¹⁶⁹ Онацький, Є. (1969). *По похилій площині. Записки журналіста і дипломата*. Частина II. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова Хвиля».

¹⁷⁰ Кордуба, М. (2021). *Щоденник (1918–1925)*. Львів: Видавництво УКУ.

Бібліографія самого Михайла Рудницького представлена його численними художніми творами та літературно-публіцистичними статтями й замітками в численних часописах.

Коли йдеться про періодику, основними часописами для дослідження стали «Діло», «Світ» та «Назустріч», позаяк Михайло Рудницький був активним дописувачем і членом редколегій. Також публікації М. Рудницького або ж статті, присвячені йому, містить народовницький часопис «Буковина», еміграційні видання «Воля», «Свобода», львівські міжвоєнні журнали «Громадська думка», «Зиз», «Комар», «Вістник», «Літературно-науковий вістник», «Нова зоря», «Неділя», «Дзвони», варшавсько-львівський журнал «Ми», польськомовні часописи «Sygnały», «Chwila», радянські видання «Вільна Україна» «Література та мистецтво», «Czerwony Sztandar», та «Радянський Львів».

Таким чином, архівні та опубліковані джерела становлять досить широку джерельну базу для дослідження інтелектуальної біографії Михайла Рудницького, дозволяють висвітлити різні аспекти життя, творчості та світогляду цього видатного галицького інтелектуала.

Частина 2.

**FIN-DE-SIÈCLE TA
МОДЕРНІСТЬ**

«Ідеали є атрибутами молодости...»

М. Рудницький.

Нагоди і пригоди. 1929

1. Поколінняєва емансипація: до історії родини Рудницьких

Головні місця дії цього розділу – це чотири міста, що найбільше вплинули на формування Михайла Рудницького як особистості: Березани, Львів, Київ і Париж. Саме в такій градації, від меншого до більшого кегля, ці міста вказані на обкладинці книжки М. Рудницького: «Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Березани, Львів, Київ, Париж»¹⁷¹. Така черговість відображає і хронологію його життя, і значення, якого він надавав впливові цих міст.

Історія Михайлового батька Івана Рудницького до певної міри є віддзеркаленням сюжету новели «Саша і Сашка» Леопольда фон Захер-Мазоха, опублікованої в 1885 р. Мова в ній іде про історію двох поколінь священничої родини. Батько Саша, народжений у сім'ї греко-католицького священника, – представник старої генерації української інтелігенції, натомість його син Сашка – уособлює нову генерацію. У 1830-х роках честолюбний студент Саша, згідно з духом часу, мріє стати високим церковним ієрархом і рятівником свого народу, але закохується в гарну і розумну доньку парохіяльного священника Спірідію, одружується, відмовляється від доступної лише для монахів духовної кар'єри і врешті стає скромним сільським парохом. Усі свої надії і сподівання Саша

¹⁷¹ Див.: М. Рудницький М. (1929). *Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Березани, Львів, Київ, Париж*. Львів: Видавництво «Ізмарагд». Це відображало як хронологію його біографії так і те, яке значення він надавав впливові цих міст.

проєктує на сина Сашку і бачить його майбутнім «провідником свого народу». Але Сашка не має наміру бути священником, він хоче студіювати право у Львові. Попри те, що син обриває родинну традицію, батько пристає на його аргументи, і Сашка стає першим у родині, хто не присвячує себе священству¹⁷². У випадку Івана Рудницького ситуація значно драматичніша, позаяк «Сашка» твердо вирішує одружитись на дівчині з єврейської родини. Однак цей казус добре ілюструє виразну на той час серед галицьких русинів тенденцію до відмови від релігійної традиційності, здобуття самостійної секулярної професії, а відтак унезалежнення від батьківської влади та контролю. Як зазначає С. Пахолків, ключову роль у процесі емансипації відіграла освіта. Емансипація мала потрійний вимір: особистісний, соціальний і національний. По-перше, йшлося про емансипацію від батька і від давньої родинної традиції. По-друге, емансипація означала рух угору по соціальній драбині. По-третє, відбувалась структурна модернізація цілої нації, з'являлись нові верстви суспільства. В цьому сенсі емансипація – це відображення і складова модернізації¹⁷³. Ці процеси супроводжувались секуляризацією не так у сенсі повного заперечення релігії та віри в Бога, як в отриманні передусім світської освіти та засвоєнні світської культури. Ці процеси модернізації тою ж мірою зачепили і єврейське населення Галичини, впливаючи не лише на соціальну структуру, а й на самосприйняття євреїв краю¹⁷⁴. Як же ці процеси вплинули на життєвий шлях батьків Михайла Рудницького?

¹⁷² Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбургській Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: Піраміда, с. 16–17.

¹⁷³ Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбургській Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: Піраміда, с. 18.

¹⁷⁴ Manekin, R. (2017). *Being Jewish in Fin de siecle Galicia: The View from Salo Baron's Memoir*. Hava Tirosh-Samuelsen and Edward Dąbrowa, eds., *The Enduring Legacy of Salo W. Baron*. Krakow: Jagiellonian University Press, p. 81–98.

Рід Рудницьких належав до шляхти гербу Наленч (Nałęcz)¹⁷⁵. Дід Михайла Рудницького о. Михайло народився 21 жовтня 1821 р. в Золочеві, де його батько Максиміліян Рудницький був учителем. Дружиною Максиміліяна Рудницького була Анна Погорецька. Саме на честь діда згодом назвали головного героя цього дослідження. За сімейною легендою, одним із давніх предків родини Рудницьких начебто був Лев Рудницький, єпископ Луцький, що жив у XVII ст. Можливо, саме на згадку про далекого предка о. Михайло Рудницький дав своєму найстаршому по синові внукові (Михайлові Рудницькому) перше християнське ім'я Лев. Отець Михайло закінчив гімназію в Бережанах. Теологічну освіту здобув у греко-католицькій семінарії у Львові. Після завершення навчання працював управителем парафії у с. Вишнівчику, згодом – парохом у Дунаєві, а потім, аж до самої смерті, деканом у Помор'ях. Помер о. Михайло після народження Михайла Рудницького, на межі 1889–1890 рр¹⁷⁶. Дружиною його була Кароліна Глязер, яка походила з полонізованої німецької сім'ї. Вдома вони розмовляли польською. Хрещеним батьком єдиного сина о. Михайла, Івана Рудницького, був римо-католицький парох Дунаєва о. Петро Солецький. Батько Івана Рудницького належав до старшої генерації народовців¹⁷⁷.

Батько М. Рудницького Іван Рудницький народився 20 лютого 1856 р. в Дунаєві. Як і о. Михайло, Іван закінчив Бережанську гімназію у віці 18 років, восени 1874 р. вступив на юридичний факультет Львівського університету. Через шість років, 26 жовтня 1880 р. він склав останній іспит і закінчив вищі студії. Під час навчання Іван Рудницький мешкав у Львові, у тітки Антоніни

¹⁷⁵ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 41.

¹⁷⁶ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 39.

¹⁷⁷ Там само, с. 40.

Ольшанської на Калічій вулиці. Водночас із навчанням в університеті І. Рудницький відбув військову службу – з жовтня 1877 до кінця вересня 1878 р. Служив у піхоті (80-й полк). Відтак перейшов у резерв і до 1898 р. залишався військовозобов’язаним. У 1882 р. звичний ритм життя Івана Рудницького увірвався, позаяк дуалістична монархія вчинила останнє територіальне приєднання в своїй історії, ввівши війська в Боснію та Герцеговину. І. Рудницький знову був призваний до армії і брав участь у цій військовій експедиції габсбурзького війська. Згодом Іван Рудницький часто згадував Балкани, зокрема місто Сараєво, та зберігав удома орієнтальні речі, привезені звідти. Але найбільше Рудницькому до вподоби припали екзотичні, як на галичанина, сербські імена, одне з яких (Мілена) отримала його донька¹⁷⁸.

Завдяки дослідженням Марії Вовчко¹⁷⁹ відома дата народження його дружини Іди Шпігель – жовтень 1862 р. Вона прийшла на світ у сім’ї Ізраєля та Діши Шпігелів. Навряд чи сім’я Шпігелів була «бідною жидівською родиною», як її описує в спогадах Мілена Рудницька. Записи метричної книги свідчать про те, що Іда була народжена в офіційно зареєстрованому цивільному шлюбі. У 1860-х роках понад половина новонароджених у єврейських родинах Львова були з офіційно не зареєстрованих релігійних шлюбів. Отже, дозволити собі офіційну реєстрацію могла далеко не кожна єврейська сім’я¹⁸⁰. Крім того, Іда Шпігель отримала добру базову освіту, її брат Макс Шпігель навчався на медика в Інсбруці,

¹⁷⁸ Там само, с. 45.

¹⁷⁹ Vovchko M. Jewish-Christian marriage in Galicia: The Case of Ivan Rudnyts’kyi and Ida Spiegel. *Доповідь на конференції «The Rudnytsky’s Family and the Making of Ukraine»*. Insitut fur die Wissenschaften vom Menschen. Vienna, 21–23 March 2019.

¹⁸⁰ ЦДДАЛ, Ф.701. Оп.1., Спр.137. *Метрична книга: народження 1858–1863*. Цит за: Vovchko M. Jewish-Christian marriage in Galicia: The Case of Ivan Rudnyts’kyi and Ida Spiegel. *Доповідь на конференції «The Rudnytsky’s Family and the Making of Ukraine»*. Insitut fur die Wissenschaften vom Menschen. Vienna, 21–23 March 2019.

і лише молодший син Шпігелів, Адольф, був «білою вороною», позаяк не завершив навчання¹⁸¹.

В Галичині серед єврейського населення наприкінці XIX ст. чітко вирізнялась нова тенденція. Починаючи з 1870-х років дівчата з єврейських родин дедалі частіше отримували базову секулярну освіту та засвоювали польську культуру. Секулярна освіта, навіть мінімальна, розділяла їхній світ між юдейською традицією та модерною культурою, майже виключно польською на той час. Як один із наслідків, наприкінці XIX ст. зростає кількість випадків утечі з дому та навернення у християнство молодих жінок із єврейських родин на знак протесту проти обраного батьками чоловіка¹⁸². Таким чином, втечі молодих єврейок з рідного дому були маніфестацією емансипації, котру принесла модерність. У випадку з Ідою Шпігель це були перші паростки значно ширшого процесу бунту поколінь, коли молодь під впливом секулярної освіти рішуче виступає проти традиційного світу і традиційної культури батьків. Важливо, що секуляризація та емансипація активізують водночас процес соціальної та культурної асиміляції євреїв у Галичині¹⁸³.

Ще до Балканського походу трапилася подія, яка визначила все подальше життя Івана Рудницького та Іди Шпігель. І. Рудницький, мешкаючи в казармі у Львові на Жовківській вулиці, познайомився з «молоденькою, вродливою смаглявкою» Ідою Шпігель. Знайомство 22-річного солдата з 16-річної дівчиною швидко перейшло в кохання, а кохання – в бажання одружитись. Проте наміри закоханих спіткали рішучий осуд і заборону з боку обох

¹⁸¹ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 49.

¹⁸² Manekin, R. (2005). «The Lost Generation: Education and Female Conversion in Fin-de-Siècle Cracow. *Polin: Studies in Polish Jewry*, vol. p. 18, 11.

¹⁸³ Див.: Вовчко, М. (2016). *Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX- на початку XX ст.*: Дис. на зд. наук. ступ. канд. іст. наук. Львів.

сімей. Змішані юдейсько-християнські шлюби не були абсолютно безпрецедентними в Галичині, проте переважно йшлося про польсько-єврейські шлюби, а не українсько-єврейські. Крім того, більшість таких випадків припадала на сільську місцевість Галичини, а не на Львів. Ба більше, на початку ХХ ст. в Галичині під час переписів зафіксовано появу групи юдеїв, які при опитуванні мовою спілкування вказували українську¹⁸⁴. Водночас, для такого змішаного шлюбу дівчатам з єврейських родин потрібно було вихреститися, себто Іда Шпігель з точки зору юдейської традиції перестала б існувати для єврейської громади. Тимчасом і мати Івана Рудницького, пані Кароліна, не хотіла чути про одруження єдиного сина з єврейкою. Фактично парі довелося чекати 10 років, аж до смерті матері Івана Рудницького. Як тільки це сталося, Іда на певний час поселилася в монастирі Сестер Бенедиктинок, пройшла катехизацію та вихрестилася, прийнявши у хрещенні ім'я Ольга¹⁸⁵. 23 квітня 1888 р. в Підгайцях зафіксоване навернення Іди Шпігель в греко-католицизм¹⁸⁶. Ранньою весною того ж року пара обвінчалась.

В цій історії, крім міцності характеру і переконань молодих, важливий і загальний контекст. Якби Іван Рудницький мав не

¹⁸⁴ На цю статистичну «аномалію» серед дослідників першим звернув увагу Ярослав Дашкевич, див.: Дашкевич, Я. (1990). Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*, №10, с. 63–73; Однак, як згадував галицький сіоністський діяч Рубен Фан, євреї записували руську мову як рідну суто символічно, в знак протесту проти польської асиміляції, див.: Фан, Р. (2019). *Історія Єврейської національної автономії в період Західно-Української республіки*. Львів: Україна Модерна; Манускрипт-Львів, с. 56.

¹⁸⁵ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листви. Документи: збірник*. Львів, с. 46.

¹⁸⁶ Vovchko M. Jewish-Christian marriage in Galicia: The Case of Ivan Rudnyts'kyi and Ida Spiegel. *Доповідь на конференції «The Rudnytsky's Family and the Making of Ukraine»*. *Institut für die Wissenschaften vom Menschen. Vienna, 21–23 March 2019*.

секулярну професію, а став би парохом, цей шлюб був би неможливим навіть після смерті його батьків. Проте І. Рудницький мав правничий фах і не залежав від батьків фінансово. Він не міг одружитися проти їхньої волі, але міг роками чекати свого часу¹⁸⁷. Секуляризація та емансипація дозволила йому кинути виклик традиційному батьківському світові. Сім'я Іди Шпігель, правдоподібно, теж була вже значною мірою секуляризована та емансипована. Іда отримала базову світську освіту, добре писала і читала польською та вочевидь прагнула свободи для себе. Навряд чи батьки в традиційній юдейській родині терпіли б 10 років у домі доньку, яка відмовляється одружуватись на будь-кому, крім *тоя*. Проте психологічно це все ж було важке випробування і для молодят, і для їхніх родичів. Ймовірно, Іван Рудницький так ніколи й не вибачив своїм батькам спротиву цьому шлюбові. Жодного разу він не привів своїх дітей на могилу батьків і невідомо, чи сам відвідував її коли-небудь¹⁸⁸. Наскільки подібні союзи не сприймалися в священницьких колах, звідки походив Іван Рудницький, можемо побачити навіть на прикладі статті о. Теофіля Коструби «Мішані подружжя», опублікованій через десятиліття у міжвоєнній «Новій зорі»:

«Уявіть собі подружжя католицької сторони з сектантською, або – жидівською, хоч часом, для інтересу переважно, й вихрещеною. Обоє подругів зєднало фізичне привязання, при чім не вважалося на величезні різниці в культурі, традиції, уподобаннях або в релігійних переконаннях. Вони стрінулися, познайомилися й полюбилися. Здавалося – їх взаємне привязання поборє ті суперечності, що є між ними. Та се рідко коли буває. Частіше вибухають спори, що нераз доходять до глибокого трагізму, до

¹⁸⁷ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 364.

¹⁸⁸ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 41.

розпичення, до порушення подружжю вірності, ба навіть до самовбивств або скритоубивств. А що терплять діти в такому подружжю! Як вони деpravуються, або які жахливі трагедії переходять вони в житті і тим самим загрожують майбутнім своїм родинам – годі описати»¹⁸⁹.

Але Іван та Ольга Рудницькі були готові кинути виклик цим соціальним стереотипам.

2. Світогляд і соціальні контакти Івана та Ольги Рудницьких

Ольга Рудницька ніколи не уривала цілковито контактів зі своєю родиною. Вже в 1890-х роках до неї в гості приїжджали брат Макс і сестра Тинька, які продовжували називати її «Ідою»¹⁹⁰. Як зазначає Мілена Рудницька, мати навіть після шлюбу так і не досягла цілковитої асиміляції з українським оточенням чоловіка: «Була «інша» від пань польок, ще більше відрізнялась від пань українок. Української мови ніколи досконало не вивчила. Разом з тим, хоч була «інша», проте в поведінці Мами не було ні сліду якоїсь внутрішньої непевності, або почуття меншовартості». Навпаки, Ольга Рудницька виявила здатність пристосовуватись до обставин, практичний змісл, реалізм, тонке розуміння людей і талант у підприємницькій діяльності»¹⁹¹.

Подібним чином характеризував матір Міленин брат Іван Кедрин-Рудницький, він віддавав належне в своїх спогадах, зокрема, її практичності і хистові до підприємництва¹⁹². Детальні відомості

¹⁸⁹ Коструба, Т. (1937). Мішані подружжя. *Нова зоря*, 25 липня 1937, Ч.55 (1055).

¹⁹⁰ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 47.

¹⁹¹ Там само, с. 48.

¹⁹² Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», с. 15.

ми маємо лише про одну фінансову операцію Ольги Рудницької, коли по смерті чоловіка вона залишилася сама з дітьми і перебралася до Львова, отримавши свою частку спадку від Антоніни Ольшанської, сестри чоловікового батька. Вона викупила решту часток, що належали іншим спадкоємцям, і вигідно перепродала будинок Ольшанської. Вочевидь, завдяки продажу та оренді нерухомості, а також завдяки страховим внескам покійного чоловіка Ольга Рудницька змогла не тільки гідно утримувати п'ятеро дітей, але й дати всім добру освіту¹⁹³.

Важливими залишались також родинні зв'язки. У 1902–1903 роках Мілена Рудницька мешкала в материних родичів, у сім'ї Полонецьких, коли ходила до першого класу Львівської гімназії. Саме у Бернарда Полонецького, в «Книгарні Польській», почне працювати Михайло Рудницький, коли після переїзду сім'ї до Львова вступить до університету. В 1910 р. Мілена Рудницька закінчила приватну гімназію Юліуша Словацького для дівчат у Львові. Саме туди віддавали доньок з асимільованих або змішаних сімей. Тому, як зазнає М. Вовчко, єврейські родичі відігравали значно важливішу роль, ніж це відображено в спогадах самих Рудницьких. Перед дітьми Рудницьких змалечку був відкритий світ асимільованих євреїв Галичини. Саме походження матері давало їм «квиток» у цей світ, що був би закритий для них, якби вони народились у «звичайній» греко-католицькій родині¹⁹⁴.

Як зазначає С. Пахолків, саме адвокати, до яких належав Іван Рудницький, активно підтримували український емансипаційний процес. З-поміж інших освічених українців – священників, вчителів, службовців – найбільш діяльними в економічній сфері були

¹⁹³ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 43.

¹⁹⁴ Vovchko M. Jewish-Christian marriage in Galicia: The Case of Ivan Rudnyts'kyi and Ida Spiegel. *Доповідь на конференції «The Rudnytsky's Family and the Making of Ukraine»*. Insitut fur die Wissenschaften vom Menschen. Vienna, 21–23 March 2019.

адвокати. Їхня незалежна позиція, фаховість та певна фінансова самостійність чинили їх найперспективнішими кандидатами на провідні ролі в національному русі. Модернізація австрійської правової системи забезпечила їм особливу роль посередників між державою та громадянами¹⁹⁵. Українські адвокати мешкали переважно в невеликих містах. У довколишніх містечках і селах жили і їхні клієнти, чий правові та політичні інтереси вони представляли, і їхні конкуренти, польські та єврейські адвокати й нотарі¹⁹⁶.

У часи своєї студентської молодості Іван Рудницький міг бути близьким до радикальних кіл студентства. Під час процесу над Іваном Франком слідство відстежувало зв'язки Михайла Драгоманова з галицькою молоддю:

«Під час доходжень виявилось, що Михайло Драгоманов у лютому 1876 р. був у духовній семінарії, де відвідував студента права Івана Рудницького, який мешкав у префекта о. Теодора Пюрка (його родича. – І.Ч.) В часі тієї візити були в помешканні Івана Рудницького: Чубатий, Домбчевський, Голіпатий і Ясеницький. Драгоманов оповідав про свої подорожі і говорив про українські діалекти»¹⁹⁷.

Можливо, саме тут варто шукати початки захоплення трьох поколінь сім'ї Рудницьких ідеями і постаттю Михайла Драгоманова, що пізніше проявилось в текстах Михайла Рудницького та Івана Лисяка-Рудницького. Вочевидь, в ті часи Іван Рудницький належав до найбільш «поступових» та «вільнодумних» студентів. Про це свідчить і складне ставлення Івана Рудницького до Церкви, на яке наклався конфлікт із батьками. Хоча Іван Рудницький час від часу відвідував церкву, проте, за свідченнями Мілени Рудницької,

¹⁹⁵ Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбургській Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: Піраміда, с. 55.

¹⁹⁶ Там само, с. 56.

¹⁹⁷ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 52–53.

жодного разу не ходив до причастя, і причастився лише перед смертю в грудні 1906 р.¹⁹⁸.

В будь-якому разі, після одруження та народження дітей світогляд Івана Рудницького значно «поправішав», тоді він належав до невеликої групи, що прагнула продовження політики компромісів *нової ери*. Це середовище гуртувалось навколо Олександра Барвінського, Анатолія Вахнянина та кардинала Сильвестра Сембратовича¹⁹⁹. Про це свідчать і листи І. Рудницького до О. Барвінського, і передплата журналу «Руслань» замість «Діла»²⁰⁰.

Листи І. Рудницького до О. Барвінського свідчать, що Іван Рудницький у своєму світогляді поєднував народницькі ідеї з професійними питаннями: «Сама справедливість того вимагає, аби Русин міг руський акт нотаріальний дістати, если того захоче, – а ні як практикується до цього часу – ігнорувати нашу мову в так важній інстанції, якою єсть нотаріат»²⁰¹.

На початку 1890-х років Іван Рудницький всерйоз обдумував можливість покинути Галичину та перебраться з сім'єю на Буковину і навіть подав заяву на отримання нотаріату в Чернівцях²⁰². Позаяк правники були «авангардом» і «рушійною силою» нації, етнічна приналежність нотаря чи адвоката впливала на баланс сил у кожній місцевості: «Мазури нам Русинам можуть тут в Східній Галичині робити конкуренцію, не вмюючи ані слова по руски, то

¹⁹⁸ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 64.

¹⁹⁹ Див.: Лехнюк, Р. (2019). *На порозі модерного світу: українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ ст.* Львів: Літопис, с. 121–182.

²⁰⁰ Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: Піраміда, 356; Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 52.

²⁰¹ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.11 Барвінські. Барв. 2259. П.137. *Листи Рудницького Івана до Барвінського Олександра (1892–1898)*, арк.1.

²⁰² Там само, арк. 4.

думаю, що Русин має право бути запонованим в руському повіті Буковинським перед Румуном»²⁰³. Ідеологічні конкуренти народовців, русофіли, часто були ще й фаховими конкурентами²⁰⁴. І. Рудницький постійно намагався завдяки протекції посла О. Барвінського усувати з посад нотарів-русофілів. Однак ситуація ускладнювалась тим, що русофілів часто підтримувала місцева польська шляхта, використовуючи їх для послаблення зростаючого впливу народовців на русинів Галичини²⁰⁵. Це призвело до того, що Іван Рудницький позиціонував себе затягим ворогом русофілів. Це добре ілюструє його виступ на великій маніфестації у Львові на Високому Замку, де він перед багатотисячним натовпом виголосив: «Нам не треба проти кацапів австрійських жандармів – ми самі дамо собі з ними раду». Про цю розмову пізніше розповіли Івановому синові Володимирі Рудницькому Євген Олесницький та Володимир Левицький²⁰⁶.

Іван та Ольга Рудницькі намагались виховувати дітей в атмосфері терпимості до інших народів. Іван Рудницький часто повторював дітям: «Любови до свого рідного народу і праці для нього не можна базувати на ненависти до інших»²⁰⁷. Вдома у Рудницьких польська мова переважала над українською, бо Іван та Ольга Рудницькі розмовляли між собою лише польською, інколи німецькою, кухарки та прислуга теж. Загалом, це було звичне у руських сім'ях, навіть священничих, явище. Коли діти були малі, Іван Рудницький розмовляв з ними спершу лише польською, і тільки

²⁰³ Там само, арк. 6.

²⁰⁴ Детальніше про середовища русофілів та їхній світогляд див.: Венланд, А. (2015). *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915*. Львів: Літопис.

²⁰⁵ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.11 Барвінські. Барв. 2259. П.137. *Листи Рудницького Івана до Барвінського Олександра (1892–1898)*, арк. 9.

²⁰⁶ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 366.

²⁰⁷ Там само, с. 364.

згодом перейшов на українську. Як ставився Іван Рудницький до інших етносів Галичини? Мілена Рудницька згадує:

«Поляків Татко не любив, але підтримував з ними коректні взаємини. До жидів ставився прихильно, без тіні антисемітизму. [...] взагалі не мав упереджень до жидів. Др. Равіч, ще як студент прав, працював у татка в канцелярії; моїми інструкторами були жиди: Прайс, згодом Друкс. В канцелярії говорив не раз з жидами їх жаргоном»²⁰⁸.

3. На берегах Золотої Липи: родина Рудницьких у Бережанах

*«І коли з втоми нині ледве зіпаю,
Лшов би ще стрічати молодість свою.
В старе гніздо над Золотою Липою,
де через цвинтар близько до Раю!»*

Мих. Рудницький. Бережанам //
«Діло». Ч. 131. 15 червня 1929.

Опосередкованим підтвердженням того, що молодій сім'ї далеко не відразу вдалось успішно інтегруватися в нове середовище, були постійні переїзди, які можна простежити завдяки місцям і датам народження їхніх дітей. Старший син Михайло народився у Підгайцях (6 січня 1889 р.), де Іван Рудницький зайняв посаду нотаріального кандидата. Звідти сім'я переїхала до Зборова, де народилися Володимир (15 листопада 1890 р.) та Мілена (15 липня 1892 р.). Пізніше зі Зборова сім'я перебралася до Золочева, а звідти до Ходорова, де народився Іван (22 квітня 1896 р.). Опісля Рудницькі деякий час мешкали в Миколаєві над Дністром та в Луці (поблизу Самбора), де народилась донька Марія (померла через кілька днів після народження). В Луці також народився наймолодший син

²⁰⁸ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 54.

Антін (15 січня 1902 р.). Від 1903 до 1907 р. Рудницькі проживали в Бережанах. Через рік після раптової смерті глави сім'ї Івана Рудницького в 1906 р. його вдова Ольга разом з дітьми перебралась до Львова. Вочевидь, часті переїзди були зумовлені не тільки специфікою професії нотаря Івана Рудницького, а й тим, що сім'я, враховуючи походження дружини, довго не могла інтегруватися в досить консервативний і традиційний мікросвіт галицьких містечок. Михайло Рудницький з братом Володимиром навчалися спочатку в гімназії в Самборі, пізніше М. Рудницький провчився перші два класи у 1-й Львівській гімназії²⁰⁹, де його однокласником був син Івана Франка Тарас. М. Рудницький в цей час мешкав з матір'ю, братами та сестрою неподалік від собору Св. Юра в хаті батькового швагра Теодора-Богдана Пюрка²¹⁰. Проте надовго закріпитися сім'я Рудницьких змогла лише в Бережанах, які відігравали особливу роль в історії родини. І дід Михайла, і його батько навчались у Бережанській гімназії, а Іван Рудницький-батько свого часу навіть очолював таємну студентську громаду в гімназії²¹¹. Іван Рудницький здобув тверде фахове і соціальне становище в Бережанах²¹², очолював місцеву філію т-ва «Просвіта» та «Руську бурсу»²¹³. Крім того, нотар І. Рудницький запам'ятався в Бережанах як один з найбільших меценатів, який особливо піклувався про молодь²¹⁴. Однак походження Ольги Рудницької, мабуть, давалося взнаки в маленькому містечку, адже близька особиста дружба пов'язувала Івана та Ольгу Рудницьких лише з родиною Ангерманів. Їхня ситуація була схожою – жінка походила з єврейської родини, а чоловік був

²⁰⁹ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 66.

²¹⁰ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 15.

²¹¹ Померли. *Діло*. 8(21) грудня 1906. Ч. 264.

²¹² Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 363.

²¹³ Там само, с. 365.

²¹⁴ Померли. *Діло*. 8(21) грудня 1906. Ч. 264.

поляком²¹⁵. Крім того, становище Рудницьких викликало заздрість та інтриги. За кілька місяців до смерті, коли Іван Рудницький організував ювілей гімназії, піднялась ціла хвиля критики на його адресу. Підставою було те, що він вирішив організувати міжнаціональне святкування для випускників гімназії – русинів, поляків і євреїв – що викликало спротив у деяких місцевих народовців. Зрештою І. Рудницький був змушений написати довгого відкритого листа до редакції «Діла», щоб захистити своє добре ім'я²¹⁶. Раптова смерть Івана Рудницького від зараження крові у грудні 1906 р. стала несподіваним і страшним ударом для всієї сім'ї.

3.1. Бережанська гімназія

Бережанська гімназія належала до найстаріших шкіл Галичини. Вона була заснована у 1779 р. в Збаражі, в 1805 р. школу перенесли до Бережан, де нею заопікувалась княгиня Ізабелла Любомирська. Пізніше, у 1819 р., до гімназії додали шостий клас, а з 1864 р. вона стала восьмикласною. Школа мала п'ять класних кімнат і містилася в ратуші; це був двоповерховий, майже квадратний будинок з високою вежею, на якій красувався годинник з чотирма циферблатами на чотири сторони світу. Будівля мала просторе внутрішнє подвір'я. Перший поверх займали різні крамниці, переважно єврейські²¹⁷. В гімназії понад 70% навчальних годин відводилось вивченню мов, а на математично-природничі науки припадало ледве 17%.²¹⁸. Національний склад гімназії був

²¹⁵ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 60.

²¹⁶ Рудницький І. Відповідь. *Діло*. 19 (2 липня) 1906. Ч. 126.

²¹⁷ Чарнецький А. (2001). *Спомини з мого життя*. К.: Видавництво «Основні цінності», 17.

²¹⁸ Якимович, Б. (2002). *Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження*: У 3 т. Т.3. Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського, с. 18.

3. На берегах Золотої Липи: родина Рудницьких у Бережанах

поліетнічним та поліконфесійним, Етнічно- конфесійний склад учнів у 1905–1906 роках був такий: «285 римо-католиків, 290 греко-католиків, 199 менонітів (німців), вірм. 6, сванг. 7; 493 поляки, 287 русинів, 7 німців; усіх 787»²¹⁹. Тут варто враховувати, що гімназистів-євреїв часто записували як поляків-католиків.

Мовою викладання у Бережанській гімназії була польська, і лише в останній рік навчання Михайла Рудницького (1906–1907) були запроваджені «утраквістичні» тобто двомовні паралельні класи, в яких викладали українською релігію, мову, історію, географію, математику та природознавство; інші предмети викладали польською²²⁰. Саме під час навчання Михайла Рудницького в гімназії починається кампанія за її перетворення на руську гімназію²²¹. В боротьбі за створення української гімназії в Бережанах один із дописувачів «І» (Іван Рудницький? – *І. Ч.*) ще за рік до початку активної передвиборчої кампанії 1906 р. у статті «Виборча реформа а жиди», опублікованій в «Ділі», запропонував залучати місцевих євреїв до боротьби з поляками²²². На початку століття в Бережанах зібралось ціле сузір'я українських культурних діячів. Варто лише згадати, що літературу в гімназії викладав Богдан Лепкий, а історію Степан Томашівський²²³. Частим гостем у Бережанах був письменник Осип Маковей, який допоміг молодому Михайлові Рудницькому опублікувати перші юначі вірші. Вже

²¹⁹ Чарнецький А. (2001). Спомини з мого життя. К.: Видавництво «Основні цінності», с. 28.

²²⁰ Там само, 27.

²²¹ І. Руска гімназія в Бережанах. *Діло*. 7 (20) вересня 1905. Ч. 201.

²²² «До всіх тих способів акції, притягати по можности, в міру локальних обставин, також Жидів, бо они дають великий контингент молодіжи, а зрештою вже пора, аби Жид на рускій землі почувався до якихсь обов'язків для Русинів і коли не може правно належати до жидівської народности, нехай не збільшає польської»: Виборча реформа а жиди. *Діло*, 7 (20) вересня 1905. Ч. 201.

²²³ Чарнецький А. (2001). Спомини з мого життя. К.: Видавництво «Основні цінності», 21.

згаданий Олександр Барвінський з 1868 р. теж викладав у Бережанській гімназії.

Восени 1898 р. українці відзначали сторіччя «Енеїди» Івана Котляревського, і це дало почин до загального пожвавлення національного руху, також і на Бережанщині. Тоді студент 7-го класу Zenko Кузеля (в майбутньому один з найвидатніших українських етнографів) за спонукою свого дядька о. Сильвестра Лепкого та своїх тіток, сестер Глібовицьких, заснував таємний гурток «Молода Україна»²²⁴. В цьому гуртку читали реферати, дискутували на різні теми, влаштовували Шевченківські дні, свята скасування панщини тощо. Гурток провадив культурницьку діяльність. Існування цього «таємного» гуртка було секретом Полішинеля. Про нього знали не тільки викладачі-русини, але й директор гімназії поляк А. Фрончевич легалізував його та інші подібні гуртки, створивши в гімназії читальню і допустивши до неї всю українську пресу: «Діло», «Громадський Голос», «Літературно-науковий вістник», «Руслянь», «Соціалістичну Волю», а також польські видання, і дозволивши збиратись на дискусійні вечори²²⁵. Одним з меценатів гуртка був Іван Рудницький-батько²²⁶. На одній зі збережених світлин 1903 р. ми бачимо Михайла Рудницького ще як учня молодших класів поряд з іншими членами «Молодої України» біля погруддя Тараса Шевченка²²⁷. Можливо те, що жодна етноконфесійна група не могла цілковито домінувати в гімназії, сприяло своєрідному балансу сил і атмосфері толерантності, не завше характерної для Галичини.²²⁸

²²⁴ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», 71.

²²⁵ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 72.

²²⁶ Ред. Волинець, Н. (2007). *Бережанська гімназія. Сторінки історії: ювілейна книга*. Тернопіль: Джура, 166.

²²⁷ Там само, с. 178.

²²⁸ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», с. 13;

3.2. Світогляд і життя Михайла Рудницького в Бережанах

Михайло Рудницький змалку захопився театром, спочатку в Ходорові, потім у Зборові, Миколаєві, Золочеві та Бережанах він з нетерпінням чекав на вистави мандрівних театрів²²⁹. А під час навчання в Бережанській гімназії навіть спробував себе в якості актора – в шостому класі зіграв у аматорській виставі «Мартин Боруля»²³⁰. Однак ще більшою пристрастю стали для нього книги. Оскільки українських видань, і оригінальних, і перекладних було вкрай мало, спраглий юнак зачитувався польськими: «Поки я почав читати українські книжки, я знав уже чимало польських»²³¹. Вдома Михайло зазвичай сидів у кімнаті, яку ділив з братом Володимиром, «носом у книжці, та не шкільній»²³². Заборонений плід особливо бажаний, тому він і його товариші зачитувались «недозволеними» програмою книгами: «Ми поглинали тільки «екзотику» – все, що було заборонене, недоступне, навіть незрозуміле»²³³. В церкві під час служби М. Рудницький з товаришами читали «світську літературу». Щоб ніхто не помітив цього, один з них навчився виготовляти палітурки, такі як у молитовників, і вкладати в них «заборонені плоди»²³⁴. Авторами, котрі мали великий вплив на молодого М. Рудницького, були ідеологи модернізму Фрідріх

²²⁹ Рудницький, М. (1963). *В наймах у Мельпомени*. Київ: Мистецтво, с. 50.

²³⁰ Рудницький, М. (1925). *Нагоди й пригоди: 9 любовних історій: Бережани, Львів; Київ; Львів*. Львів: Ізмарагд, с. 29.

²³¹ ДАЛО. Р-1517. Михайло Рудницький. Оп.1. Спр.3. *Різні польські книжки і письменники. Фрагмент спогадів*, арк. 1.

²³² Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 365.

²³³ Рудницький, М. (1964). *Письменники зблизька (книга третя)*. Львів: Книжково-літературне видавництво, с.69.

²³⁴ Рудницький, М. (1925). *Нагоди й пригоди: 9 любовних історій: Бережани, Львів; Київ; Львів*. Львів: Ізмарагд, с. 202.

Ніцше і Станіслав Пшибишевський²³⁵. Іван Денисюк вважав, що літературними авторитетами для Михайла Рудницького були Ніколай Чернишевський, Александр Герцен та Еміль Золя – письменники, занурені в психологію суспільних явищ²³⁶. Це вказує на певну еклектичність джерел його світогляду. Як і чимало інших ровесників, у гімназії М. Рудницький захоплюється соціалістичними ідеями. В 1920-х роках він згадував: «Ми переходили тоді соціалістичний «кір» і вважали національну приналежність такою випадковою та часто приватною справою, що вона й не ставала поважною темою дискусії»²³⁷.

Як із гумором згадував Володимир Рудницький, в Бережанській гімназії початку ХХ ст. з'явилися предтечі бітників, які звали себе «богемістами», і одним з них був Михайло Рудницький. Під впливом «соціалістичних ідей» вони почали запускати довге волосся, бакенбарди і бороди, «позували на циніків і на ніцшеанських «*übertensch*», – словом, стали «іншими»²³⁸. Підлітки-гімназисти постійно шукали нові сфери для бунту: носили шапки набакір, незвичні зачіски²³⁹. Як і пізніше, у випадку з поколінням *sixty*, одяг, притаманний певному вікові, був важливою заявою про незалежність, чи то пак навіть бунт. Старше покоління не мало іншого вибору, ніж носити такий самий одяг, що й їхні батьки. В такий спосіб теж молодше покоління відмежовувало себе від культурної спадщини старшого²⁴⁰. Вже перебуваючи в Парижі в одній зі ста-

²³⁵ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 370.

²³⁶ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 15.

²³⁷ Там само, с.44.

²³⁸ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», с. 369.

²³⁹ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с.40–41.

²⁴⁰ Джадт, Т. (2020). *Після війни. Історія Європи від 1945 року*. Київ: Наш формат, с. 385.

тей М. Рудницький згадував про свої сумніви в існуванні Бога, які вперше проявилися саме в бережанський період його життя: «Вже в першій молодості я мав перші сумніви, чи Бог міг створити людину, одначе я ніколи не сумнівався, що людина могла створити Бога»²⁴¹.

Толерантна атмосфера гімназії з молодечим захопленням соціалістичними ідеями сприяла виробленню в Михайла Рудницького толерантного ставлення до представників інших етносів та віросповідань. Це яскраво відобразилось у двох епізодах, пов'язаних з життям у Бережанах. Перший трапився у 1903р., коли до Бережан дійшла вістка про погром євреїв у Кишиневі²⁴² і єврейська громада вирішила організувати поминальну службу у великій синагозі. Від імені української громади висловити співчуття прийшло троє осіб: відомий місцевий адвокат і політичний діяч Володимир Бачинський (1880–1927) та двоє гімназистів – майбутній соціалістичний діяч Антін Чарнецький (1887–1963) і Михайло Рудницький²⁴³.

Другий епізод стався вже після смерті Михайлового батька в 1907 р. Коли польський викладач несправедливо вчинив із євреем-однокласником М. Рудницького Ляндсманом, Михайло запропонував і образив викладача. М. Рудницького тимчасово усунули від навчання²⁴⁴. Тоді в школі почався страйк старшокласників, який очолив Альфред Білик, майбутній львівський і тернопільський

²⁴¹ Рудницький, М. (1920). Свято Жанни Дарк. *Громадська думка*. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>

²⁴² Про погром в Кишиневі та його наслідки, див.: Zipperstein, S. (2018). *Pogrom: Kishinev and the Tilt of History*. New York: Liveright Publishing. Про погроми як пролог до Голокосту, див.: Veidlinger, J. (2021). *In the Midst of Civilized Europe: The Pogroms of 1918–1921 and the Onset of the Holocaust*. New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company.

²⁴³ Чарнецький А. (2001). Спомини з мого життя. К.: Видавництво «Основні цінності», с. 29.

²⁴⁴ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», с.14–15.

воевода у міжвоєнний час²⁴⁵. Страйкарі домоглися свого, і М. Рудницького поновили в гімназії. Цей випадок свідчить не тільки про надзвичайний рівень толерантності (українець стає на захист єврея, а потім поляк – на захист українця), а й про те, що для учнів гімназії *соціальна* ідентичність, себто бути *гімназистом*, важила більше, ніж національна чи етнічно-конфесійна. В міжвоєнний період М. Рудницький згадував: «Ми розуміли поняття «джентльмен» і відчували, як пошана для чужих поглядів, чужої віри, чужої національності, навіть для особистих примх і чудацтв є обов'язковою формою товариського відношення і законом суспільної моралі»²⁴⁶. Крім того, початок ХХ ст. відзначився появою масових страйків в Галичині, а культура протесту поширювалась у різних прошарках, починаючи від селян і закінчуючи гімназистами. На Березанщині в червні–липні 1906 р. відбулася ціла низка селянських страйків²⁴⁷. У травні 1905 р. у Заліщиках студенти вчительської семінарії влаштували страйк і зірвали випускні іспити у зв'язку з неадекватним ставленням радника Войцеховського до екстерністів²⁴⁸.

Цікаво, що в радянські часи ця історія отримала друге життя. Деякі місцеві краєзнавці зображували Михайла Рудницького як одного з лідерів гімназійних лівих гуртків, якого дирекція школи намагалась позбутися як «паршивої вівці». В радянський час для гімназиста-єврея місця не знайшлось, тому за цією версією учитель Шток викликав до дошки самого М. Рудницького, щоб керівництво закладу мало причину його вигнати. І лише бунт «мас» молоді врятував «молодого революціонера»²⁴⁹.

Тоді ж Михайло Рудницький починає писати свої перші вірші. Осип Маковей допомагає опублікувати їх під псевдонімом

²⁴⁵ Ред. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Березанська Земля. Альманах*. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Березани», с. 368.

²⁴⁶ Рудницький М. Березанські товариші. *Діло*. 15 травня 1937. Ч. 104.

²⁴⁷ Страйки. *Діло*. 11(24) липня 1906. Ч. 142.

²⁴⁸ Страйк матуристів. *Діло*. 24 (11) мая 1905. Ч. 105.

²⁴⁹ ДАЛО. Р-1517. Оп.1. Спр. 9. *Листи до М. Рудницького*. арк.14–15.

«Ярослав Стефчин» у часописі «Буковина». Молодечий романтизм і максималізм головною темою віршів робить нерозділене і часом фатальне кохання:

*«Ждав Твого зору... і сеї хвилини
Ні, не забуду здає ся й до смерти,
Тихенький усміх... Він до домовини
Зо мною піде, і з ним хочу вмерти,
З сим німим сумом, що мрів у безодні
Очий всміхнених... Хотя б ще й сьогодні!»²⁵⁰.*

Можливо, через складні стосунки батька з релігією, Михайло Рудницький теж ніколи не проявляв симпатій до релігії чи до Бога, не зачіпав питання його існування ні публічно, ні у листуванні, яке збереглося. Натомість топос нерозділеного кохання, такого бажаного і болісного, з'явившись ще у підлітковому віці, збережеться в текстах Михайла Рудницького аж до Другої світової війни:

«Прийди до мене вечірною хвилиною, такою, яка виколихала ті невчасні думки. [...] Сама, в тиші, з зірками на чолі, без серця. Мені його не треба. Серце лиши иньшим, а уста і очи для мене принеси. [...] Серце твоє се сонце. [...] Лише моїм не хоче бути. [...] Мені його не треба. Уста і очи для мене принеси»²⁵¹.

Попри пізніші теплі спогади про Бережани, М. Рудницький, навчаючись у гімназії, відчуває, що провінційний світ малого містечка обмежує його²⁵², він прагне більшого. Здобувши атестат зрілості, після смерті батька він разом із сім'єю у 1907 р. перебирається з Бережан до Львова, де знаходить себе у середовищі «Молодої Музи».

²⁵⁰ Стефчин Я. Мініатури. *Буковина*. 3 (16) цвітня 1905. Ч. 40.

²⁵¹ Там само; Вже у 1920-х роках Михайло Рудницький видасть збірку з промовистою назвою «Очі та уста».

²⁵² ІЛ НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф.98. Михайло Яцків Зб. 147. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 15 серпня 1906 р.*, арк. 1.

4. «Молода Муза»

Початки руху, що породив «Молоду Музу», сягають Парижу та Відня. У 1886 р. дванадцять французьких поетів, серед яких були Шарль Леконт де Ліль, Стефан Малларме і Поль Верлен, опублікували маніфест символізму, оголосивши про створення літературної групи «Парнас». Під їхнім впливом постають мистецькі групи «Молода Бельгія», «Молода Німеччина», «Молода Польща». Діячі «Молодої Польщі», осередком якої був Краків, часто приїжджали до Львова²⁵³. Так символізм поширився і в Галичині. Послідовників його тут називали «декадентами», «парнасцями», «модерністами», «імпресіоністами». Під впливом польських символістів, а також українських поетів із Наддніпрянщини, творчість яких була позначена впливом російських символістів, у Львові перебував літературний часопис «Світ» (1906–1907), головним редактором якого був Володимир Бірчак (1881–1945). У 1907 р. в газеті «Діло» поет Остап Луцький (1883–1941) опублікував статтю «Молода Муза», де виклав теоретичні засади однойменного об'єднання, що існувало в 1907–1909 роках.²⁵⁴

Дослідниця Л. Демська-Будзуляк зазначає, що в часи *fin-de-siècle* ціле європейське молоде покоління проголосило гаслом свого життя ідею «чистого мистецтва», подалі від політики й соціальних катаклізмів, анатомічного заглиблення натуралістів у потворність людського життя, естетику реалістів. Широкий загал засудив їх, однак саме вони писали нову сторінку європейської культури, саме вони були обранцями нового століття, такого щедрого на

²⁵³ Про Краків як нову культурну столицю на межі XIX–XX ст., див.: Wood N.D. (2010). *Becoming Metropolisian. Urban Selfhood and the Making of Modern Cracow*. Northern Illinois University Press.

²⁵⁴ Рудницький, М. (2007). *Ворог celibату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 25–26.

суперечності²⁵⁵. Молоді митці відчували, що почався новий етап в культурному житті Європи. Петро Карманський згадував: «Ми, «молодомузівці», – може навіть тільки інстинктом – відчували, що Європа женеться вперед, тоді як ми, галичани, сидимо скам'янілі на гранітних основах традиційної буденщини, «неньковатості», примітивізму й сентименталізму»²⁵⁶. Письменники «Молодої Музи» були добре обізнані як зі світовим спадком (зокрема, творами Ч. Дарвіна, Ф. Ніцше, А. Бергсона), так і з доробком польських авторів²⁵⁷.

Власне, можна виділити два головні ідейні джерела львівських модерністів. По-перше, це європейський модернізм. М. Рудницький згадував: «Європейський модернізм, що доходив до нас у німецьких перекладах, був для «Молодої Музи» євангелією, що з неї можна тільки вчитися, а що її правди не можна піддавати в сумнів»²⁵⁸. Другим, вочевидь, важливішим джерелом була модерністська польська література і мистецтво. «Молода Муза» постала під безпосереднім впливом краківської «Молодої Польщі»²⁵⁹. П. Карманський писав про це згодом:

«Що ж дивного, що ми звертали погляд на Захід і що дехто з нас, мов потопаючий, витягав руки до обновленої і очищеної з фальшивого патріотичного романтизму поезії «Молодої Польщі»? Через лучність і приязнь [В.] Стефаника, [Б.] Лепкого, [О.]

²⁵⁵ Демська-Будзуляк, Л. (2014). Історія, що стала міфом – європейський вітер на львівській бруківці. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», с. 14.

²⁵⁶ Карманський П. Українська Богема / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 88.

²⁵⁷ Матусяк А. Творчість «Молодої Музи» як літературний Gesamtkunstwerk українського модернізму / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 282.

²⁵⁸ Рудницький М. Що таке «Молода Муза»? / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с.139.

²⁵⁹ Детальніше про середовище, див.: Hutnikiewicz, A. (1994). *Młoda Polska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Луцького й [О.] Новаківського з [С.] Виспянським, [С.] Пишибишевським, [В.] Орканом, [К.] Тетмаєром і іншими корифеями польської нової поезії ми знаходили духовний контакт з ними, а на львівському ґрунті зв'язали нас особисті зв'язки з Ф. Гвізджем, Ос. Єдлічом і з деякими молодшими малярами»²⁶⁰.

В атмосфері *fin-de-siècle* написана була стаття Остапа Луцького «Молода Муза», опублікована в «Ділі»:

*«Знаменем останніх десятиків літ є те, що на всіх полях людської думки ломляться давні правди і поняття. [...] Почалася нова гарячкова контроля, догма за догмою падали в провал забуття, або в кут більш чи менш живих споминів, а під тим всім билось головне джерело сучасної кризи і недолі: боляк всього сучасного суспільного ладу»*²⁶¹.

Свобода індивідуальної творчості, мистецтво як самоцінність, прагнення відобразити людське життя у всіх його проявах стали гаслами цього гуртка²⁶². Хто ж належав до цього середовища і чи дійсно він був лише модерністським? Як зазначає Л. Демська-Будзуляк, проблема полягає, мабуть, у тому, що вони самі до кінця не розуміли, чим є насправді і ким стануть для подальшого розвитку української літератури. «Молода Муза» не була організацією, що веде облік своїх членів чи має розроблений статут або програму. Це був радше клуб літераторів, до якого тяжіло чимало молоді, яка працювала у різних галузях мистецтва: композитор Станіслав Людкевич, скульптор Михайло Парацук, живописець Іван Северин, скрипаль і маляр Іван Косинін, фейлетоністи Степан Чарнецький та Остап Луцький, перекладач Сидір Твердохліб, прозаїки Михайло Яцків, Богдан Лепкий, Осип Шпитко та Володимир Бірчак, літературознавець Михайло Рудницький, поети Петро

²⁶⁰ Карманський П. Українська Богема / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 88.

²⁶¹ Остап Луцький. Молода Муза / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 33.

²⁶² Там само, с. 35.

Карманський і Василь Пачовський²⁶³. Головним місцем зустрічей «молодомузівців» були кав'ярні: «У добі модернізму кав'ярня була кузницею творчості»²⁶⁴. Столик у кав'ярні ставав символічною трибуною для кожного, хто не хотів бути «як всі», хто сповідував ідею особистості, пройнятої духом індивідуалізму²⁶⁵. Важливою рисою львівських модерністів було прагнення відмежувати себе від суспільного життя і національного будівництва: «Всі ненавиділи суспільницькі гасла, що нагадували їм політику»²⁶⁶.

Молодеча спрага до екзотичного і незвичайного, що прокинулась у М. Рудницькому в Бережанах, змогла знайти своє втілення в способі життя модерністів. Для доби модернізму невлаштоване життя поза домом мало силу привабливої екзотики²⁶⁷. Проте бунт вимагає протиставлення себе чомось конкретному. Цією необхідною протилежністю, без якої неможливий якісний розвиток будь-якого явища, став Іван Франко²⁶⁸. Він перший зацікавився феноменом «Молодої Музи», написавши критичний відгук на статтю О. Луцького в «Ділі». Він закидав «молодомузівцям» брак чіткої програми і теоретичну слабкість. Проте сам Франко регулярно

²⁶³ Демська-Будзуляк, Л. (2014). Історія, що стала міфом – європейський вітер на львівській бруківці. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», с. 16.

²⁶⁴ Рудницький М. Що таке «Молода Муза»? / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с.139.

²⁶⁵ Демська-Будзуляк, Л. (2014). Історія, що стала міфом – європейський вітер на львівській бруківці. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», с. 16; Карманський П. Українська Богема / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 85.

²⁶⁶ Рудницький М. «Молода Муза» (З нагоди свята Б. Лепкого у Львові) / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 224.

²⁶⁷ Рудницький М. Олімп «Молодої Музи» / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 228.

²⁶⁸ Демська-Будзуляк, Л. (2014). Історія, що стала міфом – європейський вітер на львівській бруківці. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», с. 17.

приходив до кав'ярні «Монополь», де збирались члени «Молодої Музи», і дискутував з ними:

«Ясній, спокійній аналізі [І.] Франка протиставляли наші модерністи – як колись романтики класикам – своє почування. [...] Так завсіди воювали «молоді» проти «старих», хоч би між цими молодими були теж сиві та лисі, і хоч би між старими були ще з буйною чуприною, у розцвіті творчих сил»²⁶⁹.

Михайло Рудницький вперше побачив Івана Франка у 1901 р. в хаті матиного родича Б. Полонецького²⁷⁰. Вже в часи «Молодої Музи» М. Рудницький часто бачився і спілкувався з І. Франком у «Книгарні Польській», куди той час від часу заходив поспілкуватися з Остапом Ортвіном²⁷¹.

Іван Франко був поступовцем, а молодомузівські модерністи відкидали ідею поступу; відповідно, І. Франко вважав, що література має бути слугою на полі поступу, молодомузівці ж відстоювали її автономність²⁷². Однак деякі дослідники схиляються до того, що Іван Франко все ж був модерністом, хоч і прихованим²⁷³. Проте, якщо І. Франко й критикував новий феномен, він все одно підтримував стосунки з його представниками, натомість українська громадськість у публічній сфері Галичини не сприйняла «Молоду Музу», її членів називали «антисупільниками, здеклясованими буржуями»²⁷⁴. Феномен «Молодої Музи» був спробою *culture*

²⁶⁹ Рудницький М. Що таке «Молода Муза»? / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с.139.

²⁷⁰ Рудницький М. Олімп «Молодої Музи» / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 228.

²⁷¹ ДАЛО. Р-1517. Михайло Рудницький. Спр. 2. Рудницький М.І. Сімпозиум (спогад новела). Авторизований рукопис спогадів про Івана Франка, арк. 2.

²⁷² Див.: Грицак, Я. (2006). *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856– 1886)*. Київ: Критика, с. 222– 230.

²⁷³ Про Франка як прихованого модерніста див.: Simonek, S. (1997). *Ivan Franko und die «Moloda Musa». Motive in der westukrainischen Lyrik der Modern*. Koln–Weimar–Wien: Bohlau. Verlag.

²⁷⁴ Бирчак, В. З доби «Молодої Музи». *Діло*. Ч.47. 26 лютого 1933.

transfer, перенесення європейських ідей на ще не підготовлений місцевий ґрунт. Але ця спроба дала початок цілому напрямку в історії української культури ХХ ст. і сформувала естетичні ідеали молодого Михайла Рудницького.

4.1. Творчість і світогляд молодого Михайла Рудницького: між модернізмом і лібералізмом

Михайло Рудницький був наймолодшим членом гуртка, як згадував сам:

«Право на свої дебюти під псевдонімом у «Світі» здобув я ще як гімназійний учень. [...] «Світ» видрукував кілька ребусових нарисів [М.] Яцкова під псевдонімом «Планета». Я прочитав їх у Бережанах, вислав до Твердохліба листа із захопленням – якимсь новим оригінальним талантом. [С.] Твердохліб зараз розтрубив усім в «М. Музі», що найшовся хтось на провінції, який зумів оцінити талант [М.] Яцкова»²⁷⁵.

Якщо випадок Івана та Ольги Рудницьких був бунтом модерності проти традиції, то у випадку Михайла Рудницького йшлося вже про бунт проти самої модерності та, водночас, проти світу суспільної праці та національного будівництва батька. Одним із найважливіших серед міфологічних культурних архетипів модерністів було романтичне кохання, яке по-особливому привертало увагу молодомузівців. Це зацікавлення обумовлювалось потребою й пошуком «справжнього», небанального кохання, вільного від табу й стереотипів, поєданого з необхідністю проникнення не тільки у душу, а й у тіло. Це був той взірць кохання, до якого сучасний молодомузівцям пересічний український читач зовсім не був готовий, адже еротика для народницької літератури була табу²⁷⁶.

²⁷⁵ Рудницький М. Олімп «Молодої Музи» / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 231.

²⁷⁶ Магусяк, А (2014). Творчість «Молодої Музи» як літературний Gesamtkunstwerk українського модернізму. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: ЛА «Піраміда», с.317.

В еротичній уяві Василя Пачовського, колеги М. Рудницького по «Музі», сецесійне мистецтво пробудило цілу вервечку образів, що викликали острах, тривогу і жах перед експансивним жіночим первнем: «жінки-вампіра», бодлерівської «красивої лютої бестії»²⁷⁷. Натомість у поезії Михайла Рудницького переважав романтизм і образ жінки як чогось бажаного, але таємничого, недоступного, відстороненого. навіть чужого. В цьому сенсі його стиль поезії зберіг риси, сформовані ще у підлітковому віці:

*«Сказати щиро Вам, химерна та змінлива
Царівно мрій чужих та власного настрою [...]
Коли іду від Вас, в грі мрій їдкий, мов Гайне,
Чую, що лиш собі лишили Ви всі тайни...»²⁷⁸.*

Або ж:

*«[...] І чим Ти є? Сказати не зумію
Тобі, ні іншим, ні душі своїй.
Ти не одна з святинь
Краси, якій
Уявою весь вік молитись вмію –
І не сувора переможна Кліо,
Що йде в імлі незбагнених подій!»²⁷⁹.*

В той самий період формується і ставлення М. Рудницького до різних суспільних явищ. Найголовнішим джерелом тут був для нього польський лібералізм. Польську ліберальну традицію

²⁷⁷ Там само, с.318.

²⁷⁸ Рудницький, М. Вразіння / Упор. Винничук Ю. (2014) *Львівська антологія. 1920–1940-ві роки*. Том II. В гранатових горах. Харків: Фоліо, с. 30.

²⁷⁹ Рудницький, М. (1918). З циклю «Присвяти». *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка X–XI, с. 33.

надихала Велика Французька революція²⁸⁰. В часи *fin-de-siècle* польські ліберали виступали з критикою модернізму з позитивістських позицій. Головною тезою залишався примат культу розуму в суспільному житті. Ліберальна критика модернізму відрізнялася від консервативної критики, хоча на перший погляд вони мали багато спільного. Польські ліберали вважали, що гасла «мистецтва заради мистецтва» і схильність до ірраціонального призведуть до відродження темноти і неосвіченості серед суспільства. Позитивісти вбачали вплив культурних змін на нову якість політики – замість колишньої ліберально-елітарної з'являлась нова політика мас з її вульгарністю, примітивністю та нестриманістю. Для людей, які поставили собі розум за найвище мірило, це означало смертельний вирок²⁸¹. Ліберали- інтелектуали, що ніколи не покладали особливих надій на неосвічений електорат, дивились на «народ» як на «масу»²⁸². В цьому сенсі важливою була праця польського ліберала Станіслава Гербурга-Гейбовича «Zarys rojędz o narodzie» («Основні засади нації»), опублікована під псевдонімом І. Снітко в 1901 р. у Львові. Головна думка, яку міг запозичити М. Рудницький з праці Гейбовича, – загроза приходу темних мас у політику, індивідуалізм та індивідуальна свобода особистості, що червоною ниткою проходять через усю працю²⁸³. Важлива річ, якої так і не змогли досягнути польські ліберали, – поєднання рації з ірраціональним відчуттям мистецтва та фразеологією сецесійної культури²⁸⁴.

Для східноєвропейських вихідців з єврейських родин, які в побуті могли засвідчити етнічну упередженість та ідеологічні

²⁸⁰ Janowski, M. (1998). *Polska myśl liberalna do 1918 roku*. Kraków–Warszawa, s. 56.

²⁸¹ Ibid, s. 222–223.

²⁸² Шорске, К. (2003). *Віденський fin-de-siècle: Політика і культура*. Львів: ВНТЛ-Класика, с. 147.

²⁸³ Janowski, M. (1998). *Polska myśl liberalna do 1918 roku*. Kraków–Warszawa, s. 223–224.

²⁸⁴ Ibid, s.242.

конфлікти, ідеї лібералізму часто ставали принадними. Майбутній ідеолог ревізійністського сїонїзму Володимир (Зеєв) Жаботинський так описував своє ставлення до лібералїзму в юності, під час навчання в Італїї:

«Це поняття широке, розпливчате завдяки своїй широтї: мрія про порядок і справедливїсть без насильства, загальнолюдське бачення, виткане із співчуття, терпимостї, віри в те, що людина за своєю природою добра і справедлива»²⁸⁵.

У випадку Михайла Рудницького ми маємо поєднання модернізму у мистецькій частинї світогляду (Іван Денисюк згадував, що навіть у радянський період стїни житла Михайла Рудницького були завїшанї картинами модерністїв²⁸⁶) та елементів польського лібералїзму в суспільній частинї. Парадокс же його полягав у тому, що він поєднував просвітницький раціоналізм у суспільно-полїтичних аспектах своїх текстів з ірраціональним чуттєвим модернізмом у віршах та художніх творах. Такий дуалїзм робив світогляд М. Рудницького доволї суперечливим, несистемним та еkleктичним. Однак саме завдяки такїй парадоксальностї він був дуже оригінальним і своєрїдним публіцистом, бо вмїв поєднувати польський лібералїзм із мистецтвом *fin-de-siècle*, що не вдавалося представникам попереднього покоління польського лібералїзму²⁸⁷.

²⁸⁵ Жаботинський, В. (2023). *Здобути державу Ізраїль*. К.: Видавець Олексїй Бешуля, с. 38.

²⁸⁶ Рудницький, М. (2007). *Ворог celibату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 12–13.

²⁸⁷ Про дилеми національних течїй в модернізмі, див.: Lewis, P. (2000). *Modernism, Nationalism and the Novel Book*. Cambridge University Press.

5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання»

«Подорож, кажуть, освічує молодь».

М. Рудницький. Нагоди й пригоди
Львів 1929

По смерті Івана Рудницького Ольга забирає дітей до Львова і оселяється спочатку у своїх родичів Полонецьких. Михайло починає працювати помічником літературного редактора видавництва «Книгарня Польська», польського єврея Оскара Каценелленбогена, який взяв собі ім'я Остап Ортвін. Власником книгарні був дядько М. Рудницького по матері Берл Пордес, вихрещений під іменем Бернарда Полонецького²⁸⁸.

М. Рудницький вступає на правничий факультет Львівського університету. Враховуючи його ранній інтерес до літератури і мистецтва, найімовірніше, це було бажання батька, щоб старший син пішов його слідами. Не бажаючи порушувати волю покійного, Михайло Рудницький провчився на правничому факультеті рік. Вочевидь, попри смерть голови сім'ї, Ольга Рудницька змогла фінансово забезпечити себе й дітей. У фондах Львівського університету в ДАЛО немає жодних відомостей про те, що Михайло Рудницький подавався на державну стипендію для оплати навчання, як це чинили студенти з бідних сімей або сироти.

Однак для мистецької натури молодого М. Рудницького право занадто нудне, крім того, він постійно проводить вільний час в осередку «молодомузівців», які заперечують працю на користь суспільства. Митець має лише одну віру – мистецтво, і один обов'язок – являти плоди індивідуальної творчості. Близько року

²⁸⁸ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с.18.

М. Рудницький розривається між лояльністю до пам'яті батька і покликом серця, допоки не вирішує перейти на філологію на філософському факультеті. Закінчивши перший семестр навчання, М. Рудницький обдумує своє майбутнє, його шарпають сумніви та роздуми – чи продовжити батьків шлях і закінчити правничий факультет, чи йти за покликом душі і перетворити мистецтво з хобі на професію? Цей неспокій відобразився і в тодішніх віршах наймолодшого молодомузівця:

*«Сни колишуть ся в безмовному тремтінню
І кругом нависла радість небуття...
Ліс стоїть укритий щільно тінню –
Так чого ж всю ніч заснуть не можу я ?
...Рій примар снує за стеблами бездумно...
Так чого ж лиш я не можу злитись з ним?
...Й день палкий з обличчєм зкам'янілим
Лиш мене зустрине в колі дум старих...»²⁸⁹.*

Університетські документи свідчать, що Рудницький від самого початку навчання на правничому факультеті і після переходу на філософський, позиціонував себе як русина-українця (греко-католицьке віросповідання та руська мова як рідна)²⁹⁰. Значну роль в посиленні зацікавлення Михайла Рудницького українською літературою відігравали семінари українського літературознавця Олександра Колесси, який тоді викладав у Львівському університеті. М. Рудницький навіть отримав стипендію за найкращу семінарську роботу на кафедрі О. Колесси²⁹¹. Ще один тодішній

²⁸⁹ Рудницький, М. (1908). В задумі. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка VII, с. 81.

²⁹⁰ ДАЛО. Ф.26. Оп.15. Спр. 123. *Главный каталог студентов*. арк. 486; ДАЛО Ф.26. Оп. 15. Спр. 620. *Карты Деканата. М. Рудницький*. арк. 470.

²⁹¹ Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: ЛА «Піраміда», с. 269.

5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання»

викладач, Кирило Студинський, підповів Михайлові ідею студіювати творчість Івана Франка²⁹².

1910–1911 роки Михайло Рудницький проводить у Парижі, навчаючись у Сорбонні. Париж приніс М. Рудницькому таке бажане відчуття свободи: «Найвартісне і найкраще з усього тут се свобода і самостійність», – пише він молодомузівцю М. Яцкову²⁹³. В Парижі М. Рудницький приохотився до нового виду мистецтва – кінематографа²⁹⁴. Грушей, даних мамою, заледве вистачало, щоб не померти з голоду, тому він починає займатись перекладами та підробляти репетиторством²⁹⁵. Час від часу Михайло навідувався до наддніпрянських українських емігрантів в Парижі, що збиралися в малій кімнаті «Української Громади» на вулиці Буляр (Boulevard). Він писав: «Я познайомився тоді вперше з атмосферою революційних балачок і мав навіть раз честь супроводити [В.] Винниченка до австрійського консулату, тому, що він жив у Парижі на пашпорт одного галицького вчителя»²⁹⁶ «Українська Громада» в Парижі була заснована наприкінці 1908 р. й налічувала близько 120 осіб, переважно наддніпрянців. Михайло Рудницький став її членом в 1910 р. і навіть входив до Ради Громади²⁹⁷. Описуючи свій перший побут в Парижі та атмосферу еміграції М. Рудницький згадував: «Вже тоді йшли суперечки про здобутки революції, державу, буржуазію і про ріжницю програми [К.] Маркса в виданню «Землі

²⁹² ЦДДАЛ. Ф.362. Оп.1. Спр. 376. *Листи Рудницького А, Рудницького М. та ін. до Студинського К. (1905–1939)*, арк. 22.

²⁹³ ІЛ НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф.98. Михайло Яцків Зб.148. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 31 жовтня 1910 р.*, арк. 1.

²⁹⁴ Рудницький, М. (1929). *Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Бережани, Львів, Київ, Париж*. Львів: Видавництво «Ізмарад», с.33.

²⁹⁵ Там само, с.33.

²⁹⁶ Там само, с.66.

²⁹⁷ Бачинський, Є. (1952). «Галичани» в «Українській Громаді в Парижі». *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*, Ч. 7, с. 508–509.

і Волі» за 20 сотиків і програми товариша Левка»²⁹⁸. Цим товаришем був Лев Юркевич (Рибалка) (1883–1919), ідеолог і лідер УС-ДРП, один з головних опонентів Леніна в національному питанні в середовищі української соціал-демократії²⁹⁹. Саме в цих середовищах М. Рудницький зустрівся з Анатолієм Луначарським, про що написав спогади. Очевидно, саме тоді ознайомився з працями Карла Маркса, про що свідчать його пізніші тексти.

Навчання у Сорбонні, нарівні з польськими книгами, мало найбільший вплив на формування світогляду Михайла Рудницького. На своїй останній публічній лекції у Львівському університеті в 1966 р. втомлений М. Рудницький гордо заявив: «Усе те, що я говорив, то є залишки мого буржуазно-націоналістичного світогляду, бо я вчився не на якихось Марксах чи Енгельсах, а в Сорбонні»³⁰⁰. На розуміння й сприйняття М. Рудницьким філософії найбільше вплинули лекції французького філософа Анрі Бергсона³⁰¹. Іншим важливим інтелектуальним джерелом для М. Рудницького були лекції Жоржа Сореля в *École des hautes études en sciences sociales*³⁰². Крім того, М. Рудницький не тільки як літератор, але й як філолог захоплювався французькою мовою і культурою.

Михайло Рудницький навряд чи мав багато знайомих французів під час свого першого побуту у Парижі, докладно він згадує лише про двох. Перший – це голова «Франко-слов'янського товариства» Поль Казен. Їх об'єднала любов до польської літератури: «Я

²⁹⁸ Рудницький, М. (1920). Листи з Парижу. Земляки. *Воля*. Т. 4. Ч. 1, с. 30.

²⁹⁹ Про нього, див.: Портнов, А. (2012). Ленін і большевизм в українській соціалістичній думці першої третини ХХ століття. *Historians.in.ua*. 5 квітня 2012 року: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/209>; Панченко, В. (2015). Левко Юркевич vs Ленін і Сталін. Історія одного передбачення. *Український Тиждень*. 8 серпня 2015 року. <https://tyzhden.ua/levko-iurkevych-vs-lienin-i-stalin/>.

³⁰⁰ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 14.

³⁰¹ Рудницький, М. (1929). *Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Бережани, Львів, Київ, Париж*. Львів: Видавництво «Ізмарагд», с. 237.

³⁰² ІР НБУВ. Ф.Х. № 6432. *Curriculum vitae Михайла Рудницького*, арк.1.

5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання»

зблизився з ним від першої хвилини, тому, що я теж сидів у польській літературі по вуха»³⁰³. Другим знайомим був студент Жак Андре, «який згодом став моїм справжнім другом, відвідував мене у Львові, я його в Парижі, і як старший на кілька років відкрив мені не одну паризьку тайну». Жив М. Рудницький на вулиці Жака Кужа в самому серці студентського Парижа³⁰⁴. Для нього в Парижі, як перед тим у Львові, галицькі євреї залишались «вікном» у ширші мистецькі середовища, проводили його за куліси та в салони³⁰⁵.

Важливим осередком для М. Рудницького було «Франко-слов'янське товариство», на великій дошці якого в рубриці «національність» він єдиний записався як «українець». Це товариство функціонувало при Сорбонні, більшість у ньому становили поляки з Наддніпрянщини. М. Рудницького кілька разів спеціально запрошували польські аристократи до себе, щоб показати, що така «національність» – це нонсенс:

«Мене оглядали, показували, допитували, а навіть запрохали кілька разів до польських аристократичних домів, щоб мене переконати, що моя національність є непорозумінням, бо ось кілька присутніх тут поважних осіб почуває себе теж українцями, знає українську мову, а проте є польської національності» [...] «Українець» існував тоді для французів спеціалістів вів слов'янознавства ще в енциклопедії, у малоросійських піснях, в мужицькій опанчі, але не як студент університету, ще й з австрійським паспортом»³⁰⁶.

«Непорозуміння» полягало в тому, що українство польські студенти з Правобережжя трактували як локальну ідентичність польської шляхти, а Михайло Рудницький вже як модерну національну. На цьому аспекті варто зупинитись і розглянути його детальніше.

³⁰³ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 68.

³⁰⁴ Там само, с. 69.

³⁰⁵ Рудницький, М (1926). Наші маляри в Парижі. *Світ*. 1926. Ч.7.

³⁰⁶ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 66.

Саме в таких ситуаціях проявляється те, що називасмо ідентичністю, самоідентифікацією, тощо. Зазвичай людина проявляє свою ідентичність під дією якогось зовнішнього подразника-виклику. Таким «подразником» для Михайла Рудницького стали польські емігранти і студенти з Російської імперії. Михайло почав читати польські книжки задовго до українських. В дитинстві та юності він контактував з інтегрованими в польську культуру галицькими євреями. Його захоплення літературою та лібералізм мали яскравий польський ухил. Чому ж він не став польським літературним критиком і митцем, а позиціонував себе впродовж усього життя саме як українського літературознавця? Однозначно відповісти на це запитання найближчим часом навряд чи вдасться. Правдоподібно, значну роль тут зіграло батьківське виховання, адже ніхто з дітей Івана Рудницького ніколи не ідентифікував себе публічно як поляка, лише як українця. Знайомі сім'ї вважали це значною заслугою Ольги Рудницької, котра виховала дітей українськими діями в пам'ять про чоловіка³⁰⁷. Другий важливий фактор – особистий вибір. Батько помер у 1906 р. і теоретично будь-хто з його дітей в навчальному закладі міг почати позиціонувати себе особою польської національності, проте цього не сталося. Крім того, для Михайла Рудницького, як не парадоксально, на українському літературному поприщі відкривалось значно більше можливостей, ніж на польському. Ймовірно, ще від часу своїх університетських студій над І. Франком М. Рудницький спостеріг, що від початку хвороби І. Франка ніхто не може посісти роль головного літературного критика й арбітра серед українців у Галичині, тож вирішив зайняти це місце. Це не означає, що польська культура зникла з овиду М. Рудницького. Навпаки, польський та український світи завжди співіснували у його світобаченні. Маємо й інші приклади співіснування польської та української ідентичності та культури

³⁰⁷ Тарнавський, О. (1986). Іван Лисяк-Рудницький – людина дисципліни думки (особисті спостереження). *Український історик*, №3–4, с. 91–92.

5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання»

на пограниччі й свідомий вибір на користь останньої – рання біографія митрополита Андрія Шептицького³⁰⁸, його брата Климентія³⁰⁹, В'ячеслава Липинського³¹⁰ та відомого українського соціолога польського походження Ольгерда Бочковського (1885–1939)³¹¹. Життєвий шлях О. Бочковського під час революції нагадував біографію М. Рудницького – він став перекладачем, а згодом аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословацькій Республіці³¹². Подібне відбувалось і з діячами, які виростили в російській культурі, але свідомо обрали стати українцями, наприклад, російський німець за походженням Юрій Шевельов³¹³.

³⁰⁸ Про ранню біографію Шептицького див.: Nowak, M. (2018). *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

³⁰⁹ Див.: Матковський, І. (2019). *Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви: монографія*. Львів: б.в.

³¹⁰ Про Липинського див.: Gancarz, B. (2006). *My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalność Wacława Lipińskiego*. Kraków, ARCANA; Осташко, Т. (2022). *Україна В'ячеслава Липинського*. К.: Темпора.

³¹¹ Див.: Гирич, І. (2017). «Кожна нація – гарна квітка людства»: Ольгерд Бочковський про націю, націоналізм і національне відродження. *Записки НТШ*. Т.ССХХ. Львів, с. 236–278; Бочковський, О. І. (2018–2020). *Вибрані праці та документи*. Том. I–III. К.: Дух і Літера; Пономарьов, В. (2021) *Цвітіння чудової квітки. Ольгерд Бочковський і відродження нації*. К.: Дух і Літера; Чедолума, І. (2021). *Націологія, Голодомор та подвійні стандарти: забутий український мислитель Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939)*. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/event/nacziologiya-golodomor-ta-podvijni-standarti-zabutij-ukrainskij-mislitel-olgerd-ipolit-bochkovskij-1885-1939>.

³¹² Каневська, І. (2010). Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939) – чесько-український науковець, публіцист, громадськополітичний діяч. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, Т. 21, с. 391–411; Пономарьов, В. (2021). *Цвітіння чудової квітки. Ольгерд Бочковський і відродження нації*. К.: Дух і Літера.

³¹³ Про ідентичність Шевельова у його спогадах, див.: Шевельов-Шерех, Ю. (2017). *Я– мене – мені... (і довкруги)*. *Спогади. В Україні*. Харків; Нью-Йорк: Видавець Олександр Савчук.

М. Рудницький швидко розчарувався в діяльності української еміграційної «Громади» в Парижі, водночас, позиціонуючи себе як українця, він нажив собі недругів серед польської еміграції³¹⁴. Вже після навчання в Сорбонні продовжив університетські студії над І. Франком. Після успішного захисту дисертації: «Іван Франко як письменник і критик» М. Рудницький 15 липня 1914 р. отримав ступінь доктора філософії³¹⁵. Найголовнішим наслідком навчання у Франції для світогляду М. Рудницького було те, що французька культура та інтелектуальні традиції стали своєрідним «еталоном», за яким він оцінював решту явищ³¹⁶. Коли вся сім'я Рудницьких зібралась разом і традиційно святкувала Святвечір 1913–1914 р., ніхто не міг подумати, що найближчим часом їх розкидає по світу, а в рідний дім прийде війна. Брати, сестра і мати зустрінуться знову разом аж на Святий Вечір 1920–1921 р. у Відні³¹⁷.

6. Часи воєн і революцій (1914–1918)

6.1. Початок війни та окупація

Після повернення з Парижа М. Рудницький продовжує навчання у Львівському університеті. У 1911–1914 рр. він займається переважно перекладами у видавництві «Симпосіон», де тлумачить з французької на польську вибрані філософські твори Ж. Сореля, що пізніше стане одним з улюблених авторів для двох знакових фігур української культури ХХ ст. – В'ячеслава Липинського та Дмитра Донцова. Також він перекладає багато праць англійського

³¹⁴ ІЛ НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф.98. Михайло Яцків 36.149. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 2 грудня 1910 р., арк. 6.

³¹⁵ АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, стр. 7205. Михайло Рудницький, 1944–1967, арк. 162.

³¹⁶ Карманський, П. Українська Богема / (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстики. Львів: Піраміда, с. 73.

³¹⁷ Рудницький, І. (1920). Моя куття. Воля, Т.4, Ч.13, с. 635, 639.

філософа Дж. Г. Ньюмена, а також роботи Станіслава Бжозовського, і разом із О. Ортвіном готує до друку «Щоденник» С. Бжозовського. Восени 1914 р. М. Рудницький мав коштом державної стипендії продовжити навчання за кордоном, проте завадила війна³¹⁸.

Як не парадоксально, хоча війна й позбавила його роботи і не дозволила виїхати за кордон, проте водночас відкрила нові можливості. З майже безтурботним гумором М. Рудницький згодом писав:

«У день, коли російські війська в 1914 році зайняли Львів, я втратив автоматично посаду, як і усі ті, що пішли на фронт. Ви, може, запитали, що катастрофи мають інколи підбадьорюючий вплив на людей, які загрузли в одноманітній буденщині. З моменту російської окупації, коли всі мої пляни пішли шкереберть, я відчув приплив нової енергії, якої сам по собі не сподівався. Я не квапився переходити Карпат, щоб підсилити австрійську армію, але три дня пізніше я найшов у Львові прегарну посаду. Я пристав до одного бюро перекладів із чужих мов, яким завідував один мій добрий знайомий Ромуальд Вальчак»³¹⁹.

Двом братам Михайла пощастило менше: Іван, який вчився на лікаря, та Володимир, майбутній правник, були призвані до цесарської армії влітку-восени 1914 р. Як колись влучно зазначив Тімоті Снайдер, перекладачам легше вижити під час війни, ніж будь-яким іншим інтелігентам³²⁰ За словами М. Рудницького, у 1914 р. у Львові було лише кілька осіб, які вільно розмовляли, а головне писали російською мовою. Тому в бюро була постійна робота для перекладачів, переважно різні прохання до російської влади «на

³¹⁸ ІР НБУВ. Ф.Х. № 6432. *Curriculum vitae* Михайла Рудницького, арк.1.

³¹⁹ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 162.

³²⁰ Tymothy Snyder's Introduction in: «The Rudnytsky's Family and the Making of Ukraine». Insitut fur die Wissenschaften vom Menschen. Vienna, 21–23 March 2019.

тему всіх болячок заляканого, без'язикового галицького громадянина»³²¹. Серед клієнтів бюро особливо багато було галицьких євреїв, приклад одного з таких прохань наводить Рудницький:

«Его Превосходительству Градоначальнику г. Львова. Авраама Германовича Менкеса, проживающего по ул. Солнечной М 1. Во Львове. Прошение. Нижеподписавшийся сим честь имеет покорнейше просить разрешить ему на проїзд по железной дороге изъ г. Львова в. г. Броды и обратно. Львовъ 2-го октября 1914». Такі документи коштували 1 австрійську корону, що тоді дорівнювало 1 рублеві³²².

Це давало хороший заробіток, який можна було витратити на якісь забаганки, в тому числі й на алкоголь. Деталі одної оборудки з купівлею забороненого російською владою алкоголю М. Рудницький наводить у листі до М. Яцкова³²³. Робота в бюро і оборудки з алкоголем призвели до того, що М. Рудницький часто контактував із наддніпрянськими українцями з російської армії: «Вояки російської армії шукали у Львові за двома забороненими речами: за «Кобзарем» і горілкою»³²⁴. Вже з посиденьок з російськими офіцерами М. Рудницький почав усвідомлювати близькість революції в Російській імперії³²⁵.

В творі «Окупація» зі збірки «9 любовних історій» М. Рудницький подає себе посередником між француженкою-гувернанткою, що залишилась доглядати за домом, і старшиною російської армії,

³²¹ Рудницький, М. (2007). *Ворог celibату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 163.

³²² Там само.

³²³ ІЛ НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф.98. Михайло Яцків 36.152. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. грудень 1914*. Арк.1.

³²⁴ Рудницький, М. (1937). Перші революційні подуви. *Діло*. 27 березня 1937. Ч. 67.

³²⁵ Рудницький, М. (2007). *Ворог celibату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 171.

наддніпрянським українцем. Старшина поселяється в будинку з гувернанткою, проте він не знає французької, як і французенка – російської чи української. Між ними виникає взаємність, але на заваді стоїть мовний бар'єр, саме тут у нагоді закоханим стає перекладач Михайло Рудницький. В творі відверто простежується прагнення М. Рудницького стати посередником між українською та французькою культурою, які неодмінно мусять зійтися. Проте по-справжньому оцінити і пізнати французьку культуру може лише сам М. Рудницький. Красуня-гувернантка врешті залишається не з наддніпрянцем, якого відсилають на фронт, а з самим посередником – перекладачем.

Однак ця окупаційна «їдилія» закінчується зі зміною на фронті й контрастним Центральних держав у 1915 р. Тоді російська влада масово депортувала т.зв. «закладників» зі Східної Галичини. Переважно в заручники брали осіб у віці 40–50 років – «людей статочних, солідних, з становищем: послів до парламенту або до сойму, священників, рабінів, професорів вищих і середніх шкіл, директорів банків, директорів музеїв, купців, адвокатів, суддів, заможних селян»³²⁶. М. Рудницький формально не належав до жодної з цих категорій ні за віком, ні за соціальним статусом, але також був депортований разом з іншими заручниками. Про це писав Андрій Чайковський, який зустрів Михайла в Києві³²⁷. М. Рудницький підтвердив це 1918 року в автобіографії, яку подав для документів на виїзд до Парижу після закінчення роботи в Київському

³²⁶ Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ: Інститут історії НАН України, с. 46.

³²⁷ Якимович, Б. (2002). *Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Т.3*. Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського, с. 70.

університеті³²⁸. Таким чином, у квітні 1915 р. М. Рудницький опиняється в Києві³²⁹.

Порівняно ліберальні умови утримання галицьких заручників у Києві уможливили створення такої специфічної установи, як національний арештний дім. За прикладом поляків, які винайняли окреме приміщення для своїх земляків з Галичини, українці добились того самого і для своїх. Так виникла українська тюрма – в'язниця, яку утримувала громада на приватні кошти. Як тоді жартували, це була «перша офіційна українська інституція в Києві». Невдовзі, знову-таки за польським прикладом, отримали дозвіл звільняти заручників й розселяти їх по приватних помешканнях за поручительством відомих громадян міста. Так Михайло Рудницький та ще понад 60 заручників (І. Свенціцький, К. Паньківський, С. Федак, І. Левинський та інші) змогли поступово вийти з-під варті³³⁰.

6.2. Філософія у революційному Києві (1917–1918)

І знову М. Рудницькому щастить. Опинившись без документів у чужому місті, він зміг швидко знайти собі заробіток і активно долучився до культурного життя Києва. До революції 1917 р. М. Рудницький жив з перекладів і репетиторства в сім'ях багатих киян³³¹. Це дозволило йому завести нові контакти, завдяки одному

³²⁸ Літературознавець Феоктист Сушицький (1883–1920) як поручитель підтвердив це: « Усі його документи залишилися у Львові і до нині не мав змоги їх одержати. Оригінал залученого диплому загинув при виступі Рудницького із Львова у Києві. Правдивість цього Curriculum vitae стверджую. Оригіналів документів д. Рудницький не має, яко біженець. 31.XII.1918 р. Ректор Ф. Сушицький»: ІР НБУВ. Ф.Х. №6432. Curriculum vitae Михайла Рудницького. арк.1.

³²⁹ Рудницький, М. (1969). *Непередбачені зустрічі*. Львів: Каменяр, с. 27.

³³⁰ Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ: Інститут історії НАН України, с. 50.

³³¹ Рудницький, М. (1937). Перші революційні подумки. *Діло*. 27 березня 1937, Ч. 67.

з київських членів Думи він зміг витягнути брата Івана з сибірського табору для бранців і дав йому притулок у Києві³³².

Лютнева революція не тільки захопила творчу натуру М. Рудницького, а й дозволила йому викладати в навчальних закладах³³³. У вересні 1917 р. М. Рудницький став учителем у 1-й українській гімназії, де познайомився з Миколою Зеровим³³⁴. Упродовж 1917–1918 років М. Рудницький перебував на посаді професора Народного Університету в Києві, де був доцентом кафедри філософії³³⁵. Попри притаманний йому сарказм, М. Рудницький втішався тим, що в революційному Києві був одним з перших, хто викладав філософію для кількох сотень студентів українською мовою³³⁶. У Києві Михайло Рудницький захопився донькою Івана Тобілевича (Карпенко-Карого) Марією. Вона також працювала в першій українській гімназії, викладаючи французьку мову. Щотижня в помешканні Марії Тобілевич, на Тургенєвській, 8, збирались поети та поціновувачі поезії. Михайло подарував Марії свою поетичну збірку з присвятою «Меценатці»³³⁷.

Михайло Рудницький залишився вірним своєму модерністському змагові за свободу митця від обов'язків перед суспільством. Перебуваючи в епіцентрі українських і не тільки революційних подій, він дедалі більше заглиблюється в філософію, відмежовуючись від світу. 29-річний професор не схотів розділити долю деяких своїх студентів під Крутами й ніколи не згадував

³³² Кедрин, І. (1976). *Життя–події–люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», с. 24.

³³³ Рудницький, М. (1937). Перші революційні подуви. *Діло*. 27 березня 1937, Ч. 67.

³³⁴ Рудницький, М. (1969). *Непередбачені зустрічі*. Львів: Каменяр, с. 27.

³³⁵ Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс, с. 19.

³³⁶ Рудницький, М. (1929). *Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Бережани, Львів, Київ, Париж*. Львів: Видавництво «Ізмарагд», с. 246.

³³⁷ ДАЛО. Р-1517. Оп.1. Спр. 25. *Лист Назаренка Ю. Рудницькому М. від 11 квітня 1956 р.*, арк.4.

про них³³⁸. Водночас перманентні зміни влади в Києві викликають у М. Рудницького відчуття тривоги і непевності в завтрашньому дні³³⁹. Філософські студії дозволяють забутись і перенестись у світ ідей. Ще з львівського періоду М. Рудницького цікавить творчість Станіслава Бжозовського, він навіть думав над тим, щоб написати велику працю про його філософію³⁴⁰.

Викладаючи в 1918 р. філософію в університеті, М. Рудницький постійно прагнув більшого як митець і як мислитель: «Трагізм великого філософа, коли він стає невеличким учителем, полишає також животворні наслідки в суспільности»³⁴¹. В цей час М. Рудницький погоджується з тим, що «просвітити» широкі маса – річ майже безнадійна, та й чи потрібна взагалі?³⁴²

М. Рудницький, керуючись інтуїтивізмом А. Бергсона³⁴³, виступав проти «фанатичної віри в чудотворність наукової об'єктивізації». Навіть у А. Бергсоні його найбільше захоплювала здатність запозичити з психології артиста мистецькі і животворні порівняння³⁴⁴. Це радикально відрізняло його від покоління І. Франка. У філософському світогляді М. Рудницького переважав суб'єктивізм та індивідуалізм:

³³⁸ Гайдукевич, Я. (2008). Вмерли в Новім Заповіті з славою святих. *Свобода*. 26 січ. 2008, с. 3.

³³⁹ «Я жив, і це найважніше тут, по становищах революції і анархії»: ІЛ ВР. Ф.98. Михайло Яцків Зб. 153. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 10 квітня 1918 р.*, арк.1; У вересні 1918 року Рудницьким почуття непевності зростає, він пише Яцкову: «Я поки що як урядник Міністерства (Освіти – І.Ч.) лишусь тут мабуть до 31 грудня – а потім – побачимо; може ще військовий мундир прийдеться надягнути»: ІЛ ВР. Ф.98. Михайло Яцків Зб. 154. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. вересень 1918*, арк.1.

³⁴⁰ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.73. *Ортвін. Орт397. П.20. Лист Рудницького М. до Ортвіна О. від 25 червня 1918*, арк. 2–5.

³⁴¹ Рудницький, М. (1918). Перед вступом до філософії. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка VII–VIII, с. 51.

³⁴² Там само.

³⁴³ Рудницький, М. (1918). Надії на нову метафізику. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка XII, с. 162.

³⁴⁴ Там само, с. 172.

«Філософія не може ні починатись з фактів, ні кінчатись фактами, коли сама хоче бути чимсь більше як низкою фактів. [...] Ось чому «вступ до філософії» повинен бути сповіддю особистих пошуканок і знахідок у сфері ідей, які є орудником для висказання себе при їх помочі, так як орудником для поета є образи, для маляра коліри, для композитора – звуки і т.д. Філософ не є більше об'єктивним, ніж вони [...]»³⁴⁵.

Переносячи мистецький індивідуалізм на філософський ґрунт³⁴⁶, М. Рудницький твердив, що ключем для розуміння світогляду того чи іншого філософа є не те, що він приймає віру в свободу волі або в Бога, значно важливіше, чому він її приймає. «В ці постулати вірять часто вже тоді, коли про філософію людина не має ще поняття, і всі її пізніші метафізичні розмисли є лише пошуком доказів, щоб виправдати, оборонити віру, яка сильніша, ніж руйнівний аналіз теорій, що на неї тиснуть». Отже, найцікавішим явищем у кожній філософській системі є саме своєрідна сполука індивідуального змісту з найсильнішими абстрактними формами³⁴⁷.

Поезія у філософії та філософія у поезії час від часу порушували межі своїх світів і зливались воедино у світогляді М. Рудницького. Свої ідеї відсутності єдиної правди та істини він переносить у вірші:

*«Казати Вам про тихих небезпек принади
Злету думок в царство як від нас далеке:
Небо, дух та тіло свободної Гелляди,
Іноли зітхнути, чому ми ах! Не Греки,
Щоб вірили в платонівський світ неповорушний
Відвічних правд [...] і звати філософа – дурнем [...]»³⁴⁸.*

³⁴⁵ Рудницький, М. (1918). Перед вступом до філософії. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка VII–VIII, с. 56.

³⁴⁶ Там само, с. 48.

³⁴⁷ Рудницький, М. (1918). Перед вступом до філософії. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка VII–VIII, с. 56.

³⁴⁸ Рудницький, М. (1918). З циклю «Присвяти». *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка X–XI, с. 31.

Коли Директорія підняла повстання проти гетьмана Павла Скоропадського і на околицях Києва точилися бої, М. Рудницький шукав розради в філософії, повертаючись до Бергсонівського інтуїтивізму і ключової ролі особистого сприйняття у філософії. Михайло Рудницький прагне тиші та миру, а не воєн і революцій, майбутнє тривожить його. Зміну влади після зречення П. Скоропадського в грудні 1918 р. він намагається перенести у філософську площину:

«Новий філософічний світогляд знаходить як найширшу форму для полагодження конфліктів між сею площиною, яку «сучасна людина» почуває як дійсність, і між домаганнями дотеперішніх філософічних теорій: зясувати напрям сеї дійсності. Роля нового філософічного світогляду нагадує де-чим ролю нової влади в момент революції. Нова влада є тоді не стільки висловом бажань та змагань загалу, як орудником порозуміння між найбільше протилежними напрямками, яких суперечности зросли до величини конфлікту. Новий світогляд перевертає відношення і безсилу робить міццю»³⁴⁹.

Як в літературі, так і у філософії М. Рудницький прагне вивільнитися з тенет «-ізмів» і ставить свободу митця (філософа) понад усе³⁵⁰. Навіть філософські ідеї А. Бергсона трактує без догматизму, не відкидаючи до кінця інтелектуалізм і раціоналізм:

«Бути в філософії «бергсоністом» чи «інтуїтивістом» се тільки, що в соціології «марксистом». Марксизм є політичною програмою, яка має на меті виборити певні практичні домагання: марксизм як метода дослідів суспільних явищ є схемою проти якої сам [К.] Маркс виступав з обуренням»³⁵¹.

Грудень 1918 р. М. Рудницький проводить у роздумах над можливістю розділити політику та літературу. Тоді він вперше

³⁴⁹ Рудницький, М. (1918). Надії на нову метафізику. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка XII, с. 161.

³⁵⁰ Там само, с. 167.

³⁵¹ Рудницький, М. (1918). Надії на нову метафізику. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка XII, с. 171.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

відкрито виступає проти засилля ідеології в літературі, вважаючи, що суспільні ідеї загалом, культивовані в літературі, зведуть її до рівня джерела релігійної віри. Також він намагається розвести на різні боки суспільні маси – та індивідуальну творчість, намагаючись розірвати вузли, якими вони пов'язані³⁵². Заперечення фанатичної віри релігійного характеру в будь-яку ідею, необхідність протиставлення митця-індивідуала масам та ідея аполітичності політики в міжвоєнний період стануть «фірмовою візиткою» текстів Михайла Рудницького.

Попри занурення в філософію, Михайло Рудницький все ж усвідомлює, що Київ найближчим часом накриє нова хвиля анархії та нестабільності. Але куди подітись? Східна Галичина вже охоплена полум'ям польсько-української війни і не видається безпечним місцем. Отже, у Західну Європу? Але як туди дістатися і з чого жити? Завдяки своїм контактам у Києві вже після приходу до влади Директорії М. Рудницький дістає місце в делегації, яку уряд УНР відправляє туди, де вирішувалось повоєнне облаштування світу – на Паризьку мирну конференцію³⁵³. Модерністський митець-філософ, що виступав проти служіння суспільству, тепер мусить приміряти нове амплу – дипломата.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

«Отже, ось що для мене – якості ідеального дипломата: чесність, докладність, спокій, терпіння, добрий характер, скромність і вірність. Заразом це і якості ідеальної дипломатії. Але, може заперечити читач, ви забули розум, освіту, проникливість,

³⁵² Рудницький, М. (1918). Багата література. *Шлях. Вісник літератури, мистецтва та громадського життя*. Грудень 1918, с. 47–57.

³⁵³ Детальніше про творення простору повоєнної Європи на конференції див.: MacMillan M. (2007). *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. Random House Publishing Group.

розважливість, гостинність, шарм, працелюбність, відвагу і навівть такт. Ні, я не забув. Я сприймаю це як належне.»

(Гарольд Джордж Нікольсон. «Дипломатія» 1939).

7.1. Переїзд до Парижа та робота в Секретаріаті Делегації

Про роботу Михайла Рудницького в місії УНР в Парижі довгий час нічого достеменно не було відомо. Спираючись на автобіографії, укладені М. Рудницьким у радянський період, більшість авторів зводили його участь в комісії лише до ролі перекладача. Та відомо, що в різний час він також був скарбником і навіть секретарем місії, відповідаючи за всю документацію і поточні справи делегації.

29 грудня 1918 р. Рада народних міністрів УНР, яку очолював Володимир Чехівський, ухвалила рішення про відправлення на конференцію в Париж делегації УНР, що офіційно було затверджено спеціальним законом від 10 січня 1919 р. У складі делегації мало бути 75 осіб³⁵⁴. Новина про виїзд місії в Париж застала Рудницького в гімназії, де він викладав. Він звернувся в Міністерство зовнішніх справ, до Володимира Кушніра, щоб записатися в пресове бюро, але оскільки там місць вже не було, то його призначили урядовцем-перекладачем³⁵⁵.

Михайло Рудницький у складі комісії виїхав з Києва у січні 1919 р. безпосередньо перед тим, як туди зайшли більшовики³⁵⁶. Після кількатижневого очікування у Швейцарії, де, власне, визначали остаточний склад делегації, Рудницький потрапив у першу

³⁵⁴ Гай-Нижник, П. (2019). Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб. *Гілея*, Вип. 140 (№1), Ч.3. Політичні науки, с. 16–17.

³⁵⁵ Рудницький, М. (1938). Париж 1919. Преважке становище української делегації на Мірову конференцію. *Календар «Червоної Калини» на 1939 рік*. Львів: накладом вид-ва «Червона Калина», 1938. Вип. XVIII, с. 120.

³⁵⁶ ІЛ ВР. Ф.98. Михайло Яцків. Зб. 157. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. 23 жовтня 1919 р.*, арк.1.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

десятку затверджених співробітників, не в останню чергу завдяки тому, що встиг в дорозі завести знайомство з приятелем французького посла. Крім того, у картотеці французької поліції, ще з часів свого навчання у Сорбонні, він рахувався «спокійним» студентом, не поміченим у революційній чи протиправній діяльності³⁵⁷.

Завдяки віднайденому дослідницею О. Спицькою рукописові «Книги наказів Української делегації» ми можемо більше довідатись про діяльність М. Рудницького в Делегації. Перша згадка про нього – це Наказ №11 в Книзі наказів за 23 березня 1919 р., з якого випливає, що М. Рудницький разом із полковником Володимиром Колосовським через Швейцарію прибули до Парижа і взялися за свої обов'язки. Тут бачимо ще одну цікаву постать – нового товариша Рудницького по делегації, полковника В. Колосовського (1884–1944). В часи Української Держави П. Скоропадського він був начальником розвідувального (розвідочного) відділу Генерального штабу. Після відречення Скоропадського полковник перейшов на службу до Директорії УНР. В Парижі він виконував функції військового аташе та очільника української резидентури³⁵⁸.

Після революційного Києва М. Рудницький з нетерпінням чекав на повернення до Парижа, який пам'ятав ще з довоєнних років як оазу безтурботності та мистецтва. Однак буревій Великої війни позначився й тут: «Про Париж також писати важко. Війна змінила його чимало. Втратив своє тло і веселість. Війна зробила людей злими і пригніченими»³⁵⁹. Згідно з Книгою наказів,

³⁵⁷ Рудницький, М. (1938). Париж 1919. Преважке становище української делегації на Мірову конференцію. *Календар «Червоної Калини» на 1939 рік*. Львів: накладом вид-ва «Червона Калина», 1938. Вип. XVIII, с. 121.

³⁵⁸ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 196.

³⁵⁹ ІЛ ВР. Ф.98. Михайло Яцків. Зб. 157. *Лист Рудницького М. до Яцкова М. 23 жовтня 1919 р.*, арк.1.

найвищу платню отримували радники делегації – 5000 франків, найнижчу – машиністки та писарі, але з часом їх платня збільшилася від 200 до 400 франків на місяць. Аташе отримували 4 000 франків, секретарі делегації – від 3000 до 4000 франків, перекладачі – від 800 франків на початку роботи делегації до 2000 франків наприкінці³⁶⁰. Як третій секретар місії, М. Рудницький почав отримувати оклад в 3000 франків³⁶¹. У грудні 1919 р. внаслідок реорганізації Місії («Делегація / Місія» – ці терміни часто вживали як синоніми в документах) Михайло Рудницький став головним секретарем делегації з зарплатою 5000 франків (таку ж високу платню в делегації крім нього мав лише військовий аташе Володимир Колосовський)³⁶². Водночас слід зазначити, що фінансування Місії було непродуманим і несистематичним. Навіть головний бухгалтер Делегації не знав, скільки всього грошей через різних людей та інституцій передано урядом УНР для Місії. Це створювало сприятливе середовище для фінансових маніпуляцій³⁶³.

Делегація розташовувалась у великому приміщенні на вулиці rue la Perouse, 37. Від 15 квітня 1919 р. й надалі М. Рудницький періодично виконував обов'язки головного секретаря місії³⁶⁴, а в травні-червні 1920 р. – також обов'язки скарбника³⁶⁵. Першим очільником Делегації був Григорій Сидоренко (1874–1924), яко-

³⁶⁰ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 192.

³⁶¹ Там само, с. 196.

³⁶² Там само, с. 207.

³⁶³ ЦДАВО. Ф.3696. Оп.1. Спр.2 *Становище коштів Надзвичайної Дипломатичної Місії до Франції на 11 квітня 1919 року*, арк. 207.

³⁶⁴ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 197.

³⁶⁵ Там само, с. 210.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

го 22 серпня 1919 р. замінює граф Михайло Тишкевич (1857–1930)³⁶⁶. Саме в цій роботі проявились галицькі «засади» діяльності Михайла Рудницького. Як син правника і колишній студент правничого факультету, він вимагав дотримання «букви закону» та «інструкцій» і протестував проти дезорганізації роботи в Делегації. Якось на нараді він скаржився:

«Секретаріят поставлено в неможливе становище. Роботи дуже багато, кожний з членів приходять, дає різні записки і ноти і кожен жадає, аби все було зроблено негайно, а це неможливо. [...] Пн. члени делегації дають не опрацьовані еляборати, а маленькі записки і нотатки, які називаються оригіналами нот, і нам приходиться сидіти цілими годинами, розбирати ці записки і додумуватись, чого хотів референт чи автор»³⁶⁷.

Сергій Шелухін як радник Делегації також констатував повний безлад у роботі секретаріату з часу призначення М. Тишкевича та скорочення працівників, хоча й залишався високої думки про М. Рудницького³⁶⁸. В червні 1919 р. до Делегації приєднався дипломат із Буковини Артем Галіп (1887–?), який згодом відіграє не останню роль в діяльності Делегації та завершенні дипломатичної кар'єри М. Рудницького³⁶⁹. 1 березня 1920 р. до Делегації приєднується ще одна неординарна постать – історик Ілько

³⁶⁶ Там само, с. 204.

³⁶⁷ Спицька, О. (2017). Документи про участь об'єднаної делегації УНР та ЗУНР у Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики, Число 28, с. 248.

³⁶⁸ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.6. Заява Шелухіна С. Тишкевичу М. від 19 грудня 1919 р., арк.76; Див. опис ситуації навколо української делегації в міжвоєнних спогадах Рудницького: Рудницький, М. (1938). Париж 1919. Преважке становище української делегації на Мирову Конференцію. *Історичний Календар-Альманах «Червоної Калини» на 1939 рік*. Львів: Червона Калина, С.122–123.

³⁶⁹ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 201.

Борщак (Баршак) (1892–1959)³⁷⁰. Народившись у єврейській родині на Півдні України³⁷¹, І. Борщак вихрестився і зробив кар'єру історика, дослідника українсько-французьких контактів. На ґрунті обопільної любові до французької історії та культури Михайло та Ілько мали багато спільного. Обоє були мистцями, цікавились літературою і естетично взувались на Париж³⁷². Крім того, обидва були єврейського походження і стали українськими діячами унаслідок свідомого вибору. Візія полікультурної інклюзивної України єднала обох, що чинило їх однодумцями, а водночас маргіналами в очах решти. Розповіді Михайла Рудницького про те, що М. Тишкевич найняв І. Борщака для того, щоб той історичними дослідженнями показав давні зв'язки Франції та України, щоб потім демонструвати це французьким діячам, підтверджував у приватних розмовах і сам І. Борщак³⁷³.

Однією з найбільших проблем Делегації УНР на Паризькій мирній конференції було те, що цілісної Делегації просто не існувало. Місія включала в себе представників УНР і представників ЗУНР, які вели діаметрально протилежну політику. Крім того, й самі представники Наддніпрянщини швидко поділились на «самостійників» і «федералістів», до останніх включали С. Шелухіна, А. Галіпа та І. Борщака. Секретар В. Дідушок заявив на одному з засідань:

«Од певного часу намічається в нашій делегачії абсолютний брак єдності. Не говорю вже про те становище, яке витворилося поміж політичною і дипломатичною секціями. Я підходжу до

³⁷⁰ Там само, с. 208.

³⁷¹ Див.: Адауров, В. (2020). Лабіринти ідентичності одного українського інтелектуала: Ілля Баршак перед Ільком Борщакком. *Український історичний журнал*, Число 6, с. 139–168.

³⁷² Про українське мистецьке середовище в Парижі, див.: Сусак, В. (2010). *Українські мистці Парижа: 1900–1939*. К.: Родовід; Абабагаламага.

³⁷³ Онацький, Є. (1969). *По похилій площині. Записки журналіста і дипломата. Частина II*. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова Хвиля», с. 99.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

питання з боку чисто організаційного. Дійшло до того, що зараз мається в делегації два зовсім окремі бюро з своїми помешканнями, своєю реєстратурою, своїми печатками, висилається ноти і заяви без відома делегації і таким чином доводиться повний розвал в нашій організації»³⁷⁴.

Остаточо поклали край спільній Делегації УНР та ЗУНР у Парижі події на Наддніпрянщині. Підписання Зятківського сепаратного договору між УГА та керівництвом білої Добровольчої армії в листопаді 1919 р. остаточно розвело українських дипломатів у Парижі по різні сторони³⁷⁵. 18 грудня 1919 р. Делегація отримала телеграму від уряду УНР, згідно з якою делегація в тодішньому складі була ліквідована, а Михайло Тишкевич мав набрати нову. Цікаво, що М. Рудницький був лише формально звільнений і одразу ж наново прийнятий на посаду секретаря, тим часом як багато інших співробітників були звільнені назавжди. Відкликані були всі представники ЗУНР: В. Панейко, С. Томашівський, А. Петрушевич, О. Кульчицький, М. Лозинський тощо³⁷⁶. Михайло Рудницький залишився чи не єдиним галичанином в делегації. Хоча цілком очевидно, що правова свідомість М. Рудницького була галицькою, проте політичні переконання радше тяжіли до наддніпрянських взірців. Це було непоодиноким явищем, коли галичани, що опинились під час революції на «Великій Україні», дивились на українську національну справу з наддніпрянської перспективи. Найяскравіші приклади – брат Михайла Іван Кедрин-Рудницький

³⁷⁴ Спицька, О. (2017). *Документи про участь об'єднаної делегації УНР та ЗУНР у Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, Число 28, с. 246.

³⁷⁵ Про українське питання і білий рух, див.: Procyk, A. (1995). *Russian Nationalism and Ukraine. The National Policy of the Volunteer Army during the Civil War*. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

³⁷⁶ Спицька, О. (2018). *Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 206.

та командир січових стрільців Євген Коновалець. Це підтверджується і розгромною характеристикою Є. Петрушевича³⁷⁷, С. Томашівського та інших діячів ЗУНР в Парижі, яку М. Рудницький висловлював у приватних листах вже у міжвоєнний період.

В цей період Рудницький бере участь у відомому турне республіканського хору Олександра Кошиця³⁷⁸. Разом з хором він побував у Ліоні, Бордо, Тулузі, Марселі і Ніцці. Згодом Рудницький відзначав, що діяльність хору була чи не єдиним дипломатичним успіхом петлюрівської Директорії. За його спогадам, на хор було витрачено більше коштів, ніж на саму дипломатичну місію в Парижі³⁷⁹. На прикладі хору Рудницький повертався до тези про провінційність і «хуторянство» українських політичних діячів. Адже захоплення національною культурою не рівнозначне визнанню політичних прав. Він порівнював тут такі українські культурні заходи з афро-американською музикою – вона стала всесвітньо популярна, проте США, які самі поширили її на весь світ і захоплюються нею, не надають афроамериканцям рівних прав³⁸⁰. Тут Рудницький розмежовував культуру і політику: «Можна прегарно співати без нот і не вміти писати дипломатичних нот. Нарід може проявити великий талант у політиці, – чого доказом Англіїці – і не мати ніяких народних пісень, ні великих композиторів»³⁸¹. Разом з тим, під час спільних мандрівок з хором, Рудницький брав участь у культурній дипломатії, зокрема, дав інтерв'ю професорові Тулузької Консерваторії про українську національну музику,

³⁷⁷ Біографію Петрушевича, див.: Павлишин, О. (2013). *Євген Петрушевич 1863–1940. Ілюстрований біографічний нарис*. Львів: Манускрипт-Львів.

³⁷⁸ Див.: Пересунько, Т. (2019). *Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924)*. К.: Видавничий дім «АртЕк».

³⁷⁹ Рудницький, М. (1933). На славу України!... З пісню на устах і з грішми в кишені. *Неділя*, 5 листопада 1933. Ч. 43 (262).

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Там само.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

що було опубліковане у вигляді рецензії Жоржа Г'юро у виданні «L'express du Midi» за 4–6 грудня 1919 року³⁸². Між роботою в делегації, поїздками і численними зустрічами, Михайло Рудницький заводить численні швидкоплинні романи з жінками з різних середовищ, не прагнучи серйозних стосунків³⁸³.

В цей період Михайло Рудницький доволі критично ставиться до більшовиків, вважаючи їх доктринерами-фанатиками, які нав'язують «поступ» решті людства³⁸⁴. Вже в 1920 р. у статті «Свято Жанни Дарк» Михайло Рудницький висловив думку, що більшовизм є чимось на кшталт світської релігії нових часів. Пізніше до подібних думок дійшов видатний філософ Микола Бердяєв у «Витоках та сенсах російського комунізму»³⁸⁵, а після Другої світової війни Євген Маланюк в «Книзі спостережень»³⁸⁶, і французький критик марксизму Реймон Арон у своєму знаменитому «Опії інтелектуалів»³⁸⁷. Досвід життя в революційному Києві схилив М. Рудницького до переконання в потребі еволюційного розвитку суспільства, а не революційного³⁸⁸.

³⁸² Пересунько, Т. (2019). *Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924)*. К.: Видавничий дім «АртЕк», с. 132.

³⁸³ Про це він пише в листуванні з Іваном Петрушевичем, див.: Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Листи Михайла Рудницького від 29 червня 1919 р.; 30 жовтня 1919 р.*

³⁸⁴ Рудницький, М. (1920). Свято Жанни Дарк. *Громадська думка*. 18.06.1920. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>

³⁸⁵ Бердяєв, Н. (1955). *Истоки и смысл русского коммунизма*. Париж. УМСА-PRESS.

³⁸⁶ Маланюк, Є. (1997). *Книга спостережень. Статті про літературу*. К.: Дніпро.

³⁸⁷ Арон, Р. (2006). *Опий інтелектуалів*. К.: Юніверс.

³⁸⁸ Рудницький, М. (1920). Першого мая. *Громадська думка*. 25.06.1920. <https://zbruc.eu/node/96671>

7.2. Меморандум

Михайло Рудницький гостро відчував брак культурної дипломатії в діяльності Делегації в Парижі та повне нехтування питаннями майбутнього української культури³⁸⁹. Крім того, дипломатичне становище української делегації на Конференції і її роз'єднаність змусили М. Рудницького задуматись: яким чином він може поєднати свій світогляд із державною справою? Ці роздуми спонукали його до написання Меморандуму уряду УНР з власною візією ситуації та способами виходу з неї. Співавтором тексту став аташе Делегації Іван Петрушевич³⁹⁰. Аналіз змісту і форми меморандуму доводить, що основним автором та ініціатором все ж був Михайло Рудницький³⁹¹.

У Меморандумі вказувалось на катастрофічне становище української справи на Мирній Конференції. Щоб змінити упереджене і вороже ставлення до України сильних світу цього, М. Рудницький пропонував в інтересі української справи ознайомити з ідеями і змаганнями України ті сфери, «які мають і хтосна як довго матимуть право та силу рішати фактично про нашу долю не

³⁸⁹ «Україна завсіди належала до парадоксальних державних організмів... недостача земляків в Парижі є причиною хронічних терпінь мого патріотизму. Без них я не знав би ніколи як важко є розуміти чужу культуру; як легко розтроцити її на підставі кількох зоревих вражінь. Без земляків я не знав-би ніколи, що таке самота і сум в метушливому, пресвеселому місті.... мати свідомість, що не можна постійно ділитись своїми вражіннями з земляками в той час, коли наш меморіал, представлений на Мирову Конференцію на 120 сторінок, присвячує десять сторінок нашій культурі – це важче, ніж бути членом Мирової конференції, автором або читачем такого меморіалу»: Рудницький, М. (1920). Лист з Лондону. Між Парижем і Лондоном. *Воля* Т. 4. Ч. 12. 2 жовтня 1920, с. 30

³⁹⁰ М. Рудницький з І. Петрушевичем були в дружніх стосунках, що простежується в їх листуванні, див.: Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Листи Михайла Рудницького до Івана Петрушевича*.

³⁹¹ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.6. *Меморандум від 25 червня 1919 р.*, арк. 19–22.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

лишень на Міровій Конференції»³⁹². Михайло Рудницький звертав увагу на те, що сучасним терміном можна охарактеризувати як «інформаційна війна»: безпосередні політичні вороги України, поляки і росіяни, мали в Парижі та Лондоні великий штат преси, бюро пропаганди, очолювані добре обізнаними з європейською культурою і середовищем особами. Навіть менш численні народи, як-от латиші, литовці, естонці та грузини мали приготовлені праці на французькій та англійській мові і «засипали» Конференцію пресою, брошурами, книжками, мемуарами, а головне – мапами. Тим часом в українській справі ніяких системних рухів у цьому напрямку не спостерігалось: «Ми в дійсности не маємо ні одної публікації, ні однісінького органу, на який можна би покликатись, або який міг би заважити на опінії в нашу сторону»³⁹³.

Меморандум пропонував зосередити головну увагу на пропаганді в Парижі: «найбільш пекучим, найнеобхіднішим і мінімальним постулатом нашої політики в Парижі є організація такої пропаганди, яку мають інші народи заінтересовані: яка спрямовувалась до зацікавлення і здобуття прихильности до наших змагань з боку Франції, Англії та Америки». Проте всі рухи в цьому напрямку, на думку М. Рудницького, паралізувала Франція, союзниця Польщі і прихильниця Росії. І лише бюро пропаганди, яким керували б визначні іноземці, «які ведені почуттям справедливості і розумінням ваги України нашу справу боронитимуть»³⁹⁴. Для організації таких бюро в Парижі та Лондоні слід було залучити не державних службовців та офіційні місії, а приватних осіб: «З представниками правительства, навіть найліберальнішого, не муть спільно ні працювати ні порозумітись люде самостійної думки, які стоять поза партіями і поза політичними тенденціями»³⁹⁵.

³⁹² Там само, арк. 19.

³⁹³ Там само.

³⁹⁴ Там само.

³⁹⁵ Там само, арк. 20.

У Меморандумі пропонувалось відступити від вузькопартійного підходу задля того, щоб здобути якомога більше прихильників у різних сферах, що впливають на загальну думку та закордонну політику європейських країн. М. Рудницький прагнув скористатись тим, що політика тодішнього уряду Франції мала багато ворогів у наукових колах, а також тим, що «польський імперіалізм і російські цареславні тенденції» розчарували багатьох французьких мислителів, і покладав надії на кільканадцятьох інтелектуалів у Парижі, Лондоні, Італії та Іспанії³⁹⁶.

Головна ідея полягала в тому, щоб створити журнал, адресований передовсім європейському читачеві, який боронив би інтереси України. Редактором мав стати француз із широкими зв'язками, «людина чесна та ідейна, з політичним та редакторським досвідом». Для того, щоб журнал не був одноманітним, однобоким і не викликав враження тенденційної агітації, а також для здобуття якомога ширшого кола читачів-іноземців, потрібно було давати слово іншим народам, які стояли на подібних загальних політичних, суспільних і ідеологічних основах. Це дало б змогу пов'язати українські змагання зі становищем всіх пригноблених народів.

Для такого амбітного задуму потрібні були чималі кошти. Крім українських, планувалось залучити також фонди литовців, білорусів, латишів та інших народів, від Балтійського до Чорного моря. Щоб редакція була незалежною фінансово, основну суму – 25 000 франків щомісячно – мав надати уряд УНР. Журнал планувалося видавати одночасно французькою та англійською мовами, двічі на місяць, накладом 5000 примірників, обсягом 32 сторінки. До Меморандуму додавався детальний кошторис³⁹⁷. На Меморандумі олівцем зроблена приписка когось з урядовців, що 25 000 франків були передані через «К» (прізвище нерозбірливо – І.Ч.). Але чи отримали цю суму Михайло Рудницький та Іван Петрушевич,

³⁹⁶ Там само.

³⁹⁷ Там само, арк. 22.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

і якщо так, то чому запланований журнал так і не з'явився, нам достаменно невідомо. Втім, ідеї М. Рудницького про важливість пропаганди все ж знайшли певний відгук серед інших працівників і членів Делегації. Було підготовлено низку брошур, проте через цілковиту дезорганізацію роботи секретаріату жодна з них упродовж 1919 р. так і не була перекладена чи надрукована масовим накладом³⁹⁸.

7.3. Спроба перевороту 1920 року

До голови Делегації Михайла Тишкевича ще в 1919 р. почали доходити чутки про контакти Артема Галіпа та Сергія Моркотуна з росіянами³⁹⁹. Одного разу, коли А. Галіп прийшов до помешкання М. Тишкевича, помічник господаря (згодом – заступник військового аташе В. Колосовського) Петро Адамович дорікнув А. Галіпу особисто, наче має на руках якісь документи, що компрометують останнього. Справа ледве не дійшла до бійки між П. Адамовичем та А. Галіпом⁴⁰⁰.

22 грудня 1919 р. група учасників делегації, очолювана С. Шелухіним та А. Галіпом, подали урядові УНР проєкт реорганізації Делегації і створення замість неї нової. М. Тишкевич мусив піти у відставку, а Галіп та С. Шелухін мали посісти ключові посади головних помічників⁴⁰¹. Насправді ж вийшло навпаки, стара делегація таки була розпущена, проте більшість її працівників і членів залишилися в складі нової, знову очоленої М. Тишкевичем, головний отаман Симон Петлюра в цьому протистоянні став на його бік. Можливо, В. Колосовський вже тоді мав докази контактів А. Галіпа з більшовиками. В будь-якому разі, М. Тишкевич

³⁹⁸ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.6. Заява Шелухіна С. Тишкевичу М. від 19 грудня 1919 р., арк. 77.

³⁹⁹ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.6. Заява членів Делегації, арк. 99.

⁴⁰⁰ Там само, арк. 100.

⁴⁰¹ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.6. Проект, арк. 111.

отримав карт-бланш на ухвалення всіх кадрових рішень у Делегації⁴⁰².

Якось у серпні 1920 р., М. Тишкевич вкотре виїхав у справах, не залишивши формального заступника та перекинувши всю відповідальність на тодішнього генерального секретаря, Михайла Рудницького. Прецеденти траплялися і раніше, наприклад, в зв'язку з засіданням Верховної ради держав Антанти, що проходила 19–26 квітня у м. Сан-Ремо (Італія), граф М. Тишкевич на місяць (14 квітня – 13 травня 1920 р.) передав тимчасове керування поточними справами Михайлові Рудницькому, який мав ухвалювати всі рішення, погодивши їх з військовим аташе В. Колосовським і радником Ф. Савченком⁴⁰³. Скориставшись нагодою, 16 серпня 1920 р. А. Галіп, І. Борщак і М. Лучинський увірвалися до приміщення Делегації й почали вимагати від М. Рудницького негайної передачі їм, нібито на підставі наказу члена Директорії Андрія Макаренка⁴⁰⁴, справ Делегації та її фондів⁴⁰⁵. За 10–15 хвилин до цього І. Борщак подзвонив М. Рудницькому і попередив про свій прихід⁴⁰⁶. В канцелярії секретаріату в той момент перебували М. Рудницький, В. Колосовський, Л. Галафре і А. Саєнко. Увійшовши до приміщення, І. Борщак заявив М. Рудницькому приблизно таке: «З наказу Високої Директорії, призначившій мене в складі колегії перейняти репрезентацією Уряду УНР в Парижі, пропоную Вам негайно передати мені всі справи». При цьому І. Борщак показував присутнім якийсь документ. М. Рудницький відповів, що не може здавати справи за відсутності М. Тишкевича, та й Л. Галафре як в.о. скарбника Делегації відмовився передавати кошти без

⁴⁰² ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.8, арк. 32.

⁴⁰³ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 209.

⁴⁰⁴ ЦДАВО Ф. 3603. Оп.1. Спр.9. *Репорт Аристарха Саєнка*, арк. 95.

⁴⁰⁵ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.8. *Донесення Тишкевича М. Міністру Зовнішніх Справ УНР 1920*, арк. 101.

⁴⁰⁶ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.9. *Свідчення другого секретаря Делегації Леоніда Галафре*, арк. 89–90.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

графа. Так само відмовився здавати справи і В. Колосовський⁴⁰⁷. Через півгодини після І. Борщака і М. Лучинського до Делегації прийшов Президент Кубанської Делегації Лука Бич і покликав секретаря. Тим часом у канцелярії розмова йшла на підвищених тонах, швейцар Делегації Пилип Чертопруд повідомив М. Рудницькому і Л. Галафре про прибуття Л. Бича⁴⁰⁸. І. Борщак і М. Лучинський заявили, що тепер вони представляють Делегацію, а Л. Бич прийшов до них. Через деякий час підійшов і безпосередній організатор заклоту Артем Галіп. Після розмови з Л. Бичем, А. Галіп і І. Борщак заходилися розсилати повсюди телеграми про те, що саме вони тепер є Делегацією України в Парижі⁴⁰⁹.

Спіткавши нерішучість М. Рудницького та спротив Л. Галафре і В. Колосовського, І. Борщак і М. Лучинський стали погрожувати розстрілом, на що В. Колосовський із сарказмом запитав, у якому готелі їх розстріляють. Хоча більша частина Делегації не визнавала узурпаторів, проте ніхто їх не вигнав. Полковник В. Колосовський і Л. Галафре намагалися переконати М. Рудницького в жодному випадку не віддавати книгу наказів. Коли М. Лучинський і І. Борщак знову зайшли і стали вимагати її, М. Рудницький відповів: «Ну я не боксер і битись не буду з Вами» та віддав книгу М. Лучинському. В результаті, в книзі наказів за 16 серпня 1920 р. записано, що граф М. Тишкевич звільнений з посади Голови Делегації і на його місце призначається Колегія, очільником якої став М. Лучинський. А Михайло Рудницький продовжував виконувати роль секретаря⁴¹⁰. В. Колосовський запропонував викликати полі-

⁴⁰⁷ Там само.

⁴⁰⁸ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.9. *Репорт Пилипа Чертопруда про події 16 серпня 1920 р.*, арк. 87.

⁴⁰⁹ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.9. *Репорт Пилипа Чертопруда від 24 серпня 1920 р.*, арк. 88.

⁴¹⁰ Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, №1 (5), с. 212.

цію, проте він не був очільником канцелярії і не знав, на чиєму боці М. Рудницький (останній міг подати поліції ситуацію на користь А. Галіпа і М. Лучинського)⁴¹¹.

М. Рудницький допоміг І. Борщаку написати прес-реліз для газет – повідомлення про заміну Голови Колегією і анонс зустрічей із французькими політичними діячами⁴¹². Після обіду М. Рудницький, вочевидь від хвилювання та прагнучи обдумати все, вийшов із приміщення, заявивши І. Борщаку і М. Лучинському, «що він йде трохи пройтись і освіжитись». Повернувся він до Делегації під вечір о сьомій годині⁴¹³. Наприкінці дня з приміщення Делегації І. Борщак з А. Галіпом винесли печатки і книгу наказів⁴¹⁴. Не отримавши підтримки від М. Рудницького і дочекавшись виходу ввечері А. Галіпа та І. Борщака, Л. Галафре порадився з В. Колосовським, і вони вирішили просто зачинити приміщення на ключ. Декілька діб ніхто не міг туди зайти⁴¹⁵. На цьому справа закінчилась. Сам М. Рудницький пізніше чесно зізнавався, що того дня «поводився зовсім пасивно»⁴¹⁶.

В чому ж справа? Хто стояв за спробою перевороту, і чому М. Рудницький зайняв нейтралітет і фактично допомагав «змовникам», хоча до 1920 р. М. Тишкевич не сумнівався в його лояльності, інакше звільнив би з рештою галичан у грудні 1919 р. Почнімо з кінця. Після цього інциденту М. Тишкевич ініціював слідство та звільнив М. Рудницького і перекладача Ш. Дюбрея. Стосовно останнього М. Тишкевич вже давно володів інформацією

⁴¹¹ ЦДАВО Ф. 3603. Оп.1. Спр.9. *Рапорт полковника Володимира Колосовського*, арк.93–94.

⁴¹² ЦДАВО Ф. 3603. Оп.1. Спр.9. *Рапорт Аристарха Саєнка*, арк. 97.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ ЦДАВО Ф. 3603. Оп.1. Спр.9. *Рапорт полковника Володимира Колосовського*, арк.93–94.

⁴¹⁵ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.9. *Свідчення другого секретаря Делегації Леоніда Галафре*, арк. 91.

⁴¹⁶ ЦДАВО. Ф.3603. Оп. 1. Спр.9. *Доклад Секретаря Делегації Михайла Рудницького*, арк.101.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

про його контакти з А. Галіпом та С. Моркотуном, проте не чіпав, адже Ш. Дюбрей мав рекомендацію від самого Симона Петлюри⁴¹⁷. Слідство постановило: «Комісія примушена констатувати, що Д-р [М.] Рудницький винен в бездіяльності влади, видачі приватним і ворожим Уряду персонам службових паперів, і навіть у допомозі в їх праці»⁴¹⁸. У відповідь на це М. Рудницький пише заяву М. Тишкевичу та Доклад до уряду УНР. Доклад М. Рудницького і його подальший лист М. Тишкевичу показали, що в плані організації державних справ правовий світогляд М. Рудницького був куди ближчим до Галичини, ніж Наддніпрянщини. М. Рудницький вимагав дотримання «букви закону», правильної організації слідства та дотримання всіх юридичних норм при його звільненні⁴¹⁹.

М. Рудницький вирішив використати формальний «Доклад» для того, щоб висловити урядові УНР все, що він думає про цю ситуацію та про організацію української справи:

«Моє пасивне становище супроти відомих Вам подій уважаю законним, наскрізь лояльним [...] і зовсім патріотичним, в розумінню пошани загально- національних інтересів[...] щоб коли всі члени української Делегації в Парижі [...] призабули про свої особисті порахунки, то нині на 20 українців в Парижі не було би чотирьох ворожих таборів, настроєних супроти себе гірше, ніж супроти своїх національних ворогів»⁴²⁰.

М. Рудницький вказував, що в революційній атмосфері доводиться всім служити декільком різним урядам: російському царському, Тимчасовому, Центральній Раді, П. Скоропадському, Головному отаманові, проте він служить в першу чергу інтересам

⁴¹⁷ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.8. Донесення Тишкевича М. Міністру Зовнішніх Справ УНР. 1920 р., арк.102.

⁴¹⁸ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.10. Акт Комісії, арк. 17.

⁴¹⁹ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.10. Заява Рудницького М. Тишкевичу М. від 23 серпня 1920 р., арк.19–20.

⁴²⁰ ЦДАВО. Ф.3603. Оп. 1. Спр.9. Доклад Секретаря Делегації Михайла Рудницького, арк.102–103.

України, а не якогось конкретного уряду. Крім того, М. Рудницький вказував на те, що протягом трьох тижнів не мав жодної інформації про фактичний уряд УНР і не міг вирішити, чи дійсно хтось надіслав нові розпорядження, чи ні⁴²¹. За кілька місяців до цих подій, в листі до І. Петрушевича М. Рудницький підкреслював свої прагнення бути «понад політикою»: «Нема аполітичнішого Українця від мене»⁴²². Проте ключовими були все ж два фактори. По-перше, М. Рудницький улітку 1920 р. вже геть-чисто був розчарований в українській справі, його спроба поєднати лібералізм і національну справу зазначала невдачі. По-друге, М. Рудницький перебував у хороших відносинах із І. Борщаком і С. Шелухіним⁴²³, і не мав жодного бажання боротись за справу, в яку вже не вірив, з тими, кого не вважав своїми ворогами. Це давало підстави деяким колам, зокрема журналові «Боротьба» в Відні, ще на початку 1920 р. відносити Михайла Рудницького до «денікінських агентів»⁴²⁴.

Складніше питання – хто стояв за цієї спробою перевороту? Французька поліція, яка уважно стежила за діяльністю емігрантів, вважала, що головним ініціатором був Артем Галіп, вказуючи на його контакти з більшовиками⁴²⁵. Згідно ж матеріалів з архіву білого руху, виглядає, що Галіп водночас був агентом впливу білих. Будучи особистим другом Симона Петлюри, він докладав значних зусиль задля союзу УНР і Добровольчої армії ще в 1919 р., зондуючи ґрунт стосовно ідей федерації України з Росією⁴²⁶. Вже від

⁴²¹ Там само, арк.104.

⁴²² Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Лист Михайла Рудницького від 7 квітня 1920 р.*

⁴²³ Листи Борщака до Шелухіна зі згадками про Рудницького у міжвоєнний час: ЦДАВО. Ф.3695. Оп.1. Спр.235. Особистий фонд Сергія Шелухіна. Листи від адресатів на літеру «Б».

⁴²⁴ Рудницький, М. (1920). *Партійники*. Воля, Т.2. Ч.2, с.83.

⁴²⁵ Принагідно, автор висловлює подяку проф. Вадиму Ададурову за надану інформацію з французьких архівів.

⁴²⁶ Procyk, A. (1995). *Russian Nationalism and Ukraine. The National Policy of the Volunteer Army during the Civil War*. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies, p. 137.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

весни 1920 р. до паризької поліції часто надходять донесення зі звинуваченням у шпигунстві членів Делегації – Колосовського, Адамовича та Савченка; Делегація дізналась, що авторами доносів були українці⁴²⁷. Очільник української резидентури в Парижі полковник В. Колосовський був іншої думки. Він натякав, що за спробою перехопити управління Делегацією міг стояти Сергій Моркотун (1893–1971). С. Моркотун прибув до Парижа в 1919 р., тут він створив «Український Національний Комітет», що видавав журнал «La Jeune Ukraine». Комітет складався з кількох осіб, які оголосили, що сповідують федералістську платформу. З цих позицій С. Моркотун брав участь у переговорах із представниками П. Врангеля у 1920 р.⁴²⁸. У серпні 1920 р. П. Врангель ще не був

⁴²⁷ Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Лист Михайла Рудницького від 7 квітня 1920 р.*

⁴²⁸ Історик Боріс Соколов знайшов в польських архівах надзвичайно цікавий документ польської розвідки з характеристикою Моркотуна. Агент-автор цього документу, ймовірно кубанський козак, писав: «Відправлений за кордон з дипломатичною місією, Моркотун швидко висувався завдяки своїм вдалим здібностям, але події 1919 року в Україні змусили його знову змінити віхи, і він увійшов до контакту з російськими емігрантськими організаціями, зв'язався з політичним представництвом Врангеля в Європі і оголосив себе ворогом самостійної України та прибічником її Федерації з Росією. Ця зміна віх принесла Моркотуну популярність, зв'язки у Франції, а головне – гроші, оскільки з усіх якостей Моркотуна найбільш важливою була його надзвичайна жадібність до грошей, що була заснована на його звичці широко пожити та на симпатіях до дамської статі[...] Скориставшись коштами і зв'язками, Моркотун разом з декількома такими ж авантюристами, як і він, організував Український Національний Комітет, куди включив низку осіб, які не мали ніколи жодного відношення до українського руху (зокрема і сам Моркотун абсолютно не володів українською мовою, і спроби його говорити українською виглядають доволі смішно). До цього комітету він включив Цитовича, Навашина та інших таких самих «українців»[...] Український Національний Комітет був підсобною організацією для російської еміграції, виступаючи усюди, де це було потрібно, із заявами, що Україна бажає свого «соборного» об'єднання всередині Росії, куди мають відійти й ті частини України, які потрапили до складу Польщі, Чехословаччини, Румунії. Але дружба Моркотуна з російською еміграцією три-

загнаний до Криму і вів бої на півдні України, користуючись тим, що значна частина більшовицьких військ була задіяна в поході на Варшаву. Враховуючи те, що представник Врангеля в Парижі Ніколай Маклаков в серпні 1920 р. мав зустріч із В. Колосовським і «зондував ґрунт» на предмет можливої угоди між урядом П. Врангеля та Україною, зокрема пропонував підписати договір не з С. Петлюрою, а з українським урядом, і цікавився думкою В. Колосовського про С. Моркотуна, В. Колосовський виснував, що Н. Маклаков мав на думці Федерацію, але не самостійність України. Спроба «перевороту» в Делегації дала б змогу комітетові С. Моркотуна розпочати через А. Галіпа офіційні перемовини з П. Врангелем, вже нібито від імені «Українського уряду»⁴²⁹. Звільнившись із дипломатичної служби, М. Рудницький ще кілька місяців живе в Парижі, а потім вирішує перебратись до Лондона. Круговерть політики втомлює, він прагне відпочинку.

вала недовго. До 1922 року Моркотун зміркував, що російська еміграція перетворюється на живий труп, а головне – приплив коштів після краху Врангеля вичерпувався, і Моркотун знову вирішив змінювати віхи. Цього разу він вибрав абсолютно несподіваних заступників. З властивою йому здатністю швидко орієнтуватися він вирішив узяти курс на Радянську Україну, тобто фактично на московських більшовиків, в особі тодішнього голови Раднаркому України Раковського. З'явившись у Генуї під час переговорів, Моркотун запропонував Раковському, що його «Комітет» виступить з декларацією на користь Радянської України за умови, що йому, Моркотуну, добре заплатять, дадуть можливість виступити посередником між Москвою і Францією в торговельних справах (йшлося навіть про його призначення торгпредом у Парижі). Раковський погодився, оскільки Моркотун особисто йому дуже сподобався своїми здібностями, зв'язками і вмінням знаходити спільну мову з людьми...»: Соколов, Б. (2017). Історія спритної людини. Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/istoriya-sprytnoyi-lyudyny>.

⁴²⁹ ЦДАВО. Ф.3603. Оп.1. Спр.10. Доклад військового аташе полковника Колосовського від 30 серпня 1920 р., арк.76–77.

7.4. Лондон, Французька Рів'єра та рефлексії над нещодавнім минулим

Ще в часи другого побуту в Парижі М. Рудницький радо читає «L'Action Française», хоча й не вважає монархістську владу найбажанішою формою правління у Франції чи в Україні. М. Рудницького захоплює «соковитість мови» Леона Доде та «прозорий фанатизм» Шарля Морасса. Ще палкіший його відгук викликали примірники «Journal de Debats», котрий він сприйняв «як ліберальний незалежний орган з старими літературними традиціями»⁴³⁰. Водночас М. Рудницький порівнює французьку пресу з українською: «Ні один з наших часописів не був до нині ліберальним і з літературними традиціями, бо ці два поняття навіть не були витворені нашими культурними домаганнями»⁴³¹. У приватному листі до І. Петрушевича М. Рудницький писав, що після звільнення з Делегації він у вересні 1920 р. погодився стати особистим секретарем Євгена Петрушевича, планувалось навіть призначити його секретарем представництва ЗУНР в Лондоні, однак з цього нічого не вийшло, що, вочевидь, і стало причиною подальшої неприязні Рудницького до Є. Петрушевича та С. Томашівського⁴³².

М. Рудницький з осені 1920 р. перебував у Лондоні. Після Парижа і завершення дипломатичної кар'єри він відчуває себе відірваним від світу, будучи чужинцем у столиці Британії, далеким від своїх земляків через невдалий фінал державної служби⁴³³. В цей час він тяжко переживає долю України:

«Коли в Лондоні прочитаєте національно-державні

⁴³⁰ Рудницький, М. (1920). Листи з Парижу. Часописи, Воля, Т.4. Ч.9, с. 434.

⁴³¹ Там само, с. 434–435.

⁴³² Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Лист Михайла Рудницького від вересня 1920.*

⁴³³ Рудницький, М. (1920). Лист з Лондону. Листування, Воля, Т.4. Ч.11, с. 545.

метикуваті рефлексії, постанови або висновки такого передняка, в руках якого опинилась доля рідної країни, – коли вам тоді рябіє в очах і інколи хочете закричати, мов крізь сон, що не ви живе-те на острові, а ціла рідна країна опинилась на середині темного океану, мов закрижанілий корабель»⁴³⁴.

Як колись філософія в Києві, так тепер питання культури стають закутком, в якому можна сховатись від світу⁴³⁵. Він захоплено оглядає всі найвідоміші туристичні місця Лондону. Свої туристичні враження М. Рудницький зібрав у невеличкій книжці «Місто контрастів», яку видав вже по приїзді до Львова⁴³⁶. В Лондоні він також завершив рукопис англомовної книжки про українську літературу, що складалась переважно з його попередніх перекладених текстів. Основним заробітком продовжували залишатись переклади. Жив він на вулиці Гогарт⁴³⁷. Іншою розрадою стає час, проведений з молододою англійкою, яка стала його «ментором» із вдосконалення англійської мови⁴³⁸. Розклад його життя в Лондоні – це перекладацька робота до вечора в офісі, опісля особисті зустрічі, театр, книга чи ручка і чорнило⁴³⁹.

Хоча під час дипломатичної служби М. Рудницький писав про поляків і росіян як національних ворогів української справи,

⁴³⁴ Рудницький, М. (1920). Лист з Лондону. Листування, *Воля*, Т.4. Ч.11, с. 545.

⁴³⁵ Рудницький, М. (1920). Лист з Лондону. Між Парижем і Лондоном, *Воля*, Т.4. Ч.12, с.610.

⁴³⁶ Свої туристичні враження від Лондону Рудницький зібрав у невеличкій книзі, яку видав вже по приїзді до Львова: Рудницький М. (1922). *Місто контрастів. Вражіння з Лондону*. Львів: Накладом т-ва «Просвіта».

⁴³⁷ ЦДІАЛ. Ф.359. Оп.1. Спр.309. *Лист Рудницького М. до Назарука О. 1921 р.*, арк.8.

⁴³⁸ «Моя вчителька схожа на картину XVIII ст., її волоси подібні до незайманих темних лісів, які ніби підтяті попід вухами. Коли молода дівчина має подібне волосся вона мусить бути артисткою; артистка мусить мати таке волосся»: Hoover Institution Archives. Collection of Ivan Petrushevich. Container No.6. Outcard No.425. *Лист Михайла Рудницького осінь 1920 р.*

⁴³⁹ Ibid.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

проте польська культура залишалась вхідним квитком, що дозволяв йому заводити нові знайомства та інтегруватися в нові середовища. Найближче в Лондоні Михайло Рудницький зійшовся з Леонардом Вортоном, директором слов'янського відділу бібліотеки Британського музею, фахівцем із польської мови⁴⁴⁰.

Після Лондона М. Рудницький декілька місяців проводить в Мантоні, курортному місті-порту на південному сході Франції, насолоджуючись принадами Французької Рів'єри⁴⁴¹. Цей час він використовує, щоб перепочити та поправити розхитане в Парижі здоров'я. Підсумовуючи Паризьку Мирну Конференцію, один з сучасників (можливо брат Михайла, Іван) писав Осипові Назарукові::

«Моє головне вражіння є те, що конференція мала лиш економічну покривку, в дійсності її повернула Англія, щоби положити кінець політичному розвалові [всі підкреслення в оригіналі – І.Ч.] Європи, що створений минулими договорами, лихо відбився на всім, у першу чергу економічним життям. Маю дальше вражіння, що малі одиниці, визнані чи невизнані, відіграють на таких світових конференціях як от дуже мізерну ролью. Вони – це іграшки в руках великих одиниць. Ними торгують і в разі чогось дають в руку противникові, щоби тихо сидів. Не тільки нам годі допроситись, щоби нас вислухано, але й признаним і запрошеним малим державам»⁴⁴².

Подібно братові, віра Михайла Рудницького в «силу через працю» не пережила зустрічі з дійсністю Версальської системи⁴⁴³. Навряд чи він палав великим бажанням повертатись до Львова, і тому просив Осипа Назарука взяти його з собою до Північної Америки,

⁴⁴⁰ Рудницький, М. (1969). *Непередбачені зустрічі*. Львів: Каменяр, с. 185.

⁴⁴¹ ЦДДАЛ. Ф.359. Оп.1. Спр.309. Лист Рудницького І (?). до Назарука О. 1921 р., арк. 9.

⁴⁴² ЦДДАЛ. Ф.359. Оп.1. Спр.309. Лист Рудницького І (?). до Назарука О. 1921 р., арк. 8.

⁴⁴³ Там само.

але з цього, вочевидь, нічого не вийшло. Після майже семи років мандрів і переїздів восени 1922 р. Михайло Рудницький повертається знову до Львова. Тоді він ще не знав, що вже ніколи більше не побачить ні Лондона, ні такого любого серцю Парижа.

Досвід, отриманий в Парижі в 1919–1920 рр., спричинив до «прагматичного» погляду Михайла Рудницького на міжнародну політику та дипломатію. Ідеальним типом політичного теоретика для нього стає Нікколо Мак'явеллі. В статті, присвяченій особі ренесансного мислителя⁴⁴⁴, Рудницький постійно проводить порівняння ідей Мак'явеллі з досвідом делегації на Мирній конференції. Рудницький вважав, що флорентієць на чотири століття випередив філософію політичного прагматизму, характерну для ХХ ст. Мак'явеллі виходив з того, що людська природа за замовчуванням зла, а людська спільнота – це суміш наполовину дітей, наполовину звірів. Отже керманич повинен тонко розумітись на суспільній психології, вміти правильно маніпулювати нею заради загального блага⁴⁴⁵. В такій світоглядній системі мораль існує лише для санкціонування необхідних політичних рішень:

«Правда, за яку мільйони пролили кров в останній війні і з якою не в силі дати собі ради такі міжнародні інституції як Ліга Націй, стала в світогляді Макіявелія давно аксиомою: боротьба за визволення батьківщини дозволяє людям на всі засоби оборони. У такій боротьбі моральні мотиви є тільки відблиском наскрізь біологічного змагання. Те, що веде до здійснення такого ідеалу як потреба свobodного розвитку якогось народу мусить згодом дістати моральну санкцію»⁴⁴⁶.

Життєвий шлях Михайла Рудницького став модерністським

⁴⁴⁴ Рудницький, М. (1927). Політик без ілюзій. *Світ*. Липень 1927. Ч.13–14.

⁴⁴⁵ Про природу людини в політичних ідеях Мак'явеллі, див.: Манан, П. (2005). *Інтелектуальна історія лібералізму*. К.: Дух і Літера, с. 25–76.

⁴⁴⁶ Рудницький, М. (1927). Політик без ілюзій. *Світ*. Липень 1927. Ч.13–14.

7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

бунтом проти модерності та модерних явищ. «Молода Муза», відмова від правничої професії на користь літератури виявляли протест М. Рудницького не тільки і не скільки проти рідного батька, але проти батьківської культури, як і вибір постаті І. Франка для університетських студій, що було своєрідним повстанням проти галицького університетського бомонду. Це добре ілюструвало відмінності у світогляді різних поколінь.

На відміну від Відня, це не був виступ проти лібералізму, але проти народовського націоналізму з його наскрізною ідеєю «служби народу» та розбудови нації. Це дозволило М. Рудницькому в мистецькій сфері виступати в якості модерніста, прихильника «мистецтва для мистецтва», тим часом у оцінках суспільних явищ залишатись вірним ліберальним ідеям часів *fin-de- siècle*. М. Рудницький чи не найкраще засвоїв модерністський світогляд і намагався дотримуватись його, допоки міг. Постійна схильність до протиставлення митця-індивіда суспільству простежується в нього і в часи навчання у Львові, і в Парижі, сягаючи апогею в революційному Києві, а потім триває далі в міжвоєнному та навіть повоєнному Львові. Водночас дійсність часто ставила під сумнів модерністські ідеали М. Рудницького. Поєднати їх із національною справою, як засвідчив Париж 1919–1920-х років, так і не вдалось. Це призвело до зневіри М. Рудницького в українській політиці та можливості власної участі в ній. Все це разом зробило інтелектуальний світогляд Михайла Рудницького дуже несистематичним і еклектичним, а водночас інклюзивним і еластичним. М. Рудницький прагнув на підставі філософського інтуїтивізму синтезувати такі, здавалося б, непок'єднані ідеї, як польський лібералізм, модерністську візію мистецтва та український націоналізм.

Частина 3

**ЛІБЕРАЛ
НЕЛІБЕРАЛЬНОЇ
ДОБИ**

1. Робота в редакціях, НТШ, політика

Після тривалого перебування в еміграції Михайло Рудницький не одразу вирішує повернутись додому в Галичину, яку покинув 1915 р. Період, який він провів поза рідною домівкою, не минув марно. За плечима в нього була не тільки довоєнна освіта в Сорбонні, але й студії над французькою та англійською літературою упродовж 1919–1921 років, участь у дипломатичній місії УНР на Мирній конференції в Парижі. Крім того, М. Рудницький уславився як автор коротких оповідань про своє перебування в Лондоні й Парижі, статей в українському еміграційних журналах. Все це зробило його досить відомою постаттю, і коли стало зрозуміло, що «Діло» знову почне офіційно виходити, йому цілком очікувано запропонували стати співробітником часопису. Довгий час після війни та революції представники польської влади не давали дозволу на відновлення «Діла». У 1920 р. фірма видавництва мала назву «Громадянська Думка» та «Українська Думка», в 1921 р. – «Український Вістник» і «Громадянський Вістник», в 1922 р. – «Свобода»⁴⁴⁵. Щойно лиш справа з відновленням довоєнної назви була погоджена і почалась підготовка до друку перших випусків у вересні 1922 р., М. Рудницький вирішує повернутись додому. Зі щоденникових записів Мирона Кордуби дізнаємось, що навіть покинувши склад української делегації на Мирній конференції, Михайло Рудницький і далі брав участь в неpubлічній дипломатії. Одразу після свого приїзду до Львова у вересні 1922 р. він виступив на засіданні Народного Комітету (НК) Української народної трудової партії

⁴⁴⁵ Кузьма, О. (1938). Хто вони були? Ревія редакторів і співробітників «Діла». *Діло*. 14 січня 1938. Ч. 5.

(УНТП), тодішньої найвпливовішої інституції національного проводу українців в Галичині. У своїй доповіді Рудницький описав недоліки української дипломатії, акцентувавши уваги на браку кваліфікованих кадрів зі знанням мов та незалученні корисних діячів через внутрішньополітичний розбрат⁴⁴⁶. Тоді ж НК доручив Рудницькому через Івана Петрушевича поширити в закордонній англомовній пресі питання статусу Галичини⁴⁴⁷. Рудницький брав участь в декількох засіданнях НК, де обговорювалось питання поширення в іншомовній пресі української позиції до грудня 1922 р.⁴⁴⁸. Навіть у 1930-х рр. послугами М. Рудницького як перекладача-дипломата користувалися українські політики з середовища УНДО, коли у Львів приїздили представники іноземних держав. До прикладу, М. Рудницький знятий на фото з провідними українськими політичними діячами на зустрічі з представником Великобританії у Львові в серпні 1931 р.⁴⁴⁹.

З моменту приїзду до Львова і до осені 1939 р. він відповідає в щоденній газеті за публікації, присвячені літературі та культурі. Тоді ж повертається з Відня його брат Іван (затверджений співробітником від 1 вересня 1922 р.)⁴⁵⁰ теж з метою працювати у «Ділі». Більшість політемігрантів з Галичини саме в цей час отримали від польської влади дозвіл на повернення⁴⁵¹. Брата Івана, котрий узяв собі в еміграції псевдонім «Кедрин», прийняв на роботу в редакції «Діла» тодішній головний редактор Федь Федорців за

⁴⁴⁶ Кордуба М. (2021). *Щоденник*. Запис 13 вересня 1922. Львів, Видавництво УКУ, с. 505.

⁴⁴⁷ Там само, с. 511.

⁴⁴⁸ Там само, с. 525.

⁴⁴⁹ Англійський посол серед Українців. *Неділя*, 30 серпня 1931. Ч. 32 (152).

⁴⁵⁰ І. Кедрин, І.(1938). Часопис, видавець та редактор. Жмут споминів і рефлексій, *Діло*, 14 січня 1938, Ч.9.

⁴⁵¹ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 256.

рекомендацією Євгена Коновальця. З останнім І. Кедрин-Рудницький мав добрі стосунки ще з Відня⁴⁵². Від багатьох інших періодичних видань «Діло» відрізнялось тим, що, крім редколегії на чолі з головним редактором, була ще Надзвірна Рада та Дирекція, аналог «ради директорів», що здійснювали загальний контроль за роботою редакторів, котрі відповідали за різні ділянки: політику, економіку, літературу, міжнародні стосунки тощо. У міжвоєнний час редакційний склад «Діла» неодноразово змінювався. Зокрема головними редакторами виступали: Федь Федорців від 1922 до 1923 р., в 1923 р. Михайло Струтинський, в 1924 р. Дмитро Левицький, до кінця 1925 р. Володимир Охримович, з кінця 1925 до кінця 1926 р. – знову Федь Федорців, від 1927 до 1935 р. Василь Мудрий, від 1935 до 1938 р. Іван Німчук та Іван Кедрин-Рудницький. Останнім редактором, аж до закриття у вересні 1939 р., став Іван Німчук⁴⁵³. Як згадував І. Кедрин-Рудницький, після утворення УНДО, формально всі члени Надзірної Ради й Дирекції, а також члени редакції стали членами УНДО, хоч «Діло» не було офіційним органом партії, ним був тижневик «Свобода», редактором якого упродовж тривалого часу залишався Олекса Кузьма⁴⁵⁴. Проте фактично «Діло» займало публічну позицію згідно з постановою УНДО. Часопис нерідко мав проблеми з польською цензурою. Михайло Рудницький скаржився в 1925 р. в листі до адмірала, колишнього очільника санітарної служби ЗУНР Ярослава Окуневського, як складно маневрувати редакції між читацькими очікуваннями і польською цензурою:

«Щодо конфіскації, то тратимо вже зрозуміння: що вільно, а що ні, – прокуратура керується настроями та примхами,

⁴⁵² Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: видавничка кооператива «Червона Калина», с. 107.

⁴⁵³ Кузьма, О. (1938). Хто вони були? Ревія редакторів і співробітників «Діла». *Діло*. 14 січня 1938. Ч. 5.

⁴⁵⁴ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: видавничка кооператива «Червона Калина», с. 114.

а читачі настільки безкритичні, що кожную помірковану критику поль. Уряду вважають лиховісним «отеп» [...] Одним словом: між Скилею і Харибдою»⁴⁵⁵.

Михайло Рудницький зумів швидко здобути читацькі симпатії, і кількість його статей в «Ділі» почала збільшуватися щомісяця. Тарас Крушельницький, син відомого галицького діяча Антона Крушельницького, хоч і в саркастичній формі, проте слушно підмітив, що гумор став головною «зброєю» і головним «козирем» Михайла Рудницького від початку його роботи в «Ділі»⁴⁵⁶. Власне, саме завдяки «легкості стилю» і гумору його тексти зайняли власну нішу на літературному полі Галичини⁴⁵⁷. Недоброзичливці, які критикували Рудницьких за те, що ті перетворили «Діло» у власну трибуну, мали певні підстави для цього, якщо взяти до уваги, що двома членами редакційної колегії були брати Михайло та Іван, на шпальтах часопису часто публікувались статті ще одного їхнього брата, композитора Антона Рудницького, та сестри Мілени Рудницької, а наприкінці 1930-х років у редакції також працював син Мілени, молодий Іван Лисяк-Рудницький⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ ЦДДАЛ. Ф.383. оп.1. спр.8. *Лист Рудницького Михайла до Окуневського Ярослава*, арк.3; Детальніше про Окуневського, див.: Ганіткевич, Я. (2009). Ярослав Окуневський – військовий лікар, адмірал Австро-Угорського флоту, мандрівник, публіцист, меценат. *НТШ*. URL: <http://www.ntsh.org/node/113>

⁴⁵⁶ Крушельницький, Т. (1933). *Будуємо галицький пантеон!* Львів, Видавництво «Критика», с. 34.

⁴⁵⁷ Голик, Р. (2012). Між Дмовським і Донцовим: читання, інтелектуальні та ідеологічні течії в Галичині 1920–30-х рр. *Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2012. Вип. 7, с. 65–83.

⁴⁵⁸ Інформація про роботу молодого Лисяка-Рудницького в редакції «Діла»: Архів Інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. Франка. Архів Івана Лисяка Рудницького Vox 1 36/783. *Лист Івана Лисяка-Рудницького до Мілени Рудницької 7 липня 1966 р.*

Як згадував сам Рудницький, вся редакція «Діла» містилася в одній великій кімнаті, де одночасно працювали всі члени редколегії⁴⁵⁹. Робота в редакції, розташованій на площі Ринок, 10, поглинала левову частку Михайлового робочого дня. Описуючи середньостатистичний розпорядок українських інтелігентів, М. Рудницький радше описує свій власний робочий день:

«Яких 6 годин денно праця для пожитку; дві-три – їжа; дві-три комунікація із середовищем (ходження, орудки); дві-три необхідна розмова для порозуміння з людьми. Коли рахувати нічний відпочинок (з роздяганням і одяганням) 8 годин, тоді залишається максимум 4 години на добу на самоосвіту, присмноти, всі змеханізовані рухи нашої буденщини і на всі духовні потреби»⁴⁶⁰.

Життєвий ритм Михайла Рудницького – перш за все кав'ярні, робота до пізнього часу, звані вечори тощо – зумовив, що Михайло лягав спати під ранок і брався до роботи ближче до обіду. Хоч були й винятки, про які в листі до товариша, літературного критика Михайла Мочульського⁴⁶¹, М. Рудницький писав: «Уперше за своє життя перевів революцію у своєму поділі годин: встаю 5 год. зранку і вчасно йду спати»⁴⁶². Будучи членом редколегії «Діла», час від часу Михайло Рудницький був змушений виступати свідком у різних судових справах, пов'язаних з публікаціями в газеті, зокрема, у випадку з позовом Петра Постольока проти Кирила Студинського в 1932 р. В цій справі, яку вів відомий львівський адвокат Степан Шухевич, брати Михайло та Іван Рудницькі були

⁴⁵⁹ Рудницький, М. (1938). Кілька шрубок у машині «Діла». *Діло*. 14 січня 1938. Ч. 9.

⁴⁶⁰ Рудницький, М. (1928). Наш життєвий рівень. *Діло*. 11 березня 1928. Ч. 56.

⁴⁶¹ Див.: Ощипок, Н. (2015). *Повернення із забуття. Михайло Мочульський у літературному процесі кінця XIX – початку XX століття*. Національна Академія Наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.

⁴⁶² ЦДДАЛ. Ф.379. оп.1. спр.24. Листи Рудницького Михайла до Мочульського Михайла, арк. 12.

свідками⁴⁶³. Крім роботи в «Ділі», Михайло Рудницький був дописувачем кількох журналів і часописів міжвоєнного періоду, а також редактором двох журналів: «Світ», що виходив у другій половині 1920-х років, та «Назустріч», що виходив у 1930-х роках. На щастя для М. Рудницького, йому не доводилось довго добиратись від приміщення «Діла» до редакції «Назустрічі», адже остання містилася в сусідньому будинку на пл. Ринок, 9. Водночас Михайло Рудницький дописував до польськомовної сіоністської газети «Chwila», що виходила під редакцією Генрика Гешелеса. Статті на літературну тематику в ній також публікували Богдан Лепкий, Дебора Фогель, Артур Сандауер, Песах Штарк (Юліан Стрийковський) тощо⁴⁶⁴. Основним заробітком для М. Рудницького, крім роботи в «Ділі», були переклади: «Від літ роблю переклади з французької, англійської та інших чужих мов, приватно і як співробітник місцевого перекладного бюро, для всяких людей, без огляду на їх національність чи партійну приналежність»⁴⁶⁵. В результаті Михайло часто розривався між роботою в редакціях, перекладами і самоосвітою. Описуючи свій звичайний робочий місяць у 1936 р., М. Рудницький писав М. Мочульському:

«Чи я зайнятий? Мушу перекл., щоб цього року вийшло в «Ділі» 12 томів, і треба прочитати всі оригінали, переклади та коректи. На своїй голові маю двічі в місяць «Назустріч», раз на тиждень «Комісію Літературознавства» у «Наук Тов ім. Шевч.» і мушу щось весь час писати та читати до перекладів Бальзака [...]»⁴⁶⁶.

⁴⁶³ ЦДДАЛ. Ф.371.оп.1.спр.34, арк. 6–7.

⁴⁶⁴ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 256.

⁴⁶⁵ М. Рудницький, М. (1933). Відповідь на памфлет, *Діло*, 27 квітня 1933, Ч.104.; В листі до Миколи Зерова Рудницький описуючи свій робочий тиждень зазначав: «[...] напітнів над заробітними перекладами...»: ІР НБУВ Ф. ХХХV, №598. *Лист Рудницького М. Зерова М. 26 лютого 1927 р.*, арк.1.

⁴⁶⁶ ЦДДАЛ. Ф.379. оп.1. спр.24. *Листи Рудницького Михайла до Мочульського Михайла*, арк. 11.

Проте нестача грошей, вочевидь, переслідувала його упродовж довгого часу⁴⁶⁷. Щороку Михайла обсідала туга за подорожами і мандрями молодості, проте, не маючи достатньо фінансів і справжнього бажання вирушати в великі подорожі, М. Рудницький зазвичай наприкінці липня – початку серпня мандрував галицькими селами. Відпочинок на природі допомагав поправити не найміцніше здоров'я, а головне – давав змогу відпочити від міської метушні й постійної роботи⁴⁶⁸.

Після повернення до Львова Михайло одружився з Мартою Олесницькою, донькою адвоката і політичного діяча Євгена Олесницького. В них народилась єдина донька Дарина. Дружина Михайла довгий час працювала викладачем французької мови в гімназії. Роман Волчук згадував:

«У вересні 1934-го я став учнем першої кляси (нової системи) «Державної гімназії з Руською Мовою Навчання. Французької мови нас навчала д-р Марта Рудницька, дружина літературно-го критика Михайла Рудницького, висока й елегантна дама, яка звертала увагу не тільки на нашу мову, а й на нашу поведінку. Коли вона входила до кляси, ми всі вставали і скандували хором

⁴⁶⁷ Рудницький опублікував з десяток статей в яких він скаржився на неможливість життя «з пера» в Галичині. Наприклад, в одному з опублікованих листів він зазначав: «Всі наші співробітники пера потребують нині грошей, як жиди Палестини – від 2 зол. денно до 200 зол. місячно»: Рудницький, М. (1937). Лист до мільонера, *Діло*, 1 травня 1937, Ч.95; В іншій статті він скаржився: «пересічний гонорар за книжку не перевищує в нас 400 зол., отже, треба давати що-два місяці одну книжку, щоб сяк-так жити»: Рудницький. Чи можна жити з пера? *Діло*, 27 листопада 1937, Ч.262.

⁴⁶⁸ В одному з коротких описів, він згадує про свій побут в селі Черче (нині Рогатинський район Івано-Франківської області), де йому зустрічались багато симпатичних людей, зокрема молода єврейка, дружина торговця з Рогатина, яка чудово розмовляла українською мовою: Рудницький, М. (1934). Більша вакаційна подорож, *Діло*, 25 липня 1934, Ч.194.

«*Bonjour, Madame*». Вона вживала до нас виключно французьку мову, ніколи не подаючи пояснень чи «перекладів»⁴⁶⁹.

Крім роботи суто для заробітку, Михайло брав активну участь у громадському житті в сфері культури. Доволі довго, починаючи від 1925 р., він був секретарем новоствореного Товариства письменників та журналістів ім. І. Франка. Проте, добре знайомий з «внутрішньою кухнею» Товариства, ставився до його діяльності з певним скепсисом. У листі до Антона Крушельницького за 1926 р. він іронічно писав: «На вицезгадане мертвонароджене Т-во не гнівайтесь», хоча водночас агітував А. Крушельницького все ж вступити в його лави: «В інтересі власнім і обороні праці письменників перед галицькою атмосферою Ви повинні би стати членом Т-ва, щоб мати у ньому бодай голос»⁴⁷⁰. Історія взаємин Михайла Рудницького з НТШ є предметом окремого дослідження⁴⁷¹, зазначимо лише, що М. Рудницький з часів еміграції вів активну публічну боротьбу, особливо проти філологічної секції НТШ та її членів, стосовно сучасного правопису української мови (вочевидь, саме через це дійсним членом він став досить пізно). Дійсним членом НТШ Михайла Рудницького обрали аж 27 червня 1935 р.⁴⁷². З 10 лютого 1923 р. Михайло бере участь у засіданнях секції на правах афілійованого члена⁴⁷³. Вважаючи, що філологіч-

⁴⁶⁹ Волчук, Р. (2011). *Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня*. Видання третє, переглянуте і виправлене. К.: Критика, с. 43.

⁴⁷⁰ ЦДІАЛ. Ф.361.оп.1.спр.121. *Листи Рудницького Михайла до Крушельницького Антона*, арк. 39.

⁴⁷¹ Про взаємини М. Рудницького і НТШ див.: Когут, С. (2019). Участь Михайла Рудницького у роботі Філологічної секції НТШ, *Волинь філологічна: текст і контекст*, Луцьк, Вип. 28, с. 296–314; Когут, С. (2020). М. Рудницький і НТШ: до історії академічних і неакадемічних стосунків, *Слово і Час*, Чис. 4, с. 32–50.

⁴⁷² Дійсним членом НТШ Михайло Рудницький стає 27 червня 1935 р.: ЦДІАЛ. Ф.309.оп.1. спр.383. *Облікові картки членів філологічної секції НТШ*, арк. 30.

⁴⁷³ ЦДІАЛ. Ф.309. оп.1. Спр.40. *Протоколи засідань філологічної секції НТШ, 1914–1944*, арк. 31.

на секція займається фактично профанацією діяльності, він обмежувався переважно її критикою. В листі до голови НТШ, фізика Володимира Левицького а 1927 р. він стверджував: «Щоби запевнити Вас, що моя давня боротьба проти Наук. Тов. ім. Шевч. (ще з часів мого побуту на чужині), основана на глибокім пересвідченні про правдивість моїх закидів, не була звернена проти тих його відділів, яких критикувати я не мав компетенцій»⁴⁷⁴. Активно критикуючи секції НТШ, М. Рудницький утім використовував цю інституцію при потребі отримання важкодоступних у Галичині літературно-критичних видань західних чи радянських авторів⁴⁷⁵.

Давньою мрією Михайла було викладання в університеті, частково він зміг втілити її в 1917–1918 роках, а також після приїзду до Львова, коли з вересня 1922 р. по 1925 р. викладав на філософському факультеті Українського Таємного Університету⁴⁷⁶. В середині 1930-х років в українських колах Львова почали кружляти чутки щодо можливості створення нової кафедри української літератури в Ягеллонському університеті в Кракові (від 1926 р. там існувала кафедра української філології). Михайла Рудницького вважали найбільш ймовірним очільником кафедри⁴⁷⁷, проте він так ніколи й не був затверджений на посаду польською владою. Час від часу Михайло цікавився у знайомих можливістю влаштування на викладацьку роботу⁴⁷⁸. Переходячи до питання про ставлення Михайла Рудницького до політики, пошлемося на той факт, що більшість сучасників сходилися на думці, яку висловив його брат Іван у спогадах:

⁴⁷⁴ ЦДІАЛ. Ф.771. оп.1. спр.53. *Листи Рудницького Михайла до Левицького Володимира*, арк. 10

⁴⁷⁵ ЦДІАЛ. Ф.309. Оп.1. спр.2404. *Листи, 1913–1939*, арк. 30.

⁴⁷⁶ ЦДІАЛ.Ф.310 оп.1. спр.198. Curriculum vitae, арк. 6–7

⁴⁷⁷ Крушельницький, Т. (1933). *Будуємо галицький пантеон!* Львів, Видавництво «Критика», с. 37.

⁴⁷⁸ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.206. (Шурат) Ш-т 598 п.15. Лист Рудницького Михайла до Щурата Василя 1931 р., арк.1.

«З нас п'ятеро рідні – тільки сестра Мілена і я цікавилися й активно займалися громадсько-політичною ділянкою. Михайло сторонив від громадсько-політичної роботи, віддаючись серцем-душею науці й літературі, літературній критиці, перекладам з чужих мов, театрові й театральним рецензіям»⁴⁷⁹.

Хоч Михайло Рудницький і не орієнтувався у всіх деталях партійно-політичного життя Галичини, проте постійно обертався в колах, що мали безпосередній зв'язок з політикою. Один з очільників УНДО Дмитро Левицький і його дружинна Іванна часто влаштовували зустрічі у своїй віллі на вул. Набеляка і постійно запрошували на них Рудницького, який своїм гумором, культурою та хистом оповідача був окрасою кожного такого зібрання⁴⁸⁰. М. Рудницький мав багато знайомих не тільки в українських політичних колах, але й серед представників польської влади у Львові. Свого часу разом з ним вчилися два львівські воєводи, з якими він відновив контакти після повернення до Львова. Один з них – однокурсник з правничого факультету Львівського університету Пйотр Дунін-Борковський, прихильник ідеї польсько-української співпраці, упродовж 1927–1928 років займав посаду львівського воєводи⁴⁸¹. Другий – однокласник з бережанської гімназії Альфред Білик, займав посаду львівського воєводи упродовж 1937–1939 років⁴⁸². До того ж, в ті самі роки, що й М. Рудницький, у Бережанській гімназії навчався і майбутній Маршал Польщі Едвард Ридз-Сміглий. Звичайно, знайомі серед представників польської

⁴⁷⁹ Кедрин, І. (1976). *Життя–події–люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», с. 628.

⁴⁸⁰ Там сам, с. 629.

⁴⁸¹ Див.: Hnatiuk, O. (2006). Piotr Dunin-Borkowski. *Zeszyty Historyczne*, Nr. 155, s. 188–225.

⁴⁸² Про нього див.: Jarno, W. (2018). Alfred Biłyk (1889–1939) – legionista, komendant Miasta Łodzi, adwokat i wojewoda. *Łódzcy bohaterowie 1918 roku. Redakcja Witold Jarno, Przemysław Waingertner: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*, s. 55–79.

влади в умовах Другої Речі Посполитої були не зайвими, проте інколи таке знайомство завдавало клопотів. Саме з вечорами у воєводи П. Дуніна-Борковського пов'язаний гучний скандал 1927 р., учасником якого мимоволі став і Михайло Рудницький. 4 вересня 1927 р. відбулася чергова звана вечірка в резиденції львівського воєводи, на яку П. Дунін-Борковський з дружиною запросили багато українців з економічних, релігійних і політичних кіл⁴⁸³. Серед присутніх був і Михайло Рудницький. Позаяк між присутніми українцями було багато членів УНДО (як уже згадувалося, вся редколегія «Діла» належала до УНДО), то в пресі спалахнув скандал. Зокрема часопис «Новий Час» заявив про «політичний опортунізм» і «національну зраду» УНДО. Чвара тривала місяць, членство в УНДО всіх присутніх на вечорі членів партії призупинили. Врешті Центральний Комітет УНДО мусив на окремому засіданні «уділити учасникам равту напiмнення та вказав їм на їх обов'язки супроти вимог партійної дисципліни», опублікувавши разом з Комунікатом ЦК, «виправдальну» заяву «винуватців», в якій йшлося про те, що кожен з присутніх на вечорі членів УНДО був там як приватна особа, а не представник партії, проте, як «лояльні і солідарні члени партії [ми] приймаємо до відома рішення Центрального Комітету». Всі підписані були поновлені в партійних правах. Серед них був і Михайло Рудницький⁴⁸⁴.

Коли йдеться про політичні погляди Михайла Рудницького, то передусім варто відзначити, що формівним досвідом, який визначив його позицію, стала участь у діяльності «Української

⁴⁸³ Прикрий інцидент. *Діло*. 14 вересня 1927. Ч. 205.

⁴⁸⁴ Повний список присутніх на вечорі членів УНДО, що підписали заяву : «Альфред Говикович, Микола Заячківський, Ярослав Колтунюк, Лесь Кульчицький, Кость Левицький, Дамян Лопатинський, Ярослав Олесницький, Олексій Пясецький, Михайло Рудницький»: Зліквідований інцидент. *Діло*. 1 жовтня 1927. Ч. 218; Крім цього, всі вони змушені були написати ще й окремих лист з поясненнями до редакції «Діла»: Лист до Редакції, *Діло*, 18 вересня 1927, Ч.209.

Надзвичайної Комісії» на Мирній конференції в Парижі в 1919–1920 рр. Невдачі української дипломатії та діяльність окремих її представників сформували два важливі аспекти у ставленні М. Рудницького до української політики: 1) глибокий скепсис щодо діяльності українських політичних кіл; 2) не менш глибоке переконання, що насамперед геополітика визначатиме майбутнє українських земель. Вже в міжвоєнний період Михайло опублікував низку спогадів про 1919 р., у яких дав розгромну характеристику більшості ключових осіб української дипломатії, і наддніпрянців, і галичан⁴⁸⁵. Такі постаті, як Михайло Грушевський і Євген Петрушевич, викликали в Михайла радше іронічну посмішку і несприйняття, ніж повагу. Стосовно М. Грушевського, М. Рудницький згадував, що на важливій неофіційній зустрічі з колишнім міністром оборони Франції Полем Пенлеве, де були присутні Михайло Рудницький, Василь Панейко та французька журналістка Івонна Пуаро, М. Грушевський замість питань національної ваги постійно намагався звести розмову до питання видання французькою його багатотомної «Історії України-Руси»⁴⁸⁶. Та якщо М. Грушевський викликав усмішку, то Є. Петрушевич – лише різку критику:

«Ми поборювали Петр. [Є. Петрушевича – Ч.І.] за його орієнтацію, методи політики і добір людей і вважаємо його на далі винуватцем не одного нинішнього лиха. Я сам особисто бачив його діяльність у Парижі та Лондоні, і дарма, що не закину йому крадіжки грошей, але з чистим серцем можу ствердити, що він своїм безмежним ліниством, браком волі і якої-небудь думки розтрачував мільйони народнього гроша в найбільш безглуздій формі.

⁴⁸⁵ Ред. Габор, В. (2015). *Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х рр. ХХ ст.*, Львів: ЛА «Піраміда», с. 26; 45.

⁴⁸⁶ Ред. Габор, В. (2015). *Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х рр. ХХ ст.*, Львів: ЛА «Піраміда», с. 42.

вижидання, заки здійсниться те, чим обріхували його «міністри» в ролі [С.] Витвицького та [С.] Томашівського»⁴⁸⁷.

Цей досвід накладався на традиційний інтерес Михайла передусім до питань літератури та культури. В міжвоєнний період М. Рудницький став речником ідеї відмежування мистецтва і культури від політики та ідеології. Для нього література стала тією схованкою, в якій можна було укритися від довтолишнього світу:

«Література – світ уяви. [...] Література – світ, протилежний світові суспільної діяльності, де головними моментами є вчинки для точно визначених практичних цілей. [...] Трагедія нашої дотеперішньої літератури в тому, що громадянсько-політичні умови виробили серед громадянства погляд, буцімто письменник мусить [...] пригадувати громадянству його національні та громадські обов'язки»⁴⁸⁸.

Крім того, такі поняття як «нація» не викликали в нього пістету. В статті, присвяченій історіософській книзі Поля Валері «Regards sur le monde actuel», він акцентував увагу на тому, що: «нині важко з'ясувати ідею нації. Ані мова, ані право, ані раса, ані історична власність не є поняттями, які можна узагальнити»⁴⁸⁹. Такий же скепсис висловлював М. Рудницький стосовно історії:

«Історія – одна з найбільш зрадливих учительок. Ніщо з того, що було, не повториться в тих самих обставинах, під впливом тих самих причин і не доводить до тих самих наслідків»⁴⁹⁰.

М. Рудницький любив заперечувати, що історія є наукою. Досвід подій 1917–1922 років спонукав його стверджувати, що жоден історик, соціолог чи філософ не в змозі дати безсумнівних даних,

⁴⁸⁷ ЦДІАЛ Ф.383.оп.1. спр.8. Лист Рудницького Михайла до Окуневського Ярослава, арк. 4

⁴⁸⁸ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с.111.

⁴⁸⁹ Рудницький, М. (1932). Омани історичного досвіду. *Діло* 19 серпня 1932. Ч. 183

⁴⁹⁰ Там само.

яка форма розвитку народу чи співжиття народів буде найкращою через десять чи двадцять літ, і що навіть найвищі ідеали нації пов'язані щоденно із цілим клубком міжнародних інтересів, з якими нація мусить рахуватись, коли не хоче стати предметом торгу сильніших⁴⁹¹. Міжвоєнний історик В'ячеслав Заїкин⁴⁹² у великій рецензії-роздумі на книгу «Від Мирного до Хвильового»⁴⁹³ наочно продемонстрував, що розуміння методології історії у Михайла Рудницького залишилось на рівні позитивізму XIX ст., з його твердженнями, що завдання історика є вияснення причин різних історичних фактів та їх осмислення з точки зору «ідей розвитку або поступу»⁴⁹⁴. Також, Заїкин звернув увагу, на те, що Рудницький був слабо ознайомлений з неокантіанською методологією наук, що проступає в текстах його сучасників Освальда Шпенглера, Миколи Бердяєва та Бориса Віппера⁴⁹⁵.

⁴⁹¹ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с.352–353.

⁴⁹² Про нього див.: Портнов, А. (2011). *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття*. К.: Критика, 2011, с. 107–141. Детальніше, про критику В. Заїкіним М. Рудницького, див.: Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, с. 45–55.

⁴⁹³ Заїкин, В. (1932). Проблеми української критики й естетики в ліберальному освітленні (М. Рудницький. Між ідеєю і формою. Львів 1932) *Дзвони*. Ч.7–8., с. 535–539, 606–613, 669–674.

⁴⁹⁴ Заїкин, В. (1932). Проблеми української критики й естетики в ліберальному освітленні (М. Рудницький. Між ідеєю і формою. Львів 1932) *Дзвони*. Ч.7–8., с. 535.

⁴⁹⁵ Там само.

2. Лібералізм Михайла Рудницького та його критика

Міжвоєнний період у біографії Михайла Рудницького в ідейному сенсі є досить сталим, а в його текстах за 1922–1939 роки важко знайти сліди більш-менш помітної ідейної еволюції. Світогляд М. Рудницького як публіциста та мислителя сформувався до 1922 р. завдяки польській літературі та навчанню в Парижі. Події 1917–1922 років тільки зміцнили сформовані на той час переконання М. Рудницького і його вірність попереднім ідеям. На сталість світогляду Михайла Рудницького вказують і члени його родини. Молодий небіж Іван Лисяк-Рудницький писав у своєму щоденнику: «Не можна собі уявити більшого догматика, що 20 літ бореться проти панувань ідеологій»⁴⁹⁶. Разом з тим, світогляд М. Рудницького ніколи не був систематичним і чітко структурованим, що проявлялось і в його текстах, і в публічних виступах. На несистемності поглядів Михайла Рудницького наголошує, зокрема, літературознавець Микола Ільницький, особисто знайомий з М. Рудницьким⁴⁹⁷. Також варто прокоментувати поняття «ліберальне середовище», коли йдеться про українську спільноту міжвоєнного Львова. Тоді цілісного ліберального середовища не існувало, відсутні також відомості про політичні партії чи організації, які трактували би самі себе як ліберальні. Термін «ліберал», «лібералізм» у міжвоєнну добу (не тільки на теренах Галичини, а й по всій Європі) дедалі більше набуває негативного забарвлення і дедалі менше людей бажають асоціюватися з ним. Рудницький ніколи не називав себе «лібералом», на відміну від його критиків: С. Лишкевич називав М. Рудницького «лібералом старої доби»⁴⁹⁸,

⁴⁹⁶ Лисяк-Рудницький І. Щоденники. Київ, Дух і Літера, 2019. с. 50–51.

⁴⁹⁷ Інтерв'ю автора з Миколою Ільницьким від 3 червня 2019. Зберігається в особистому архіві автора.

⁴⁹⁸ Лишкевич, С. (1934). На українському Парнасі. *Дзвони*. Ч.1–2. 1934, с. 42.

В. Заїкин – «гарячим приклонником західно-європейського лібералізму»⁴⁹⁹.

В основі «культурного лібералізму» М. Рудницького передусім лежало поняття свободи індивідуальної творчості. Як сам він зазначав: «В усьому, що досі писав, боронив завжди однаково та явно свободи індивідуальної творчості»⁵⁰⁰. Так само в літературі найсильніші твори для нього ті, в яких пропагувалась ідея свободи індивіда і право на вільну творчість. Захоплено описуючи сучасну англійську літературу в статті для «Нових Шляхів», М. Рудницький писав: «Англійська література черпає перш за все натхнення в почутті свободи одиниці»⁵⁰¹. Поняття свободи індивіда М. Рудницький пов'язував для себе з поняттям «Європи». Відповідно і лібералізм у текстах М. Рудницького тісно пов'язаний з «європейськістю». Ідеалом для нього залишався образ лібералізму взірця XIX ст. та ліберальні автори того часу. Саме під таким кутом зору варто розуміти ремарки М. Рудницького про те, що засобами боротьби народів за свої права в XIX ст. слугували ідеї справедливості, рівності та права на вільний розвиток одиниці та народів⁵⁰². Свобода індивіда, обнова духовного життя, бунт проти заскорузлих форм сучасного суспільного ладу – це все джерела натхнення письменників, вважав Рудницький⁵⁰³. Взірцем нації, яка проявляла талант в політиці, для нього були англійці⁵⁰⁴. Ідею свободи він вважав вічною і найбільш

⁴⁹⁹ Заїкин, В. (1932). Проблеми української критики й естетики в ліберальному освітленні (М. Рудницький. Між ідеєю і формою. Львів 1932) *Дзвони*. Ч.7–8., с. 606.

⁵⁰⁰ Рудницький, М. (1934). Відповідь на памфлет. *Діло*. 27 квітня 1933. Ч. 104.

⁵⁰¹ ЦДДАЛ. Ф.311. Редакція журналу «Нові Шляхи», м. Львів. Оп. 1. Спр. 99. *Прочитан П. «Нова англійська повість»*, арк. 2.

⁵⁰² Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с.67.

⁵⁰³ Там само, с. 99.

⁵⁰⁴ Рудницький, М. (1933). На славу України!.. 3 піснею на устах і з грішми в кишені. *Неділя*, 5 листопада 1933, Ч. 43 (262).

животворною ідеєю в літературі, саму ж літературу – відображенням індивідуальних досвідів непересічних одиниць, здебільшого збунтованих проти суспільних схем. Тому ідеал мистецтва пов'язаний з боротьбою, щоб якнайбільше людей могло якнайповніше виявити своє «я» – знайти вислів для найбільших особистих спонук, бажань, мрій і неодмінних потреб⁵⁰⁵. Звідси Рудницький виводив, що найбільш характерною ознакою сучасної культури є багатство її світоглядів, змагань, вірувань, можливостей різноманітного індивідуального розвитку, себто плюралізм⁵⁰⁶. Проте міжвоєнна доба викликала в нього несприйняття:

«Коли після великої європейської війни прийшли до голосу сили, які зуміли накинути масам та одиницям думку, що ці ідеї минулого віку – великі ілюзії, непридатні для нової доби, у Драгоманова, єдиного з-поміж усіх наших діячів минулого віку, можете знайти матеріал, як розуміти той страшний сьогоднішній хаос [...]. Можна ставитись до поодиноких поглядів Драгоманова критично, а то й негативно, але сказати треба, що це був єдиний наш земляк, який думав категоріями своїх європейських сучасників»⁵⁰⁷.

Захоплення XIX ст. призвело до того, що найцікавішими українськими суспільними мислителями для нього були Михайло Драгоманов та Іван Франко⁵⁰⁸. М. Рудницький, описуючи ідейну спадщину І. Франка, зазначав: «Ми потребуємо більше нині його помочі, ніж він нашої, але спеціалісти від ідеології твердять, що Франкові ідеї перестарились разом з цілим XIX-им шкідливим ліберальним століттям»⁵⁰⁹. Поруч з Драгомановим Рудницький

⁵⁰⁵ Там само, с. 295.

⁵⁰⁶ Там само, с.351.

⁵⁰⁷ Там само, с. 67.

⁵⁰⁸ Про дискусії над спадщиною та різні образи Франка в міжвоєнний період, див.: Медвідь, І. (2023). *Пророк чи єретик? Релігійний світогляд Івана Франка та його взаємини з духівництвом*. Львів: Видавництво Українського католицького університету, с. 289–366.

⁵⁰⁹ Рудницький, М. (1935). Дивні форми пошани для Франка. *Діло*. 30 травня 1935. Ч. 140.

ставив Франка, називаючи його «другим європейським умом» серед українства⁵¹⁰. Сам же Драгоманов для Рудницького був «найбільшим нашим європейцем XIX віку», представником ідеалу, який міжвоєнні критики заперечують разом з цілою «західноєвропейською помилкою, що називалась XIX-им віком»⁵¹¹. За Рудницьким, головна ідея Драгоманова: хочете стати європейською нацією – мусите пізнавати європейські нації й подбати за те, щоб вони вас пізнали. Хочете національної незалежності та вільного розвитку своєї культури – мусите засобами, прийнятими в тих народів, що можуть рішати про ті справи, показати їм та доказати, що вам належить це право. До засобів у цій боротьбі належали в XIX ст. й ідеї справедливості, рівності та права на вільний розвиток одиниці та народів⁵¹².

Книги, присвячені лібералізму XIX ст., найбільше співзвучні ідеям М. Рудницького і на них він покликається передусім, коли від вузьколітературних питань переходить до ширших питань розвитку культури і сучасного суспільства. Важливе місце тут посідала книга Бенедетто Кроче «Storia d'Europa nel secolo decimonono». За М. Рудницьким, Б. Кроче змальовує у своїй «Історії Європи XIX віку» боротьбу за ідею свободи, кажучи:

«за ніяку іншу [ідею]люди, як це стверджують історичні факти, не зважувались на такі жорстокі війни, не доходили до таких перемог, не проливали більше крові у гордому почуванні своєї сили, з таким завзяттям не воювали, так радо і так весело не йшли на жертви, як саме для неї». У такому ж ключі він розумів і тексти Бертрана Рассела⁵¹³.

В статті, присвяченій данському літературному критику Жоржу Брандесу, М. Рудницький описував його так:

⁵¹⁰ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с. 343.

⁵¹¹ Там само, с. 66.

⁵¹² Там само, с. 67.

⁵¹³ Там само, с. 302.

«не один відомий ліберал, поступовець і вільнодумець пропагує нині релігію фанатизму, залізної диктатури, ненарушної традиції, сліпого послууху догмам, погорди для демократії та чужих пересвідчень [...] [Ж.] Брандес [...] не перемазав ідеалів своєї молодости – свободи індивідуального думання, свободного розвитку народів і взаємної виміни культурних цінностей»⁵¹⁴.

Також, М. Рудницький вважав, що лібералізм жодним чином не суперечить релігії, зокрема католицизму. «У нашій середовищі нелегко зрозуміти, що католицизм не суперечить лібералізму тому, що і релігійна віра не покривається політичними напрямками у великих культурних народів так само, як у галицькому загумінку»⁵¹⁵. Набагато складніше окреслити ставлення М. Рудницького до питання емансипації жінок. В більшості випадків він волів віджартовуватись, як, наприклад, у пронизаній гумором статті «Від Еви до емансипатки»⁵¹⁶. Варто, однак, зазначити, що редактована ним «Назустріч» приділяла увагу жіночому питанню, редакція навіть підготувала окремий випуск, повністю присвячений йому. Рудницький написав був для жіночого журналу «Нова Хата» статтю про роль жінок у творчості І. Франка⁵¹⁷ Уявлення М. Рудницького тут сильно накладались на романтизований образ жінки, хоча він і відзначав брак глибоко жіночих тем і почувань в українській літературі⁵¹⁸. Він відкидав глорифікацію якогось одного типу жіночої краси, вважаючи це суб'єктивним, релевантним поняттям, що залежить як від різних вподобань чоловіків, так і від постави самих жінок⁵¹⁹ Власне, такі письменники як Гілберт Кіт Честертон імпонували М. Рудницькому, поязяк захищали ту добу, коли

⁵¹⁴ Рудницький М. Небуденний європеець. *Діло*. 24 лютого 1927. Ч. 41.

⁵¹⁵ Рудницький М. Чи можна жити з пера? *Діло*. 27 листопада 1937. Ч. 262.

⁵¹⁶ Рудницький М. Від Еви до емансипатки. *Назустріч*. 1934. Ч. 12.

⁵¹⁷ Рудницький, М. (1925). Жінка в творчості Франка. *Нова Хата*. Червень 1926. Ч.6.

⁵¹⁸ Rudnicki, M. (1936). Coś niecoś o kobiecości. *Sygnaly*. 1936. Nr. 15.

⁵¹⁹ Рудницький, М. (1926). Краса поганих. *Світ*. 15 січня 1926. Ч. 2.

індивідуальна енергія запевняла народіві якнайбільше свободи. Ще важливіше те, що «свобода» була для нього тою суспільною ідеєю, що домагається уживати ті самі закони однаково для всіх. З цих позицій М. Рудницькому дуже імпонувала Честертонівська готовність виступати водночас і проти більшовизму та фашизму як режимів насильства, і проти соціалізму, що за прикладом капіталізму усуспільнює промисл і робить з людини машину⁵²⁰.

Видається, що лібералізм цікавив М. Рудницького саме крізь призму свободи індивідуальності. Крім цього, з великим застереженням він ставився до «мас», надаючи перевагу індивіду та його діяльності. Звідси, вслід за вищезгаданими авторами, нарікання на «машинізацію» людини. Проте М. Рудницький мислив передусім не категоріями суспільно-політичного розвитку, а поняттями *культури*. Тож наступним важливим елементом, з яким він пов'язує лібералізм, є інклюзивність, або ж розмаїття культур. М. Рудницький, вслід за М. Драгомановим вважав, що для того, щоб стати європейською нацією, варто пізнавати інші європейські нації. Для Рудницького різноманітність в культурі й була головним гаслом сучасності⁵²¹. Виступаючи за якнайтісніший контакт культур, М. Рудницький вважав:

«перед тим, як проти чогось реагувати і бунтувати, треба «те» знати. [...] Комуністичні письменники представляють собі нас як небезпечних буржуїв і мілітаристичних фашистів, галицькі націоналісти пишуть про соціалізм так, [...] як деякі наші публіцисти про теорію Ейнштейна, що те є попросту жидівський винахід для деморалізації культури»⁵²².

В огляді книжки Герберта Кассона «Тайни успіху в інтересах (16 засад ділової людини)» (в оригіналі «The axioms of business»),

⁵²⁰ Рудницький, М. (1936). Честертон – ліберал, католик, гуморист. *Діло*. 18 червня 1936. Ч. 134.

⁵²¹ Рудницький, М. (1934). Пляни. *Назустріч*. 1934. Ч. 1.

⁵²² Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim). *Sygnaly*. 1934. Nr. 4–5.

М. Рудницький скаржився на культурну та ідейну «герметичність» українців: «Не знаю, як торгували наші предки, але знаю, що нарід, який від віків живе з нами – жиди, торгують тисячі літ, а ми, стаючи від 20 літ їхніми суперниками, не хочемо вчитись від них нічого»⁵²³. У листі, опублікованому з нагоди приїзду до Львова французького письменника Поля Казена, з яким Михайло познайомився ще в Сорбонні, він писав, що однією з найголовніших є ідея духовних потреб кожної людської культури в її прагненні до самовираження⁵²⁴. В цьому контексті обмін культурними цінностями для М. Рудницького – це передусім взаємини одиниць, для яких сама проблема розвитку національної культури є невіддільно пов'язана зі шляхами чужинної творчості. Саме сфера творчості – це той майданчик, де можлива об'єктивна оцінка чужих вартостей⁵²⁵.

Одними з найважливіших для Михайла Рудницького були ідеї, які можна узагальнити терміном *плюралізм*. Велика кількість літературних шкіл, напрямків, ідеалів, товариств та різноманітних світоглядів, часто ворогуючих між собою, для Рудницького були не симптомами кризи, а навпаки багатого творчого життя суспільства. І навпаки суспільство, яке в сфері суспільних ідей не може дозволити собі боротьби різних світоглядів, партій та індивідуальностей, знаходиться в стані важкої хвороби⁵²⁶. Культура в Михайла Рудницького не тільки прагнула відмежуватись від політики, але й більше – стати для останньої взірцем наслідування.

⁵²³ Рудницький, М. (1930). З наших книжок і видавництва. Тайни інтересів. *Діло* 2 грудня 1930. Ч. 268.

⁵²⁴ Рудницький, М. (1928). Лист до письменника. *Діло*. 29 червня 1928. Ч. 145.

⁵²⁵ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с.388.

⁵²⁶ Рудницький, М. (1923). Літературні гуртки. *Громадський Вістник*. 21 січня 1923, с. 5.

2.1. «Бунт мас» Ортеги-і-Гассета

В примітках до одного з двох своїх «magnum opus», «Від Мирного до Хвильового», М. Рудницький детально зупиняється на книзі іспанського публіциста Хосе Ортеги-і-Гассета «Бунт мас» («La rebelión de las masas»), узагальнюючи її основні ідеї, співзвучні його світоглядові. Пересічний європеець не розуміє, що новий світ, у якому він живе, постав завдяки гаслам ліберальної демократії, що проголосила однакові права для всіх, без огляду на їх вроджені чи індивідуальні прикмети, та завдяки праці вчених, що забезпечили нечуваний розвиток сучасної техніки. Проте європейська культура опинилась у парадоксальній ситуації з того моменту, коли представники мас проголосили себе господарями життя, не визнаючи жодних інших авторитетів. Отже, сучасна «масова людина» байдужа до справжніх виявів культури. Звідси фашизм і більшовизм, захоплення машиною, спортом, галасливими масовими покличками, що є характерними виявами цього примітивного варварства⁵²⁷. Характеризуючи сучасну йому добу, Рудницький користує зі словника Ортеги-і-Гассета, виділяючи в суспільстві дві категорії: маси та вибрані одиниці. Рудницький зображує масу людей, як тих, що не можуть жити без простої синтези, тому і звертаються здебільшого до популярних на початку ХХ ст. практик: астрології, спиритизму, окультизму, теософії, антропософії, або догм якоїсь релігії, щоб не мати сумнівів. Ця ж духовна потреба спричиняє покірність мільйонних мас, які легко піддаються наказам якогось одного провідника⁵²⁸.

Ортега-і-Гассет ділив суспільство на дві великі групи: «маси» і кваліфікована меншість. «В нашому суспільстві є дії, професії, функції різного роду, для виконання яких потрібні спеціальні

⁵²⁷ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с. 300.

⁵²⁸ Там само, с. 285.

знання, обдарування, таланти [...] Раніше кожний спеціальний вид діяльності виконувався кваліфікованою меншістю. Маси не претендували на участь: вони знали, що їм для цього бракує кваліфікацій; якби вони мали необхідні кваліфікації, то вже не були б масами. Маси знали своє місце в нормальній динаміці соціальних сил»⁵²⁹. Це було співзвучно баченню Михайла Рудницького своєї ролі в українському галицькому соціумі: кваліфікованого медіатора культурного та літературного життя краю. Фактично, йшлося про певний «неоаристократизм», притаманний представникам родини Рудницьких, коли «найкращі» і найбільш кваліфіковані в різних сферах життя мали бути певним дороговказом для решти спільноти. Цю ідею протиставлення вибраної еліти і «чорних мас» поділяли також інші сучасники Рудницького: В'ячеслав Липинський та Дмитро Донцов. В історичній статті на шпальтах «Літопису Червоної Калини», присвяченій останньому періоду життя Хмельницького, автор з псевдонімом «д-р. М.Р.» вслід за Липинським критикує чернь, «українських *sansculotteu*», яких називає «найбільшим прихильником та найкращим знаряддям цих ворогів України»⁵³⁰.

Хосе Ортега-і-Гассет писав про «трьох китів» сучасного йому світу: ліберальну демократію, експериментальну науку та індустріалізацію⁵³¹. Попри свій консервативний світогляд⁵³² вважав,

⁵²⁹ Ортега-и-Гассет, Х. (1954). *Бунт Масс*. Нью-Йорк, с. 18–19. Тут і далі всі переклади з російської автора.

⁵³⁰ М.Р. (1934). Останній козацький похід за гетьманування Б. Хмельницького (1656–1657). *Літопис Червоної Калини*. Число 12. Грудень 1934, с. 13. Авторство статті досі не встановлене, можливо, це був Михайло Рудницький або ймовірноше археолог Михайло Рудинський (1887–1958).

⁵³¹ Ортега-и-Гассет, Х. (1954). *Бунт Масс*. Нью-Йорк, с. 59.

⁵³² Маріо Варгас Льюса вважає, що Гассет насправді був лібералом, і його «Бунт мас» наводить як доказ цього. На думку Льюси, критики Гассета, неправильно інтерпретували його повернення у франкістську Іспанію в 1945 р., як знак того, що він завжди підтримував франкізм. Див.: Льюса, М., В. (2022). *Поклик племені*. Львів: Видавництво Аннети Антоненко, с. 58–84.

що політична форма, яка проявляє максимум волі до суспільного життя, до громадськості, є ліберальна демократія. Вона викликає найбільшу готовність зважати на оточення і може слугувати прототипом «непрямої дії». Лібералізм – це той політичний правовий принцип, згідно з яким суспільна влада, попри свою всемогутність, сама себе обмежує і намагається – навіть на шкоду своїм інтересам – надати в державі, якою вона керує, місце також і тим, хто по-іншому думає і відчуває, ніж вона сама, себто іншим, ніж більшість»⁵³³. Тобто лібералізм свої права, права більшості, добровільно ділить з меншістю. Отже, виступає найбільш плюралістичною моделлю в історії людства.

Попри певну критику, М Рудницький поділяв ідеї Ортеги-і-Гассета: 1) ліберальна демократія, оснащена творчою технікою, представляє собою найвищу з усіх відомих форм громадського життя; 2) якщо ця форма й не є найкращою з усіх можливих, то кожна краща буде будуватись на тих самих засадах; 3) повернення до кожної форми, нижчої, ніж форма XIX століття, була б самогубством. Подібно до Рудницького, Ортега-і-Гассет зображує більшовизм і фашизм як два політичні рухи, що представляють собою регрес порівняно з XIX століттям. Це типові рухи мас⁵³⁴.

Але чому ідеї консерватора Ортеги-і-Гассета знаходили такий відгук в Рудницького? Першим спільником був позитивний образ «ліберальної демократії XIX ст.», який відповідав уявленням самого Михайла Рудницького. Ще одним знаменником був плюралізм. Крім того, видається, що дистанція між консерватизмом та лібералізмом не така велика, як може здатися з першого погляду. Поняття індивідуалізму було підставовим на початках формування і лібералізму, і консерватизму. Суперечка між лібералами

⁵³³ Ортега-і-Гассет, Х. (1954). Бунт Масс. Нью-Йорк, с. 80.

⁵³⁴ «Як більшовизм, так і фашизм – оманливі зірки; вони сповіщають не новий день, а повернення до архаїчного, давно пережитого періоду: до первісного примітивізму.» Там само, с. 98

і консерваторами у своїй модерній формі постала як суперечка в межах широких ідей народного суверенітету, особистої свободи і конституційних прав. Консерватизм, який є ровесником лібералізму, з самого початку, на думку Роджера Скрутона, містив деякі елементи ліберального індивідуалізму. Сучасний консерватизм почав своє життя в Британії, а також у Франції як *уточнення* ліберального індивідуалізму⁵³⁵. Стосунки між лібералізмом і консерватизмом краще сприймати не як цілковитий антагонізм, а скоріше як симбіоз. Лібералізм має сенс лише в тому соціальному контексті, який захищає консерватизм⁵³⁶. Сучасний ліберал Марія Варгас Льйоса теж схильний вважати, що лібералів та консерваторів радше єднають, ніж розділяють, спільні ідеї та цінності⁵³⁷. В цьому сенсі ідеології не є монолітними закритими системами ідей, а радше «плинними» ідейними конструктами, які часто мають спільні корені та постійно взаємодіють між собою, як це показав філософ Володимир Єрмоленко на прикладі ідей *палінгенесії*⁵³⁸.

2.2. Критика Рудницького

На початках, в 30–40 рр. XIX ст., лібералізм піддавався критиці справа, з боку консерваторів, і зліва, з боку соціалістів. Через сто років ситуація була дзеркально подібна, однак цього разу лібералізм піддавався критиці з права з боку фашистів, націонал-соціалістів та інтегральних націоналістів, а зліва – з боку марксистів-комуністів. Михайло Рудницький зміг додати до цього переліку ще й католицьких мислителів. Переходячи до сприйняття ідей М. Рудницького в публічному просторі, варто зауважити, що

⁵³⁵ Скрутон, Р. (2022). *Консерватизм. Запрошення до великої традиції*. Наш формат, с. 24–25.

⁵³⁶ Там само, с. 59.

⁵³⁷ Льйоса, М., В. (2022). *Поклик племені*. Львів: Видавництво Аннети Антоненко, с. 18–19.

⁵³⁸ Єрмоленко, В. (2022). *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть*. К.: Дух і Літера.

сам він, попри ліберальний світогляд, ніколи відверто не називав себе «лібералом». На це було дві причини. По-перше, лібералізм сприймався як *політична* позиція. Відповідно, М. Рудницький, пропагуючи ідеї свободи культури від політики та ідеології, фактично теж виступав з ідеологічною позицією стосовно культури, проте публічно визнати це не міг. Така ідейна суперечність створювала ефект своєрідного зачарованого інтелектуального кола, в якому і перебував Михайло Рудницький упродовж міжвоєнного періоду. Іншою причиною було вище згадане несприйняття ідей лібералізму серед ширших мас української інтелігенції. Бути «лібералом» у міжвоєнний період дорівнювало негативній характеристиці, а люди прагнуть ідентифікації з *позитивним*, а не негативним образом. При цьому складається враження, що несприйняття ідей лібералізму було єдиним ідейним конструктом, котрий поєднував різноманітні середовища – радянофільські, католицькі, інтегрально-націоналістичні.

Деякі автори вважали, що М. Рудницький пропагує ідею необмеженої свободи, зокрема, о. Г. Костельник, коментуючи статтю М. Рудницького «Чи письменник мусить мати світогляд»⁵³⁹, зазначав, що свобода без усяких обмежень – це анархія, анархія призводить до хаосу, себто до зламу й перелицювання життєвих вартостей, а це доводить до руїни⁵⁴⁰. Водночас о. Г. Костельник уміщував ідеї М. Рудницького в ширший контекст ідеологічного та культурного протистояння в Галичині:

«Суперечка чи боротьба, що її зачав Мих. Рудницький, це в дійсності боротьба між старим лібералізмом і новомодним догматизмом. А «гарна література», «письменник», «світогляд», «талант» і т.ін. у статті Мих. Рудницького це тільки твердині,

⁵³⁹ Рудницький, М. (1935). Чи письменник мусить мати світогляд? *Діло*. 5–7 травня 1935. Ч. 115–117.

⁵⁴⁰ Рудницький, М. (1935). Чи письменник мусить мати світогляд? *Діло*. 18 травня 1935. Ч. 128.

рови, вовчі ями, кільчасті дроти, щоби при їх помочі легше воювати»⁵⁴¹.

Подібно позицію М. Рудницького трактував Франтішек Червінський. На сторінках часопису «Bunt Młodych» він зазначав, що коли у поляків безсторонність і лібералізм – це тільки зручне прикриття для пропаганди атеїзму, то у М. Рудницького «безсторонність і об'єктивізм виростають до рівня доктрини», іншими словами, певної суспільно-політичної декларації⁵⁴². Інший опонент Михайла Рудницького, Олександр Мох, який виступав на шпальтах католицького часопису «Нова Зоря» під псевдонімом «Арамис», послідовно і досить агресивно «викривав» руйнівний вплив ідей лібералізму та їх прихильників на світогляд читачів. Свою позицію він висловив у публікаціях «Мода на Європу: на фронті культури», «Дві культури Європи» тощо⁵⁴³. Основною небезпекою лібералізму, за О. Мохом, є відкидання релігійної основи світогляду та релігійних морально-етичних критеріїв, які він вважав цементам і опорою морально здорового суспільства. Для нього ліберали, несучи з собою декадентство, етичний нігілізм, інтернаціоналізм та ігнорування національних народно-етичних особливостей кожної культури, небезпечні тим, що, розхитуючи традиційні морально-етичні підвалини суспільства, готують тим самим дорогу для більшовицьких ідей та впливів. Себто ліберали розхитують і нівелюють традиційну духовну культуру, що створює ґрунт для більшовиків, які користаються з цього. Як приклад О. Мох наводив той факт, що більшість членів редакції і авторів «Назустрічі» свого часу працювали в радянофільських «Нових

⁵⁴¹ Там само.

⁵⁴² Когут, С. (2016). Михайло Рудницький як літературознавчий критик та редактор часопису «Назустріч». URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Innbyivs_2016_8_6.pdf.

⁵⁴³ Там само.

Шляхах» і «Критиці»⁵⁴⁴. В рецензії на книгу «Від Мирного до Хвильового» О. Мох скаржився: «Наша нація якось дала б собі без них раду (таких як М. Рудницький – І.Ч.), хоч, без сумніву, не пішла б так певно на гачок захвалюваного порохна старої ліберальної Європи»⁵⁴⁵

Подібну критику лібералізму знаходимо і в самого редактора «Нової Зорі», відомого галицького публіциста Осипа Назарука. В чернетці статті про лібералізм він стверджував: «Лібералізм се найбільш осоружний зі всіх руїнницьких рухів. Коли ідеї можна б порівняти з птицями, то лібералізм се стерв'яний суп⁵⁴⁶, падкий на падлину. Він незамітно, але тим страшніше розтягає гниль і заразу по всім усюдам»⁵⁴⁷. Також він вважав лібералів найбільшими демагогами, які говорять про «толеранцію» та «свободу», а насправді дійсності «є найзлюбнішими ненависниками»⁵⁴⁸. Ідеї «Присмерку Європи» Освальда Шпенглера давали підстави багатьом тодішнім авторам просторікувати про загибель Заходу і лібералізму разом із ним⁵⁴⁹. Відомий візантиніст, товариш В'ячеслава Липинського, Володимир Залозецький, критикуючи М. Рудницького, був переконаний, що криза ліберальної доби проявляється в тому, що:

«[...] окцидентальна культура на наших очах клониться через цілковитий заник творчих чи провідних ідей до цілковитого упадку[...] І власне відсутність світогляду, а радше лібералізмом виплекане вільнодумство допровадило до цілковитого занепаду

⁵⁴⁴ Там само.

⁵⁴⁵ Арамис (1936). Критик переживувач про українське письменство. *Нова зоря*, 10 грудня 1936. Ч. 95 (994).

⁵⁴⁶ Мається на увазі птах. (прим. авт.).

⁵⁴⁷ ЦДІАЛ.Ф 359. Осип Назарук. Оп.1. Спр.101. *Чорновик статті*, арк.2.

⁵⁴⁸ ЦДІАЛ.Ф 359. Осип Назарук. Оп.1. Спр.101. *Чорновик статті*, арк.3–6.

⁵⁴⁹ Ідея «занепаду» в міжвоєнний період стає особливо популярною серед інтелектуалів, зокрема у Франції, див.: Гомза, І. (2021). *Республіка занепаду. Ідеологія французького інтегрального націоналізму за Третньої республіки*. Критика.

*провідних ідей окцидентального людства, а разом з тим до затрачання духовної єдності окцидентальної культури*⁵⁵⁰.

В. Залозецький в іншій своїй статті, присвяченій критиці лібералізму⁵⁵¹, стверджував, що лібералізм, беручи початки в просвітницькій ідеї природної доброти, виступав за усунення будь-яких обмежень та перепон в суспільстві, адже вони заважали проявлятися добрій за замовчуванням природі людини⁵⁵². Отже, протиставляв «лібералістично-матеріалістичний хаос» консервативному світогляду, що є представленням «означеного космічного порядку ідей»⁵⁵³. Абсолютна віра в розум, за Залозецьким, не може бути змінена раціональною політичною програмою, а має бути подолана ірраціональною вірою в консервативний світогляд. Залозецький, подібно до католицьких критиків лібералізму середини XIX ст., протиставляє ідеї віри, які пов'язує виключно з консерватизмом, лібералізму, який в нього набуває рис антирелігійної і бездуховної матеріалістичної доктрини, побудованої на особистому збагаченні та безмежній вірі в розум⁵⁵⁴. Подібно до В. Залозецького, В. Заїкин вважав, що ідеї лібералізму – це ідеали Європи *вчорашнього дня*⁵⁵⁵. Наявність цілої низки протилежних між собою ідей, вірувань, світоглядів у сучасній Європі, які М. Рудницький вважав плюралістичною цінністю, В. Заїкин сприймав як ознаку нездорового стану, упадку та розкладу⁵⁵⁶. В'я-

⁵⁵⁰ Залозецький, В. (1935). Мистецтво і світогляд. *Діло*. 5 червня 1935. Ч. 145

⁵⁵¹ Залозецький, В. (1933). Творча сила позитивних ідей. Два первородні гріхи лібералізму. *Дзвони*. Ч.6–7. 1933, с.307–311.

⁵⁵² Там само, с. 307.

⁵⁵³ Там само, с. 308.

⁵⁵⁴ Rosenblatt, H. (2018). *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press, p. 108.

⁵⁵⁵ Заїкин, В. (1932). Проблеми української критики й естетики в ліберальному освітленні (М. Рудницький. Між ідеєю і формою. Львів 1932) *Дзвони*. Ч.7–8., с. 606.

⁵⁵⁶ Там само, с. 609.

чеслав Заїкин не сприймав ідей абсолютної свободи Михайла Рудницького, він визнавав свободу розвитку власної думки, свободу інтелектуальної творчості як велику, але не абсолютну цінність – не як самоціль, лише як засіб⁵⁵⁷. Разом з тим, В. Заїкин, перебуваючи на консервативних позиціях, не сприймав лібералізм як головну загрозу, вважаючи, що комунізм і крайній шовіністичний націоналізм більш небезпечні для сучасного суспільства⁵⁵⁸

Переконання М. Рудницького в тому, що сфера культури має бути сферою індивідуальної творчості, вільної від політики та ідеології⁵⁵⁹, викликали критику у публічній сфері також і з боку галицьких радянофілів. В журналі «Вікна» Степан Тудор, пишучи про домінування ідеології в літературі, зазначав, що прихильники концепції «мистецтва задля мистецтва» ховаються за ширмою служіння чистому мистецтву, проте пролетарські митці з чутливою вразливістю усього молодого, вловлюють всю приховану фальшивість цієї «чистоти»⁵⁶⁰. Його колега Володимир Шаян ішов далі, називаючи М. Рудницького «ідеологічним нігілістом, з націоналістичним душком»⁵⁶¹. Варто не забувати, що поширена критика ліберальних ідей була також пов'язана з поколіннєвим фактором. Володимир Шаян (1908–1974) належав до покоління, що сформувалося вже у міжвоєнній Польщі. Класична гімназійна освіта в поєднанні з дискримінаційною національною політикою польської влади та браком соціальних ліфтів підштовхували представників етнічних меншин міжвоєнної Польщі, в тому числі українців, до радикальних ідеологій, відкидання центризму та

⁵⁵⁷ Там само, с. 610.

⁵⁵⁸ Там само, с. 674.

⁵⁵⁹ Рудницький, М. (1924). Аполітичність письменника. *Діло*. 13 січня 1924. Ч. 9.

⁵⁶⁰ Тудор, С. (1929). Ідеологічне. *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*. Рік 2. Листопад 1929. Ч. 11.

⁵⁶¹ Шаян, В. (1929). «Вина» історії. *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*. Рік 2. Листопад 1929. Ч. 11.

участі в радикальних політичних організаціях⁵⁶². Подібні процеси відбувались в цей час у міжвоєнній Румунії, де нове покоління різко радикалізувалось і входило в конфлікт з ліберальними мислителями⁵⁶³. Авангардистська думка стверджувала, що творча діяльність несумісна з досягненнями минулого і не розвивається на їх ґрунті; незнання історії вивільняє уяву. У міжвоєнний період ці ідеї стали панівними в мистецтві, що гуртувалось під прапорами «модернізму». Італійські фашисти і німецькі нацисти адаптували модерністський лексикон до політичного життя. Їх реакцією на катастрофу Першої світової війни та тривожну нестабільність світової економіки стало таврування «гнилого» старого суспільства і створення «нової людини»⁵⁶⁴.

Та Михайло Рудницький був не настільки самотній на інтелектуальному горизонті, як може здаватись. Український соціолог і громадський діяч польського походження Ольгерд Іполит Бочковський⁵⁶⁵ також протиставляв Європу міжвоєнного часу «ідеальному» взірцю – лібералізму XIX ст. У статті «Безхребетна Європа (Europa Invertebata)» (1933) він писав:

«Нова Європа, на якій тяжить страшна змора кривавого всесвітнього божевілля 1914–1918 років, чимало розгубила з духовної

⁵⁶² Див.: Kijek, K. (2017). *Dzieci modernizmu: Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.; Пеленський, З. Між двома коначностями / (1974) *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, Видання фундації ім. Євгена Коновальця, с. 502–525.

⁵⁶³ Про конфлікт поколінь в міжвоєнній Румунії, див.: Ленель-Левастин, А. (2007). *Забутий фашизм: Іонеско, Еліаде, Чоран*. М.: Прогресс-Традиция.

⁵⁶⁴ L. Mosse, G. (1996). *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press, цит. за: Тош Дж. (2000). *Стремление к истине*, М.: Изд-во «Весь мир», с. 35.

⁵⁶⁵ Див.: Чедолума, І. (2021). Націологія, Голодомор та подвійні стандарти: забутий український мислитель Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939). *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/event/nacziologiya-golodomor-ta-podvijni-standarti-zabutij-ukrainskij-mislitel-olgerd-ipolit-bochkovskij-1885-1939>.

спадщини своєї довоєнної попередниці[...] Етика й сумління Нової Європи є, так би мовити, політично партикуляризовані: залежать від державних кордонів і політичних систем. Злочини, несправедливість, кривди розцінюються нею з погляду політичного утилітаризму та кон'юнктури. Нова Європа не вміє ще стихійно й безпосередньо обурюватися й протестувати, як це робила її попередниця. Давніше Європа реагувала на те, що й як сталося. Тепер її цікавить передовсім, де й у кого щось трапилося. Залежно від цього вона або мовчить, або реагує. Злочин перестає бути злочином, кривда кривдою, утиск утиском, насильство насильством у зв'язку з тим, чи вони сталися, наприклад, у Москві або в Берліні, по цей чи по той бік світського кордону»⁵⁶⁶.

За своїм світоглядом він був прихильником демократичного та ліберального націоналізму доби Джузеппе Мадзіні та водночас соціалістом⁵⁶⁷. Соціал-демократія і лібералізм сприймаються часто як дві протилежні ідеологічні тенденції, але, як переконливо продемонстрував Річард Пайпс у своєму дослідженні біографії Пьотра Струве, ці напрямки могли органічно поєднуватися в оригінальних мислителів⁵⁶⁸. О.І. Бочковський відкидав новий інтегральний націоналізм та його ідеологів⁵⁶⁹. Націоналізм ХІХ століття Бочковський вважав революційно-демократичним

⁵⁶⁶ Бочковський, О. Безхребетна Європа (Europa Invertebrata) / (2018) Бочковський, О. Вибрані праці та документи. Том І. – К.: Україна Модерна, Дух і Літера, с. 118.

⁵⁶⁷ Про вплив ідей Мадзіні на український рух, див.: Варварцев, М. (2005). *Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна*. К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ; Процик, А. (2023). *«Молода Європа» Джузеппе Мадзіні і початки модерного націоналізму у Східній Європі*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

⁵⁶⁸ Пайпс, Р. (2001). *Струве: лівий ліберал, 1870–1905. Том 1*. М.: Московская школа политических исследований.

⁵⁶⁹ Про боротьбу між ліберально-демократичними та інтегральними компонентами в націоналізмі див.: Janowski, M. (2000). *Wavering Friendship: Liberal and National Ideas in Nineteenth Century East Central Europe, Ab Imperio*, 3–4, pp. 69–90.

і гуманітарно-поступовим, а також ворожим до політичної реакції та диктатури. Водночас повоєнний паннаціоналізм тоталітарного типу, на його думку, був програмно антидемократичний, антигуманний, протисупільний та аморальний. У 1932 р. Ольгерд Бочковський, Ісаак Мазепа та Панас Феденко опублікували під псевдонімом «М. Петришин» брошуру «Будують чи руйнують? З приводу діяльності Організації українських націоналістів», в якій піддали гострій критиці діяльність УВО та ОУН. Безпосереднім приводом для публікації стала так звана «саботажна акція» УВО-ОУН 1930 р., на яку польська влада відповіла репресивною операцією – «пацифікацією»⁵⁷⁰. Ця брошура віддзеркалювала не тільки протистояння між двома українськими течіями в суспільно-політичному житті Галичини: «революційною» (ОУН) та «легальною» (УНДО)⁵⁷¹, а й важливу грань інтелектуальної біографії Бочковського. Яскравим прикладом націоналізму, що прославляє насильство, терор та війну, для нього була відома праця Освальда Шпенглера «Присмерк Європи» (1918–1922). На українському ґрунті ідеологом такого типу націоналізму він вважав Дмитра Донцова. Протистояння між різними типами націоналізму Бочковський бачив у критиці Донцовим Драгоманова: «психологічно не дивна фанатична «драгоманофобія» сучасного українського новонаціоналізму: адже автор «Чудацьких думок» і «Листів на Наддніпрянську Україну» був найяскравішим представником та

⁵⁷⁰ Детальніше про Пацифікацію 1930 р. див.: Скакун, Р. (2012). *«Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині*. Львів: Видавництво Українського католицького університету; Новий погляд в історіографії на контекст репресій: Ред. Роздольський, Р. (2019). *Пацифікація Галичини 1930 року. Документи. Том I*. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського католицького університету.

⁵⁷¹ Оля Гнатюк, Мирослав Чех. *Erruc si muove – або непереможність демократії* / (2020). Ольгерд Іполит Бочковський. *Вибрані праці та документи*. Том III. В 2-х книгах: 1 книга. К.: Україна Модерна, Дух і Літера, с. 26–27.

ідеологом націоналізму XIX ст.»⁵⁷². Ольгерд Бочковський значну увагу надавав культурній сфері. Він, цитуючи в тому числі й Михайла Рудницького, звертав увагу на ліберальних авторів, на кшталт Б'єрнстєрне Б'єрнсона, вбачаючи в їхніх творах необхідні зразки для української культури⁵⁷³.

2.3. Іван Лисяк-Рудницький: між консерватизмом та лібералізмом

Чи був Михайло Рудницький лібералом? Якщо так, то що це означало – бути лібералом? Який інтелектуальний вплив справляв він на сучасників, що читали його тексти? Чи залишились хоча б якісь сліди цих впливів? Звідки бере свої початки український лібералізм і чи існував він взагалі? Парадоксальним чином, ключ до відповідей на ці всі питання може знаходитися в іншого Рудницького – його небожа, відомого українського історика та інтелектуала Івана Лисяка-Рудницького. І. Лисяк-Рудницький ріс в інтелектуальній атмосфері родини Рудницьких під їхнім сильним впливом⁵⁷⁴. Від матері, української політикині, діячки жіночого руху Мілени Рудницької та батька, діяча УНДО Павла Лисяка, він перейняв зацікавлення політикою; від дядька, політичного журналіста та діяча УНДО Івана Кедрина-Рудницького, – любов до есеїстики та публіцистики; від іншого дядька, Михайла Рудницького, – інтерес до філософії та культури, естетичні вподобання. Як згадував товариш Лисяка-Рудницького, відомий історик Омелян Пріцак, його друг був вихований на традиціях

⁵⁷² Бочковський, О. Наука про націю та її життя / (2020). Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том III. В 2-х книгах: 1 книга. К.: Україна Модерна, Дух і Літера, с. 236.

⁵⁷³ Бочковський, О. Б. Б'єрнсон – поневолені народи та українська справа / (2020) Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том III. В 2-х книгах: 1 книга. К.: Україна Модерна, Дух і Літера, с.182–183.

⁵⁷⁴ Пріцак, О. І. Лисяк-Рудницький як учений / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, С.хв

західноєвропейського лібералізму⁵⁷⁵. Власні політичні погляди у зрілому віці Іван Лисяк-Рудницький визначив як ліберальні. У листі до Євгена Пизюра від 31 січня 1968 він писав: «Я почувую ідеологічну близькість до класичного лібералізму, в європейському значенні слова, який, зрештою, має в собі сильну дозу консерватизму. Знову ж, американські т. зв. ліберали забарвлені «лівацтвом», чи навіть советофільством, а до цього, бігме, не почувую в собі ніякого нахилу»⁵⁷⁶.

У своєму головному інтелектуальному спадку, двотомному виданні найважливіших есеїв, Лисяк-Рудницький неодноразово покликається на свого дядька Михайла Рудницького або ж висловлює думки, сформовані під його впливом⁵⁷⁷. Символічно, що Лисяк-Рудницький став одним з перших українських дослідників, що перейнявся питанням лібералізму в контексті української історії. Головними напрямками української суспільної думки протягом ХІХ-ХХ ст. він вважав націоналізм, демократію, лібералізм, консерватизм, комунізм та фашизм⁵⁷⁸. Початки лібералізму Лисяк-Рудницький бачив у протистоянні якобінству, як його

⁵⁷⁵ Там само, с. хві.

⁵⁷⁶ Коментарі до с.82–106 / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 504.

⁵⁷⁷ В одному з перших своїх текстів, опублікованих в 1943 році «Розмова про бароко»: Лисяк-Рудницький, І. Розмова про бароко / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 66–68; А також в розмірковуваннях над європейським характером літератури та її станом: Лисяк-Рудницький, І. Зауваги до проблем «історичних» та «неісторичних» націй / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 30; В есеях присвячених Івану Франку: Лисяк-Рудницький, І. Іван Франко у своїх німецьких писаннях / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 406–407, 411; та Володимирі Винниченку: Лисяк-Рудницький, І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 103–104.

⁵⁷⁸ Лисяк-Рудницький, І. Напрями української політичної думки / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 63.

радикальній антитезі. Тому європейський та, зокрема, французький лібералізм зростав у різкій свідомій, послідовній боротьбі з якобінськими традиціями⁵⁷⁹. За Лисяком-Рудницьким, лібералізму притаманна тенденція до обмеження колективної волі, по-перше, через забезпечення індивідуальних вольностей, недоторканих для колективу, по-друге, через децентралізацію політичної влади, чи шляхом поділу функціонального, чи територіального⁵⁸⁰.

Дослідник намагався знайти відповідь на питання, чому лібералізм не став поширеною ідеологією в українській політичній традиції, і дійшов висновку, що ліберальні постулати, сформовані на початку XIX ст., хоч і претендували на універсальність, на практиці мали обмежене використання. Лібералізм захищав інтереси середнього класу. Що ж до національного питання, то лібералів цікавили тільки народи Західної та Центральної Європи, далі на Схід вони були зацікавлені лише в окремих історичних націях, як греки, поляки та угорці. Тому лібералізм не мав що запропонувати т.зв. «четвертому станові» ні в самій Західній Європі, ні народам більшої частини Східної Європи, тим паче Азії та Африки. Починаючи з 1848 року, а особливо після 1870 року хвиля ліберального руху почала спадати. У всіх європейських державах, за винятком Росії і Туреччини, запроваджено конституційне правління. Італія та Німеччина були об'єднані й перебудовані, як національні держави. Всі найважливіші завдання лібералізму були, здавалось би, виконані, і йому не залишалося нічого іншого, як спочивати на лаврах. Лібералізм став консервативним у найгіршому розумінні слова – ледачим і самовдоволеним, і тому втратив шанс залучити до свого табору сили соціального і політичного пробудження⁵⁸¹.

⁵⁷⁹ Лисяк-Рудницький, І. Французька і советська революції (порівняння) / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 29.

⁵⁸⁰ Лисяк-Рудницький, І. Французька і советська революції (порівняння) / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 32.

⁵⁸¹ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 309–310.

Однак, на думку Лисяка-Рудницького, як мінімум один помітний слід лібералізм залишив в історії української думки – в особі Михайла Драгоманова⁵⁸². Складно сказати, свідомо чи несвідомо, однак в конструюванні образу Драгоманова Лисяк-Рудницький повторює багато інтелектуальних ходів і наративів Михайла Рудницького. Якщо Михайло Рудницький в аналізі української культури виділяв дві великі постаті – Михайла Драгоманова та Івана Франка – і вибудовував своє бачення історії культури навколо цих двох «європейських маяків», то Іван Лисяк-Рудницький так само будує свій аналіз української політичної думки навколо двох ключових для нього постатей – Михайла Драгоманова та В'ячеслава Липинського⁵⁸³. По-друге, інтелектуальна біографія Драгоманова у Лисяка-Рудницького надто нагадує інтелектуальну біографію його дядька Михайла Рудницького. І Лисяк-Рудницький був переконаний, що Драгоманов ніколи не міняв своїх принципів. Його світогляд сформувався рано, і він дотримувався його ціле життя⁵⁸⁴. По-третє, Драгоманов захоплював обох Рудницьких не в останню чергу тим, що вони вбачали в ньому речника плюралізму, особливо важливого для них. Як писав Лисяк-Рудницький, для Драгоманова культурна індивідуальність націй полягала не в унікальності і незалежній оригінальності, а в особливій манері поєднання елементів, кожен з яких є спільним для багатьох народів⁵⁸⁵. По-четверте і останнє – ідея Лисяка-Рудницького, що Михайло Драгоманов називав себе частіше «радикалом», ніж «лібералом»,

⁵⁸² Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с.309; Детальніше про політичний світогляд Драгоманова див.: Круглашов, А. (2001). *Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова*. Чернівці: Прут.

⁵⁸³ Лисяк-Рудницький, І. Напрями української політичної думки / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 64.

⁵⁸⁴ Лисяк-Рудницький, І. Перша українська політична програма / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 371.

⁵⁸⁵ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 314.

свідчила не так про його небажання, свідоме чи несвідоме, вживати назву, скомпрометовану занепадом західного лібералізму⁵⁸⁶, як про ідеологічне *credo* та *modus vivendi* Рудницьких.

Драгоманов у Лисяка-Рудницького виступає речником дозрілої, послідовно розвинутої ліберальної ідеології⁵⁸⁷. Оскільки виникнення лібералізму на Заході дослідник виводив зі зв'язку з протестантським духом, подібно до того, як Макс Вебер початки капіталізму, то вважав, що ніщо краще не засвідчує глибину ліберальної позиції Драгоманова, ніж його потяг до протестантизму⁵⁸⁸. Намагаючись чіткіше сформулювати політичну ідеологію Драгоманова, Лисяк-Рудницький писав: «Думка Драгоманова синкретична... Я визначаю лібералізм Драгоманова як доктрину про те, що свобода і гідність людини є найвищими вартостями. В політичному плані це пов'язане в першу чергу з поширенням та зміцненням прав особи»⁵⁸⁹. Мислення Драгоманова поєднувало в собі послідовний лібералізм і конституціоналізм із поміркованим соціалізмом немарксистського, ревізіоністського гатунку⁵⁹⁰. Лисяк-Рудницький розглядав ідею поступу як головну складову

⁵⁸⁶ Там само, с. 310.

⁵⁸⁷ Лисяк-Рудницький, І. Французька і советська революції (порівняння) / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 30.

⁵⁸⁸ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 301; Детальніше про Драгоманова і протестантизм, див.: Круглашов, А. (2000). Ставлення Михайла Драгоманова до християнської Церкви в Україні та його протестанський проект, *Україна Модерна*, Число 4–5, с. 105–123.

⁵⁸⁹ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 301.

⁵⁹⁰ Лисяк-Рудницький, І. Українські відповіді на єврейське питання / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 117; До цієї тези він повертався й в інших місцях ще декілька разів: «Драгоманов, лівий ліберал і соціаліст»: Лисяк-Рудницький, І. Роля України в новітній історії / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 152; «Ідеї Драгоманова представляли собою суміш ліберально-демократичних, соціалістичних й українських патріотичних елементів з позитивістським філософським підґрунтям»: Лисяк-Рудницький, І. Михайло Драгоманов / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 282.

лібералізму XIX ст.⁵⁹¹. Тому Драгоманов – це типовий ліберал і прогресист своєї доби, який беззастережно вірив у те, що європейські ідеали – наукового поступу, громадської та особистої свободи, соціальної справедливості – об'єктивно добрі та абсолютно обов'язкові⁵⁹². Що вирізняло ідею поступу у Драгоманова, то це її точні, обережні і відносно критичні формулювання.

Цікаво, що своєрідний слід залишило і зацікавлення Михайла Рудницького текстами консервативних діячів. Тексти іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета та італійського історика Гульєльмо Феррери⁵⁹³ порівнюються при аналізі як у Михайла Рудницького⁵⁹⁴, так і в Івана Лисяка-Рудницького⁵⁹⁵. Та й у сприйнятті консерватизму бачимо в Лисяка-Рудницького спільне з дядьком бажання знайти плюралізм. Ймовірно, саме він в міжвоєнний період познайомив свого юного небожа з працями Липинського. Постать В'ячеслава Липинського приваблювала Лисяка-Рудницького саме своїм плюралізмом: «Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою. Плюралізм вважається ознакою ліберальної демократії. А проте, хоч як парадоксально, серед усіх українських політичних мислителів саме антидемократ Липинський був найпослідовнішим плюралістом»⁵⁹⁶.

⁵⁹¹ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 306.

⁵⁹² Лисяк-Рудницький, І. Из драгоманівських студій / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том I. К.: Основи, с. 289.

⁵⁹³ Ферреро в міжвоєнний період позиціонував себе як консерватора, вважаючи споживацьке капіталістичне суспільство та марксизм хворобами сучасного йому суспільства, див.: Ферреро, Г. (1933). Чи майбутнє належить до комунізму, чи до капіталізму. *Дзвони*. Ч.1. 1933, с. 117–119.

⁵⁹⁴ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с. 300.

⁵⁹⁵ Лисяк-Рудницький, І. Політичні ідеї Липинського / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 167.

⁵⁹⁶ Лисяк-Рудницький, І. Політичні ідеї Липинського / Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Том II. К.: Основи, с. 166.

Про що б не писав автор, він пише в першу чергу про самого себе. Рудницькі започаткували інтелектуальну традицію⁵⁹⁷ сприйняття Драгоманова як початку українського лібералізму⁵⁹⁸. Хоча, можливо, початком традиції модерного українського лібералізму був не Драгоманов чи Липинський – а власне самі Рудницькі. «Віднайдення» інтелектуальних попередників дозволяло не просто розкривати свій світогляд в текстах від власного імені, а позиціонувати себе виразником плюралістичної ліберальної традиції, глибоко вкоріненої, що бере початок ще в XIX ст.

Якщо повернутися до тези Гелени Розенблатт про «втрачений лібералізм», то можна помітити, що «ліберальний» світогляд Михайла Рудницького базувався не на ліберальній традиції класичного лібералізму XIX століття з її акцентом на взаємозв'язку прав та обов'язків і декларації загального блага. Навпаки, світогляд Михайла Рудницького радше відображав тенденції міжвоєнного лібералізму з їх націленістю на особу і права людини. В цьому сенсі Михайло Рудницький був не Дон Кіхотом старого типу лібералізму XIX ст.⁵⁹⁹, а провісником нового, індивідуалістичного лібералізму, який набуде масового поширення аж після Другої світової війни.

⁵⁹⁷ Про процес винайдення традицій, див.: За ред. Гобсбаум, Е., Рейнджер, Т. (2010). *Винайдення традицій*. К.: Ніка-Центр.

⁵⁹⁸ Для порівняння, в міжвоєнній Галичині дослідники Драгоманова сходилися на тому, що він речник анархо-синдикалізму, а не лібералізму. Обговорення світогляду на відкритих дебатах у міжвоєнному Львові, див.: Драгоманов і сучасність. З викладової салі. *Нова зоря*, 30 січня 1936. Ч.7 (906). Драгоманова критикували і хвалили як видатного соціалістичного діяча, див.: Дорошенко, В. (1925). Михайло Драгоманів. З нагоди 30 роковин смерті. *Світ*. 15 червня 1925. Ч.6.

⁵⁹⁹ Річ яка дійсно пов'язувала Михайла Рудницького з лібералами XIX ст. – це критика релігійних систем і вірувань як таких. Навіть більшовизм на еміграції в 1919–1922 рр. Михайло Рудницький критикував саме з цих позицій – як фанатичну релігійну систему. Однак знову ж таки, тут ми маємо справу не з класичним лібералізмом першої половини XIX ст., а скоріше з «ліберальними» гуртками вільнодумців 1870–1890-х рр., які поширились у Франції, Великобританії та США в цей час і пропагували звільнення людини від релігійних тенет та вільне кохання.: Rosenblatt, H. (2018). *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press, p. 209.

3. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу⁶⁰⁰.

Як вже зазначалось, концепт лібералізму Михайло Рудницький чітко пов'язував із концептом «Європи»⁶⁰¹. М. Рудницький вважав, що так само, як увесь подальший розвиток української нації залежить від її відносин із народами і державами Європи, так і розвиток української літератури пов'язаний з літературами європейських народів – менших і більших, ближчих і дальших, сусідських, споріднених, ворожих і дружніх. Хоча національна гордість українців і бунтує проти думки, що слід дивитися на Європу та наслідувати її⁶⁰². Цю тезу з порівнянням геополітики і розвитку культури Рудницький неодноразово повторював, от хоч би у відкритому листі до Петра Карманського, колишнього товариша по «Молодій Музі»:

«Ми не вийшли ще із стадії примітивного розуміння патріотизму, і в літературі, і в політиці. Так само як немає доброї внутрішньої політики без знання закордонної – немає сильною та здоровою рідною літературою, коли вона не рахується із рівнем європейським»⁶⁰³. Ідеї «європейськості», «свободи» та «індивідуалізму» Михайло часто не розмежовував, для нього вони виступали радше синонімами і різними аспектами одного цілого:

⁶⁰⁰ Вперше опубліковано в: Чедолума, І. (2021). Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет, Т. 43, с. 251–260.

⁶⁰¹ Омельчук, О. (2008). Західництво Михайла Рудницького в контексті літературно-критичних засад / *Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму*. К.: ВД «Стилос», с. 137–151.

⁶⁰² Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с. 33.

⁶⁰³ Рудницький, М. (1936). Патріотизм і розвиток літератури. *Діло*. 3 січня 1936. Ч. 3.

3. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу.

«[...] Коли можна говорити про ідеали західньо-європейської культури, якої найкращим висловом стає її мистецтво, то цей ідеал зв'язаний із змаганням, щоб якнайбільша скількість людей могла якнайповніше проявити своє «я» – знайти вислів для найбільш оригінальних своїх спонук, бажань, мрій і незаступних завдань. Держава, нація, політична або релігійна система, які вважають своєю силою боротьбу з різноманітними індивідуальними зусиллями та змаганнями, заперечують свободу в найпервіснішій і найвищій її прояві: свободу однозначну з індивідуальним розвитком одиниці»⁶⁰⁴.

Власне тому українську культуру М. Рудницький бачив тільки під знаком європейськості⁶⁰⁵. Можна погодитися з тезою Сергія Квіта, що географічна близькість Галичини до Європи не була для М. Рудницького ознакою європейськості, і що духовно для нього Галичина залишалась провінцією⁶⁰⁶. Разом з тим, М. Рудницький так і не визначив для себе, що таке «Європа». Постійне вживання в його текстах власне терміну «Європа», натомість рідке вживання слова «Захід», його висока оцінка російської літератури XIX ст., яку він вважав європейською⁶⁰⁷, його висловлювання про важливість російської літератури у формуванні української нації⁶⁰⁸ наводять на думку, що російська культура XIX ст. для М. Рудницького теж була частиною «Європи», хоча в питаннях європейськості він передусім орієнтувався на французьку культуру, яка значною мірою

⁶⁰⁴ Рудницький, М. (1933). Европа і ми. *Ми: літературний чверть річний журнал-книга*. Осінь 1933, с. 104–105.

⁶⁰⁵ Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim). *Sygnaly*. 1934. Nr. 4–5.

⁶⁰⁶ Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 41.

⁶⁰⁷ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с. 68.

⁶⁰⁸ 40 літ для національної справи. *Діло*. 26 листопада 1934. Ч. 318.

сформувала його світогляд. Ще аморфнішим для М. Рудницького було розуміння «Сходу», який залишався для нього чимось таємничим і незрозумілим. Хоча він у контексті контакту культур і вітав зацікавлення японістикою, студії Павла Тичини над турецькою літературою і досконале знання арабської та перської літератур Агатагелом Кримським⁶⁰⁹. Однак для нього самого «східні культури» так і залишились незбагненою екзотикою⁶¹⁰. «Азію» та «Схід» він сприймає радше в орієнтальному ключі, як варварську антитезу до цивілізованої Європи, причому більшовизм і фашизм для нього – це явища радше азійські, ніж європейські:

«Можливо, що вже нашим найближчим нащадкам доведеться чхати на всю Європу і боротися за ідеали нової культури Азії чи Америки, зовсім протилежні до європейських. Якщо ці ідеали підуть лінією повернення якнайбільш первісних форм суспільного співжиття, до якнайбільшого вирівнення відмінностей між расами, державами, народами й членами всіх суспільних громад, тоді ми, що віримо досі в доцільність і спромогу розвитку європейської культури, – програли. [...] У тій стадії культури, де більшість її членів приймає по волі чи не волі один світогляд, одну ідеологію, що покривається фанатичною вірою, одну форму суспільного ладу, не треба буде ні літератури, ні мистецтва, ні свободи, що їх творить»⁶¹¹.

Разом з тим, журнал «Світ», який М. Рудницький редагував з 1925 по 1927 рр. намагався познайомити галицького читача з подіями не тільки європейськими, але й тими, що відбуваються в Африці та Азії. На шпальтах журналу часто з'являлися публікації, присвячені неєвропейським культурам⁶¹².

⁶⁰⁹ Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim). *Sygnaly*. 1934. Nr. 4–5

⁶¹⁰ м.р. Японський театр. *Діло*. 24 лютого 1931. Ч. 41.

⁶¹¹ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, с. 351.

⁶¹² Наприклад: Рудницький, М. (1925). Індійський поет. *Світ*. 15 травня 1925. Ч.4.

3. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу.

На початку 1922 р. Дмитро Донцов повертається до Львова, де він, як і Михайло Рудницький, мешкатиме аж до початку Другої світової війни. Як і брат Михайла І. Кедрин-Рудницький, Д. Донцов зміг влаштуватись у Львові завдяки підтримці керівника підпільної Військової організації (ВО) Євгена Коновальця, а також Юрія Полянського. Він обійняв посаду головного редактора відновленого журналу «Літературно-науковий вістник»⁶¹³. Відновлений «ЛНВ» мав стати найбільшим журналом, присвяченим питанням літератури і культури, проте, як зазначає Сергій Квіт, Д. Донцов прийшов до літературної есеїстики не так завдяки зацікавленню літературою, як через потребу ідеологічно впливати на українське суспільне життя⁶¹⁴. Подібно до Михайла Рудницького, Д. Донцов виступав за найтісніші контакти із західною культурою та Заходом. Навіть на рекламі «Вістника» Д. Донцова 1930-х років зазначалось, що він «обстоює єдність з культурою Заходу»⁶¹⁵. Проте – чи тотожні сенси вони вкладали в ці поняття? Філософські та естетичні погляди Д. Донцова у міжвоєнний період мають ознаки сильного впливу Фрідріха Ніцше, зокрема у представленні слабкості як зла, а сили – як щастя та добра⁶¹⁶. Великим авторитетом для Д. Донцова був також Освальд Шпенглер, серед інших джерел «чинного націоналізму» – інтуїтивізм Анрі Бергсона, французький інтегральний націоналізм Моріса Барреса та Шарля Моррасса, теорія суспільних мітів Жоржа Сореля, «психологія мас» Гюстава Ле Бона, теорія еліт Гаєтани Моски й Вільфреда Парета⁶¹⁷. М. Рудницький так само значною мірою перебував під впливом ідей

⁶¹³ Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. К.: Критика, с. 163.

⁶¹⁴ Квіт, С. (2013). *Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет*. Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Галицька видавнича спілка, с. 75.

⁶¹⁵ Вістник (реклама). *Діло*. 16 квітня 1933. Ч. 98.

⁶¹⁶ Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. К.: Критика, с. 166.

⁶¹⁷ Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. К.: Критика, с. 167.

інтуїтивізму А. Бергсона, теорій Ж. Сореля, а також Станіслава Бжозовського. Михайло Рудницький разом з Остапом Ортвіном у Львові ще до Першої світової війни займались виданням творів С. Бжозовського; Андрій Крижанівський в редакційній примітці до статі М. Рудницького в журналі «Ми» зазначав: «вплив [С.] Бжозовського на українське життя лише в одному випадку беззаперечний – він сформував як критика і публіциста Дмитра Донцова». А. Крижанівський вказував на схожість світоглядної еволюції двох постатей – від пристрасного марксизму до не менш пристрасного націоналізму й традиціоналізму⁶¹⁸. Також у літературній есеїстиці обидва часто звертались до праць Б. Кроче. Навіть в одних і тих самих текстах Д. Донцов і М. Рудницький відчитували часто абсолютно різні речі. Якщо М. Рудницький по-модерністськи наголошував на ідеях лібералізму XIX ст., свободі індивіда та синтезу культур, і саме ці ідеї бажав бачити в образі «Європи», то для Д. Донцова «Європа» і європейські мислителі мали цінність в контексті ідей експансії, боротьби як основи духу народу. Навіть ідеї С. Бжозовського його цікавлять саме в цьому ключі:

«В однім польськiм щоденнику прочитав я сю фразу з Бжозовського: «Нині нам треба ясної думки, кріпкої нерушимої віри [...]. Література мусить годувати нові покоління львиным молоком. Все інше – буде отрутою»⁶¹⁹.

Якщо Рудницький вважає красу, чуттєвість і романтизм важливими елементами в літературі, то для Д. Донцова цінність становить воля, сила боротьби і духа, а не слабкість і співчуття:

«Література, якої предметом є життя природи і людини, може ставитись до них подвійно. Вона може захоплюватися красою безхмарного неба, гірських шпилів [...] Але вона може й

⁶¹⁸ Рудницький, М. (1934). Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*. Кн. III. Літо 1934.

⁶¹⁹ Див.: Донцов, Д. (1928). Сансара. *ЛНВ*. Лютий 1928. Книжка II, с. 149–158.

3. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу.

подивляти ті сили, ту енергію, які створюють цю гармонію, ті не збагнуті, стихійні сили, той неясний гін, тую підсвідому волю до життя»⁶²⁰.

І навпаки, вже пізніше в полеміці з Д. Донцовим М. Рудницький наголошував: «[Д.] Донцов прегарно знає, що за весь час літературної праці, я ніколи ні словом не виправдовував насильство, як він сам це постійно робив і робить»⁶²¹. Саме з позицій несприйняття насильства М. Рудницький критикував режим Беніто Муссоліні, революційний переворот якого, на думку Рудницького, вносив у італійську внутрішню політику дуже небезпечну ідею про доцільність форм насильства для добра загальнонаціональної справи⁶²². Революцію Рудницький вважав великим суспільним лихом, яке можна виправдати лише як єдиний засіб оборони поневоленого народу, а не задля партикулярних політичних інтересів⁶²³. Разом з тим, Рудницький вважав: «Муссоліні є великим діячем, однак слабким теоретиком», недоліком якого, на його думку, було не скільки використання авторитарних методів в політиці, а намагання їх ідеологічно обґрунтувати та нав'язати ширшим масам⁶²⁴.

Образ Європи у Д. Донцова та «вістниківців» був орієнтований не на ліберальну Європу ХІХ ст., а радше на «Середньовічну Європу готики й високої культури, тих концептуальних засад, які й зробили Європу Європою»⁶²⁵. Цим зумовлене несприйняття лібералізму Д. Донцовим. Олександр Зайцев зазначає, що «провансальство» виступало в різних ідеологічних іпостасях, з яких чи не

⁶²⁰ Цит. за: Донцов, Д. (1991). *Дві літератури нашої доби*. Львів, с. 47.

⁶²¹ Рудницький, М. (1934). Зразки ідейної полеміки. *Діло*. 16 березня 1934. Ч. 69.

⁶²² М.Р. (1924). Боротьба двох принципів. *Діло*, 27 червня 1924, Ч. 139.

⁶²³ Там само.

⁶²⁴ Там само.

⁶²⁵ Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 101.

найгіршою Д. Донцову видавалась ліберальна. З погляду вольового націоналізму, лібералізм шкодить нації, бо ослаблює її волю до влади⁶²⁶. Відповідно й ставлення до Росії та російської культури в М. Рудницького та Д. Донцова було діаметрально протилежне. Якщо М. Рудницький віддає належне російській культурі, часто високо оцінюючи Ф. Достоєвського, Л. Толстого, А. Чехова, то Д. Донцов вважав, що Росія – головний ворог України та української культури, а боротьба України проти Росії є частиною більшого процесу одвічного протистояння двох культурних світів – західного (європейського) та азійського, чітко маркуючи Росію як Азію, а Україну – як Європу⁶²⁷.

Попри кардинально протилежні погляди, певний час Михайло Рудницький і Дмитро Донцов відносно мирно уживались у публічному просторі. Д. Донцов упродовж 1922–1925 років неодноразово публікував і вірші, і літературознавчі статі М. Рудницького на сторінках «ЛНВ»⁶²⁸. Як стверджував пізніше М. Рудницький, тривалий час вони з Д. Донцовим особисто спілкувались і разом, бувало, сиділи в кав'ярні⁶²⁹. Полемічна боротьба між Д. Донцовим та М. Рудницьким загострилася навесні 1925 р. через серію статей М. Рудницького в «Ділі», присвячених критиці Д. Донцова

⁶²⁶ Зайцев, О. (2019). *Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922–1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії*. К.: Критика, с. 109.

⁶²⁷ Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. К.: Критика, с. 190–191.

⁶²⁸ Див.: Вечірня гармонія. *ЛНВ*. 1923. Книжка VI, с. 136–137; Рудницький, М. (1923). Гістав Фльобер. *ЛНВ*. 1923. Книжка IV, с. 322–330; Рудницький, М. (1924). Не хочу ні! Гартуючих потіх... *ЛНВ*. 1924. Книжка VII–IX, с. 382; Рудницький, М. (1925). Подорож. *ЛНВ*. 1925. Книжка VII–VIII, с. 319–320; Рудницький, М. (1924). Ти завтра станеш вже мені чужа... *ЛНВ*. 1924. Книжка VII–IX, с. 381; Рудницький, М. (1923). Шарль Бодлер. *ЛНВ*. 1923. книжка VI, с. 138–146.

⁶²⁹ Рудницький, М. (1925). Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 19 липня 1925. Ч. 158.

3. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу.

та «ЛНВ»⁶³⁰. Складно із взаємних звинувачень зрозуміти дійсну причину розриву. Д. Донцов вказував на бажання М. Рудницького самому очолити «ЛНВ» і на спроби змістити його, М. Рудницький апелював до того, що Д. Донцов не є літературним критиком, що він перетворив «ЛНВ» на місце самореклами та пропагування політичних ідей, замість висвітлення літературних і наукових питань. Однак, ще за два роки до цього на шпальтах «Громадського Вістника», Михайло Рудницький використовував ці самі ж аргументи на захист Донцова та редакції «ЛНВ»⁶³¹. Навіть після розриву з «ЛНВ» в листах до свого давнього друга Миколи Зерова М. Рудницький утримувався від активної критики Д. Донцова, проте зазначав:

«Розумію Ваше зацікавлення атмосферою, яка є з нашого міста. Але не забувайте, що в нас немає ніякої літератур. атмосфери [...] нема організаційного хисту для здержання журналів або видавництв. Моє становище до «Л.Н.В.-а» не є принципіально вороже і редактор Д. Д. – інтелігентна людина, тільки не ознайомлена з літературою, йому видавати щось політичного. «Л.Н.В.» тхне старосвітчиною метод і співробітників. [...] У цьому він солідарний з нашим Одиноким Препрудким денником і всією працею «Наук. Тов. ім. Шевч.», де на 40–50 імен ледве знайдеш трьох-чотирьох людей з ширшою головою і решта шпартгалісти з 48 року»⁶³².

Поки Д. Донцов і М. Рудницький вели цю заочну дуель у пресі, їхні критики, зокрема з католицьких кіл, часто знаходили в обох

⁶³⁰ Рудницький, М. (1925). Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 19 липня 1925. Ч. 158; Рудницький, М. (1925). Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 21 липня 1925. Ч. 159; Рудницький, М. (1925). Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 24 липня 1925. Ч. 162.

⁶³¹ Рудницький, М. (1923). Літерат.-Науковий Вістник. *Громадський Вістник*. 7–8 лютого, с. 2–3.

⁶³² ІР НБУВ. Ф.ХХХV, №593. Лист Рудницького М. до Зерова М. 2 травня 1926 р., арк.1.

спільні риси. Так, Олександр Мох на шпальтах «Нової зорі» стверджував, що в сучасній українській літературі Донцов та Рудницький є представниками неоязичництва та атеїзму і обидва ведуть українську культуру до занепаду. Відповідно, сила понад право (Донцов), та краса понад добро (Рудницький) – це дві сторони одного деструктивного процесу⁶³³. В будь-якому разі, розрив і початок боротьби між Д. Донцовим і М. Рудницьким був лише питанням часу і мав причиною діаметрально протилежний світогляд і уявлення про шляхи розвитку української культури, а також логіку боротьби на літературному полі. Саме протистояння Д. Донцова та М. Рудницького стало одним з рушійних елементів літературного процесу в міжвоєнний час.

4. Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини

Чому Михайло Рудницький вирішив стати літературним критиком? Здавалось б, банальне питання. Хоч не так легко відповісти, чому людина обрала саме таку професію, а не іншу. П. Бурдье відзначає важливість питання про те, яким чином, зважаючи на соціальне походження письменника і можливості, які воно давало, він зміг зайняти (а в деяких випадках і створити) наявні чи потенційні позиції⁶³⁴.

Літературна критика як окрема сфера в українській культурі була слабо представлена до Першої світової війни. Роль літературних критиків брали на себе окремі українські письменники, такі як Іван Франко та ін. Описуючи діяльність агентів літературного поля за П. Бурдье, варто не забувати про банальний факт, що

⁶³³ Араміс (1938). Талановитий поет поганства. *Нова зоря*, 5 червня 1938, Ч.41 (1141).

⁶³⁴ Бурдье, П. (2005). *Соціальне пространство: поля и практики*. СПб: Алетейя; М.: Институт экспериментальной социологии, с. 369–370.

4. Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини

«професія» письменника є однією з найменш здатних прогнати того, хто пов'язав з нею своє життя. Як вже зазначалось, Михайло Рудницький неодноразово скаржився на брак грошей і необхідність працювати водночас на кількох роботах, щоб вижити. Ключовим для зрозуміння вибору професії у міжвоєнний період є два фактори. По-перше, Михайло Рудницький почав студіювати саме літературну критику у Львівському університеті. Як поет Михайло ніколи не почував себе впевнено⁶³⁵, більше хисту і таланту він мав до коротких, щедро приправлених гумором мемуарних оповідань, в яких досяг неабияких успіхів. Проте він розумів, що жити з видання таких праць буде неможливо, та й у літературному полі він перебуватиме радше на самому маргінесі. Невпевненість у своїй поезії компенсувалась упевненістю в критиці і, очевидно, ще з часів університетських студій над творчістю І. Франка в нього виникла думка про те, що в Галичині не вистачає літературної критики. Пізніше він писав: «Вже за декілька років перед війною, коли

⁶³⁵ В листі до свого товариша Миколи Зерова, якого він дуже поважав, і з думкою якого рахувався, Рудницький зазначав: «[...]Свербить мене інколи рука до віршів. Але еволюція вірша у Нашім світі відбирає мені відвагу і саме про те хочу з Вами розбалакатись»: ІР НБУВ Ф.ХХХV, №597. *Листи Рудницького Михайла до Зерова Миколи 30 листопада 1926 р.*, арк.1; В іншому листі він зізнавався: «[...]Не хочу боронити теж погляду, щ опісля Києва почав я віршувати карце – як і не зважився б твердити, щ взагалі колись мав у цьому напрямку щось путнього[...]: ІР НБУВ Ф.ХХХV, №599. *Лист Рудницького Михайла до Зерова Миколи*, арк.1; Подібний скепсис до своїх художніх текстів Михайло зберіг і до похилого віку, в листі до редактора радянського українського журналу «Перець» Федора Маківчука: «Пересилаю для «Перця» «порцію» своїх зелених віршів[...]Якщо підійдуть – друкуйте, можу переслати і надалі. Коли ж ні – киньте в редакційний кошик або на смітник»: ЦДАМЛМУ Ф.668. оп.1. спр.163. *Листи Рудницького М.І. до Маківчука Ф.Ю.*, арк. 4; Про це писали і деякі його знайомі: «Михайло не тільки не зважився видрукувати своїх поезій, і що більш, не читав їх навіть нікому, бо мав він надто багато зневіря, щоб і ти за голосом почування, занадто багато гордощів, щоб виявити своє почування голосом»: Крушельницький, Т. (1933). *Будуємо галицький пантеон!* Львів, Видавництво «Критика», с. 26.

І. Франко через смертельну хворобу перестав виконувати роль арбітра літературної продукції, українська література в Галичині перейшла в стан постійної кризи»⁶³⁶. Тому, повертаючись у 1922 р. до Львова, М. Рудницький їде з думкою про те, що зможе зайняти позицію своєрідного «критика-модератора», який би встановлював стандарт якості і регулював правила гри на літературному полі. За його плечима була слава і визнання, блискуча освіта і талант до написання літературно-критичних текстів. Крім того, його чекала праця в найбільшому українському часописі Галичини, хоч і звичайним літературним референтом. Відповідно, вибір Михайла Рудницького був досить раціональний, адже дозволяв отримати символічні вигоди. Задовольняючись запропонованою йому роботою «заради шматка хліба» в редакції «Діла», він отримував значну перевагу над потенційними конкурентами. Перевага такої праці, за П. Бурдье, в тому, що кожен, хто нею займається, потрапляє в саму гущу «середовища», туди, де циркулює інформація, що належить до специфічної компетенції автора, де заводять знайомства і «зв'язки» задля майбутніх публікацій, завойовують позиції специфічної влади – статус видавця, редактора журналу тощо. Ці позиції можуть сприяти зростанню специфічного капіталу⁶³⁷.

Фактично М. Рудницький, роками працюючи в «Ділі», перетворив часопис на майданчик проголошення власних ідей та потужний засіб впливу в літературному середовищі⁶³⁸. Через нього проходив величезний потік інформації, він підтримував контакти

⁶³⁶ Rudnicki, M. (1929). Współczesna literatura ukraińska. *Chwila*. 10 stycznia 1929. Nr. 3520.

⁶³⁷ Бурдье, П. (2005). *Социальное пространство: поля и практики*. СПб: Алетейя; М.: Институт экспериментальной социологии, с. 384.

⁶³⁸ Олександр Мох на шпальтах «Нової зорі» скаржився: «Др М.Р. має вплив на розвиток нашої літератури, бо в руках його й його брата опинився найстарший український щоденник»: Араміс (1936). Критик пережовує про українське письменство. *Нова зоря*, 10 грудня 1936. Ч. 95 (994).

4. Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини

чи не з усіма діячами літературного та громадського життя. Це дозволило йому посісти одне з ключових місць у літературному процесі міжвоєнного періоду. І справді, дослідники відзначають, що вже у 1930-х роках М. Рудницький впритул наблизився до літературного істеблішменту, відійшовши від літературної богеми. Іван Лисяк-Рудницький саркастично писав про це у своєму щоденнику: «Вічно молодий авангардист зачинає бачити, що він старий, і що з авангарду перейшов до мародів»⁶³⁹. В літературній критиці М. Рудницький намагався «відбронзувати», власне, як і його товариш Тадеуш Бой-Желенський у польській літературі, видатних українських письменників, показуючи їхні слабкі та сильні сторони. Часто це викликало нерозуміння й спротив інших діячів літературного поля. У 1920-х роках була поширена думка, що М. Рудницький негативно ставиться до І. Франка та його спадщини. Дійсно, низка текстів, зокрема «Мойсей», викликали у Михайла Рудницького несприйняття, проте загальне ставлення до І. Франка в нього було складнішим. У листі до Кирила Студинського від 1923 р. він пояснював:

«Перше враження, що моє становище до [І.] Франка є надто суворе – залишитися тільки у тих, які не побачуть різниці між схематичною аналізою і наскрізь особистим становищем кожного, хто перш усього цікавиться т.зв. «проблематичною» основою. [...] Маю пересвідчення, що саме такий характер праці спонукає до ревізії поглядів і нових студій над [І.] Франком»⁶⁴⁰.

⁶³⁹ Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 24; Іван Лисяк-Рудницький саркастично писав про це у своєму щоденнику: «Вічно молодий авангардист зачинає бачити, що він старий, і що з авангарду перейшов до мародів»: Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. К.: Дух і Літера, с. 51

⁶⁴⁰ ЦДІАЛ.Ф.362. Кирило Студинський. оп.1.спр.376, Лист Рудницького М. до Студинського К, арк.6.

Які ж інші гравці та інституції функціонували на літературному полі? Їх зазвичай умовно поділяють на чотири великі групи: католицьку, радянофільську, націоналістичну і ліберальну. Католицька була представлена журналами «Дзвони» та «Нова Зоря». Крім вищезгаданого О. Моха, важливу роль в католицькій літературній критиці відіграв Михайло Гнатишак. Радянофільська течія була представлена журналами «Вікна», «Нові Шляхи» та «Критика». Навколо «Вікон» об'єдналися Ярослав Галан, Петро Козланюк, Степан Тудор тощо. «Нові Шляхи» редагував Антін Крушельницький, важливу роль у часописі відіграв його син, поет Іван Крушельницький⁶⁴¹. Націоналістична була представлена насамперед «Вістником» Дмитра Донцова. Осердя «Вістника» склали письменники-емігранти Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич та Олена Теліга, відомі під спільним іменем «вістниківської кватриги». Позиції «Вістника» в літературно-мистецькій атмосфері Львова протистояла платформа двотижневика «Назустріч» (видавався за кошти Осипа Боднаревича в 1934–1938 роках), редакторами якого були Михайло Рудницький, Осип Боднаревич та Святослав Гординський. Важливою інституцією в літературному полі було Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка (1925–1939), яке об'єднувало письменників різних ідейних орієнтацій і в 1930-х роках щороку присуджувало літературні премії. Проте товариство це ніколи не було надто чисельним (у 1937 р. нараховувало 84 особи)⁶⁴². Головним конкурентом Михайла Рудницького на літературному полі був Дмитро Донцов та його «ЛНВ» і «Вістник». Нагородою в боротьбі мало бути визначення форми й сутності української культури та вибір напрямку її розвитку.

Не варто, однак, забувати, що літературні дискусії в міжвоєнний період рідко стосувались лише суто літературних питань,

⁶⁴¹ Ільницький, М. Літературний Львів першої половини ХХ століття. URL: <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html>

⁶⁴² Там само.

4. Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини

а переважно зачіпали ширші аспекти культури, ідеології та політики. Відповідними були й читацькі рецепції. Р. Голик зазначає, що на процесі читацького сприйняття галичан позначився увесь спектр ідеологічних, естетичних та етно-конфесійних суперечностей. Частина галицьких читачів залишалась прихильною до традиційних естетичних ідеалів і «класичного» читання; частина захоплювалась авангардними течіями і прагнула розірвати зв'язки з традицією. Водночас більшість інтелектуальних суперечок галичан стосувалися культурних і політичних дискусій міжвоєнної Польщі, певна частина яких зникла разом із нею⁶⁴³.

На це вказував і Михайло Рудницький, зазначаючи, що більшість дискусій про завдання літератури майже автоматично перетворюється у політичні дискусії⁶⁴⁴. В інтерв'ю для журналу «Sygnały» він також зазначав, що найголовнішою рисою звичайних літературних суперечок в Галичині є «боротьба між суспільно-політичними чи релігійними групами»⁶⁴⁵. Тут важливо зазначити, що вплив політичної чи ідеологічної влади на літературу відчувається в самій серцевині культурного поля: це набирає форми внутрішнього конфлікту між «чистими» митцями і митцями «політизованими». П. Бурдьє вживає тут термін «буржуазними», а не «політичними», адже прикладом для його дослідження є літературні дискусії у Франції в XIX ст., однак, описуючи міжвоєнну Галичину, коректніше говорити про протистояння між «мистецтвом задля мистецтва» і «націоналістичним мистецтвом», «пролетарським мистецтвом», «католицьким мистецтвом» тощо⁶⁴⁶.

⁶⁴³ Голик, Р. (2012). Між Дмовським і Донцовим: читання, інтелектуальні та ідеологічні течії в Галичині 1920–30-х рр. *Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2012. Вип. 7, с. 82.

⁶⁴⁴ Рудницький М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 347.

⁶⁴⁵ Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim). *Sygnaly*. 1934. Nr. 4–5.

⁶⁴⁶ Бурдьє, П. (2005). *Соціальне пространство: поля и практики*. СПб: Алетей; М.: Институт экспериментальной социологии, с. 378.

В цих конфліктах кожен діяч намагається нав'язати іншим межі поля, які найбільшою мірою відповідають його інтересам, іншими словами, нав'язати умови приналежності до поля, які б краще виправдовували його спосіб існування. В текстах це проявляється у словах про те, хто є «справжнім» митцем, а хто – ні, тим самим здійснюється спроба нав'язати полю розуміння простору мистецтва. Це розумів і Михайло Рудницький, зізнаючись у тому, що гасло «мистецтво заради мистецтва» з'являється всюди серед письменників, для яких це є тільки попереджувальним окликом не покидати світу, де вони панують неподільно, без остраху втратити владу»⁶⁴⁷. Намагаючись витіснити Д. Донцова з літературного поля, М. Рудницький стверджував, що той «з професії політик та публіцист, не має багато даних на редактора літературно-наукового журналу. Літератури за три роки не вивчиш»⁶⁴⁸. Ще одним засобом боротьби за владу на літературному полі стало створення журналу «Назустріч». Він був задуманий як журнал на кшталт «ЛНВ» довоєнного періоду і мав би повністю витіснити в 1930-х роках «Вістник» Д. Донцова з ринку літературної преси⁶⁴⁹. Крім того, М. Рудницький у полемічній боротьбі постійно маркував Д. Донцова як «фашиста» в літературі: «[Д.] Донцов оцінює будь-яку творчість з позиції бачення егоцентричного фашизму»⁶⁵⁰; ««Вістник» [Д.] Донцова зібрав навколо себе націоналістів фашистського покрою»⁶⁵¹. У відповідь Д. Донцов часто публікував у своєму журналі розгромні полемічні статті, присвячені

⁶⁴⁷ Рудницький М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 111.

⁶⁴⁸ Рудницький, М. (1925). Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 21 липня 1925. Ч. 159.

⁶⁴⁹ ЦДІАЛ. Ф.379. Оп.1.спр.24. *Листи Рудницького Михайла до Мочульського Михайла*, арк.1.

⁶⁵⁰ Rudnicki, M. (1929). Współczesna literatura ukraińska. *Chwila*. 10 stycznia 1929. Nr. 3520.

⁶⁵¹ O ukraińskiej literaturze współczesnej. Prelekcja d-ra Michała Rudnickiego. *Chwila*. 23 kwietnia 1931. Nr. 4337.

4. Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини

М. Рудницькому⁶⁵², неодноразово натякаючи на єврейське походження свого конкурента⁶⁵³. Інструментами боротьби стали і спроби переманювання того чи іншого відомого й талановитого автора до свого журналу. Якщо Андрій Крижанівський зазнав невдачі у спробі перетягнути Євгена Маланюка до журналу «Ми», то М. Рудницькому вдалось привабити Богдана-Ігоря Антонича, найталановитішого з українських поетів міжвоєнної доби, до журналу «Назустріч». М. Рудницький вдався до відвертих лестощів у листі до Б.-І. Антонича:

«Мусите мати цивільну відвагу, коли пишете. [...] Гадаю, що для Вас було б корисніше мати співробітником «Назустріч» і чесно працювати в тому журналі, ніж (нерозбірливо) між тих, від яких іще, як бачу, тхне «ідеологічним прахом». [...] Час уже, щоб Ви почали писати так, як Ви цього самі бажаєте, та перестали бути на побігеньках у журналах, першою метою яких не є справжня література. [...] «Дажбог» добрий для 18-літніх новичків, а не для Вас, що маєте талант»⁶⁵⁴.

Раніше Б.-І. Антонич дописував у «Вістнику»⁶⁵⁵, проте М. Рудницький, крім особистих вмовлянь, використав і щорічні літературні нагороди, організація і проведення яких також стали елементами боротьби на літературному полі. Автори, що об'єднувались навколо журналу «Ми», декларували модерністську орієнтацію (ключове слово для них було «європейський») та полемізували

⁶⁵² Реш-Лозовський В. З літературної критики Гуляй-Поля. *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*. 1934. Кн. XI. с. 819–825.

⁶⁵³ Див. «Образ Рудницьких у міжвоєнному українському суспільстві Галичини».

⁶⁵⁴ ВР ЦНБ ім. В. Стефаника у Львові НАН України. Ант.39 П.-1 Лист Рудницького Михайла до Антонича Б.-І., арк.1.

⁶⁵⁵ Див.: Ільницький Д. «Між ідеєю і формою» чи «Між змістом і формою»: діалог Михайла Рудницького і Богдана Ігоря Антонича. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Випуск 26. с. 50–55.

з Д. Донцовим⁶⁵⁶. Водночас в модернізмі шукали натхнення й ті автори, які симпатизували середовищу «Вістника». Цей парадокс був не випадковим, адже модернізм переважав у міжвоєнному галицькому мистецтві⁶⁵⁷. М. Рудницький і Д. Донцов черпали натхнення часто з одних і тих самих джерел. Та значно важливіше за констатацію впливу модернізму загалом зазначити, що саме той чи інший автор брав із нього. Для М. Рудницького модернізм був тісно пов'язаний з ідеями «європейськості», «вільного мистецтва» та культурного лібералізму. Поступово наприкінці 1930-х років під впливом течій з нацистської Німеччини середовища міжвоєнних українських інтегрально-націоналістичних митців почали відходити від модернізму⁶⁵⁸.

М. Рудницький, користуючись тим, що в «Товаристві письменників та журналістів» він довгий час займав посаду секретаря, саме на базі цього товариства висунув ідею створення щорічної літературної нагороди, яку започаткували в 1933 р. до складу журі входили члени товариства, на яких він мав значний вплив. Саме після літературної нагороди 1934 р., яку Б.-І. Антонич отримав за збірку поезій «Три перстені», він починає співпрацювати з журналом «Назустріч»⁶⁵⁹. Взагалі М. Рудницький робив усе можливе, щоб у літературному конкурсі вигравали його протеже. У 1936 р. навіть трапився скандал, коли М. Рудницький наполіг на тому, щоб перше місце не дісталось нікому, а друге отримала Ірина Вільде за збірки «Химерне сонце» і «Метелики на шпильках». Її головна конкурентка Наталена Королева, яка писала на релігійну тематику, не отримала жодної нагороди, у зв'язку з чим Михайло Гнатишак покинув раду журі, називаючи це рішення неправомірним⁶⁶⁰.

⁶⁵⁶ Skandrij, M. (2015). *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*. Yale University Press, p. 138.

⁶⁵⁷ Ibid, p. 141.

⁶⁵⁸ Ibid, p. 135–136.

⁶⁵⁹ Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ, с. 243.

⁶⁶⁰ Літературна нагорода. *Діло*. 22 січня 1936. Ч. 15.

4. Михайло Рудницький на літературному полі міжвоєнної Галичини

Відтак М. Гнатишак вирішив заснувати окрему щорічну премію Українського католицького союзу⁶⁶¹. Та цей скандал не зупинив Михайла, і він продовжував просувати тих авторів, з якими разом публікувався в «Назустрічі» і чий підхід до культури та творчості поділяв. Для прикладу, у 1937 р. перше і і друге місце отримали Юрій Косач за три томи романів і одну повість, а також Ілько Борщак за книжку «Наполеон і Україна»⁶⁶². Водночас М. Рудницький щосили тиснув, щоб автори, пов'язані з «ЛНВ», як-от Улас Самчук чи Євген Маланюк, не здобували перших місць. Також М. Рудницький часто використовував своє становище для того, щоб визначати, хто з дебютантів «гідний» увійти в літературне поле, а хто ні⁶⁶³. Завдяки цьому він прагнув стати «агентом», який буде визначати літературну легітимність. Одним із центральних об'єктів боротьби в літературних суперечках є монополія на літературну легітимність. Агенти та інститути борються між собою за монопольне право на авторитетне визначення кола осіб, які мають право називати себе письменниками. Іншими словами, мова йде про монополію на владу «освячувати» виробників і готовий продукт: агенти, що перебувають на різних полюсах культурного поля, ведуть боротьбу за монополію на легітимну дефініцію письменника⁶⁶⁴. Анатоль Курдидик на сторінках журналу «Неділя», висловлюючись за результатами конкурсу в 1936 р., коли премію отримала Ірина Вільде, з сумом для себе констатував, що Рудницький – найвпливовіший член журі⁶⁶⁵.

⁶⁶¹ Ільницький, М. (1999). *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття*. Львів: Місіонер, с. 350.

⁶⁶² Літературні нагороди за 1937 р. *Діло*. 23 січня 1938. Ч. 15.

⁶⁶³ Див.: Сирота, Л. (2011). Михайло Рудницький і українські письменники-дебютанти. *Slavia Orientalis*, Том LX, Nr. 1, с. 49–66.

⁶⁶⁴ Бурдьє, П. (2005). *Соціальне пространство: поля и практики*. СПб: Алетейя; М.: Інститут експериментальної соціології, с. 379.

⁶⁶⁵ Курдидик, А. (1936). Табу? Кілька слів до нашої дискусії. *Неділя*, 1 березня 1936. Ч. 9 (378).

В цьому протистоянні М. Рудницький виступав як представник романтичної традиції ліберального націоналізму XIX ст. Тим часом Д. Донцов уособлював інтегральний націоналізм XX ст., який мав яскраво виражений агресивний характер, абсолютизував націю як найвищу цінність, тому був спрямований проти лібералізму. Саме в XX ст., на думку Мацея Яновського, лібералізм і націоналізм чітко розмежовуються навзасм. Тому дослідник вважає, що варто розглядати перехід від лібералізму до націоналізму не як еволюцію національної ідеї, а як протистояння двох різних доктрин⁶⁶⁶. Тут що радше йдеться про два типи націоналізму. Як і Ольгерд Іполит Бочковський, Михайло Рудницький вважав ідеальним взірцем націоналізм XIX ст., що запозичив інтелектуальну традицію від ідей Джузеппе Мадзіні. Цей тип націоналізму позиціонувався як демократичний та гуманітарно-поступовий, а повоєнний націоналізм сприймався як антидемократичний, антигуманний й протисупільний. Ця боротьба так і не визначила однозначного переможця й тривала аж до самого початку Другої світової війни, жоден з агентів не зміг повністю витіснити свого суперника, проте вона задавала тон всім дискусіям довкола культури і мистецтва у міжвоєнний період.

5. Радянофільство Михайла Рудницького

Коли йдеться про ставлення Михайла Рудницького до Радянського Союзу у міжвоєнний період і сам термін «радянофільство», варто відповісти на такі запитання: чи був Михайло Рудницький радянофілом у цей відрізок часу? А якщо був, то що означало його «радянофільство»: захоплення культурою і політикою коренізації в УРСР, чи захоплення політичним устроєм? Чи можемо ми вести розмову тільки про позицію в публічному просторі, чи теж про відкриту співпрацю з представниками радянської влади?

⁶⁶⁶ Janowski, M. (2000). *Wavering Friendship: Liberal and National Ideas in Nineteenth Century East Central Europe*, *Ab Imperio*, 3–4, pp. 69–90.

Перша важлива теза – це те, що радянофіліство в Галичині, особливо у 1920-х роках, було радше масовим явищем, ніж винятком⁶⁶⁷. Щодо радянської України в складі СРСР, то більшість західноукраїнських угруповань спершу були схильні розглядати її як зародок національної держави, а відтак у своїй пропагандистській діяльності протиставляли її становищу українців у Польській державі⁶⁶⁸. Головною причиною таких настроїв став процес проведення політики «коренізації» в УРСР. Як зазначає Микола Ільницький, не можна ігнорувати того, що українізація супроводжувалася піднесенням української культури, котре згодом одержало назву національного відродження. Бурхливий розвиток мистецтва з розмаїттям стилів і течій, атмосфера творчих дискусій⁶⁶⁹, поява нової генерації митців, – усе це породжувало творчий ентузіазм, віру в історичну перспективу⁶⁷⁰. Для таких сподівань були певні підстави: офіційний статус політики українізації, запровадження української мови в навчальних закладах, засобах масової інформації, державних і культурних установах⁶⁷¹. Такий сплеск української культури призвів навіть до появи нових культурних феноменів. Одним із наслідків українізації стала поява

⁶⁶⁷ Про радянофіліство на Галичині, див.: Кравець, Д. (2016). *За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.)*: монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника; Про контакти західноукраїнської інтелігенції із радянською владою, див.: Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ: Інститут історії НАН України.

⁶⁶⁸ Кравець, Д. (2016). *За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.)*: монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, с. 25.

⁶⁶⁹ Див.: Шкандрій, М. (2015). *Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років*. К.: Ніка-Центр.

⁶⁷⁰ Ільницький, М. (1999). *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття*. Львів: Місіонер, с. 330.

⁶⁷¹ Про політику українізації, див.: Мартін, Т. (2013). *Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939)*. Київ: Критика.

українсько-єврейської ідентичності серед літераторів, музикантів і художників⁶⁷². Це явище констатували і галицькі політики. Зокрема відомий член УНДО Степан Баран у своїй статті, хоч і насиченій антисемітськими стереотипами, порівнюючи українсько-єврейські стосунки по обидва боки Збруча зазначав:

«[Євреї – І.Ч.] Для розвою української культури не вносять в Галичині нічого, залишаючись у ста відсотках поза нашим національним організмом; зате на Сов. Україні чимало жидів українізувалось настільки, що виступають під українськими псевдонімами, або й своїми прізвищами, як українські [жирним в оригіналі – І.Ч.] письменники чи музики (Кулик, Лейтес, Мейтус і ін.)»⁶⁷³.

Проте далеко не всі українці в міжвоєнній Галичині прагнули асиміляції євреїв в українське суспільство. Наприклад, М. Лучицький у статті «Вплив жидів на сучасне письменство й культуру», опублікованій в консервативному журналі «Дзвони»⁶⁷⁴, обурювався засиллям єврейських письменників в радянській українській культурі, вважаючи євреїв вірними помічниками комуністичного режиму. Навіть КПЗУ для нього була ілюстрацією тези про «жидо-комуна», адже одним з найпомітніших її діячів був колишній січовий стрілець Людвік Розенберг-Чорний (1894–1940)⁶⁷⁵. Радянофільські журнали, веде далі він, як-от «Нові Шляхи», теж постійно публікували молодих єврейських письменників. Далі Лучицький вказує на постать Якова Оренштайна⁶⁷⁶, який став

⁶⁷² Детальніше про цей феномен, див.: Петровський-Штерн, Й. (2018). *Анти-імперський вибір. Постання українсько-єврейської ідентичности*. К.: Критика.

⁶⁷³ Баран, С. (1937). Зельман і Мендель. *Діло*. 1 травня 1937. Ч. 95..

⁶⁷⁴ Лучицький, М. (1933). Вплив жидів на сучасне письменство й культуру. *Дзвони*. Ч.11–12, с.514–519.

⁶⁷⁵ Див.: Томюк, І. (2013). Розенберг як один із чільних представників української національної течії в Комуністичній Партії Східної Галичини. *Гілея: науковий вісник*. 2013. №75. с. 69–71.

⁶⁷⁶ Його біографію, див.: Монолатій, І. (2015). *Вічний жид з Коломиї. «Українець» Мойсеєвого визнання Яків Саулович Оренштайн*. Коломия: Лілея–НВ.

найбільшим українським видавцем початку ХХ ст., як приклад «єврейського проникнення» у різні сфери української культури⁶⁷⁷. Подібні тенденції він бачить і в польській, і в догітлерівській німецькій культурі⁶⁷⁸. Звідси він робить висновок, що «жиди в більшості як носії культури є розкладовим елементом»⁶⁷⁹.

Відповідно, радянська влада докладала багато зусиль для того, щоб процес українізації супроводжувався активною пропагандою активізації культурних процесів, цим самим прагнучи викликати симпатії галичан до того, що діялось на Сході, а заодно і посилювати радянофільські настрої. Яким же було ставлення Михайла Рудницького до процесів на теренах УРСР? Адже він ще з 1915–1918 років мав тісні контакти з літературними середовищами, особливо з «неокласиками» (Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Михайло Могиланський та ін.), особливо варто відзначити його довголітню дружбу з Миколою Зеровим⁶⁸⁰. Власне, частково збережене листування М. Рудницького і М. Зерова свідчить, що останній був для Михайла Рудницького літературним авторитетом, з думкою якого він рахувався. Крім того, джерелом інформації про події в УРСР для Михайла був його рідний брат Антін, відомий композитор і музикант, який у міжвоєнний час неодноразово гастролював у СРСР. У 1920-х роках Михайло Рудницький писав літературознавчі статті та біографічні нотатки до

⁶⁷⁷ Лучицький, М. (1933). Вплив жидів на сучасне письменство й культуру. *Дзвони*. Ч.11–12, с.515.

⁶⁷⁸ Там само, с. 516–517.

⁶⁷⁹ Там само, с. 517.

⁶⁸⁰ Вже наприкінці життя, у 1967 р. у листі до вдови Зерова Софії Рудницький писав: «Прошу прийняти слова глибокої вдячності за прислане мені «Вибране», одного з моїх найближчих і наймиліших друзів Миколи Петровича в роки 1915–1918 у Києві»: ЦДАЛМ. Ф.28. Зеров Микола Петрович. оп.1.спр.201. *Лист Рудницького М.І. Зеровій С.Ф. 1 квітня 1967 р.*, арк.2; Зеров також вважав Рудницького хорошим другом і навіть присвятив йому вірш, див.: ІР НБУВ Ф.ХХХV, №6. *Присвята Мих. Ів. Рудницькому [Вірш]*10.1.1919., арк. 1.

збірок антологій і творів, що виходили друком у УРСР. Головним мотивом для публікацій в УРСР для М. Рудницького були фінансові надходження, в листі до М. Зерова він скаржився:

«Єдиним пригнобленням [...] це брак спроможности друкувати книжки. З якою насолодою видав би я нпр. книжку нарисів з французької та інших літератур: [Г.] Фльобер, [Ш.] Бодлер, [П.] Меріме, [П.] Верлен, [Ж. А.] Барбей д'Оревіллі, [К.] Гамсун, [В.] Уїтман, [Дж.] Конрад [...] [С.] Жеромський [...] – але кому це потрібне? Треба ж мати гроші [...] А коли ще треба «доробляти» літературою до буденного зайняття – чорт бере літературу і автора!»⁶⁸¹.

Отож гонорар за кожную опубліковану в УРСР статтю був дуже доречним⁶⁸². М. Рудницький навіть намагався через М. Зерова опублікувати в Києві низку своїх написаних раніше книжок, зокрема збірку «Нагоди і пригоди»⁶⁸³, також його цікавила можливість заробітку перекладами для радянських журналів⁶⁸⁴. Порівнюючи галицьких і наддніпрянських українських літераторів, М. Рудницький вважав, що останні в матеріальному плані живуть майже по-королівськи, отримуючи гонорари не в кількості злотих, а доларів ⁶⁸⁵.

⁶⁸¹ ІР НБУВ Ф. ХХХV, №593. Лист Рудницького М. до Зерова М. 2 травня 1926 р., арк. 1.

⁶⁸² «[...]Щодо гонорару я буду Вам вдячний, коли його перекажуть через книгарню, байдуже чи за все чи за частину і грошків тут мені обмаль, хронічно»: ІР НБУВ Ф. ХХХV, №600. Лист Рудницького М. до Зерова М. 6 грудня 1927 р., арк. 1.

⁶⁸³ «Та ось інший бік справи: чи не можна такої збірки видати в якому рад.вид.-ві? Тут за це платять так мало, що не виплачується навіть чернетка на машинці[...]»: ІР НБУВ Ф. ХХХV, №606. Лист Рудницького М. до Зерова М. 10 вересня 1928, арк. 1.

⁶⁸⁴ «[...]Переклади могли б мене тут піддержати. Не повірите як мені став у пригоді гонорар за Мартовича і Юго! Говорю собі невпинно докори, чому не пробую слати статей у рад. журнали. Може б яка попала в друк. Чи не наклеюється знову яка передмова до якої книжки?[...]»: ІР НБУВ Ф. ХХХV, №606. Лист Рудницького М. до Зерова М. 10 вересня 1928 р., арк. 4.

⁶⁸⁵ Rudnicki M. Współczesna literatura ukraińska. *Chwila*. 10 stycznia 1929. Nr. 3520.

Отже, фінансовий мотив був далеко не останнім серед тих, що підштовхнули Михайла Рудницького долучитись до заснування і видавання журналу «Нові Шляхи». 15 січня 1929 р. у Львові відбулися збори, на яких було засновано видавничу спілку «Нові Шляхи». Товариство мало на меті: «Підносити заробіток і господарство членів веденням спільних підприємств і підносити культурний рівень членів», а для цього: «а) видавати журнали, часописи, книжки і репродукції мистецьких творів; в) вести друкарні, клішарні й інші заведення репродукції; г) засновувати й удержувати читальні, клуби, бібліотеки, влаштовувати лекції, виставки, курси, виставки і наукові прогульки; д) уділювати стипендії і допомоги для наукових і артистичних студій, премії за праці з обсягу науки, мистецтва і письменства»⁶⁸⁶. Михайло Рудницький значився одним із засновників⁶⁸⁷. Дослідник Олександр Рубльов на підставі архівних джерел виснував, що створення «Нових Шляхів» було етапом у спробі витіснення Дмитра Донцова з публічної сфери Галичини. Починаючи з 1928 р., а можливо й раніше, в радянських колах обговорювалась ідея зміщення Д. Донцова з поста редактора «ЛНВ». В листі Юрія Коцюбинського від 30 липня 1928 р. йшлося:

«Є можливість захопити у свої руки «Літературно-Науковий Вістник». Є можливість створити щоденну, добре представлену газету, яка заб'є усю ундівську пресу. Проводитися вона має вкрай обережно, вона повинна бути позапартійна, трохи галаслива,

⁶⁸⁶ Кравець, Д. (2016). *За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.)*: монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, с. 307.

⁶⁸⁷ Серед організаторів, крім Антона, Тараса та Івана Крушельницьких, зазначались ще Кость Левицький, Лларіон Свенціцький, Федь Федорців, Лев Петрушевич, Павло Влосенка, Мирон Гаврисевич, Василь Герасимчук, Михайло Рудницький, Омелян Саєвич, Марія Фуртак-Деркач, Ганна Слобода, Антін Король; Крушельницька, Л. (2018). *Рубали ліс... Спогади галичанки*. Львів: Видавництво «Астролябія», с. 61.

дуже жвава, така, що робить політику не статтями, а інформаціями. Усе це дуже важливо, усе може бути зроблено за умови, якщо Харків серйозно займеться постачанням матеріалу для газети і статей для журналу»⁶⁸⁸.

Важливою постаттю, за посередництвом якої втілювалося більшість радянських проєктів у Львові в другій половині 1920-х років, був львівський консул, один з представників українського націонал-комунізму, Георгій Лапчинський. Найімовірніше, що саме він впроваджував ці всі проєкти на місці. В цьому контексті, можливо, закиди Д. Донцова М. Рудницькому щодо спроб перехопити керівництво журналом не були безпідставними. В листі до Юрія Липи від 2 березня 1929 р. Д. Донцов писав:

«Справа з ЛНВ – перманентна криза. Утворилася спілка – редактори «Діла» Ф. Федорців, М. Рудницький і, крім того, А. Крушельницький і [І.] Свенціцький, за якими стоїть, фундуючи спілку, консул большевицький [Г.] Лапчинський. Спілка зветься «Нові Шляхи». Хоче вона [...] перебрати ЛНВ. В разі невдачі видаватиме свій журнал «Нові Шляхи», який вже складається. [Г.] Лапчинський «гарантує» [...] 2.000 передплатників, себто 6.000 зл[отих] п[ольських] в місяць, гонорари – 15 доларів від аркуша (ЛНВ «платить» по 5)⁶⁸⁹.

Володимир Дорошенко зазначав, що консул Г. Лапчинський через посередників чинив тиск на дирекцію Української Видавничої Спілки, щоб та усунула Д. Донцова й поставила іншого редактора⁶⁹⁰. Тут інтереси Михайла Рудницького могли збігатися з інтересами представників радянської влади, а ідея виштовхнути за

⁶⁸⁸ Цит. за: Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ: Інститут історії НАН України, с. 305.

⁶⁸⁹ Цит. за: Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ: Інститут історії НАН України, с. 305.

⁶⁹⁰ Там само, с. 306.

межі літературного поля свого головного конкурента була досить привабливою. Позаяк проєкт усунення Д. Донцова з крісла редактора не вдався, основні зусилля були перенесені на діяльність «Нових Шляхів». На участь радянської влади у створенні журналу пізніше натякав і сам М. Рудницький: «здається, що як довго наш загал не дізнається всієї правди про засновини та мету «Нових Шляхів», доти над усіма, що входили в які-небудь зв'язки з п. А. Крушельницьким, висітиме загроза»⁶⁹¹. Довший час Рудницький дописував до журналу, отримуючи добрі гонорари. Чернетки його статей містять архівний фонд «Нових Шляхів». Вочевидь, була домовленість про те, що Михайло Рудницький формально не вважатиметься співробітником і дописувачем журналу, бо його статті мали виходити під псевдонімом «Прочитан П.»⁶⁹², проте, що енергійніше часопис, задуманий як фундаментальне позапартійне видання, почав провадити радянофілську лінію, то меншало бажання М. Рудницького публічно визнавати причетність до нього. Врешті-решт, у 1930 р. Дирекція «Діла» та керівництво УНДО змусили М. Рудницького публічно відмежуватися від співпраці з «Новими Шляхами». Згодом Михайло Рудницький спростовував будь-яку свою співпрацю з «Новими Шляхами»⁶⁹³, не кажучи вже про участь у створенні видавничої спілки⁶⁹⁴, проте продовжував неофіційно надсилати статті Антонові Крушельницькому

⁶⁹¹ Рудницький, М. (1933). Відповідь на памфлет. *Діло*. 27 квітня 1933. Ч. 104.

⁶⁹² Чернетки його статей знаходяться у фонді «Нових Шляхів»: ЦДІАЛ. Ф.311. оп.1. спр.316, 317. Скоріш за все, була домовленість про те, що Михайло Рудницький формально не буде рахуватись співробітником і дописувачем журналу, тому його статті мали виходити під псевдонімом «Прочитан П.»

⁶⁹³ Реакція в пресі на співробітництво Рудницького з «Новими Шляхами» у вигляді карикатур: Наші лиси, *Зиз*, 1929, Ч.5; Вітер повівая, *Зиз*, 1929, Ч.6.

⁶⁹⁴ Рудницький, М. (1933). Відповідь на памфлет. *Діло*. 27 квітня 1933. Ч. 104.

для публікації⁶⁹⁵. Крім того, Михайло Рудницький підтримував особисті контакти з сім'єю Крушельницьких і, разом зі своєю дружиною Мартою, яка була приятелькою мами Лариси Крушельницької Галини Левицької, неодноразово відвідував помешкання Крушельницьких на Квятківці (тепер вул. Д. Грицаця)⁶⁹⁶.

Переходячи до публічної постави Михайла Рудницького та його текстів зазначимо, що він, як один із редакторів «Діла», був вимушений обережно висловлювати свою думку стосовно Радянського Союзу. У листі від 24 січня 1925 р. до адмірала Ярослава Окуневського М. Рудницький, пояснюючи свою позицію та позицію редакції «Діла», зазначав: «редакція на протязі року силкувалась завсюди зясовувати різницю між її прихильним ставленням до таких явищ як «українізація» на Радянській У. і негативним відношенням до большевизму як інтернаціонально-комуністичної влади»⁶⁹⁷. Констатуючи поширеність радянофільських настроїв, він продовжував: «Загал потребує надії на можливі зав'язки кращої долі і звертає очі на Вел. Укр., де все таки національна, наукова та літературна праця зростає [підкреслено в оригіналі – І.Ч.] більше як у нас»⁶⁹⁸. Тезу про культурну перевагу Радянської України М. Рудницький неодноразово озвучував і на сторінках преси, вказуючи, що розвиток культури і літератури на теренах Радянської України навіть не варто порівнювати з місцевим галицьким. Для М. Рудницького, який мислив категоріями культури, а не політики, культурні досягнення були головним мірилом успішності та привабливості. Саме в цьому контексті він зазначав: «На Радянській Україні маємо нині небуденні таланти, яких не маємо тут,

⁶⁹⁵ ЦДДАЛ. Ф.361. оп.1. спр.121. *Листи Рудницького Михайла до Крушельницького Антона.*, арк.49–50.

⁶⁹⁶ Крушельницька, Л. (2018). *Рубали ліс... Спогади галичанки*. Львів: Видавництво «Астролябія», с. 98.

⁶⁹⁷ ЦДДАЛ. Ф.383.оп.1. спр.8. *Лист Рудницького Михайла до Окуневського Ярослава. 1925 р.*, арк. 2.

⁶⁹⁸ Там само, арк. 3.

непересічні літературні та мистецькі довершення, якими не повинні ми легковажити і яких не зможемо знехтувати в історії майбутнього розвитку України, без огляду на те, чи вона буде царська, гетьманська, фашистівська чи демократична»⁶⁹⁹. М. Рудницький захоплювався поколінням митців, які появились після революції:

*«Мало хто задумується над фактом, що за 10 літ зросло на Радянській Україні нове покоління, виховане на здобутках революції як на природнім ґрунті, і що це покоління є ширше в своїм світогляді та повніше віри в свою дійсність. Ще менше здає собі справу наша інтелігенція з того, настільки письменники на Радянській Україні випередили нас в поезії, у дослідженнях над мовою»*⁷⁰⁰.

Водночас М. Рудницький негативно оцінював втручання держави у сферу культури, вказуючи, що «комуністична література, яку підтримує держава, та її представники, що взяли у свої руки її ідеологічний провід, це звичайна просвітянщина, «халтура» і чорт зна що...»⁷⁰¹. Усвідомлював він і певну відчуженість між собою та радянськими українськими авторами, вказуючи, що нова радянська література натхненна ідеологією, ворожою до того буржуазного світу, «з яким усі ми пов'язані ідеями та почуваннями»⁷⁰².

Микола Хвильовий для Михайла Рудницького не стільки більшовик чи націонал-комуніст, він людина байдужа до *реальної* більшовицької революції, трубадур революції як такої, адже вона є бунтом проти суспільних обмежень. Але знову приходять влада, знову закони, дисципліна, проти яких невільно бунтуватись. Тому Хвильовий бунтує, захищаючи «бодай окрему українську літературу, протиставляючи її московській». Захищає національні права,

⁶⁹⁹ Рудницький, М. (1930). З наших видавництв. «Нові шляхи». Діло. 6 грудня 1930. Ч. 271.

⁷⁰⁰ Рудницький М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 386.

⁷⁰¹ Там само, с. 268.

⁷⁰² Там само, с. 272.

бо така оборона була тоді революційним, протидержавним актом. Звідси Рудницький виводить, що ненависть Хвильового до московської культури і туга за європейською – це був бунт проти того всього, з чого він вийшов, від чого не міг відірватися, та до чого не міг дійти⁷⁰³. Для М. Рудницького був важливим принцип невтручання ідеології в культуру, з цієї позиції він зазначав, що інтернаціоналізм та націоналізм у літературі – «дві доньки агітки»⁷⁰⁴. В редакційній статті на шпальтах журналу «Світ» М. Рудницький високо оцінював статті Льва Троцького за 1925 р. присвяченій питанням мистецтва і культури. Він вважав, що Троцький був чи не єдиним революційним критиком літератури, який відкидав класифікацію твору мистецтва як революційного чи антиреволюційного, натомість виступаючи за «нове» мистецтво, яке було б створене новим типом людей, що з'явився внаслідок революції⁷⁰⁵.

Окремим аспектом є ставлення М. Рудницького до спадщини Карла Маркса. Михайло Рудницький вважав, що економічна теорія К. Маркса та його історіософія стали підставою літературної критики майже за примхою випадкових обставин. Ця критика набула поважного впливу тільки в Росії та Україні, кажучи марксистською термінологією, «невідхильним ходом історичних подій»⁷⁰⁶. М. Рудницький виступав проти хибного, на його думку, трактування матеріального детермінізму в літературній критиці. Він зазначав, що К. Маркс цікавився не питаннями культури, а іншими проблемами. К. Маркс не казав, що економічні сили – напрямні сили в розвитку суспільних подій, ані що людина як одиниця діє головно під спонукою матеріальних інтересів; за М. Рудницьким, у цьому пункті К. Маркс мав глибший погляд на справи,

⁷⁰³ Там само, с.270.

⁷⁰⁴ Рудницький, М. (1933). *Європа і ми. Ми: літературний чверть річний журнал книга*. Осінь 1933, с. 99.

⁷⁰⁵ Про мистецтво майбутности. *Світ*. 15 травня 1925. Ч. 4.

⁷⁰⁶ Рудницький М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 272.

ніж Генрі Томас Бокль чи Джереми Бентам. К. Маркс стверджував тільки, що у суспільстві існують своєрідні виробничі відносини, що політичні та соціальні інституції залежать від економічних обставин, а сила влади залежить від впливу на продуктивні сили. Коли К. Маркс поправляв Г. В. Ф. Гегеля, даючи нове розуміння «дійсності» та «об'єктивності», то мав на меті дати таку теорію суспільних явищ, яку історичні події могли б виправдати. «Об'єктивною дійсністю» для К. Маркса був той суспільний процес, яким він найбільше цікавився – промислове виробництво; коли він казав про «ідеологію» як містичну полуду, що закриває людям дійсність, тоді мав на думці ідеї одиниці, яка не мала для нього ніякого значення, бо він орудував у своїх теоріях поняттям мас, супроти яких індивідуальні акти не можуть мати впливу на хід суспільного процесу⁷⁰⁷. Цей пасаж також підтверджує, що основним джерелом розуміння марксизму для Рудницького були польські автори, в першу чергу – Бжозовський. Ймовірно, німецькомовні мислителі, такі як Франц Мерінг (1846–1919), який створив марксистську теорію літератури (статті про Шиллера, Гайне, Толстого та Ібсена), були невідомі Рудницькому⁷⁰⁸.

Радянські документи дозволяють під іншим кутом розглянути ставлення Михайла Рудницького до Радянського Союзу. Один із радянських агентів, колишній дописувач «Діла», особисто знайомий з родиною Рудницьких, в доповідній записці, спорядженій приблизно у 1939–1941 роках, писав про всю родину Рудницьких у міжвоєнний період як про «на загал дуже здібних і скоріше «лівого спрямування» людей»⁷⁰⁹. Стосовно Михайла Рудницького він

⁷⁰⁷ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 407.

⁷⁰⁸ Kolakowski, L (1978). *Main Currents of Marxism. The Golden Age*. Oxford. Clarendon Press, p. 58

⁷⁰⁹ ГДА СЗР України. Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1). *Інше українське політичне течення в Польше*, арк. 71. URL: http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf.

зазначав, що книга «Від Мирного до Хвильового» написана, наскільки це можливо в Польщі, без особливого радянофобства⁷¹⁰. М. Рудницького він характеризує не як «вузького націоналіста-фанатика», а радше як особистість, яка при ближчому ознайомленні з досягненнями радянської культури може і буде працювати досить лояльно⁷¹¹. Варто, однак, брати до уваги, що автор цієї записки намагається представити родину Рудницьких в позитивному світлі перед радянською владою, тому міг і свідомо перебільшувати її «ліві симпатії».

Здавалось, остаточну крапку в питанні про ставлення Михайла Рудницького до марксизму міг би поставити ще один документ, не з публічної сфери, а створений для внутрішнього використання. Йдеться про протокол засідання філологічної секції НТШ від 7 травня 1939 р., коли на черговому засіданні, присвяченому книжці Ярослава Гординського «Літературна критика просоветської України», М. Рудницький виступив з дуже не характерним для нього рефератом про марксистську критику:

«Марксистська метода – це могутня теорія, що пояснює закони історичного процесу, зв'язує твори з їх середовищем, визначає їх вагу відповідно до їх викликів, накреслює, як опанувати дійсність, якими засобами можна здійснити ідеали людства. Без вивчення творів [К.] Маркса та його продовжників, що розвинули його теорію нової доби – не можна як слід зрозуміти цілої низки важливих проблем, які висуває перед дослідником літератури конкретна історична дійсність»⁷¹².

Проте зовнішня критика цього документу змушує сумніватися в його автентичності. Саме протокол від 7 травня 1939 р. складений інакше, ніж ті, що були до і після. Більшість протоколів починалася з переліку присутніх, теми виступів і констатації дебатів,

⁷¹⁰ Там само, арк. 72.

⁷¹¹ Там само.

⁷¹² ЦДДАЛ. Ф.309.оп.1.спр.40. *Протоколи засідань філологічної секції НТШ, 1914–1944*, арк. 118.

далі відбувалося голосування щодо порядку денного. Розлогих цитат доповідачів, а тим паче диспутантів, ніколи не записували, лише констатували участь у обговоренні. Наступний протокол датований вже листопадом 1939 р. У лютому 1939 р. Михайло Рудницький стає офіційно секретарем секції, і саме він веде протокол, який дають на підпис голові Кирилу Студинському. Напевно, цей документ Михайло написав десь між вереснем і жовтнем 1939 р., а не в травні 1939 р., щоб забезпечити себе перед радянською владою і показати, що він виступав за марксистську критику в літературознавстві ще до війни. З розкручуванням маховика репресій в СРСР наприкінці 1930-х років у текстах М. Рудницького дедалі менше місця приділяється українській радянській культурі.

6. Образ Рудницьких в середовищі українців міжвоєнної Галичини

Люди ділилися на «своїх» і «чужих» протягом багатьох століть, якщо не протягом всієї історії. Визначення хто «свій», а хто «чужий» – одна з головних підстав ідентифікації індивідів у соціумі. В контексті історії України раз по раз виникало і виникає досі питання, хто ж «українець», а хто ні? За якими критеріями визначати: расовими, мовними, політичними? Досліджуючи різні підходи до аналізу концептів «Чужого» та формування ідентичності, Івер Нойманн зазначає, що «чужі» – соціологічні маргінали – відіграють важливу роль у формуванні колективної ідентичності, оскільки сама їх присутність ставить питання про те, хто такий «Я» і хто для нього «Інший»⁷¹³. Один з прикладів цього явища безпосередньо пов'язаний з відомою для галицького міжвоєнного суспільства сім'єю Рудницьких. Карикатурні журнали в міжвоєнний період мали особливу жанрову нішу, пропонуючи масам

⁷¹³ Neumann. I. (1999). *Uses of the Other. «The East» in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 11.

через смішні карикатури спрощене розуміння внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів. Зростання антисемітського дискурсу в публічному просторі спонукало журнали публікувати карикатури на тематику, пов'язану з єврейством. Журнал «Зиз» виходив з 1924 по 1933 рр. Відповідальним редакторами почергово були: Осип Боднарівич (1925–1927) Володимир Кучабський (1927), Роман Пашківський (1928–1932,1933), Едвард Козак (1928–1929). Журнал виходив двічі на місяць⁷¹⁴. Найбільшим українським сатирично-гумористичним журналом у міжвоєнній Галичині був «Комар», що виходив з 1933 по 1939 рр. і в багатьох аспектах був «спадкоємцем» «Зиза». Відповідальним редактором протягом майже всього періоду існування журналу був Лев Чубатий (від 1933 р. по 1938 р.). Проте ключову роль в розміщенні, створенні, відборі карикатур відігравав один з найвідоміших українських художників-карикуристів Едвард Козак (1902–1992). Над журналом також працювали Іван Гірний та Іван Керницький. Видавався журнал на базі концерну Івана Тиктора «Українська преса». Вирізнявся з-поміж інших високим, як для свого жанру, накладом – понад 7 000 примірників – та відгуком читачів. Чимало дописувачів «Комара» з галицької провінції надсилали власні карикатури, ховаючись за псевдонімами. Більшість справжніх імен і прізвищ авторів залишались невідомими для самої редакції⁷¹⁵. Основними сюжетами в цих журналах було внутрішнє політичне життя в Другій Речі Посполитій та міжнародні стосунки. Редакція «Комара», попри наявність деяких карикатур присвячених представникам польської влади (частина з яких були конфісковані), основну увагу зосереджувала на різних аспектах українського політичного

⁷¹⁴ Романюк, М., Галушко, М. (2003). *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Т.3. Кн.1. 1920–1928.* Львів: Світ, с. 447–448.

⁷¹⁵ Романюк, М., Галушко, М. (2003). *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. –Т.3. Кн. 2. 1929–1939.* Львів: Світ, 2003, с. 345–347.

6. Образ Рудницьких в середовищі українців міжвоєнної Галичини

життя у Львові, особливо на персоналіях. Крім того, на сторінках як «Зизу», так і «Комара» були присутні численні карикатури, присвячені стереотипним образам галицьких євреїв⁷¹⁶, існували навіть окремі рубрики «єврейського» гумору. Ймовірно, джерелом натхнення для них були карикатури з польських антисемітських журналів⁷¹⁷. Даючи відповідь на питання, чому митці творили антисемітські карикатури, Даріуш Константінов зазначає, що не варто відкидати найбільш тривіальний мотив – фінансовий. Для багатьох це був спосіб заробітку на життя⁷¹⁸. Правдоподібно, що редколегії симпатизували радше українським інтегральним націоналістам, адже на сторінках журналів не було жодної карикатури на УВО чи пізніше ОУН. Тим часом «єврейська карта» використовувалась у політичній боротьбі для створення серед українського населення образу відчуженості стосовно представників політичних партій ліберального та лівого крила⁷¹⁹. Не дивно, що Рудниць-

⁷¹⁶ Одними з найяскравіших прикладів, є передовиці журналу «Зиз». В одній з них, показано єврейську колонізацію України: Кольонізація України, *Зиз*, 1924, Ч.3; В іншій, полько-єврейська угода 1925 року подана в образі єврея, який за зо срібняків «продає» українця, запевняючи того у протилежному, див.: На теми жидівської угоди, *Зиз*, 1925, Ч.14.

⁷¹⁷ Більше про антисемітські карикатури у польській міжвоєнній пресі див.: Konstantynow, D., G. Krzywiec (2013), «*Obcy i niemili.*» *Antysemickie rysunki z prasy polskiej 1919–1939*, Warszawa, s. 1–131.

⁷¹⁸ Konstantynow, D., and G. Krzywiec (2013), «*Obcy i niemili.*» *Antysemickie rysunki z prasy polskiej 1919–1939*, Warszawa, s. 6.

⁷¹⁹ Яскравими ілюстраціями цієї тези є карикатури, в яких українських політичних та громадських діячів ліберальної та лівої позиції зображено як євреїв: Великопісні резолюції УНДа, *Комар*, 1933, Ч.5; День святий святити, *Комар*, 1933, Ч.11; В редакції «української» газети, *Комар*, 1933, Ч.17. Син Мілени Рудницької, небіж Михайла, Іван Лисяк-Рудницький занотував у щоденнику мотиви Івана Тиктора. Зустрівшись з ним в Кракові у 1940 р., Лисяк-Рудницький писав, що Тиктор більше не підтримує зв'язків з націоналістами, тому, що вони не дозволяють йому друкувати. Однак, у міжвоєнний період, особливо у 1938–1939 рр. у зв'язку з подіями навколо Карпатської України, Тиктор атакував сім'ю Рудницьких, зокрема Мілену, щоб отримати зиск. В його пресі, використовуючи «фразеологію під націоналістичним соусом», він отримував все більше і більше

кі, як помітні постаті, поряд з іншими політичними і культурними діячами, стали об'єктом карикатур. Цікаво, які саме образи постають перед нами на цих карикатурах.

Карикатури на Рудницьких можна умовно поділити на дві категорії: 1) карикатури на окремих членів сім'ї Рудницьких; 2) Карикатури на Рудницьких як власне родину. З другої категорії одною з найбільш характерних є карикатура в журналі «Комар» за 1934 р. з назвою «Ягілки у Львові»⁷²⁰. Перед нами постає карикатурне відтворення різних українських політичних угруповань у Львові в цей період. З 5 різних груп (від УНДО до радикалів) Рудницькі представлені в двох. Точніше, одна з груп – це і є Рудницькі. Мілена Рудницька показана окремо як та, що за руку веде українок. Тим часом три брати Рудницькі (Іван, Михайло та Антін) зображені на возі з написом «Діло», яке тягне один з його редакторів. В руках кожен з братів тримає по ключеві, які символізують політику (Кедрин), літературу (Михайло) та музику (Антін). До кожної з представлених груп поданий рядок тієї чи іншої популярної пісеньки, яка має характеризувати для читача цю групу і допомагає йому зрозуміти хто є хто. З вуст Михайла ніби лине пісня: «*Йде, йде Зельман, йде йде його брат, вся його родина...*»⁷²¹. Це рядки відомої у Галичині ще з кінця XVIII ст. – початку XIX ст. пісні, присвяченої Зельману (Зеєву) Вольфовичу – реальному історичному персонажеві, єврею з Дрогобича, який жив у XVIII ст.⁷²². Зельман запам'ятався мешканцям Дрогобича, зокрема русинам, завдяки тому, що умудрився взяти під свій контроль різноманітні сфери економічного життя міста, а його численна родина допомагала

підписників і відповідно прибутків: Лисяк-Рудницький І. (2019). *Щоденник*, К.: Дух і Літера, с. 78.

⁷²⁰ Ягілки у Львові, *Комар*, 1934, Ч.7.

⁷²¹ Там само.

⁷²² Про Зельмана Вольфовича та його образ у фольклорі, див.: Wiślicz, T. (2020). *Zelman Wolfowicz i jego rządy w starostwie drohobyckim w połowie XVIII w.* Kraków, Universitas.

йому в цьому. Врешті-решт, за свої махінації він був заарештований і засуджений до страти⁷²³. Ключі в руках Рудницьких були також відсиланням до версії пісні «Їде, їде Зельман», в якій Зельман і його сім'я тримають ключі до церкви, і тільки з їхнього дозволу християни можуть зайти в церкву і помолитися Богу⁷²⁴. Відповідно, невідомий автор карикатури конструє перед читачами образ сім'ї Рудницьких як такої, що захопила різні сфери українського життя і використовує «Діло» як майданчик для поширення свого впливу. Така поведінка пояснюється читачеві єврейським походженням сім'ї Рудницьких, на що вказує цитата з пісні. Цікаво, що ми знаємо часткову реакцію читачів на цю карикатуру. Вже у наступному випускові⁷²⁵ публікується вирізка з попереднього номера, яку зробив один з читачів. В ній до «Зельманів» була доклеєна Мілена Рудницька, яка осідлала редакційного коня і направляє вперед свою рідню. Варто зазначити, що текст пісні «Їде, їде Зельман» також використовувався в інших антисемітських карикатурах⁷²⁶. Образ Рудницьких як цілісної групи, що окупувала різні сфери українського життя, також відтворюється в карикатурі «Редакційна колегія нового жіночого часопису «Жінка»»⁷²⁷. Єдиним фронтом Рудницькі виступають і на карикатурі «Генеральний штаб дружини княгині Ольги»⁷²⁸. Загалом Рудницьких часто зображують як таких, що допомагають одне одному, себто повсюди

⁷²³ Садовий. В. (2014). Їде, їде Зельман або Цікава сторінка з історії Дрогобича. URL: <http://droginform.com.ua/content/view/5924/>.

⁷²⁴ Садовий. В. (2014). Їде, їде Зельман або Цікава сторінка з історії Дрогобича. Електронний ресурс. URL: <http://droginform.com.ua/content/view/5924/>. Більше про сюжет з «ключами від церкви» в українській культурі, див: Shkandrij, M. (2009), *Jews in Ukrainian Literature. Representation and Identity*, Yale University Press, p. 11–19.

⁷²⁵ З гумору наших читачів, Комар, 1934, Ч.8.

⁷²⁶ Зокрема в карикатурі яка є візуалізацією міту жидо-комуни, див.: Гайла на Великій Україні, Зиз, 1930, Ч.8.

⁷²⁷ Редакційна колегія нового жіночого часопису «Жінка», Комар, 1935, Ч.3.

⁷²⁸ Генеральний штаб дружини княгині Ольги, Комар, 1938, Ч.33.

«проштовхують своїх». Наприклад, є карикатура⁷²⁹ із зображенням Івана Кедрина-Рудницького та Осипа Назарука як атлетів, яких судить брат Івана – Михайло.

Крім цих групових карикатур, цікавими для дослідження є образи окремих членів сім'ї Рудницьких. Найчастішими фігурантами тут виступали Іван, Михайло та Мілена. Зупинимось детальніше на карикатурах Івана та Михайла, адже в них є багато спільних рис. Одним зі способів акцентування уваги на єврейському походженні Рудницьких стало зображення їх на карикатурах з *талесом*⁷³⁰. На одній такій бачимо загравання Івана Кедрина-Рудницького з польським прометеївським часописом «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*»⁷³¹. Це загравання показане у формі танцю Кедрина-Рудницького з полькою. При цьому Кедрин-Рудницький вбраний в талес, який виступає з під його модерного фраку. А Мілена та Михайло Рудницькі разом з кількома іншими галицькими діячами на другому плані радісно плескають парі. Та якщо в цій карикатурі на походження Рудницьких робиться тільки натяк, то в іншій, теж присвяченій Іванові Кедрину-Рудницькому⁷³² на нього вказується прямо, у назві. Контекст цієї карикатури досить банальний, на одне із зображень у «Комарі», зроблених і підписаних Едвардом Козаком, Іван Кедрин-Рудницький вирішив публічно відповісти і закликав бойкотувати «Комар»⁷³³. У відповідь на заклик Кедрина-Рудницького редакція «Комара» публікує карикатуру, яка є алюзією на падіння стін Єрихона. Кедрин-Рудницький на карикатурі намагається, як старозавітний іудей, засурмити, проте мури, на яких угорі сидить комар, що символізує редакцію журналу, не падають. Кедрин-Рудницький на зображенні знову одягнений

⁷²⁹ З приводу важко-атлетичних дужань у Львові, *Зиз*, 1931, Ч.9.

⁷³⁰ Талес – спеціальна накидка у формі прямокутного покривала, що використовується під час молитов в іудаїзмі. (прим. авт.).

⁷³¹ Журналіський танок ред. Кедрина, *Комар*, 1935, Ч.5.

⁷³² Расові методи, *Комар*, 1938, Ч.44.

⁷³³ І за вас і за нас, *Комар*, 1937, Ч.37.

6. Образ Рудницьких в середовищі українців міжвоєнної Галичини

в талес. А перед мурами стоїть стереотипний українець, який сміється з його потуг. Назва карикатури чітко вказує читачеві, як саме слід її розуміти – що Рудницькі для українців чужі. Для того, щоб підсилити цю думку серед читачів, в одному з наступних номерів виходить карикатура як ілюстрація до великої статті, яка називалась «Арендари»⁷³⁴, де сім'я Рудницьких зображена вже як типові орієнтальні галицькі євреї, що зібрались за столом обговорити, як їм краще дурити далі українців і чи не варто тікати з Галичини до Палестини.

Зрозуміло, що Іван Кедрин-Рудницький, як активний політичний діяч найчастіше ставав об'єктом карикатур, проте таке ж стереотипне зображення ми знаходимо і в карикатурах на Михайла Рудницького. На одній з них⁷³⁵ Михайло постає в образі «жидо-масона», який поверх свого костюму накинув талес і проводить незрозумілий обряд над українською культурою у вигляді домовини з сімома свічками. Час від часу він витягує звідти «гнилі» ідеї на кшталт лібералізму, індивідуальної свободи і т. д. В тексті під карикатурою зазначається, що Рудницький дякує за надіслані гроші Братові Блюмові⁷³⁶. На іншій карикатурі⁷³⁷, присвяченій літературній рецензії Михайла Рудницького на творчість Олеся Бабія, Рудницький зображений як типовий іудей-фарисей, що виступає за страту Бабія.

Отже, який образ мали на меті сформувати ці карикатури у галицького читача? По-перше, Рудницькі зображувались як окремий клан, який намагається прибрати до своїх рук різні сфери українського життя (політику, літературу, музику, жіночий рух і т.д.). По-друге, абсолютизувався рівень внутрішньої солідарності членів цієї сім'ї,

⁷³⁴ Арендари, *Комар*, 1938, Ч.45.

⁷³⁵ Літературні силуетки, *Комар*, 1937, Ч.8

⁷³⁶ Натяк на Леона Блюма (1872–1950) – відомого французького соціалістичного діяча єврейського походження. (прим. авт.).

⁷³⁷ Суд над О. Бабієм, *Зиз*, 1931, Ч.3.

їхня готовність завжди приходити на допомогу один одному. По-третє, вся їхня діяльність і поведінка пояснювалась єврейським походженням. Відповідно до теорії соціальних уявлень Сержа Московічі, спрощений образ сприйняття і пояснення складних явищ – це зручний спосіб формування певного вектору мислення в масах. Адже уявлення є віддзеркаленням образу⁷³⁸. Таким чином, автори цих карикатур намагались послабити реальний чи уявний вплив Рудницьких на українське культурне і політичне життя в Галичині.

6.1. «Проблема Рудницьких» в текстах галицьких культурних і політичних діячів

Одним з перших текстів з критикою Рудницьких у міжвоєнній Галичині стала брошура Ярослава Цурковського, яка вийшла у 1926 році⁷³⁹. Це була відповідь на розгромну статтю Михайла Рудницького в «Ділі»⁷⁴⁰, де автор з неприхованим сарказмом розкритикував виступ і творчість Цурковського. Той вирішує відстояти «своє добре ім'я» і власним коштом видає кількадесят примірників брошури, присвяченої майже виключно критиці Михайла Рудницького. Створюючи у потенційних читачів негативний образ Рудницького, Цурковський використовує походження його матері для критики. Він закидає єврейське походження самому Рудницькому: «Д. Р-ий, як Жид з походження, маючи в собі семітську кров, написав, що критик «*Chwili*» розуміється на укр. поезії так, як він на Талмуді...»⁷⁴¹. Цікаво, що навіть в критиці Михайла

⁷³⁸ Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of Social Representations. *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University, p. 31.

⁷³⁹ Цурковський. Я. (1926). *Моя прилюдна відповідь Мих. Рудницькому. Збанкротований віршун загибаючої кліки в літературно-критичному замотиличені*. Львів, накладом автора.

⁷⁴⁰ Рудницький, М. (1926). Вечір несвідомого гумору (Тов-о наукових викладів ім. П. Могили. – Із циклу літературно-дискусійних вечорів), *Діло*, 25 квітня 1926, Ч.91.

⁷⁴¹ Цурковський. Я. (1926). *Моя прилюдна відповідь Мих. Рудницькому. Збанкротований віршун загибаючої кліки в літературно-критичному замотиличені*. Львів, накладом автора, с. 5.

Рудницького, Цурковський не забуває згадати його братів Антона та Івана, критикуючи також і їх⁷⁴². Звичайно, ця брошура мала виключно полемічний характер і швидко забулась, не потягнувши за собою практично жодних наслідків. Проте важливою видається аргументація Цурковського. Він використовує расові аргументи, пояснюючи негативне ставлення Рудницького до себе тим, що Михайло Рудницький є за походженням євреї, тому він упереджений в оцінці українського поета.

Але справді потужною критикою Рудницьких у публічному просторі були статті «Вістника». В них Дмитро Донцов, підписуючись криптонімом «М.Л.» вів, крім іншого, рубрику «З пресового фільму». Саме в ній часто знаходимо критику Рудницьких, зокрема Михайла, з яким Донцов боровся за звання головного літературного критика в Галичині. Варто зазначити, що натяки на єврейське походження Рудницьких у статтях Донцова з'являються лише з середини 1930-х років⁷⁴³. Одна з перших таких праць припадає на 1935 рік⁷⁴⁴. В ній Донцов згадує статтю польського публіциста єврейського походження Тадеуша Голєндера присвячену українській літературі. Донцов критикує надто схвальне ставлення Голєндера до Михайла Рудницького, яке пояснюється ніби

⁷⁴² Там само.

⁷⁴³ Ймовірніше за все це пов'язано з тим, що саме після 1933 року антисемітські мотиви посилюються у статтях Донцова. Пояснити це можна як його переконанням, що євреї є опорою комуністичного режиму в СРСР, а також впливом нацизму: Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. К.: Критика, с.195; Про антисемітизм Донцова також див.: Kurylo, T. (2014). The «Jewish Question» in the Ukrainian Nationalist Discourse of the Inter-War Period. *Polin*, Volume 26. Oxford, Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, pp. 233–258; Про сприйняття євреїв в текстах українських політичних мислителів ХХ ст., див.: Petrovsky-Stern, Y. (2003). Reconceptualizing the Alien: Jews in Modern Ukrainian Thought. *Ab Imperio*. №4. 2003, pp. 219–580.

⁷⁴⁴ М.Л. (1935). З пресового фільму, *Вістник*, Книжка ІХ Вересень 1935, с. 687.

тісними зв'язками Рудницького з польською культурою. Далі Донцов зазначає: «З тих самих мотивів (а може з мотивів расових?) – «ціла родина Рудницьких будить зацікавлення» п. Голєндера...»⁷⁴⁵. Роблячи цим очевидний натяк на походження родини Рудницьких. В іншій статті, протиставляючи Михайлові Рудницькому свій світогляд та своє бачення європейської культури, Донцов заявляє, що йому не потрібна (натякаючи на Рудницького) «Європа розкладу, Європа снобів, Європа Барбюсів, Жідів і жидів, адже се не та Європа, яку пропагує «Вістник»⁷⁴⁶. Коли в 1936 році відбувся черговий літературний конкурс, членом журі якого був Рудницький, Донцов, протестуючи проти рішення журі вручити нагороду не «вістниківцю» Євгенові Маланюку, а Юрію Косачу, пише, що М. Рудницький: «не має що про арійських авторів говорити з походження і з духу – семі-семіт...»⁷⁴⁷. Цей же термін «семі-семіт» Донцов вживає, критикуючи статті журналу «Назустріч», зокрема Святослава Гординського та Михайла Рудницького: «Забавно, що про чюсь українськість розправляє орган вчорашніх адораторів совітів і семі-семітів!»⁷⁴⁸. На особливу чутливість Михайла Рудницького до «єврейської тематики» Донцов вказує і в своїй статті, присвяченій ювілею Івана Франка⁷⁴⁹, наголошуючи на тому: «Що виудив другий критик в Ділі (Рудницький – І.Ч.) зі спадщини Франка? Його «чуле відношення до жидів»...»⁷⁵⁰. Донцов використовував, ба навіть «інструменталізував» походження Михайла Рудницького, намагаючись пояснити ширшому колу читачів

⁷⁴⁵ Там само.

⁷⁴⁶ М.Л. (1936) З пресового фільму. *Вістник*, Книга IV Квітень 1936, с. 312.

⁷⁴⁷ М.Л. (1936) З пресового фільму. *Вістник*, Книга III. Березень 1936, с. 229.

⁷⁴⁸ М.Л. (1936) З пресового фільму. *Вістник*. Книга VII-VIII Липень-серпень 1936, с.607.

⁷⁴⁹ Дм. Донцов. (1936). Згода в сімействі. *Вістник*, Книга VII-VIII Липень-серпень 1936, с.587.

⁷⁵⁰ Там само.

6. Образ Рудницьких в середовищі українців міжвоєнної Галичини

поведінку свого візаві саме його єврейським походженням. Рудницький постає в статтях Донцова як єврей-чужинець, «семі-семіт» як він сам пише, якому чуже все українське.

«Проблема Рудницьких» та питання їхньої ідентичності виникло серед деяких українських діячів і у приватному листуванні. Напевно, найбільш характерним прикладом може тут слугувати серія листів Петра Кожевникова⁷⁵¹ до Осипа Назарука⁷⁵². Наступна цитата з листа Кожевникова важлива для розуміння сприйняття родини Рудницьких серед частини українських націоналістів:

«Завжди і на кожному кроці серед українців – в міру потреби і серед чужинців – одверто я порушував «проблему Рудницьких». Я вважав і вважаю їх зовсім чужим елементом в українському суспільстві. Їх походження каже для мене все. Для них не існує нічого святого в українському житті. Всі їхня «діяльність» / політика, література і музика / подиктована виключно егоїстично-матеріалістичними мотивами. Це є цілком природне, бо є притоме їхній расі.»⁷⁵³

В іншій частині листа Кожевников, характеризуючи діяльність Івана Кедрина-Рудницького, вказує: *«його «лінія» це нечувана саламаха унізму-увізму-уенерізму з великою дозою жидівського нахабства»⁷⁵⁴*. Ще в одному листі Кожевников називає родину

⁷⁵¹ ЦДІАЛ, ф.359. Осип Назарук, оп.1., спр. 261. *Листи Петра Кожевникова*, 33 арк.; Петро Кожевников (1896–1980) – учасник революції 1917–1921 рр., служив в армії УНР. У 20-х роках очолив Союз українських фашистів (СУФ) в еміграції. Брав участь в Установчому Конгресі українських націоналістів у 1929 р. і став членом Проводу Організації українських націоналістів (ОУН). Підозрювався у зв'язках з німецькою та радянською розвідками: Пехів, В. (2008). Італійський вектор зовнішньої політики ОУН. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 612: Держава та армія, с. 137

⁷⁵² Ім'я адресата Олекса, прізвище невідоме.

⁷⁵³ ЦДІАЛ, ф.359. Осип Назарук, оп.1., спр. 261. *Листи Петра Кожевникова*, арк. 11.

⁷⁵⁴ Там само.

Рудницьких «паразитами на українському національному організмі»⁷⁵⁵. Образ «паразитів» перегукується зі згаданим вище образом Зельмана. Адже в українському народному фольклорі Зельман навіть після своєї смерті мучив християн, обернувшись на упиря⁷⁵⁶. Якщо вірне припущення, що Кожевников міг бути більшовицьким агентом⁷⁵⁷, тоді, він міг користатися антисемітськими аргументами, щоб сіяти розбрат в українських середовищах.

Цікаво, що аргументація Кожевникова є фактично тим самим текстуальним відповідником візуального образу, який формували карикатури «Зизу» та «Комара», а також тексти Донцова. Рудницькі подаються як не-українці, а чужинці, своєрідний «єврейський троянський кінь», який окупував різні сфери української культури та політики. Знову ж таки, поведінка членів родини пояснюється

⁷⁵⁵ ЦДДАЛ, ф.359. Осип Назарук, оп.1., спр. 261. *Листи Петра Кожевникова*, арк. 11. Образ євреїв як «хворобу», що несе загрозу національному українському характеру був поширений не тільки в середовищах інтегральних націоналістів, але також і деяких консерваторів. М. Лучицький на шпальтах журналу «Дзвони» писав: «Терпіти розкладові елементи в живім організмі християнської Культури Заходу – годі... українці в Галичині... й час нам іще пригідний, щоб усвідомити собі грозу невидимої газової атаки, заложити маски й одягти охоронний одяг. А місця, де бризнули краплини духовного іпериту, посипати хльоровим вапном.» Лучицький, М. (1933). Вплив жидів на сучасне письменство й культуру. *Дзвони*. Ч.11–12, с. 519.

⁷⁵⁶ «а по народі розійшлася чутка, що Зельман кожного Великодня підіймається з гробу, бере свою відрубану голову під паху й обходить з нею усі місця, на яких знущався над народом»: Голубець, М. (1929). Їде, їде Зельман... до історичних джерел великодньої співанки. *Неділя*, 5 травня 1929, Ч. 18 (36). Детальніше про образ Зельмана як упиря, див.: Kozak, Ł. (2021). *Upiór. Historia naturalna*. Warszawa: Fundacja Ewviva L'arte.

⁷⁵⁷ Петро Кожевников підтримував на еміграції постійний контакт з колишнім начальником охорони Симона Петлюри Миколою Чоботарівим та політичним авантюристом Яковом Макогоном, їх обох підозрювали в роботі на більшовиків. Це підтверджує і протокол допиту Кожевникова радянськими органами безпеки в серпні 1946 року. Див.: Монолатій, І. (2023). *Макогін псевдо Розумовський. Уявлена українська людина*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, с. 29, 109.

«расовими мотивами». Як у випадку з Цурковським, безпосереднім приводом для обговорення теми походження Рудницьких став конфлікт між Кожевниковим та членами родини Рудницьких (Іваном та Міленою).

Ніяких сумнівів щодо сутності Михайла Рудницького не мав і відомий письменник Улас Самчук у своєму листі до Дмитра Донцова⁷⁵⁸, скаржачись Донцову на те, що той у «Вістнику» не публікує відгуків на його твори: «Вже другу книжку дискретно замовчує. Мойше Рудницький завжди скаже кілька нісенітниць[...]»⁷⁵⁹. Загалом у середовищі «вістниківів» оцінка того чи іншого діяча чи часопису часто залежала від походження. Так само поведінку часописів, які редагує і в яких публікується Михайло Рудницький, характеризував Леонід Мосендз у своїх листах до Дмитра Донцова. В одному з них за 1933 р. Мосендз, описуючи журнал «Ми», зазначав: ««Ми» – так здається й залишиться зразком анекдотичности чисто жидівської: жид часто каже так про себе в 1-й особі!»⁷⁶⁰. В іншому листі, характеризуючи творчість Генріха Гайне, Мосендз зазначає: «Його іронія повна чисто жидівської посмішки й жидівського скептицизму[...] Він виплід чисто жидівського духа, що нагодою себе виявив через німецьку мову. І його конвертірство не знищило в нім жида»⁷⁶¹. Себто, для частини українських інтегральних націоналістів, зокрема для авторів середовища «Вістника» такі поняття як «жид», «жидівський», «семі-семіт» асоціюються з чимось негативним, деструктивним, чужим як українській, так і європейській культурі. Отже,

⁷⁵⁸ Зайцев, О. (2019). *Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922–1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії*. К.: Критика, с. 262–263.

⁷⁵⁹ Там само.

⁷⁶⁰ BN. Archiwum D. Doncowa, v.3, ark. 888–889. Цит. за: Сварник, Г. (2000). Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за 1931–1934 роки. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Том ССXXXIX. Праці Філологічної секції, с. 511

⁷⁶¹ Там само, с. 526.

як в публічному просторі, так і в приватному листуванні ці поняття використовують для негативної характеристики опонентів.

Образ Михайла Рудницького як провідника «жидо-масонської змови», подібний до карикатурної «літературної силуетки» з «Комара», постає і в огляді книги Рудницького «Від Мирного до Хвильового». Написав його Олександр Мох, і опублікував на шпальтах католицького часопису «Нова зоря»⁷⁶². В огляді Мох використовує конспірологічну термінологію коаліції змови проти української нації за участі «масонів-більшовиків», «лібералів» та «жидів»:

«Доказали ми, що др М.Р. старається прищепити нашій нації «ідеї» масонсько-більшовицьких вимітнів, чи – як він сам тих вимітнів називає – «представників культурної Європи». На послуги тому представникові розкладового дефетизму стоять наші ліберальні часописи («Діло» й інші), а спомагають його діяльність ще й жидівські газети: більшовизуючі «Сигнали» та вільнодумна «Хвіля»⁷⁶³.

Подібно до авторів-вістниківців, Олександр Мох характеризує письменників, яких вважає ідеологічно ворожими, за допомогою поєднання етнічних і ідеологічних характеристик, звідси «саганіст данський Жид Брандес», «комуніст Жид А. Жід»⁷⁶⁴. Рудницький в нього постає, на противагу «антисеміту Донцову», «фільосемітом», який надає перевагу єврейським письменникам надукраїнськими⁷⁶⁵

⁷⁶² Араміс (1936). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*, 3 грудня 1936. Ч. 93 (992); Араміс (1936). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*, 6 грудня 1936. Ч. 94 (993); Араміс (1936). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*, 10 грудня 1936. Ч. 95 (994).

⁷⁶³ Араміс (1936). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*, 3 грудня 1936. Ч. 93 (992).

⁷⁶⁴ Араміс (1936). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*, 10 грудня 1936. Ч. 95 (994).

⁷⁶⁵ Там само.

Тут варто зробити важливе зауваження. Образ Рудницьких як євреїв, що окупує українську культуру і «паразитує на українському національному організмі» був лише одним з образів і далеко не найбільш поширеним. Більшість української галицької інтелігенції у міжвоєнний період сприймала Рудницьких як українців. Їхнє походження було відоме всім і часто обговорювалось в родинних колах⁷⁶⁶, проте до цього ставились досить спокійно. У середовищі значної частини галицьких українців, а пізніше й української еміграції стосовно походження Рудницьких стали канонічними висловлювання про те, що Ольга Рудницька, хоч і не українка, змогла виплекати високоосвічених, визначних українських діячів⁷⁶⁷. Вже самий той факт, що членам родини Рудницьких вдалося зайняти провідні місця в різних сферах політичного і культурного життя українців Галичини свідчить про те, що більшість українців не вважали їх «чужими». Крім того, варто відмежовувати публічний дискурс і особисте ставлення до сім'ї Рудницьких в повсякденному житті. Яскравий приклад тут – Осип Назарук. Близький приятель і одностудець Мілени Рудницької, частий гість сім'ї, в публічних дебатах з Іваном Кедрином-Рудницьким навколо постаті Павла Скоропадського та гетьманського руху вдавався до згадок про походження мами Кедрина-Рудницького: «абсолютно чужий нам по крові і по своїй психіці»⁷⁶⁸. Виглядає сумнівним, що Іван та Мілена Рудницькі були б допущені до важливих посад

⁷⁶⁶ Лариса Крушельницька у своїх спогадах наводить слова своєї бабусі, котра говорила, що Рудницьким викрутитися з кожної ситуації допомагає «допінг» від значної частки єврейської крові: Крушельницька, Л. (2018). *Рубали ліс... Спогади галичанки*. Львів: Астролябія, с. 404.

⁷⁶⁷ Яскравий приклад такого твердження спогади Остапа Тарнавського: «[...]Там я мав нагоду зустріти й енергійну бабуню Івана (її родинне ім'я було Іда Шпігель) – ту енергійну жінку, яка по смерті свого чоловіка Івана Рудницького зміла виховати п'ятеро дітей на видатних діячів українського культурного й суспільного життя[...]»:Тарнавський, О. (1986). Іван Лисяк-Рудницький – людина дисципліни думки (особисті спостереження). *Український історик*, №3–4 (91–92), с. 68.

⁷⁶⁸ Sawa, M. (2016). *Українські емігранти. Діяльність і мисль Івана Кедрына-Рудныцкаго (1896–1995)*. Lublin: IPN, s. 67.

в УНДО і політичних партіях, якби їх вважали «єврейськими за-сланцями». Так само, навряд чи б Михайла Рудницького зробили б у 1930-х роках співредактором найбільшого українського часопису «Діло», якби вважали його чужим. Доцільніше говорити не про один-єдиний образ Родина Рудницьких, а про *множинність* образів. Можна припустити, що саме ці успіхи Рудницьких в публічному просторі й спричинили кампанію з їх часткової дискредитації в очах галицького українства. А походження їхньої матері стало зручним аргументом у критиці опонентами⁷⁶⁹.

Як Рудницькі реагували на той образ, який поширювала їхні недруги? Найлогічнішим в тій ситуації з їхнього боку було не реагувати публічно на закиди щодо єврейського походження. Адже публічна реакція на такі закиди, як показала історія з Кедриним-Рудницьким, могла нашкодити репутації. Тому Рудницькі використовували стратегію ігнорування, не бажаючи акцентувати увагу громадськості на цьому питанні. Та це не означає, що ці образи не викликали в них жодної реакції. В одному з опублікованих листів з нагоди виходу його книги «Між ідеєю і формою» Михайло Рудницький скаржився адресату, що всі наявні примірники він роздав різним категоріям знайомих. Окремо виділив тих, хто шукає в його книжках помилок. З гіркотою іронізуючи, Рудницький зазначає, що від них багато чого можна навчитись: «*За примірник, який їм даєш, можеш почути щирю правду: що ти масон, жид, большевик і ліберал*»⁷⁷⁰. Тому, однозначно стверджувати, що

⁷⁶⁹ Це відмічали навіть агенти НКВС, в одному з донесень зазначалось: «Сім'я Рудницьких / три брати і сестра/ взагалі грали роль у Львові в останні роки перед війною. Вони були дітьми українця та єврейки, завдяки чому в реакційній Львівській українській пресі часто були нападки і карикатури на РУДНИЦЬКИХ»: ГДА СЗР України. *Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1)*. *Иные украинские политические течения в Польше*, арк. 71: http://szgu.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf.

⁷⁷⁰ В цьому місці Рудницький робить очевидний натяк на Донцова та середовище «Вістника»: Рудницький, М. (1934). З авторських листів і клопотів, *Назустріч*, 1934, Ч.18.

Рудницькі ніяк не реагували на ці образи, недоцільно. Однак такі публічні відповіді були радше винятком.

Так як образів родини Рудницьких було декілька, ці образи різнилися між собою в залежності від середовища, яке продукувало кожен з них. Частина українських націоналістів, зокрема автори, які гуртувались навколо журналу «Вістник», автори та редакції журналів «Зиз» і «Комар» формували образ Рудницьких як «чужих» для українського суспільного та культурного життя. Єврейське походження Рудницьких використовувалося для створення негативного образу. Їх намагались зобразити «Зельманами» – єврейською родиною, яка маючи свій приватний інтерес, окупувала різні сфери українського життя. Проте цей образ був не тільки не єдиним, але й не домінуючим. Інший образ сім'ї Рудницьких – це образ талановитої сім'ї, яка, не зважаючи на своє походження, подарувала цілу плеяду талановитих українських діячів. З часом, вже в еміграції, саме цей образ стає домінуючим, повністю відкидає на маргінес негативний образ, який мав місце в міжвоєнний період. Негативний образ сім'ї Рудницьких у міжвоєнний період поширювався кількома каналами інформації: 1) публічний (візуальні образи /карікатури, газетні статті тощо; 2) приватний (листування, усні розмови). Позитивний образ, вочевидь, поширювався переважно приватним шляхом через спілкування та особисте знайомство з членами родини Рудницьких. Аналіз текстів і візуальних джерел показує, що в соціальному уявленні дійсно існував тісний зв'язок між образом та його значенням, що підтверджує тезу Сержа Московічі про те, що уявлення дорівнює образу /значенню. У формуванні негативного образу родини Рудницьких карікатури відігравали роль спрощеного іконічного уявлення для широких мас, тим часом як тексти несли в собі елементи концептуального характеру, призначеного для значної вужчої аудиторії. Складно відповісти на питання, який вплив мали ці образи на поведінку та ідентичність Рудницьких, більшість з них намагалися

ігнорувати цю тему. Доступні джерела не містять згадок про «стигму ідентичності» серед представників сім'ї. Це також свідчить про успішну інтеграцію в українське середовище. Їхній вибір української ідентичності залишався з ними протягом всього життя. Але сприйняття Рудницькими публічної кампанії проти них, їхнє ставлення до власного єврейського походження і євреїв загалом залишається завданням для подальших досліджень в цьому керунку.

7. Михайло Рудницький та польські впливи

*«Poeta często wybiera sobie formę, jak kobietę:
me najpiękniejszą i nie najprzyjemniejszą a
taką, która daje mu najwięcej swobody».*

(Michał Rudnicki. Aforyzmy.⁷⁷¹)

7.1. Польський fin-de-siècle

Польська культура була чи не найважливішим інтелектуальним джерелом для Михайла Рудницького. Саме під впливом текстів польських авторів він формувався як особистість, публіцист і літературний критик. А провідниками у світ польської культури стало середовище асимільованих євреїв. Після закінчення гімназії в Бережанах Рудницький почав працювати у «Польській книгарні» («Księgarnia Polska»). Заснована у 1872 р. Адамом Домініком Бартошевичем (1838–1886), вона після його смерті була перекуплена Бернардом Полонецьким (1862–1943), родичем Рудницького по матері. Книгарня продавала дешеві книжки всіх літературних жанрів, також при ній було видавництво⁷⁷². За підбір текстів для видання у книгарні відповідав Остап Ортвін (1876–1942).

⁷⁷¹ Rudnicki, M. (1934). Aforyzmy. *Sygnaly*. 1934. Nr. 10–11.

⁷⁷² Лічук, І. (2015). Львівські видавництва та книгарні. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/41230>

Народившись у єврейській сім'ї в Тлумачі та закінчивши правничі студії при Львівському університеті, Ортвін, як пізніше і сам Рудницький, не захотів працювати у правничій сфері, став літератором. З вересня 1905 р. він очолив видавництво «Польської книгарні». Протягом 1907–1910 рр. Рудницький працював разом з Ортвіном у якості помічника та секретаря. В цей же період Рудницький знайомиться із Леопольдом Стаффом (1878–1957), який в той час редагував серію «Симпозіон». Пізніше, коли Рудницький опиниться в Парижі в 1910 р., Стафф введе його у польське емігрантське середовище⁷⁷³. Які ж польські автори мали найбільший вплив на молодого Рудницького? Однозначно реконструювати впливи досить складно, але зі згадок та цитувань видно, що передусім це були польські письменники та публіцисти доби *fin-de-siècle*: Станіслав Пшибишевський (1868–1927), Стефан Жеромський (1864–1925), Тадеуш Бой-Желенський (1874–1941), а найбільше – Станіслав Бжозовський (1878–1911).

Як і в молодого Михайла Рудницького, захоплення Станіслава Пшибишевського соціалізмом тривало недовго. Пшибишевський через знайомство з Августом Стріндбергом був тісно пов'язаний з рухами «Молодої Німеччини» та «Молодої Скандинавії». Осівши в Кракові у 1898 р. він почав опікуватись виданням часопису «Życie», завдяки його діяльності різноманітні не пов'язані між собою літературні течії злились у «Молоду Польщу». Пшибишевський, будучи, за висловом польського поета Чеслава Мілоша, «церемоніймейстером богеми», очолив групу, що бунтувала проти обов'язків митця перед суспільством. В першому числі «Życia» за 1899 р. Пшибишевський опублікував свій маніфест під назвою

⁷⁷³ Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, с.28

«Confiteor», який одверто виступав проти позитивістської заангажованості⁷⁷⁴. В маніфесті Пшибишевський оголошував мистецтво метою в собі, найвищим абсолютом, відображенням душі. Діяти на суспільство повчально, пробуджувати в ньому патріотизм чи суспільні інстинкти за допомогою мистецтва, значить принижувати його, зводити з небосхилів творчого Олімпу до нужденної повсякденності. Мистецтво в такому розумінні ставало вищою релігією, а митець — її жерцем⁷⁷⁵. Інша риса, яку Рудницький перейняв від Пшибишевського, це співзалежність між матеріалістичним світоглядом ХІХ століття та обожненням мистецтва. Якщо людина перебуває під владою сил, які неможливо контролювати, то не існує жодних цінностей. Тільки мистецтво здатне творити цінності, і завдяки цьому творенню воно – єдиний доступний абсолют. Такі переконання дозволяли крізь десятиліття невизначеності та суспільних трансформацій перенести внутрішні творчі цінності⁷⁷⁶.

Стефан Жеромський також мав вплив на формування мистецьких смаків Рудницького. Йому дуже імпонувала критика Жеромським панівного у ХІХ ст. романтизму в польській літературі. У статті міжвоєнного часу «*Żeromski a literatura Ukraińska*» Рудницький обґрунтував важливість ознайомлення українського читача з Жеромським, адже ті етапи, які проходила польська література в добу *fin-de-siècle*, українська література, на його думку, проходила в міжвоєнний період⁷⁷⁷.

Якщо сентиментальність, чутливість поезії та оповідань Рудницького несли на собі слід Пшибишевського, то сатиричні і гумористичні тексти напрочуд подібні на сатиричні вірші та пісенки Тадеуша Бой-Желенського. На початку ХХ ст., коли Рудницький ще вчився в гімназії, Желенський якраз прославився свої

⁷⁷⁴ Мілош, Ч. (2021). *Історія польської літератури до 1939 року*. Перемишль: Південно-Східний Науковий Інститут в Перемишлі, с. 494.

⁷⁷⁵ Там само.

⁷⁷⁶ Там само, с. 498.

⁷⁷⁷ Rudnicki, M. (1936). *Żeromski a literatura Ukraińska. Sygnały*, 1936, Nr.16.

виступами в «Зеленому Бальонику», популярному краківському кабаре, заснованому поетами і художниками в 1905 р. Молодий Рудницький мав змогу пересвідчитися, що гумор торує шлях до популярності автора в мистецьких колах. Крім того, Рудницького та Желенського пов'язувала любов до французької літератури. Желенський в період Першої світової війни, паралельно зі службою військовим лікарем, займався перекладами з французької мови, яку знав досконало. До 1914 р. він встиг перекласти всі комедії Мольєра і почав готувати проєкт найкращих творів французької літератури для польського читача. Желенському імпонувала певна «заземленість» французької літератури, яка завжди має на увазі такі базові рушії людського життя, як секс і гроші. Тож він часто протиставляв її надмірному спіритуалізму польської літератури⁷⁷⁸. У міжвоєнний період Желенський був одним з чільних польських театральних критиків та публіцистів. Автори ліберального спрямування вважали його знаковою фігурою. Він створив неологізм «бронзувальники» (пол. «brązownicy») для польських дослідників літератури, які творили образи «святих» з письменників, оминаючи їхні недоліки і прикраси приватного життя. Часом це прагнення Желенського перетворювалось у своєрідні «хрестові походи» за розвінчування «пам'ятників літератури». Подібні інтенції були і в Рудницького, досить глянути на його «Від Мирного до Хвильового», де він зобразив знакових українських письменників як живих людей, з властивими їм обмеженнями, вадами та помилками. Крім того, Желенського і Рудницького, як ліберальних авторів, єднало те, що Чеслав Мілош називав «плиткістю», себто поверхневістю і суперечливістю висловлюваних ідей⁷⁷⁹.

Одним з найвагоміших інтелектуальних джерел для Михайла Рудницького був Станіслав Бжозовський. З працями Бжозовського

⁷⁷⁸ Мілош, Ч. (2021). *Історія польської літератури до 1939 року*. Перемишль: Південно-Східний Науковий Інститут в Перемишлі, с.539.

⁷⁷⁹ Там само, с. 540.

він познайомився, схоже, після закінчення гімназії та переїзду до Львова. Полонецький фінансово підтримував Бжозовського і видавав його тексти, зокрема «Легенду Молододі Польщі». Рудницький брав активну участь у підготовці до друку «Щоденників» Бжозовського, працюючи з рукописом⁷⁸⁰. Коли в 1908 р. розгорівся скандал зі звинуваченням Бжозовського у таємній роботі на охоронне відділення, одним з нечисленних захисників його був Остап Ортвін, який спільно з Казимиром Іжиковським видав брошуру на захист Бжозовського⁷⁸¹. Пізніше, знаходячись в революційному Києві влітку 1918 р., Рудницький готував велику книгу, присвячену Бжозовському, про що писав у листі до Ортвіна⁷⁸².

Бжозовський як літератор формувався під значним впливом російських письменників Івана Тургенева, Глеба Успенського та Віссаріона Белінського. Бунтуючи проти традиційного польського католицького середовища, Бжозовський спочатку захопився ідеями позитивістського дарвінізму. Однак завдяки впливові Фрідріха Ніцше і Станіслава Пшибишевського його благовоління перед науковим світоглядом почало спадати. Період в якому Бжозовський жив, а Рудницький формувався, був не тільки часом модернізму, але й, за висловом польського філософа Лешека Колаковського, «золотою добою» марксизму. Бжозовський захопився вченням Карла Маркса і став одним з найоригінальніших та найґрунтовніших польських тлумачів марксизму. Бжозовський, висловлюючи неортодоксальні погляди на марксизм і одночасно критикуючи

⁷⁸⁰ Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, с.30.

⁷⁸¹ Рудницький, М. (1934). Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*, Кн. III. Літо 1934, с.178.

⁷⁸² ВР ЛІННБ України ім. В. Стефаніка, Ф. 73. Остап Ортвін. Орт 397. п.20 *Листи Рудницького М. до Ортвіна О.* арк. 2–5.

правих, не знаходив підтримки в жодному ідеологічному таборі. Це змушувало його бути армією одного солдата, людиною-інституцією⁷⁸³. Це також могло стати своєрідною «рольовою моделлю» для молодого Рудницького.

Головні філософські есеї Бжозовського були зібрані в книгах «Idee» (укр. «Ідеї») та «Pamiętnik» (укр. «Щоденник»), видані вже помертню. Бжозовський висунув тезу, що майбутнє належить тій філософії, яка основою свободи вважатиме явлену в праці боротьбу людини проти сил природи. Образ світу, що його людина має на даний момент, завжди є віддзеркаленням стану технологій в цей же момент. Бжозовський багато писав про те, що романтизм приніс розкол між внутрішнім світом душі, наповненим цінностями, чутливістю тощо, та зовнішнім світом, холодним, байдужим, жорстоким і підвладним залізному закону необхідності⁷⁸⁴. Теза Бжозовського про взаємозалежність технологій та розвитку суспільства в житті людини перегукувалась з ідеями іншого польського оригінального марксистського мислителя – Казімежа Келлера-Крауза (1872–1905). Він вважав, що чим більше суспільство йде шляхом модернізації, тим більше зростає зв'язок між задоволенням базових потреб та мистецтвом. На найнижчому рівні технології визначають доступні види мистецтва межі нашої естетичної чутливості. Відтворення музики залежить від партитури, архітектура залежить від будівельних матеріалів, і навіть соціальні організації можуть відігравати подібну роль. Отже, чим більш розвинуте суспільство, тим більше в ньому безпосередніх зв'язків між мистецтвом, економікою і життям⁷⁸⁵.

За Бжозовським, значення історії полягає в зростанні свободи людини, адже тільки свобода гарантує розвиток людських

⁷⁸³ Мілош, Ч. (2021). *Історія польської літератури до 1939 року*. Перемишль: Південно-Східний Науковий Інститут в Перемишлі, с. 556–557.

⁷⁸⁴ Там само, с. 560–561.

⁷⁸⁵ Snyder, T. (1998). *Nationalism, Marxism and Modern Central Europe. A biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872–1905)*. Ukrainian Research Institute, Harvard University, p. 212.

цінностей. Для нього все людство становило одну спільноту, що об'єднує живих і мертвих, і Церкву, яка впродовж тисячоліть іде дорогою до свободи. Лише ставлення його до модернізму було чуже для Рудницького. Бжозовський не зносив декадансу, естетства, а в модернізмі бачив гострий рецидив «хвороби» романтизму. Бжозовський вважав письменників-модерністів, хоч і знеохочених позитивістськими гаслами, в глибині душі згідними з тим, що людина перебуває під владою відкритого наукою детермінізму. Тому поезію модернізму він називав «бунт квітки проти своїх коренів»⁷⁸⁶. Бжозовський на власний лад адаптував ідеї еволюціонізму, детермінізму і «наукового» оптимізму, переплавивши їх в індивідуалістичну філософію «праці», відкинувши об'єктивні критерії пізнання, естетики та моральних цінностей, пов'язуючи їх виключно з утвердженням індивідом своєї унікальності, – ідеї творчості як виклику всім формам натуралістичного детермінізму⁷⁸⁷. Звідси логічний висновок, що в науці, мистецтві чи моралі не існує універсального критерію, важливий тільки індивідуальний акт необмеженого творення⁷⁸⁸.

Хоч як парадоксально, але ця критика модернізму не відміняла того, що Бжозовський був найяскравішим представником модерністської чи «неоромантичної» думки на тогочасних польських теренах⁷⁸⁹. Очевидними були внутрішні протиріччя між критикою Бжозовського модерністського мистецтва з його декларацією свободи від суспільства і запереченням соціальної відповідальності і, з іншого боку, його філософією, яка постулювала свободу індивіда у творенні світу для себе на власний розсуд⁷⁹⁰. Подібно

⁷⁸⁶ Мілош, Ч. (2021). *Історія польської літератури до 1939 року*. Перемишль: Південно-Східний Науковий Інститут в Перемишлі, с.562–563.

⁷⁸⁷ Kolakowski, L. (1978). *Main Currents of Marxism. The Golden Age*. Oxford. Clarendon Press, p. 219.

⁷⁸⁸ Ibid, p.221.

⁷⁸⁹ Ibid, p.217.

⁷⁹⁰ Ibid, p.221.

до Бжозовського, Келлер-Крауз стверджував, що у відповідь на спроби проголосити їх «містичними пророками» митці проголосили відданість мистецтву заради мистецтва. Але спроба таким чином звільнити себе від суспільства зумовить зосередження на формі, а це, своєю чергою, зведе мистецтво до ремесла. Отже гасло «мистецтво задля мистецтва» є, за Келлером-Краузем, ширмою для боягузтва і служіння. Вихід з кризи в обох мислителів теж суголосний – Келлер-Крауз вважав, що Шиллерові ідеї мистецтва як посередника між індивідом і суспільством, між свободою та обов'язком були можливі в примітивних суспільствах і знову стануть можливими при соціалізмі⁷⁹¹. Врешті-решт, ідея «філософії праці» Бжозовського була антропоцентричною відповіддю на цю дилему, сумішшю еволюційного позитивізму та індивідуалістичного романтизму⁷⁹².

Як же Рудницький сприймав саму постать Бжозовського та його суперечливі ідеї? В ґрунтовній великій статті «Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський» для журналу «Ми», опублікованій в 1934 р., Рудницький спробував систематизувати та узагальнити своє бачення Бжозовського. Ймовірно, саме через Бжозовського, який часто повертався до «індивідуального пориву» і цитував Жоржа Сореля (1847–1922), Рудницький познайомився з працями цього французького філософа⁷⁹³. Хоча свого часу Михайло Рудницький у рамках серії «Симпозіон» перекладав збірку творів Сореля польською і навіть написав передмову «Про

⁷⁹¹ Snyder, T. (1998). *Nationalism, Marxism and Modern Central Europe. A biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872–1905)*. Ukrainian Research Institute, Harvard University, p. 213.

⁷⁹² Kolakowski, L. (1978). *Main Currents of Marxism. The Golden Age*. Oxford. Clarendon Press, p. 222.

⁷⁹³ Рудницький, М. (1934). Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*, Кн. III. Літо 1934, с.183.

конкретність думки Жоржа Сореля»⁷⁹⁴, тому складно однозначно ствердити, чи зацікавлення Сорелем з'явилося саме під впливом текстів Бжозовського. Більш імовірно, що саме завдяки Бжозовському Рудницький відкрив для себе іншого французького філософа – Анрі Бергсона (1859–1927), який в критиці позитивізму прийшов до концепції конкретного досвіду, «життєвого пориву» як рушія еволюції і суто філософського ірраціоналізму та інтуїтивізму⁷⁹⁵.

Двома найбільш сталими ідейними джерелами Бжозовського як критика, на думку Рудницького, були збунтовані проти суспільства і світу російські письменники, а також деякі представники англійської літератури, яка була для Бжозовського втіленням свідомого змагання дисциплінованого й послідовного, безкомпромісного і цілеспрямованого народу-конкістадора, народу-організатора, що геніально відчував вимоги сьогочасної дійсності і поєднував традиційні форми з поступом⁷⁹⁶.

Рудницький бачив суспільний ідеал Бжозовського в перетворенні сучасної дійсності, бо в ній відчувається брак свободи⁷⁹⁷. Від Бжозовського Рудницький перейняв нехіль до «ідейної літератури»⁷⁹⁸. Крім того, він порівнював Станіслава Бжозовського як критика з Іваном Франком, вказуючи на постійне використання метафори «гранітної стіни», яку письменник мав обов'язково лупати, що дуже нагадувало Франкових «Каменярів». Рудницький

⁷⁹⁴ Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, с.29.

⁷⁹⁵ Рудницький, М. (1934). Мученик непримирених ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*, Кн. III. Літо 1934, с.189.

⁷⁹⁶ Там само, с.183.

⁷⁹⁷ Там само, с.188.

⁷⁹⁸ Там само, с.184.

ставив питання: як Бжозовський міг поєднувати, здавалось, не-поєднуване: марксизм і католицизм, індивідуалізм і працю мас як рушій людства? Відповідь він знаходив у здатності Бжозовського інтелектуально «проходити поміж крапельками» і не вдаватися в ідейний догматизм. Показувати відірваність письменників від життя і водночас захоплюватися світом, створеним могутньою уявою індивіда⁷⁹⁹. Тому католицизм Бжозовського був такий самий своєрідний, як і його марксизм, націоналізм та індивідуалізм⁸⁰⁰.

Питання співвідношення індивіда і соціуму у Бжозовського також турбувало Рудницького. Він виділяв два типи індивідуалізму у Бжозовського: перший, що межував з анархізмом, та другий, що знаходив серед суспільства найширше поле для розвитку свого «я», і обидва вони перехрещувалися у Бжозовського все життя⁸⁰¹. Дилему дуалізму індивіда і суспільства Бжозовського Рудницький розглядав крізь призму взаємозв'язку мистецтва і праці. Саме праця мала стати «мостом» між життям і мистецтвом. Життя розумілось як певне середовище, що бореться з природою, шукає засобів володіння собою та намагається встояти під тиском інших суспільних середовищ. Мистецтво, за Бжозовським, було покликане пробуджувати усвідомлення цих завдань. Воно ставало цариною, де людський дух втілює свої мрії про свободу, але якщо не несе в собі елементів для дальшого розвитку, тоді мистецтво – це самоомана, вежа самітника. Мірилом мала слугувати «філософія праці» Бжозовського⁸⁰².

В зрілості Рудницький відходить від ідей Бжозовського, в міжвоєнний період сприймає його радше як тип східноєвропейця-слов'янина, який прагне наздогнати Європу й вибирає для цього шлях проповідництва⁸⁰³. Рудницький вважає, що Бжозовський

⁷⁹⁹ Там само, с.182.

⁸⁰⁰ Там само, с.191.

⁸⁰¹ Там само, с.183.

⁸⁰² Там само, с.187.

⁸⁰³ Там само, с.192.

потрапив в інтелектуальну пастку: поборюючи месіянistiчну романтику своїх земляків, він не помітив її у самому собі⁸⁰⁴. Тут Рудницький повертається до ідей, які вперше озвучив у «Літературно-Науковому Вістнику» 1918 р., коли написав кілька статей про філософію. Мислитель-філософ має позбутися ілюзій, нібито його ідеї можна перетворити на суспільні, національні чи державні гасла. Теорії, накинені масам, втрачать основні елементи творчого світогляду. Філософ, який ставить собі таке завдання, рано чи пізно дійде до того, що філософія – занадто вузька царина праці. Як приклад того, що буває при спробі перенесення таких ідей на ідейні стяги, Рудницький наводить Радянський Союз⁸⁰⁵. В дилемі Бжозовського – протиріччі індивідуального та суспільного – вбачається головний лейтмотив інтелектуального життя самого Рудницького. Якщо Бжозовський бачив вихід в «праці», Рудницький шукав його в «плюралізмі»: «ні одна із чинних форм суспільного життя не може заволодіти всіма іншими, хіба зі шкодою для людського розвитку, що йде у безлічі напрямків»⁸⁰⁶.

Ця стаття Рудницького отримала схвальну рецензію від одного з авторів журналу «Sygnał» Кароля Курилюка, який на сторінках часопису «Tygodnik Pustrowany» відзначив Рудницького як одного з найпоследовніших «бжозовістів», що є носієм західноєвропейської культури серед українців⁸⁰⁷.

Отже вплив польських авторів на формування естетичних, літературних та ідейних елементів світогляду Михайла Рудницького був визначальним. Саме через них Рудницький ознайомився

⁸⁰⁴ Там само, с.191.

⁸⁰⁵ Там само, с.191–192.

⁸⁰⁶ Там само, с.195.

⁸⁰⁷ Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, с.31.

з популярними філософами періоду *fin-de-siècle*, зокрема французькими. Дослідниця О. Гончаренко висуває припущення, що навіть ідею безсвітлоглядності письменника Михайло Рудницький запозичив у відомого польського філософа Казімежа Твардовського (1866–1938), засновника Львівсько-Варшавської школи. Так само констатація М. Рудницьким недуги української літератури від надмірної загерметизованості та провінційності, прагнення залучити її до діалогу з західноєвропейською літературою близькі до критичної оцінки К. Твардовського стосовно тогочасного становища польської філософії, зустріч і взаємодія якої з західноєвропейською філософією видавалась йому необхідною передумовою виявлення та оприявлення її національного обличчя⁸⁰⁸. Зрештою, Михайло Рудницький часто ставив польську літературу і культуру за взірць, однак волів не помічати, що деякі риси української культури, критиковані ним, запозичені також з польської культури. Зокрема зображення поета як «законодавця людства» та «національного пророка». Проголошення поета харизматичним вождем, втіленням колективного прагнення нації було, за метафорою Чеслава Мілоша, перенесенням у царину літератури наполеонівського міту «мужа Провидіння»⁸⁰⁹. Рудницький не міг не помітити, що бажання визволити народ літературою, дати національну філософію або релігію, об'єднати всіх великим зривом – це наслідок впливу романтизму в українській культурі⁸¹⁰.

⁸⁰⁸ Гончаренко, О. (2017). Михайло Рудницький та Казимир Твардовський: на перетині літератури і філософії. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, Вип. 49, с. 96.

⁸⁰⁹ Мілош, Ч. (2021). *Історія польської літератури до 1939 року*. Перемишль: Південно-Східний Науковий Інститут в Перемишлі, с. 318.

⁸¹⁰ Рудницький, М. (1934). Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*, Кн. III. Літо 1934, с. 194

7.2. Міжвосний період та середовище журналу «Sygnały»

Активний розвиток контактів між польською та українською культурою був не тільки проявом «культурного лібералізму» Рудницького, але також його прагненням поєднати два важливі для нього світи. Проте, на його думку, обставини для цього були радше несприятливими:

«Політичні обставини вирвали з рук нашої літературної інтелігенції єдину книжку, якою вона могла б вповні користати, завдяки знанню мови та її атмосфери – польську. Та що сильніше школа буде начиняти українську молодь силоміць польською літературою, то слабше ця література впливатиме на вільну її уяву»⁸¹¹.

М. Рудницький вважав, що українська література на багато десятиліть відставала від польської⁸¹². Він також писав, що вплив польської літератури серед української інтелігенції є мінімальним⁸¹³, а українські письменники не цікавляться польськими авторами⁸¹⁴. Так само, як не сприймав Михайло Рудницький інтегрального націоналізму в українському випадку, не сприймав він і польської «ендеції» та виявів польського шовінізму. Повернувшись до Львова, він повсюди і без винятків уживав термін «Україна», «український», «українці», а не «русини», «руський». Так само, він виступав за нову оновлену українську мову в літургії ГКЦ⁸¹⁵. М. Рудницький детально описав майже анекдотичну ситуацію, коли на вулиці у Львові зустрів старого гімназійного товариша

⁸¹¹ Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, с. 384–385.

⁸¹² O ukraińskiej literaturze współczesnej. Prelekcja d-ra Michała Rudnickiego. *Chwila*, 23 kwietnia 1931, Nr. 4337.

⁸¹³ Rudnicki, M. (1929). Współczesna literatura ukraińska. *Chwila*, 10 stycznia 1929, Nr. 3520.

⁸¹⁴ Рудницький, М. (1936). Ми і польська література. *Назустріч*, 1936, Ч.12.

⁸¹⁵ Рудницький, М. (1923). Рідна мова в церкві. *Діло*, 27 червня, Ч.65.

з Бережан, єврея Кваргельдурфта, який вихрестився і взяв прізвище Серовський. На закид однокласника про вигаданість терміну «українці», М. Рудницький відповів, що прізвище – особиста справа кожного, і не годиться доводити комусь, що прізвище неправдиве, – цими словами натякаючи на співбесідника, який після почутого пішов ображений⁸¹⁶. В часи свого побуту в Парижі, Рудницький відносив євреїв до найбільш мандруючого народу, в якому національні та інтернаціональні риси тісно переплетені між собою. Разом з тим, він високо цінував єврейське мистецтво та національну культуру, здатність черпати сили з місцевого ґрунту та водночас добре розуміти чужі культури⁸¹⁷. В статті «Жиди в польській літературі» М. Рудницький піддав критиці тих польських авторів, які виступають проти єврейського впливу на польську літературу, зазначаючи, що велика кількість талановитих польських поетів мали єврейське походження: «Приклад Німеччини сильно заразливий. Вшехполяки наслідують його супроти жидів зовсім дослівно, забуваючи, що процент жидів у Польщі трохи більший, як у Німеччині»⁸¹⁸. Пишучи про вплив антисемітизму⁸¹⁹ на повсякденне життя, він порівнював Польщу з Францією, де попри заяви націоналістів про єврейське походження Андре Моруа, того спокійно прийняли до Академії, а у Львові літературну нагороду 1938 р. Остап Ортвін не отримав тільки через позицію політиків з магістрату, які не хотіли, щоб нагорода дісталась єврею⁸²⁰.

⁸¹⁶ Ордан, О. (1923). Зміна прізвища. *Діло*, 11 серпня 1923, Ч.104.

⁸¹⁷ Рудницький, М. (1920). Лист з Парижа: туристи. *Громадська думка*. 20 черв. 1920.

⁸¹⁸ м.р. (1939). Жиди в польській літературі. *Діло*, 4 червня 1939, Ч. 125.

⁸¹⁹ Про початки польського модерного антисемітизму, див.: Porter, В. (2000). *When Nationalism Began to Hate: Imaging Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*. New York, Oxford University Press.

⁸²⁰ 40 літ для національної справи. *Діло*, 26 листопада 1934, Ч. 318; Тут тези Михайла Рудницького про польський антисемітизм подібні до думок висловлених Тадеушем Голлендером у сатиричному оповіданні «Polska bez Żydów», див.: Hollender, Т. (1937). *Polska bez Żydów*. Lwów, Wydawnictwo «Weirch».

Рудницький зберіг контакти з польськомовним середовищем єврейської інтелігенції, дописуючи про українську культуру та літературу на шпальтах сіоністського польськомовного часопису «Chwiła»⁸²¹, за що часто наражався на критику з боку ідеологічних опонентів, особливо з католицького табору⁸²².

Михайло Рудницький також намагався популяризувати сучасну українську літературу, передусім серед тих, хто був готовий його слухати. 30 квітня 1931 р. на запрошення «Професійної спілки польських письменників», яку очолював Остап Ортвін, М. Рудницький мав у Львові виступ присвячений сучасній українській літературі. За словами О. Ортвіна, це була перша за міжвоєнну добу спроба польських письменників познайомитись ближче з українською літературою. Після виступу в дискусії взяли участь: В'ячеслав Морачевський, Остап Ортвін, Людвік Розенберг, Степан Тудор і Ярослав Галан. Також в аудиторії, крім преси, були присутні колишній львівський воєвода Пйотр Дунін-Борковський, кілька польських редакторів, Осип Назарук, Антін Крушельницький, Михайло Яцків, Марія Бачинська-Донцова та ін.⁸²³.

Загалом Михайлові Рудницькому були значно ближчі польські ліберальні осередки, ніж українські націоналістичні чи радянфільські, що доводить його тривала співпраця з журналом «Sugnały», який займав спочатку ліволіберальну позицію, та з часом все більше наближувався до радикального марксизму⁸²⁴, однак протягом всього свого існування виступав за тісний контакт польської культури з сусідніми (українською, єврейською та білоруською). Редакційна політика журналу ставила собі за мету

⁸²¹ Про газету, див.: Лентоха, Б. (2008). «CHWILA» – газета львівських євреїв. *Незалежний культурологічний часопис* І. Ч. 51. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/letocha.htm>

⁸²² Арамис (1936). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*, 10 грудня 1936. Ч. 95 (994).

⁸²³ Про українську літературу між польськими письменниками. *Діло*, 23 квітня 1931, Ч. 87.

⁸²⁴ Детальніше про польську мистецьку лівицю в цей період, див.: Shore, M. (2009). *Caviar and Ashes*. Yale University Press.

зацікавити польськомовних читачів українською та єврейською культурою та активно поборювати антисемітизм⁸²⁵.

«Зв'язковим» Михайла Рудницького з середовищем журналу був молодий польський поет і сатирик єврейського походження Тадеуш Голлендер (1910–1943). Він був одним із співзасновників та головним редактором цього журналу. Тут публікувалися культурні діячі з різних ідейних таборів та національностей: український марксистський письменник Степан Тудор, лівий ліберал Михайло Рудницький, аполітичний Богдана-Ігор Антонич, українські націоналісти Євген Маланюк і Леонід Мосендз, польські ліві марксистки – відома вже на той час Ванда Василевська і поет-початківець Чеслав Мілош. Станіслав Бжозовський, якому було присвячено чимало статей на сторінках щомісячника, був тою символічною фігурою, що об'єднував польських марксистських митців «Сигналів» та Рудницького. Дослідниця Софія Когут зазначає, що з усіх політичних та ідейних рухів міжвоєнного українського середовища у Галичині саме лібералізм був найтісніше інтегрований у польський культурний контекст і перебував під впливом польського середовища, що бачимо на прикладі редагованого Рудницьким часопису «Назустріч»⁸²⁶. Журнали ставали своєрідними осередками навколо яких збирались неформальна середовища однодумців. Члени цих середовищ часто поділяли ключові для них цінності та погляди, виражали подібні ідеї, тобто були «мисленневими колективами» за термінологією міжвоєнного львівського філософа Людвіка Флека⁸²⁷.

⁸²⁵ Див.: Czerkies, H. (1936). *Młoda literatura żydowska. Sygnały*, 1936, Nr. 16; Muszałówna, K. (1937). *Antysemityzm – wróg Polski. Sygnały*, 1937, Nr. 29.

⁸²⁶ Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, с.42.

⁸²⁷ Див.: Флек, Л. (2019). *Як постає та розвивається науковий факт. Вступ до вчення про мисленневий стиль і мисленневий колектив*. Чернівці: Видавництво ХХІ.

Надзвичайну увагу польських ліберальних авторів до М. Рудницького відзначали і його опоненти. В одному з випусків «Вістника» Дмитро Донцов скаржився на надмірну увагу до Михайла Рудницького тижневика «Wiadomości Literackie», зокрема Тадеуша Голлендера, який називав М. Рудницького «перепосним аж до нині польською культурою»⁸²⁸. Подібне невдоволення висловлював і Юрій Липа у листі до Дмитра Донцова від 17 лютого 1935 р., вказуючи, що в матеріалі урядової «Gazety Polskiej» Михайла Рудницького названо найбільшим українським письменником⁸²⁹. При цьому критики воліли не згадувати, що «Сигнали» публікували також вірші пов'язаних з «Вістником» Євгена Маланюка, Олега Ольжича та Леоніда Мосендза⁸³⁰. Такій популярності в польській пресі годі дивуватися, зважаючи, що М. Рудницький займав одну з ключових позицій у медійному просторі та мав тісні контакти з багатьма польськими діячами. Загалом зв'язки Михайла Рудницького з польським середовищем у міжвоєнний період потребують подальшого дослідження.

Тадеуш Бой-Желенський був розстріляний німцями разом з багатьма іншими представниками польської інтелігенції у Львові в липні 1941 р. Остап Ортвін був вбитий під час ліквідації єврейського гетто у Львові весною 1942 р. Бернард Полонецький загинув від рук нацистів в 1943 р. В тому ж 1943 р. Тадеуш Голлендер був заарештований гестапо і розстріляний в травні на руїнах варшавського гетто. Крім Желенського, всі вони були євреями, які свідомо обрали польську культуру і все життя працювали над її розвитком. Вони відкрили ворота Михайлові Рудницькому в світ модерної польської культури. Цей світ разом з людьми, які

⁸²⁸ М.Л. (1935). З пресового фільму. *Вістник*, Вересень 1935, Книжка IX, с. 687.

⁸²⁹ Сварник, Г. (2018). Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://dontsov-nic.com.ua/lystuvannya-yuriya-lypy-z-dmytrom-dontsovyim/>

⁸³⁰ Наприклад, у випуску: *Sygnaly*, 1937. Nr.31.

втілювали його з часів *fin-de-siècle*, згорів у полум'ї Другої світової війни.

У міжвоєнний період Михайло Рудницький в першу чергу був відомий як редактор «Діла», і робота в цьому часописі – важлива складова його біографії. Проте основним джерелом його заробітку були переклади. Польські впливи і контакти займали важливе місце в біографії Михайла Рудницького у міжвоєнний період. Ключовим елементом у світогляді Михайла Рудницького цього періоду був лібералізм, а точніше «культурний лібералізм». Трьома основними ідейними засадами для нього були «свобода», «індивідуальність» та відкритість культур. Саме в цьому контексті Михайло виступав за найтісніші культурні контакти, у тому числі з російською та польською культурою. Образ «Європи» у Михайла Рудницького був досить аморфним, без чітких меж і брав за зразки ліберальних діячів і ліберальну культуру ХІХ ст. «Схід» посідав дуже мало місця у світогляді Михайла й накладався на орієнтальну вісь «Захід (Європа)– цивілізація», «Схід (Азія) – варварство». При цьому географічні межі не мали особливого значення, і європейські рухи, якщо вони не відповідали ідеальному ліберальному зразку, могли вважатись варварськими та «азійськими».

На літературному полі міжвоєнної Галичини Михайло Рудницький, завдяки вдалому вибору, посів одну з ключових позицій і міг постійно впливати на літературні процеси. Значну частку своїх зусиль у цій сфері Михайло спрямовував на те, щоб відмежувати літературне поле від поля влади та політики, і завдяки цьому відтіснити з поля головного конкурента – Дмитра Донцова.

Можемо констатувати наявність виразних симпатій у Михайла Рудницького до УРСР, точніше, до наслідків політики «українізації». Радянофільство Михайла виражалось передусім у захопленні культурними процесами, що відбувалися на Сході. Рудницький виступав за якомога тісніші культурні контакти, вважаючи, що вони здатні збагатити українську культуру. Симпатій до політичної

системи в СРСР М. Рудницький ні публічно, ні у приватному листуванні не висловлював. Тому доречніше говорити про культурне радянофільство Михайла Рудницького. Натомість важливу роль тут відігравав фінансовий чинник, що був важливим стимулом для нього в стосунках із радянськими діячами та виданнями. Гроші з СРСР М. Рудницький переважно отримував у вигляді гонорарів за свої статті та переклади через другі руки (за посередництвом М. Зерова, А. Крушельницького тощо). Якщо оцінювати культурне радянофільство М. Рудницького не як постійне явище, а як змінне, то варто зазначити, що особливе захоплення культурними процесами в УРСР простежується в М. Рудницького в 1920-х – пер. пол. 1930-х років. Проте навіть на це захоплення впливали позакультурні процеси. В міру розкручування маховика репресій в СРСР наприкінці 1930-х років у текстах Рудницького дедалі менше місця приділяється українській радянській культурі. Відповідно, до кінця 1930-х років простежується спад радянофільських настроїв у Михайла Рудницького.

Частина 4.

**ВИЖИВАННЯ
В ТОТАЛІТАРНУ ДОБУ**

1. «Радянїзація» Галичини та Михайло Рудницький (1939–1941)

*«Він з нами в щасті і в біді,
Він з нами в співі і в труді,
Великий, мудрий, дорогий,
Життя учитель – Сталін мій»*

Синам вільної землі

(переклад з польської М. Рудницького) //

Вільна Україна. – 25 березня 1940).

Період Другої світової війни та повоєнний час стали кульмінаційними в біографії Михайла Рудницького. Його світогляд, переконання, сформовані вже раніше, зіштовхнулись із жорстокою реальністю, що постала на теренах, котрі перетворилися на «криваві землі»⁸³¹. В цій частині розглянемо життєві стратегії Михайла Рудницького за часів німецької та радянської окупації, а передусім – стратегії виживання та соціальні практики, пов'язані з ними. Головні питання: як Михайло Рудницький зміг вижити під час радянської та німецької окупації, післявоєнних репресій? Як пережиті події вплинули на світогляд Михайла Рудницького, які він мав соціальні контакти, як складалися стосунки з родиною, робота в університеті тощо.

У перших числах вересня 1939 р. загалом спокійний, розмірений та майже незмінний упродовж останніх 20-ти років ритм життя Михайла Рудницького зруйнувала війна. Початок Другої світової війни, швидкий розгром Польщі та наступ радянських військ зі Сходу з карколомною швидкістю змінили контекст, у якому тепер довелось жити М. Рудницькому. Війна та крах Польщі застали Рудницьких зненацька в тому сенсі, що вони очікували німецької

⁸³¹ Снайдер, Т. (2011). *Криваві землі. Європа між Гітлером та Сталіном*. Львів, «Грані-Т».

окупації, проте аж ніяк не радянської. Один із Михайлових братів, композитор Антін Рудницький разом з дружиною Марією Сокіл і дітьми на початку війни саме мав повертатися з великого турне Північною Америкою назад до Європи, проте завбачливо вирішив не квапитись⁸³². Щойно стало зрозуміло, що радянські війська з дня на день будуть у Львові, другий брат, Іван Кедрин-Рудницький, разом з великою групою українських галицьких діячів та їх сім'ями, слухно остерігаючись репресій з боку радянської влади, вирішив перебратись до німецької зони окупації Польщі. 24 вересня 1939 р. Іван Кедрин-Рудницький, Василь Мудрий, Дмитро Паліїв та низка інших діячів опинились у Перемишлі, на німецькому боці Сяну. Всього станом на 27 вересня до Кракова потрапили близько 50 українських емігрантів, головно інтелігентів та політичних діячів. Більшість із них згодом перебралась на Засяння⁸³³. Третій брат, Володимир, опинився разом з Іваном у Кракові⁸³⁴. Як правник, він також остерігався репресій з боку радянської влади. І майбутні події засвідчили, що даремно. Нова радянська влада всіх юристів Галичини без винятку зараховувала до «соціальних ворогів» і піддавала репресіям⁸³⁵.

Складнішим було становище у Мілени Рудницької та її сина Івана. Мілена, хоча в міжвоєнний час була політичною діячкою і депутатом сейму, вирішила залишитись у радянській зоні окупації. Вона пропрацювала в радянських установах в якості інспектора дитячих будинків менше місяця. Упродовж цього часу Мілену Рудницьку декілька разів викликали на допити в НКВС⁸³⁶. Детальніше

⁸³² ЦДАМЛМУ Ф.1188. *Марія Сокіл*. Оп.1.Спр.12. Інтерв'ю з Антоном Рудницьким (1950-ті рр.), арк. 1.

⁸³³ Очевидець про Західню Україну (Подане тим, котрий недавно опинився поза межами Советів). *Свобода*. 1 грудня 1939. №279.

⁸³⁴ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», с. 631.

⁸³⁵ Див.: Слиж, А. (2014). *Мої літа*. Львів: Манускрипт-Львів, с. 63–64.

⁸³⁶ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів: Б.в, с. 590.

познайомившись із радянською системою і її представниками, Мілена Рудницька разом з сином під чужим прізвищем, з фальшивими документами втекла, певний час переховувалась, аж поки в переддень Різдва 1939 р. їй вдалося перейти вбхід Сян біля прикордонного села Павлокома Березівського повіту⁸³⁷. Чому Мілена Рудницька відразу не подалась у німецьку зону окупації разом із братами, їй досі залишається таємницею. Михайло Рудницький не захотів їхати, адже сподівався, що його «аполітичність» та політична незаангажованість, а також давні контакти з галицькими письменниками-радянатофілами допоможуть йому влаштуватися в нових умовах. Можливо, Мілена Рудницька хотіла детальніше, «з перших рук» пізнати радянську систему, світогляд і поведінку радянців, щоб краще зрозуміти їх. Багато відомих українських діячів (М. Возняк, І. Крип'якевич, О. Степанів, М. Кордуба, В. Герасимчук, К. Студинський) вирішили залишитися, щоб зберігати свій «стан посідання» у Львові. Таким чином вони прагнули завдяки співпраці з більшовиками українізувати місто⁸³⁸.

В будь-якому разі, члени родини Рудницьких восени 1939 р. могли тільки здогадуватися, яка загроза нависла над ними. Вже на початку листопада 1939 р. з Москви в 5-те відділення НКВС УРСР надійшов наказ, який безпосередньо стосувався представників галицької української інтелігенції. Згідно з даними, якими оперувала Москва, у Львові залишалися сім'ї «видних українських націоналістів»: В. Мудрого, Д. Палієва, Р. Голіяна, Степана Скрипника, Івана Рудницького, Б. Гнагевича тощо. Чекісти з центру передбачали очевидні спроби встановлення зв'язків між ними і можливості їх виїзду за кордон: «Цього ми в жодному випадку допустити не можемо»⁸³⁹. Перебування сімей у радянській зоні слід було використати

⁸³⁷ Там само, с. 591.

⁸³⁸ Про цю логіку, див.: Домбровський, О. (2009). *Спомини*. Нью-Йорк, Львів, Острогож, с. 78–97.

⁸³⁹ ГДА СЗР України. Д/Ф № 6. Ф.1., спр.. №7749, том 1, *Запрос НКВД от 2 ноября 1939 г.*, арк. 45.

«в оперативних цілях, створити ряд агентурних комбінацій, які потрібно буде побудувати по лінії отримання цінної агентури з цієї категорії»⁸⁴⁰. Це означало, що всі вищезгадані сім'ї мали потрапити під особливий контроль органів держбезпеки, перебувати під постійним наглядом, ходити на співбесіди й допити тощо. На щастя для Рудницьких, наприкінці документу зазначалось, що особливу увагу варто звернути на інших, а саме, на дружин В. Мудрого, Д. Палієва, Р. Голяна, Р. Дашкевича, а також на дружину І. Мамчака, яку вважали коханкою Р. Дашкевича: «В першу чергу необхідно охопити ці сім'ї систематичним наглядом, щоб виключити можливість їх нелегальної втечі за кордон»⁸⁴¹. Якби в цей перелік потрапив І. Кедрин-Рудницький, то його рідні стали б набагато швидше об'єктом пильної уваги радянських органів держбезпеки. У випадку Михайла Рудницького це принципово нічого не змінювало, бо він і так був «на виду» і нікуди не збирався їхати. Проте його сестра Мілена з сином Іваном навряд чи змогли б переправитись наприкінці 1939 р. за кордон, якби за ними було вчасно встановлене агентурне стеження. Фактично цей наказ створив для Мілени Рудницької вікно можливостей, скориставшись яким вона змогла покинути радянську зону окупації, адже подальше перебування в ній наражало б її на серйозну небезпеку.

Тут постає закономірне запитання – чому радянські органи безпеки не звернули першочергову увагу на родину Рудницьких, зокрема на Мілену? Адже вона в 1930-тих роках активно виступала на міжнародній арені, передусім від Ліги Націй, намагаючись привернути увагу світу до радянських репресій в Україні, зокрема до Голодомору. Крім того, Мілена Рудницька листувалась і навіть особисто зустрічалась із Беніто Муссоліні⁸⁴² у цій справі,

⁸⁴⁰ Там само.

⁸⁴¹ Там само.

⁸⁴² Детальніше про контакти Рудницької і Муссоліні, див.: Черченко, Ю. (2004). *Неопублікований лист Мілени Рудницької до Муссоліні. Історичний журнал*, №12, с. 76–80.

і радянські розвідувальні органи отримували про це інформацію. Навряд чи вдасться знайти однозначну відповідь. Можливо, таке «поблажливе» ставлення до родини Рудницьких було зумовлене інформацією, якою оперували радянські органи розвідки та держбезпеки. В одній розлогій довідці, написаній десь між 1939 та 1940 р., львів'янин, агент радянської розвідки ще з міжвоєнного часу на псевдо «Вершинін», подав Рудницьких у надзвичайно вигідному для нової радянської влади світлі. Він зазначав: «Сім'я Рудницьких / три брати і сестра / взагалі грали роль у Львові в останні роки перед війною». Далі він зазначав, що через єврейське походження вони зазнавали нападок, були персонажами карикатур у «реакційній пресі», сім'ю Рудницьких він характеризував як «загалом дуже здібних і радше «лівих прагнень» людей». Саме тому агента так здивувала втеча Івана Кедрина-Рудницького, що агент пояснював його можливими зв'язками з поляками⁸⁴³. Стосовно Михайла Рудницького, «Вершинін» стверджував, що його книга «Від Мирного до Хвильового» «написана, наскільки це можливо в Польщі, без особливого радянофобства». Стверджував агент також, що Михайло Рудницький після приходу радянської влади заявив разом з іншими представниками львівської української інтелігенції про повну лояльність до неї. Ба навіть у перші дні після приходу радянської влади він виступав на радіо. «Вершинін» підсумовував: «Наскільки я знаю Михайла Рудницького, вузьким націоналістом-фанатиком він не є, і при ближчому ознайомленні з досягненнями радянської культури може і буде працювати досить лояльно»⁸⁴⁴. Навіть в характеристиці Мілени

⁸⁴³ ГДА СЗР України. Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1). *Иные украинские политические течения в Польше*. Арк. 71.: http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf, арк. 71.

⁸⁴⁴ ГДА СЗР України. Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1). *Иные украинские политические течения в Польше*. Арк. 71.: http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf, арк. 72.

Рудницької агент зосереджував увагу на її полонофобстві та ненависті до німців, не згадуючи про її заходи щодо повернення уваги міжнародної громадськості до радянської політики репресій в Україні⁸⁴⁵.

Крім того, не варто скидати з рахунків банальний людський фактор. Перші тижні після приходу радянської влади характеризувались хаосом, відсутністю чіткої дисципліни та організації. Мілена Рудницька писала в листі до Осипа Назарука про «слабкість більшовицького світу, скрізь панує страшний балаган, недостача всякого організаційного хисту, всякої дисципліни»⁸⁴⁶. На теренах пострадянського простору у суспільній свідомості давно закріпився образ «всевідання та всесильності» органів держбезпеки, особливо в радянський час. Насправді джерела свідчать, що дуже часто агентурні донесення, які надходили до розвідорганів і органів держбезпеки, не тільки не відповідали дійсності, але й химерним чином змінювали інформацію про дійсний стан речей. В одній агентурній аналітичній записці зазначалось, що Михайло Рудницький був співробітником петлюрівського пресового бюро, співпрацював з УВО в 1921–1923 роках у справі організації українського підпільного університету у Львові, а коли перестав там працювати, то більше не відновлював контакти з УВО; і, оскільки не зміг добитись посади в університеті за часів Польщі, то з початком війни утік до німецької зони окупації⁸⁴⁷. Очевидним тут є той факт, що агентурне джерело переплутало братів Михайла та Івана, об'єднавши дві їхні біографії в одну, адже саме І. Кедрин-Рудницький працював в пресовому бюро в армії УНР, мав контакти з УВО

⁸⁴⁵ Там само, арк. 73.

⁸⁴⁶ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів: Б.в, с. 591.

⁸⁴⁷ ГДА СЗР України. Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1). *Іные украинские политические течения в Польше*. Арк. 71.: http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf, арк. 100.

і перебрався до німецької зони окупації в 1939 р. Тим часом Михайло Рудницький ніде не ховався і відвідував всі офіційні заходи радянської влади у Львові. Упродовж першого року війни Михайло Рудницький працював у редакції газети «Вільна Україна». Водночас наприкінці листопада 1939 р. він почав роботу в Львівському університеті, спершу на посаді завідувача катедри західноєвропейських культур (з листопада 1939 р.), а в січні 1940-го став заступником декана філологічного факультету. В жовтні 1939 р. М. Рудницький разом зі своїм давнім наставником Остапом Ортвіном і кількома польськими та єврейськими письменниками увійшов до складу Організаційного комітету Спілки письменників⁸⁴⁸. Напевне, саме співробітництво з НКВС допомогло М. Рудницькому, єдиному з колишніх співробітників «Діла», восени 1939 р. відразу отримати роботу в новому радянському часописі «Вільна Україна» і навіть увійти до складу редколегії разом із Ярославом Галаном, Петром Козланюком, Кузьмою Пелехатим та Михайлом Зайцем⁸⁴⁹. У редакції газети Михайло Рудницький обійняв посаду, аналогічну до тої, яку мав у «Ділі» – редактора літературного відділу. Характерним є ставлення представників нової радянської влади до М. Рудницького. Головний редактор «Вільної України» наказав викинути на смітник величезний архів листів Михайла Рудницького, які той тримав у шафі «Діла», тим самим знищивши більшу частину його міжвоєнного епістолярію⁸⁵⁰. Восени М. Рудницький став персональним джерелом інформації для НКВС, одержавши псевдонім «Щель»⁸⁵¹. Либонь загнаний у кут, як і багато інших осіб у той час, зокрема журналістів радянських газет, він вирішив вдавати наївного. З доступних документів випливає,

⁸⁴⁸ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 259.

⁸⁴⁹ Там само, с. 261.

⁸⁵⁰ ВР ІЛ НАН Ф.98. Зб. 614. *Лист Рудницького М. Яцкову М. від 24 липня 1957 р.*, арк.1.

⁸⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 74893. т.2, *Обзор на тему-формуляр №226, арк. №2652 на Лосовского Владимира Антоновича*, арк. 84.

що М. Рудницький переказував загальновідому інформацію, і за його посередництва НКВС, найімовірніше, не одержав жодних докладніших даних⁸⁵².

Інтелектуальна трагедія Михайла Рудницького в цей час полягала в тому, що будучи в міжвоєнній Галичині головним ідеологом «аполітичності» в мистецтві, індивідуалізму, свободи творчості, а водночас носієм ліберального світогляду та модернізму, після початку радянської окупації він зіштовхнувся з системою, яка не тільки конфліктувала в окремих аспектах із його ідеями (наприклад, з його трактуванням марксизму), але й була цілковитим запереченням його світогляду в сфері літератури й творчості. Основну позицію радянської влади щодо літератури та її ролі в суспільстві ще в 1905 р. заклав і визначив не хто інший, як Владімір Ленін у статті «Партійна організація і партійна література»⁸⁵³. Він твердив, що література має бути партійною. На противагу «буржуазним звичаям» і «буржуазному літературному кар'єризму та індивідуалізму», «соціалістичний пролетаріат» мусить керуватися принципом партійної літератури і розвинути цей принцип та запровадити його в життя в якомога повнішій і ціліснішій формі. За В. Леніном, для соціалістичного пролетаріату літературна справа

«не може взагалі бути індивідуальною справою, незалежною від загальної пролетарської справи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати частиною загальнопролетарської справи, «коліщатком і гвинтиком» одного-єдиного, великого соціал-демократичного механізму, який урухомлюється свідомим авангардом робітничого класу. Літературний рух повинен стати складовою частиною організованої, планомірної, об'єднавчої [...] партійної роботи.

⁸⁵² Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 263.

⁸⁵³ Ленін, В. (1905). Партійная організація и партійная література. *Новая Жизнь*, 13 ноября 1905. №12, Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.revolucia.ru/org_lit.htm.

Газети повинні стати органами різних партійних організацій. Літератори обов'язково повинні увійти в партійні організації. Видавництва і склади, магазини і читальні, бібліотеки і книгарні – все це повинно стати партійно-підзвітним [...] Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства неможливо»⁸⁵⁴.

Ці слова не залишилися порожньою декларацією, але планово втілювались від перших років існування радянської влади. Станом на 1939 р., на момент приходу радянської влади на західноукраїнські терени, ця система була практично втілена в життя. Однією з ключових інституцій, яка допомагала партійному керівництву тримати під повним контролем всі сфери діяльності літераторів, стала Спілка радянських письменників. Очевидець, товариш М. Рудницького, письменник Остап Тарнавський згадував, що членство у Спілці визначало, чи письменник зможе жити завдяки літературі. Журнали і газети друкували тільки членів Спілки, видати книжку без дозволу Спілки було неможливо. А друкуватись означало отримувати гонорари, кошти на прожиття. Інакше, без членства у Спілці, письменник опинявся поза професійним письменницьким колом і змушений був шукати інших джерел заробітку⁸⁵⁵.

Під час прийняття Михайла Рудницького до Спілки стався перший, але далеко не останній прикрий інцидент, який поставив М. Рудницького на межу виживання. Річ полягала в тому, що секретарем Львівського Оргкомітету Спілки став Ярослав Цурковський, старий «товариш» М. Рудницького ще з 1920-х років, коли у відповідь на критику М. Рудницького він заходився поширювати брошури з антисемітськими нападками на його родину. Через багато років Я. Цурковський отримав можливість «відігратись» на М. Рудницькому, тож висунув проти нього різні закиди, стверджуючи, що той не гідний бути членом Спілки. Головував на цьому

⁸⁵⁴ Там само.

⁸⁵⁵ Тарнавський, О. (2013). *Літературний Львів 1939–1944: Спомини*. Львів: Піраміда, с. 27.

засiданнi Олександр Корнiйчук, який спецiально для цього приїхав з Києва. Як не дивно, першими на захист М. Рудницького виступили «старi», ще з мiжвоєнного часу, радянoфiльськi письменники. Ярослав Галан, боронячи М. Рудницького, зазначив, що той, хоча й був критиком з «буржуазного» «Дiла», проте «завжди був лiберальний, мав зв'язки з поступовими кругами та й нiколи не пiдтримував нацiоналiстичної групи лiтераторiв, яка була найсильнiша»⁸⁵⁶. Проте долю Рудницького вирiшив сам Олександр Корнiйчук. Він пiдвiвся, вийняв з кишенi якусь маленьку книжечку, що, як виявилось, була збiркою вiршiв Я. Цурковського, прочитав уголос один вiрш iз цiєї книжки з наголосом на рядки «Україна понад усе», а тодi пояснив, що це йому дуже нагадує вiдоме гасло «Deutschland über alles». Розправившись так зручно з головним опонентом, О. Корнiйчук звернувся до Михайла Рудницького, який пiд час цiєї розправи то блiд, то червонiв вiд хвилювання, i гучним голосом заявив: «Ми знаємо вас, Михайле Ивановичу, i ми вас до Спiлки приймаємо, але радянська влада вашої книжки «Вiд Мирного до Хвильового» нiколи вам не забуде»⁸⁵⁷. Книжка «Вiд Мирного до Хвильового» потрапила в список «антирадянської нацiоналiстичної лiтератури». Саме з таким «описом» вона подана в списку конфiскованих книг пiд час арешту першого ректора ЛДУ Михайла Марченка⁸⁵⁸. Вочевидь, цей «спектакль» вiдбувся для того, щоб продемонструвати мiсцевiй iнтелiгенцiї всю «хиткiсть» її становища. Правдоподiбно, що саме задля цього, а не тiльки заради М. Рудницького, прибув О. Корнiйчук. Ненависть Я. Цурковського до М. Рудницького була використана як привiд. Таким чином, радянська влада одночасно виступала в ролi найвищої iнстанцiї та «третейського суддi» в будь-яких

⁸⁵⁶ Там само, с. 29.

⁸⁵⁷ Тарнавський, О. (2013). *Лiтературний Львiв 1939–1944: Спомини*. Львiв: Пiраміда, с. 29.

⁸⁵⁸ Гнатюк, О. (2015). *Вiдвага i страх*. К.: Дух i Лiтера, с. 219.

суперечках всередині Спілки і пояснювала львівській інтелігенції нові правила гри. Водночас і сам Михайло Рудницький був не до кінця певний у своїх позиціях, тому, вочевидь, з відома Кирила Студинського він сфальсифікував один із протоколів філологічної секції НТШ, щоб показати себе прихильником марксизму в літературі.

М. Рудницький мусив швидко завчити новий дискурс радянських письменників. І вже в перших його статтях і навіть їхніх назвах помітно, що він досяг у цьому певних успіхів. У статті, присвяченій В. Стефанику, М. Рудницький вже орієнтується на офіційний дискурс: «У дні великої радості, коли над Західною Україною замайорів червоний прапор волі...»⁸⁵⁹. М. Рудницькому довелося ритуально «порвати» з минулим і з колишніми друзями-авторами, які опинилися за кордоном СРСР. В одній з перших надрукованих за радянської влади його статей «На літературному безпутті»⁸⁶⁰ він критикував Юрія Косача, Святослава Гординського, а також кількох інших галицьких письменників. Проте ця стаття, бодай частково, була написана самим М. Рудницьким, і в ній лунає його старий дискурс про герметичність міжвоєнного галицького суспільства, небажання його йти на культурні контакти і запозичувати ідеї ні зі Сходу, ані з Заходу. Натомість із іншою статтею – «Трубадур зоологічного націоналізму»⁸⁶¹ – все було набагато складніше. Зміст, а головне стиль статті, спрямованої проти Євгена Маланюка, названого «націоналістичним борзописцем», викликав різку критику, особливо серед українських інтегральних націоналістів, які після цієї публікації остаточно зарахували М. Рудницького до «радянофілів і українофобів». І не дивно, адже стаття була переповнена

⁸⁵⁹ Рудницький, М. (1939). Співець селянської бідноти. *Вільна Україна*. 8 грудня 1939.

⁸⁶⁰ Рудницький, М. (1939). На літературному безпутті. *Вільна Україна*. 5 жовтня 1939.

⁸⁶¹ Рудницький, М. (1939). Трубадур зоологічного націоналізму. *Вільна Україна*. 18 жовтня 1939.

пасквільними зворотами, ось найвідоміший: «Серед українських поетів були справжні носії зоологічного українського націоналізму, прикритого жовто-блакитною проституйованою ганчіркою»⁸⁶². Мета і спрямованість цієї статті чітко артикульована наприкінці: «Український націоналізм... і польський націоналізм – це спілка двох людоджерів»⁸⁶³. Михайло Рудницький, за свідченнями його товариша Святослава Гординського, у вузькому колі знайомих заперечував, нібито він написав цю статтю⁸⁶⁴. Вона набула такого розголосу, що вже влітку 1941 р., після захоплення Львова німцями, декілька членів ОУН провели справжнє слідство: друкарі колишньої друкарні «Діла», де друкували «Вільну Україну», заховали свого часу первісний рукопис М. Рудницького і той, що його надрукував редакційний комісар, і вказали, що рукописи майже не мають нічого спільного⁸⁶⁵. Сам Михайло Рудницький згодом коментував цю ситуацію так: «Якщо б я так думав і справді написав усе те, [...] я б напевно не лишився у Львові, а разом з Червоною армією тікав би на зламану голову на схід»⁸⁶⁶.

Також М. Рудницький, як і інші галицькі письменники, потрібен був для «легітимізації» та створення видимості «всенародної підтримки» представників нової влади. Завдяки цьому постали статті М. Рудницького, в яких той «рекомендував» кандидатів у депутати Верховної Ради УРСР⁸⁶⁷. Подібні статті писав

⁸⁶² Рудницький, М. (1939). Трубадур зоологічного націоналізму. *Вільна Україна*. 18 жовтня 1939.

⁸⁶³ Там само.

⁸⁶⁴ Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ, с. 242.

⁸⁶⁵ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», с. 630.

⁸⁶⁶ Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ, с. 242.

⁸⁶⁷ Див.: Рудницький, М. (1940). Видатний вчений. *Вільна Україна*. 29 лютого 1940; Рудницький, М. (1940). Іван Петрович Крип'якевич. *Вільна Україна*. 24 листопада 1940; Рудницький, М. (1939). Син великого батька. *Вільна Україна*. 26 жовтня 1939.

і його приятель Тадеуш Бой-Желенський⁸⁶⁸. Крім того, львівські письменники, як і їхні наддніпрянські колеги, мусили вдаватися до офіційної риторики, складовою якої були публічні зізнання в любові й радісні пеани до товариша Сталіна⁸⁶⁹, покликані підкреслити єдність радянського світу, складовою якого тепер стали західноукраїнські землі. М. Рудницький поселив у себе письменника Василя Ткачука, воліючи віддати одну з кімнат знайомому молодому авторові, ніж взагалі позбутись помешкання через новітню систему планового розподілу квартир⁸⁷⁰. За нових умов старі зв'язки стали запорукою соціального виживання. Кирило Студинський допоміг влаштувати на роботу на факультеті дружину М. Рудницького Марту Олесницьку, сам же Михайло Рудницький у свою чергу допоміг влаштуватись на роботу знайомому правнику Адольфу Слижу в якості очільника канцелярії факультету⁸⁷¹.

Вже в 1939–1941 роках М. Рудницький проявив риси характеру, від яких ще довго після війни тіпало партійних працівників і комуністів Львівського державного університету. Михайло Рудницький не соромився виступати публічно проти ідеологізації літератури, критикуючи вузький «ленінсько-марксистський» підхід до літературознавства. Результат не забарився – посипалися один за одним доноси на професора, зокрема від аспірантки Еви Грубер⁸⁷². Водночас, як зазначає Оля Гнатюк, позиції М. Рудницького починають поступово погіршуватись вже в 1940 р. Маючи величезну працездатність у продукуванні текстів, він дедалі менше їх публікує. В університеті його переводять із посади декана на

⁸⁶⁸ Див.: Boy-Żeleński, T. (1940). *Stary i nowy świat. Czerwony Standar*. 15 grudnia 1940.

⁸⁶⁹ Рудницький, М. (1939). *Коллективна творчість поетів. Вільна Україна*. 30 грудня 1939.

⁸⁷⁰ Тарнавський, О. (2013). *Літературний Львів 1939–1944: Спомини*. Львів: Піраміда, с. 42.

⁸⁷¹ Слиж, А. (2014). *Мої літа*. Львів: Мануцскрипт-Львів, с. 62.

⁸⁷² Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 268.

посаду помічника декана факультету, хоча М. Рудницький залишається професором із порівняно високою платнею. До складу університетських чи профспілкових делегацій його не залучали, видання книжок чи вибраних праць не планували, жодних нагород в університеті чи фінансової допомоги у Спілці письменників він не отримував. Усе це означало, що, по-перше, М. Рудницький не викликав довіри, по-друге, свою роль він уже відіграв⁸⁷³.

За кордоном про М. Рудницького переважно писали лише те, що він редагує «Вільну Україну»⁸⁷⁴. Час від часу М. Рудницький писав біографії українських літераторів (В. Стефаніка, І. Франка, Лесі Українки)⁸⁷⁵. Складно окреслити справжнє ставлення М. Рудницького до радянської влади в цей час, адже висловлювати чи записувати такі твердження було смертельно небезпечно. Проте, враховуючи, що прихід комуністів припав не на пік радянофільських настроїв М. Рудницького, що були пов'язані з українізацією 1920-х років, а на спад кінця 1930-х, коли М. Рудницький щоразу менше публікував статей про радянську культуру, можна припустити, що особливого захвату радянська дійсність у нього не викликала. Утім, М. Рудницький нарешті зміг отримати посаду в університеті, чого прагнув не один рік, і його фінансове становище упродовж 1939–1941 років годі назвати скрутним. Справжні випробування Михайла Рудницького ще попереду.

⁸⁷³ Там само, с. 269.

⁸⁷⁴ Вісти з Західної України. *Свобода*. 13 грудня 1939. №289.

⁸⁷⁵ Див.: Рудницький, М. (1939). Син великого батька. *Вільна Україна*. 26 жовтня 1939; Рудницький, М. (1939). Пам'ятки про великого письменника. *Вільна Україна*. 15 листопада 1939; Rudnicki, M. (1941). *Pieśniarka narodu. Czerwony Sztandar*. 25 lutego 1941. Nr. 46(435).

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

«Йде просто про питання бути чи не бути!»

(промова Шептицького на відкритті
архієпархіального собору, 1943р.⁸⁷⁶)

У червні 1941 р., після початку німецько-радянської війни, життя Михайла Рудницького знову різко змінюється. Він опиняється в потенційній небезпеці в зв'язку з двома факторами. Перший – походження. Мати Михайла Іда Шпігель була єврейкою. Згідно з Нюрнберзькими расовими законами («Закон про громадянина Райху» та «Закон про охорону німецької крові і німецької честі»), юрисдикція яких тепер поширювалася і на окуповані галицькі терени, Михайло Рудницький був євреєм, оскільки таким вважали особу, що народилася в змішаному шлюбі, де одне з подружжя мало обох батьків чистокровних євреїв (у даному випадку – дід і баба по маминій лінії)⁸⁷⁷. Другий фактор – колаборація з радянською владою. Звичайно, така колаборація у Львові в 1939–1941-х роках була радше правилом, ніж винятком, і колаборували майже всі. Проте не під кожним прізвиськом виходили статті про «жовто-блакитні ганчірки», тому Михайло Рудницький мав підстави остерігатись не тільки нацистів, але й членів ОУН. Про те, що ситуація була досить серйозною, свідчить згаданий вище факт

⁸⁷⁶ Михалейко, А. (2023). *Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями*. Львів: Видавництво Українського католицького університету, с. 282.

⁸⁷⁷ Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935. *Nürnberger Gesetze*. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.fasena.de/courage/archiv/19351114a.htm>.

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

розслідування, яке провели члени ОУН в редакції «Вільної України». Його результати заспокоїли оунівців, коли вони зрозуміли, що ім'я М. Рудницького радянська влада банально використала задля пропаганди. Проте небезпека не минулася, і дуже швидко М. Рудницький пересвідчився в цьому.

Ключовим для розуміння поведінки Михайла Рудницького під час війни і його ставлення до війни опісля стала подія, що трапилася на початку липня 1941 р. у Львові – масові вбивства польських професорів та інтелігенції разом з сім'ями, вчинені нацистами в ніч із 3 на 4 липня 1941 р. За спогадами Романа Волчука, який тоді був студентом, діячі ОУН-б мали намір взяти участь у цій акції і ставили завдання йому та іншим знайти адреси найвизначніших польських професорів і прийти з цією інформацією, проте міра залучення оунівців залишається досі дискусійною⁸⁷⁸. Навряд чи ця акція була спрямована проти радянофільської інтелігенції, радше проти польської професури та інтелігенції як такої. Порівняння списку загиблих зі списком лояльної до радянської влади польської інтелігенції, укладеним за рік до того, показує, що лише 5 осіб із майже 50-ти вбитих фігурують у обох, а саме: Вітольд Новицький, Владзімеж Круковський, Роман Віткевич, Казімеж Баргель і Тадеуш Бой-Желенський⁸⁷⁹. Ця подія сильно вплинула на М. Рудницького, згодом у розмові зі Святославом Гординським він казав, що після розстрілу німцями польських письменників і професорів, яких майже всіх знав добре особисто, він сам став дуже обережний, нікуди зі своїми писаннями не пхався і обмежувався до місця редактора-консультанта при львівському театрі та до перекладу шекспірівського «Гамлета»⁸⁸⁰. М. Рудницький

⁸⁷⁸ Волчук, Р. (2011). *Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня*. К.: Критика, с. 83–85.

⁸⁷⁹ ГДА СБУ. Ф.16.Оп.1.Спр.0436. *Список Просоветски настроенной польской и украинской интеллигенции, жителей Западных областей У.С.С.Р.*, арк. 111–115.

⁸⁸⁰ Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ, с. 243.

був шокований таким відвертим втручанням насильства в міське життя Львова⁸⁸¹, особливо загибеллю Т. Бой-Желенського, свого близького товариша, якого з ним об'єднувала тяга до французької літератури та її переклади⁸⁸².

Друга подія, яка вплинула на поведінку М. Рудницького під час окупації, теж трапилася на початку липня 1941-го. Тоді в Літературно-мистецькому клубі відбувалися зустрічі, тривала реєстрація письменників і журналістів. Не передчуваючи загрози для себе, до Клубу на вулиці Підвальній, 3, подався й Михайло Рудницький. На порозі він зустрів знайомого, який відмовив його подавати заяву про вступ, оскільки, як стверджував, на нього як на єврея за походженням доніс Петро Карманський, колишній приятель із «Молодої музи»⁸⁸³. Сам М. Рудницький так описував після війни ситуацію з вступом у Спілку в 1941 р.:

«У перші дні приходу німців у Львів, улітку 1941 року, треба було львівським письменникам реєструватись у своїй новій професійній організації, що мала за голову покійного Миколу Голубця. Коли я зайшов туди, один з моїх приятелів сказав мені довірочно, щоб я не пробував реєструватись, бо [П.] Карманський уже встиг заявити там двом ватажкам-націоналістам, які за радянської влади прикидались 100- процентними комуністами ([Я.]

⁸⁸¹ Детальніше про насилля у Львові та знищення польської інтелігенції влітку 1941 р. див.: Балабан, М. (2017). Проблеми замкнених наративів та можливі шляхи їх подолання. Роздуми над двома книгами про насильство у Львові 1941 року. Рецензія на: Dieter Schenk. *Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien* (Bonn, 2007); Андрій Боляновський. *Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування* (Львів, «Видавництво Львівської політехніки», 2011). *Україна Модерна*, №24, с.151-169; Про насилля над єврейським населенням Львова: Струве, К. (2022). *Німецька влада, український націоналізм, насильство проти євреїв: Літо 1941 року в Західній Україні*. К.: Дух і Літера, с. 214-357.

⁸⁸² Про Желенського більше, див.: Winkłowa, B. (1998). *Nad Wisłą i nad Sekwaną. Biografia Tadeusza Boya-Żeleńskiego*, Warszawa.

⁸⁸³ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 300.

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

Цурковський і [В.] Шаян), що мене зареєструвати не вільно, мовляв, моя мама – єврейка. Зрозуміло, що означав тоді такий донос. Німці не розбирали справ, а розстрілювали людей негайно. Що ж. Я вдячний і досі [П.] Карманському, бо, заляканий його новою маскою, я зник на довший час із львівського обрїю»⁸⁸⁴.

Я. Цурковський, який не забував про походження Рудницьких, міг використати це для того, щоб остаточно розправитися з М. Рудницьким. За пізнішими свідченнями П. Карманського, Михайло Рудницький важко пережив той інцидент у Клубі⁸⁸⁵. Як і багато людей свого покоління, М. Рудницький на початках шукав аналогії між німецькою окупацією 1918-го та 1940-х років. У листі до небожа Івана Лисяка-Рудницького він писав, що «господарі» повторюють фатальну помилку 1918 р. стосовно українських кіл⁸⁸⁶. Водночас лист показує і переживання М. Рудницького: «Хочу вірити, що моральні пригнічення і ріжні переживання скоро минуть»⁸⁸⁷.

М. Рудницький вирішує «залягти на дно» і не показуватися в публічному просторі. За нових умов він не міг зареєструватися в Спілці, не міг викладати в університеті, проте необхідно було знайти заробіток для фізичного виживання. В екстремальних умовах стратегій виживання М. Рудницький відштовхувався від попередньо набутого досвіду. Під час Першої світової війни він, уникнувши призову до австро-угорської армії, залишився у Львові, й

⁸⁸⁴ Лист професора Михайла Рудницького заступникові завідувача відділу пропанди ЦК КП(б)У Іванові Золотоверхому про поета Петра Карманського 24 січня 1945 р. / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 781.

⁸⁸⁵ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 301.

⁸⁸⁶ University of Alberta Archives/ Ivan Lysiak -Rudnytsky y Collection. Box 741/47. *Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького (початок 1940-х рр.)*, арк. 2.

⁸⁸⁷ Там само.

до 1915 р. працював у бюро перекладів. Блискуче знання багатьох мов (від 7 до 12, за різними свідченнями) дозволяло М. Рудницькому виживати коштом перекладацької роботи. Болеслав Чурук (славіст, викладач російської мови і перекладач, власник адвокатського бюро у Львові) під час німецької окупації керував перекладацьким бюро, куди влаштувалися його знайомі й колеги, зокрема єврейського походження. Михайло Рудницький також почав там працювати. Зрозуміло, що в роки війни перекладацьке бюро виживало не за рахунок художніх перекладів, а завдяки виготовленню документів, у тому числі фальшивих, що врятувало життя кільканадцятьом євреям⁸⁸⁸. Стан джерельної бази не дозволяє на даний момент ні підтвердити, ні спростувати участі Михайла Рудницького в цій рятунковій акції. Проте, враховуючи його добре знання німецької мови, а також той факт, що виготовлення цих фальшивих документів фінансово винагороджувалось, ймовірність того, що він брав участь у цьому процесі, досить висока. Мабуть, у тому ж бюро він міг виготовити якісь документи й для себе, наприклад, посвідки, що він «Volksdeutsche». Саме такі виробили собі його рідні в німецькій зоні окупації. Бабуся Рудницьких по татовій лінії дійсно мала німецьке походження, документи з метричними виписками зберігались у Володимира Рудницького, а також у Львові. Володимир Рудницький зробив документи про те, що він «Volksdeutsche». Допоки він не привіз ці документи до Кракова, частина українських інтегральних націоналістів «шантажували» Рудницьких їх походженням, погрожуючи донести на них, про що згадував Іван Лисяк-Рудницький у своєму щоденнику⁸⁸⁹. Наприкінці війни, вочевидь, ці документи стосовно себе знищив сам Михайло Рудницький. В часи німецької окупації о.

⁸⁸⁸ Див.: Лисенко, О. (2016). Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity>.

⁸⁸⁹ Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. К.: Дух і Літера, с. 73.

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

Дам'ян Лопатинський видав матері Михайла Ользі Рудницькій фальшиву метрику, а справжню знищив, щоб приховати її єврейське походження⁸⁹⁰.

Коли Мілена Рудницька наприкінці літа 1941 р. приїхала до Львова, під впливом безпосередніх свідчень, можливо, і від брата Михайла, вона вирішила зібрати й опублікувати спогади про більшовицький терор⁸⁹¹. Восени 15 вересня 1941 р., на третій тиждень збирання матеріалів, Мілену Рудницьку та Остапа Тарнавського заарештували в рамках масштабної акції окупаційної влади, спрямованої проти українських діячів. Наступного дня, після втручання голови Українського крайового комітету Костя Паньківського, звільнено всіх заарештованих жінок. Невдовзі випустили й більшість чоловіків⁸⁹². Перебуваючи у Львові, М. Рудницький не проявляв публічної активності, хоч перебував у діяльному контакті з деякими діячами літератури й не переставав працювати, перекладав драматичні твори для театру, редагував і писав статті для українських видань, не підписуючи їх власним прізвищем⁸⁹³. М. Рудницький часто приходив до Остапа Тарнавського та Осипа Боднарівича в редакцію «Львівських вістей» і допомагав їм словом і ділом⁸⁹⁴.

Головним інтелектуальним заняттям в часи окупації для Михайла Рудницького став переклад Шекспірівського «Гамлета» українською⁸⁹⁵ і підготовка його постановки на сцені львівського театру. Вочевидь, цей переклад М. Рудницький задумав і розпочав ще за радянської влади. Не вдаючись в подробиці перекладу

⁸⁹⁰ Упор. Дядюк, М. (1998). *Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи: збірник*. Львів, с. 172.

⁸⁹¹ Рудницька, М. (1958). *Західня Україна під більшовиками*. Нью-Йорк.

⁸⁹² Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 305–306.

⁸⁹³ Тарнавський, О. (2013). *Літературний Львів 1939–1944: Спомини*. Львів: Піраміда, с. 68.

⁸⁹⁴ Там само, с. 94.

⁸⁹⁵ Шекспір, В. (2008). *Гамлет*. Переклад з англ. М. Рудницький. Львів.

і постановки «Гамлета», які детально висвітлені⁸⁹⁶, зазначимо лише, що прем'єра «Гамлета» в окупованому Львові стала знаковою культурною подією.

Де ж перебував Михайло Рудницький під час окупації і як йому вдалося вціліти? Сам М. Рудницький після війни писав у автобіографії, що з липня 1941 до вересня 1942 р. він працював у перекладному бюро Б. Чурука. А з серпня 1943 р. жив у селі Залуква біля Галича, працюючи домашнім вчителем⁸⁹⁷. Це підтверджував він сам в іншому документі, датованому 1948 роком: «а я за німецької окупації скривався на селі, живучи в Залукві біля Галича, в хаті Терпиляків, які живуть тепер у Львові, вул. Кривоноса, 35, кв. 2 і в селі Гуменець біля Щирця, в хаті селянина Іленькова, теперішнього голови сільради»⁸⁹⁸. М. Рудницький загалом проживав у Львові з липня 1941 р. до вересня 1942 р. і від серпня 1943 р. до липня 1944 р. (вже після війни кожен викладач ЛДУ повинен був в обов'язковій графі вказати період, місце і заняття під час німецької окупації⁸⁹⁹), решту часу він жив по селах, в Моршині⁹⁰⁰ і в Кракові. Подібну ж тактику переховування «на селі» обрала й письменниця Ірина Вільде, перебравшись із чоловіком-лісником

⁸⁹⁶ Див.: Гайдабура, В. (2004). *Театр між Гітлером і Сталінім: Україна, 1941–1944. Долі митців*. Київ: Факт; Гарбузюк, М. (2009). Театральна шекспіріана Михайла Рудницького. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*, Вип. 9, с. 3–15; Василик, А. (2008). Шекспірів «Гамлет» в шатах українського слова [до 120 річчя від дня народження Михайла Рудницького]. *Дзвін*, № 11–12, с. 101–108; Козак, Б. (2003). Палімпсест українського «Гамлета»: переклад і прем'єра 1943 року. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*, Вип. 3, с. 52–75.

⁸⁹⁷ ЦДАМЛМУ Ф. 590. Оп.5. спр. 260. Спілка письменників України. *Особова справа Рудницький Михайло Іванович*, арк.7.

⁸⁹⁸ ЦДАМЛМУ Ф.780. Оп.2, спр.24. Беляєв Володимир Павлович (1907–1990). *Лист Михайла Рудницького До львівського відділу спілки радянських письменників України*, арк. 25.

⁸⁹⁹ АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, спр. 7205. Михайло Рудницький, 1944–1967, арк.2.

⁹⁰⁰ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 315–319.

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

(його пізніше розстріляли німці) і двома маленькими синами у карпатські ліси⁹⁰¹.

Відповідаючи на питання, як М. Рудницький зміг вижити під час війни, треба зазначити, що Рудницький вижив тому, що мав досить високі шанси на це. Рудницькі ще до Першої світової війни були добре інтегровані в українське суспільство Галичини. В міжвоєнний час вони займають ключові позиції в публічному просторі. З одного боку, проти них велись в міжвоєнний час політичні кампанії, де їх походження використовували для агітації населення. З іншого боку, Рудницькі були знайомі з багатьма людьми, які допомагали їм під час війни. Звичайно, під час війни гинули не тільки євреї, але також українці й поляки. Проте вижити у Львові українцеві було набагато легше, ніж на інших теренах України, можливо, за винятком хіба Північної Буковини в румунській зоні окупації. Українцям, які прибували з Києва, чи то пак з території Комісаріату Україна Третього Райху, права, що ними користувалися в Дистрикті «Галичина» їхні побратими, здавалися нечуваними: «Незважаючи на офіційно наявну і чинну окупаційну владу, Львів жив як справжнє українське місто. Це було непорівнянне з тим, що ми мали в Києві»⁹⁰². В рамках «Допомогового Комітету» у Львові діяло багато відділів, що виконували функції культурних товариств⁹⁰³. Відповідно, цілий ряд факторів сприяв тому, що Михайло Рудницький благополучно пережив німецьку окупацію: 1) Рудницький не був релігійним юдеєм, а походив зі змішаної, добре інтегрованої в українське суспільство родини; 2) Рудницький не привертав до себе уваги в публічному просторі; 3) Рудницький працював у перекладацькому бюро впродовж 1941–1942 рр., що

⁹⁰¹ Тарнавський, О. (2013). *Літературний Львів 1939–1944: Спомини*. Львів: Піраміда, с. 67.

⁹⁰² Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 307.

⁹⁰³ Див.: Паньківський, К. (1965). *Роки німецької окупації*. Нью-Йорк, Торонто: Ключі.

дозволяло йому отримувати засоби для існування і необхідні документи; 4) Рудницький використав довоєнні зв'язки і знайшов людей, які прийняли його в сільській місцевості, коли у Львові було небезпечно; 5) Рудницький проживав на території дистрикту «Галичина», а не на теренах «Райхскомісаріату Україна».

Хоча один фактор явно грав проти нього. Досить подивитись на будь-яку фотографію Михайла Рудницького, щоб помітити, що зі всієї родини Рудницьких він найбільше зовні скидався на стереотипного «єврея». Вже після війни, в стінах Львівського державного університету ходили стосовно цього чутки:

«сталось так, що мати його була єврейкою, і він мав семітські риси, і він при німцях боявся ходити по вулиці. І мусив він на селі проживати в одного священника. Вчив двох його дітей, а ті, які не дуже хотіли вчитися, йому говорили, що він трохи жид і можуть його видати зараз»⁹⁰⁴.

З початку війни Рудницький майже не бачився з родиною, тільки з Міленою в 1941 р. А в 1943 р. він, бажаючи побачити брата, несподівано приїжджає у Краків, в гості до Івана Кедрина-Рудницького та його дружини. Сімейна радість була зіпсована тим, що в Кракові Михайло Рудницький важко захворів і певний час лежав у шпиталі, відтак, не долікувавшись, повернувся до Львова⁹⁰⁵. Про погіршення здоров'я під час окупації писав і сам Михайло Рудницький: «У 1943 знову працював у бюро перекладів у Львові, лежав хворий жовтухою і довший час нездужав печінкою»⁹⁰⁶. Про

⁹⁰⁴ Зорівчак, Р. (2019). Роксолана Зорівчак про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>;

⁹⁰⁵ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», с. 631.

⁹⁰⁶ ЦДАМЛМУ Ф. 590. Оп.5. спр. 260. Спілка письменників України. *Особова справа Рудницький Михайло Іванович*, арк.9;

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

хворобу печінки писав у своєму щоденнику і Лисяк-Рудницький, який гостював у Михайла в 1943 р.⁹⁰⁷. За цими скупими рядками приховувалась велика нервова та психологічна напруга, яку переживав Рудницький в цей час і яка проявилась у раптовому погіршенні здоров'я.

З наближенням Червоної армії постала дилема перед Михайлом Рудницьким – що робити далі, перебиратись на інші терени Райху чи залишитись у Львові і чекати приходу більшовиків? Вочевидь, вибір цей не був легким, радше подібним до відомого Гамлетівського «бути чи не бути?». Кедрин-Рудницький зробив для брата «виклик на працю до Німеччини», потрібний як «перепустка» на виїзд, і вислав йому цей документ, проте Михайло Рудницький не захотів виїздити. Він відповів братові:

«Якби я знав, що дістануся до Парижу, або до Лондону, то виїхав би, а так – війна буде гнатися за нами, а я мушу їсти тільки каші та зберігати строгу дієту, – як і де матиму її? До того ж – я без своєї бібліотеки наче без рук. Большевики можуть мене знищити, це правда, але я якось їх не боюся...»⁹⁰⁸.

Подібне ж в травні 1944 р. М. Рудницький сказав Гординському, коли той на кілька днів приїхав до Львова. Він казав, що покинув думку кудись виїхати, бо почувається хворим, та й на гострій дієті ніякої подорожі у набитих товарних вагонах він не видержить. Крім того, показував рукою на свою бібліотеку і картини і питав, як він може це все залишити: «Сподівався, що завдяки цій своїй незаангажованості він зможе якось влаштуватися в нових умовах, зрештою, казав, хтось з українців мусить залишитися [...]»⁹⁰⁹. Під час окупації остаточно розходяться стежки Михайла Рудницького та його Дру-

⁹⁰⁷ Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. К.: Дух і Літера, с. 170.

⁹⁰⁸ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», с. 630.

⁹⁰⁹ Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ, с. 242–243.

жини Марти Олесницької, яка разом з донькою Дариною виїхала в 1944-му до Кракова, а пізніше емігрувала до Північної Америки. Таке розставання сім'ї здавалось багатьом дивним, проте джерела показують, що вже з середини 1930-х рр., мабуть, Михайло і Марта майже не жили разом, а тільки юридично були подружжям⁹¹⁰. Під час радянської окупації вони ще деякий час були разом, але пізніше, за німецької окупації, остаточно розлучилися.

Чому все ж таки Михайло Рудницький вирішив залишитись у Львові? Очевидно, тут мав місце цілий комплекс факторів, які зішлись воедино: 1) Проблеми зі здоров'ям, що ускладнювали пересування і впливали на психологічний стан; 2) Важкий моральний стан внаслідок переживань і нервового напруження під час окупації; 3) Вік – Михайло Рудницький був найстаршим у сім'ї, йому вже йшов 55 рік, а це не зовсім той вік, коли людина бажає кинути свій дім і все, що було дороге їй, і податися в мандри; 4) Напевно найголовніше – М. Рудницький *не хотів* виїхати зі Львова. Це бачимо в спогадах рідних і друзів. Михайло Рудницький вже жив на еміграції в 1919–1922 роках і прекрасно знав, що ніхто закордоном не чекає його з відкритими обіймами. Навряд чи він зміг би забезпечити собі добре фінансове становище закордоном,

⁹¹⁰ В листі до Софії Яблонської від 12 листопада 1936 р. Рудницький писав про свою дружину: «...П-ні О. приїжджає рідко. Її трагедія в тому, що не може в Ст. знайти собі приятеля і не може вийти заміж з погляду законів. Мріє про те, щоб знайти у Львові працю. Я міг би тоді (з боєм серця) влекшити їй якусь добру довшу знайомість, щоб зменшити її самотність і втишити великий голод життя. На жаль, у нас за посаду щораз важче, а ще й гарній жінці, на яку всі дивляться як на люксус...»: Беницький, А. (2017). Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: метафори дійсності міжвоєнної Галичини. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, Вип. 9, с. 516; Детальніше про листування Рудницького та Яблонської див.: Беницький, А. (2017). Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: комунікаційні особливості. *Збірник праць Науково-дослідного інституту правознавства*, Вип. 7 (25). URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2017/PDF/31.pdf>

2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

а з огляду на його співпрацю з більшовиками в 1939–1941 рр. його могла чекати публічна обструкція з боку еміграції. Якби Михайло Рудницький втік зі Львова в 1944 р., до приходу більшовиків, і зміг би добратись до Західної Європи, а пізніше до Північної Америки, він, можливо, розділив би долю свого друга Юрія Косача. Бувши популярним письменником до війни і під час неї, на еміграції Косач швидко опинився на маргінесі суспільного та культурного життя. Для того, щоб якимось вижити, він редагував радянофільські журнали у США і закінчив життя у великій скруті та самотності⁹¹¹. Подібна доля, хоч і без радянофільства, спіткала й сестру Михайла Мілену Рудницьку, яку швидко витіснили з діаспорних організацій. З іншого боку, чимало українських діячів, які на різних етапах життя виявляли прорадянські симпатії, змогли влаштуватись в еміграції. Тому слушно було б припустити, що зі своїм знанням мов та ерудицією Рудницький зміг би збудувати кар'єру, подібно до Юрія Шевельова⁹¹². Однак М. Рудницький не «спалив мости» між собою і радянською владою під час окупації, навпаки: він не брав участі в публічному житті, мав єврейське походження, отже не був «другом» німецькій владі, тому його позиції теоретично були кращими, ніж у інших інтелігентів Львова, які вирішили залишитись. Залишитись у Львові означало мати непогане фінансове становище, позицію в університеті, можливість публікуватись і отримувати гонорари. Крім того, ніхто в 1944 р. не знав, якою буде «друга» радянська влада в західних областях, багато хто вірив, що після війни можлива «лібералізація» суспільного життя.

⁹¹¹ Детальніше про біографію Юрія Косача та мультикультурні наративи в його текстах див.: Petrovsky-Stern, Y. (2015). *On the Other Side of Despair: Cossacks and Jews in Yuri Kosach's The Day of Rage*. *Amelia Glaser, ed., Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising*. Stanford; Stanford University Press, p. 182–196.

⁹¹² Див.: Шевельов-Шерех, Ю. (2021). *Я – мене – мені... (і довкруги)*. *Спогади. В Європі; Зустрічі з Романом Якобсоном*. Харків; Нью-Йорк: Видавець Олександр Савчук.

Хоча вибір і носив значний елемент фаталізму. Лисяк-Рудницький занотував у щоденнику: «д. сумний лист від Михайла. Він рішечний оставатися у Львові, хоча рахується із приходом більшовиків і впевнений у тому, що це буде його погибель»⁹¹³. Вибираючи між відомим злом вдома і невідомим на чужині, Михайло Рудницький обрав те, що, як він думав, добре знав. Проте повоєнна реальність мала чим здивувати українського Мефістофеля.

3. Взаємини з владою та соціальні практики в післявоєнному Львові

*«О рідне місто! Чи тебе ще мало,
За вік твій весь пограбила війна,
Чи об'їдала мало сарана...
За теплу зустріч Сталіна бійців:
Брат Київ і сестра Москва
пригорнуть Радянський Львів»*

(Михайло Рудницький. Неповторна хвилина.
Радянський Львів. серпень-вересень 1945, №2)

Вже під кінець Другої світової війни, з повторним захопленням Львова радянськими військами, це місто перетворюється на об'єкт особливої уваги з боку радянської влади. В липні 1945 р. на одній з республіканських нарад в Києві відзначалась важливість роботи з львівською інтелігенцією, яка здебільшого перебувала «під націоналістичним впливом». Навіть на початку 1950-х рр. союзний центр ставив на порядок денний три головні питання Львова: інтелігенція, індустріалізація, колективізація⁹¹⁴. Місцева інтелігенція потрібна була радянській владі для того, щоб створити дискурсивну «єдність» радянських територій, створити видимість

⁹¹³ Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. К.: Дух і Літера, с. 197.

⁹¹⁴ Tarik, С.А. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press, p. 223.

3. Взаємини з владою та соціальні практики в післявоєнному Львові

легальності і народної підтримки нової влади. Відповідно, одразу ж з приходом радянської влади місцеву інтелігенцію зобов'язували до активної «співпраці». Одна з форм співпраці – публічні виступи на науково-популярні і політичні теми. Василь Стефаник, Михайло Возняк, Василь Щурат, Іларіон Свенціцький, Василь Барвінський і Михайло Рудницький у 1944–1945 рр. виступають з публічними лекціями та доповідями⁹¹⁵. М. Рудницький змушений був прийняти правила гри, що їх нав'язувала радянська дійсність. Доходило до того, що письменники Василь Щурат і Михайло Рудницький виголошували перед публікою доповіді на тему... «виборчого закону СРСР»⁹¹⁶. На зібраннях львівських письменників Ірина Вільде та Михайло Рудницький виступали з доповідями про те як «відбити в художній літературі процес перевиховання вчорашніх селян з їх індивідуальною психологією в свідомих робітників соціалістичної промисловости»⁹¹⁷. М. Рудницький також брав участь і виступав в організованих радянською владою комедійно-моральних практиках, зокрема присвячених Іванові Франкові⁹¹⁸.

В березні 1945 р. в одній з доповідних записок, складених обкомом Львівської області разом з обласним керівництвом НКВС, зазначалось: «Основна частина місцевої інтелігенції підтримує нас у питанні боротьби з українсько-німецькими і польськими націоналістами і включається в суспільно-політичне життя області / академіки Возняк і Колесса, професори Банах, Свенціцький, Рудницький, доцент Ковальчук, Лангауер та ін.../»⁹¹⁹. Крім цього,

⁹¹⁵ ЦДАГО Ф.1.Оп.70. Спр.299. *Проект постановлення ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией гор. Львова. 1945, арк. 1.*

⁹¹⁶ Вісті з України. *Свобода*. 26 січня 1946. Ч. 19.

⁹¹⁷ Завдання українських письменників у советах. *Свобода*. 13 липня 1946. №136.

⁹¹⁸ Вісті з України. *Свобода*. 19 вересня 1953. №197.

⁹¹⁹ ЦДАГО Ф.1.Оп.46.Спр.809. *Постановлення ЦК КП(б)У, політінформації, спеціального розслідування, справки по вопросам борьбы с бандитизмом, проведенная работа по выборам в Верховный Совет СССР, состояния работы партийных организаций Львовской области. Февраль 1945 – май 1946, арк. 3*

в перші повоєнні роки в партійних документах завдання по боротьбі з «українсько-німецьким буржуазним націоналізмом» часто йшли поруч із завданням посилення боротьби з антирадянськими настроями польської інтелігенції і польським націоналізмом⁹²⁰.

Радянська влада змушена була користати з «послуг» представників творчої інтелігенції, таких як Михайло Рудницький, в ідеологічній роботі серед місцевого населення. На засіданні представники ЦК відверто зізнавались: «Мова йде про ту частину ідеологічної роботи, яку ми не охоплюємо нашою партійною роботою, іноді через недостатню кваліфікацію в цій галузі. До цього відносяться відділи мистецтва та культури»⁹²¹. Також зазначалось, що варто зважати на популярність тої чи іншої постаті серед західноукраїнської інтелігенції:

*«Ось, наприклад [...], у Львові широко відома постать Свенціцького. В нашому уявленні Свенціцький децю інший, а в уявленні інтелігенції західних областей він абсолютно неспростовний авторитет. Вважається великою особистістю»*⁹²².

Як і в 1939–1941 рр., відоме ім'я Михайла Рудницького знову використовують в пресі для агітаційної боротьби проти «українсько-німецьких буржуазних націоналістів». В місцевій пресі одна за одною виходить кілька статей за підписом М. Рудницького, спрямованих проти цієї «категорії». Більшість з цих статей

⁹²⁰ ЦДАГО Ф.1.Оп.70. Спр.299. *Проект постановлення ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией гор. Львова. 1945, арк. 26*

⁹²¹ ЦДАГО Ф.1. Оп.70.Спр.339. *Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б) У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией Западных областей. План проведения Республиканского совещания зав. Парткабинетов. Февраль 1945, арк. 3.*

⁹²² ЦДАГО Ф.1. Оп.70.Спр.339. *Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б) У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией Западных областей. План проведения Республиканского совещания зав. Парткабинетов. Февраль 1945, арк. 7.*

3. Взаємини з владою та соціальні практики в післявоєнному Львові

вочевидь писав насправді Владімір Беляєв⁹²³. Винятком стала лише стаття «Віднайдений шлях»⁹²⁴ – вочевидь, одна з небагатьох статей на суспільно-політичну тему, до якої дійсно долучився сам М. Рудницький. В ній автор описував міжвоєнне життя галицької інтелігенції, доносячи головну ідею: обставини життя спричинили формування світогляду місцевої інтелігенції, тож їх нема за що звинувачувати в минулому, адже вони не могли детально ознайомитись з іншими ідеями та культурами. Фактично М. Рудницький намагався перекласти «вину» на «минуле» як таке, цим самим убезпечивши в теперішньому себе і своїх колег по письменницькому цеху. Про те, що статтю писав сам Михайло Рудницький, свідчить згадка про Тишкевича, з яким він мав конфлікт під кінець своєї дипломатичної кар'єри в 1920 р. в Парижі⁹²⁵. З фірмовим в'їдливим гумором в статті згадано і Муссоліні та Гітлера⁹²⁶, а також довоєнних націоналістів: «Читали євангелію фашистської бутафорії «Майн Кампф» Гітлера, не хотіли говорити про те, що там було виразно надруковано: а саме те, що цей оскаженілий тевтон хоче вкрити українську землю трупами наших людей»⁹²⁷. Продовжуючи довоєнний дискурс про культурну ізольованість галичан, М. Рудницький наголошував: «Найлегше ненавидіти культуру, якої не знаєш. Найлегше також захоплюватись культурою, якої не знаєш»⁹²⁸. Стаття закінчувалась твердженням, що складно «перебудувати складний психологічний процес»: «Звичайно, нам не легко буде це зробити тому, що в нашій біографії на десятки

⁹²³ Наприклад, див: Рудницький, М. (1951). Вирок народу. *Вільна Україна*. 19 жовтня 1951; Рудницький, М. (1951). Реакційна романтика українських буржуазних націоналістів. *Вільна Україна*. 1951. №70; Рудницький, М. (1952). Сталін – запорука миру. *Вільна Україна*. 19 жовтня 1952.

⁹²⁴ Рудницький, М. (1945). Віднайдений шлях. *Радянський Львів*, Липень 1945, №1.

⁹²⁵ Там само, с. 69.

⁹²⁶ Там само.

⁹²⁷ Там само.

⁹²⁸ Там само, с. 70.

років ворожої атмосфери припало поки що тільки двадцять місяців радянської влади»⁹²⁹. Подібний дискурс перекладання вини на минуле, зокрема на «галицьку провінційність і замкненість», намагалась донести у своїх статтях також Ірина Вільде⁹³⁰.

Разом з тим, у 1944–1946 рр. в матеріалах за підписом М. Рудницького не згадувалось жодного «конкретного» місцевого націоналіста чи «ворога народу». Це відзначали тодішні члени Львівського крайового відділу ОУН в аналітичних записках, не вносячи Михайла Рудницького в групу «активних симпатиків» радянської влади. Він радше належав до групи «професорів, доцентів» які намагались писати статті про «абстрактних» націоналістів, не вдаючись до конкретики⁹³¹. Подібну ж характеристику цій категорії надавали представники радянської влади. В довідці, складеній Львівським обкомом на ім'я Лазаря Кагановича зазначалось, що Михайло Рудницький є характерним представником тієї частини інтелігенції, яка хоч і визнає радянську владу, проте не бажає у своїх публічних виступах дати належну оцінку режиму німецької окупації в Західній Україні і ролі помічників і агентів німців в обличчі «українсько-німецьких націоналістів». Називалось прагнення цих авторів вберегти «своїх» – українців. Тому в своїх текстах і виступах проти «українсько-німецьких націоналістів» вони якомога менше оперують конкретними фактами і конкретними фаміліями⁹³². Ця група «хитких» була об'єктом пильної уваги

⁹²⁹ Рудницький, М. (1945). Віднайдений шлях. *Радянський Львів*, Липень 1945, №1, с. 71.

⁹³⁰ Tarik, C.A. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press, p. 222.

⁹³¹ ЕАУВР. Суспільно-політичний звіт по Львові за квітень 1945 р. : Електронний архів визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7993/>.

⁹³² Довідка Львівського ОБКОМУ КП(б)У для ЦК КП(б)У щодо суспільно-політичної характеристики львівської інтелігенції. 5 квітня 1947 р. / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 398–399.

3. Взаємини з владою та соціальні практики в післявоєнному Львові

радянської влади, адже становила собою значну частину місцевої інтелігенції. 13 листопада 1945 р. на партійному засіданні секретар ЦК КП(б)У Костянтин Литвин так характеризував групу «хитких»: «в результаті проведеної роботи в західних областях ми спостерігаємо цікавий процес – певна група інтелігенції, яка не розділяє наших поглядів / їй, можливо, незручно було виступати проти нас, проте вона не погоджується з нами /, починає поступово переходити на нашу сторону»⁹³³. Потрібно було «переломити» настрої місцевої інтелігенції на користь радянської влади і зробити це якомога швидше. Вже в 1945 р. починається підготовка до кампанії, спрямованої проти місцевої львівської інтелігенції. В ЦК КП(б)У зауважили «дворушництво» окремих представників місцевої української інтелігенції. Група «дворушників» маркувалась як «деякі представники української інтелігенції Крип'якевич, Карманський та ін.»⁹³⁴. Приставка «та ін.» дозволяла в залежності від ситуації розширити об'єкт атаки і в будь-який момент долучити до цієї категорії тих, «хто провинився». Попереду львівську інтелігенцію загалом і Михайла Рудницького зокрема чекав один з найскладніших періодів повоєнного часу.

⁹³³ ЦДАГО Ф.1. Оп.70.Спр.339. *Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б) У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией Западных областей. План проведения Республиканского совещания зав. парткабинетов. Февраль 1945*, арк. 1.

⁹³⁴ ЦДАГО Ф.1.Оп.70. Спр.299. *Проект постановления ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией гор. Львова. 1945*, арк. 16.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»⁹³⁵

«Юрба ж очима любить, не розумно,

І дивиться на кари, не на злочин»

(Шекспір. В. Гамлет / пер. М. Рудницького)

Вже вдруге радянська влада вирішила використати постать історика Михайла Грушевського для боротьби проти галицької української інтелігенції. Перший раз – ще за життя Грушевського, у великій агентурній справі «Галичани», яку підготували проти галицьких науковців, що працювали в УРСР, зокрема проти відомого географа Степана Рудницького⁹³⁶. Кожна репресія в пізньосталінську добу маркувалась по певній «групі», по якій наносився удар. Такою групою стала «школа Грушевського» – евфемізм, під яким розуміли в першу чергу професуру та викладачів ЛДУ. Головними об'єктами критики стали чотири дослідники: історик Іван Крип'якевич, історик літератури Михайло Возняк, літературознавець Михайло Рудницький та власне покійний історик Михайло Грушевський⁹³⁷. Пізніше в ході кампанії до «школи Грушевського» долучали й інших викладачів ЛДУ. Головний удар падав не на істориків, як могло здатись на перший погляд, а на місцеву інтелігенцію загалом. В рамках ЛДУ кампанію критики формально

⁹³⁵ Вперше опубліковано в: Чедолума, І. (2021). Михайло Рудницький та боротьба проти «Школи Грушевського» у Львові. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*, №1, с. 110–119.

⁹³⁶ Див.: ГДА СБУ. Ф.2. Оп.37. спр.66. НКГБ УССР об'єкт – «Галичане». Детальніше про радянську владу і Степана Рудницького див.: Seegel, S. (2018). *Map Man. Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe*. The University of Chicago Press.

⁹³⁷ Tarik, C.A. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press, p. 226.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

очолювали три постаті: ректор Іван Белякевич, декан історичного факультету Володимир Горбатюк та зав. кафедри історії СРСР Василь Осечинський⁹³⁸.

На першому етапі цієї кампанії, що розпочалася в з лютому 1946 р. з ініціативи партійної організації університету, об'єктом критики був не Рудницький, а історики ЛДУ: Іван Крип'якевич, Омелян Терлецький та Мирон Кордуба⁹³⁹. Важливим етапом в активізації цієї кампанії стала постанова ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград», ухвалена 16 серпня 1946 р., яка започаткувала кампанію проти «буржуазно-націоналістичних письменників». Михайло Рудницький передчуваючи, що незабаром також може стати об'єктом критики, спішить написати статтю, в якій «відмежовується» від «школи Грушевського», і 16 серпня 1946 р. у «Вільній Україні» вона виходить під назвою «Рішуче порвати з проклятим минулим»⁹⁴⁰. Стаття справді належала перу Рудницького, про що свідчить негативна реакція на неї Львівського обкому:

«В газеті «Вільна Україна» від 16 серпня 1946 року опублікована стаття дворушника Рудницького «Рішуче порвати з проклятим минулим», в якій автор брав під захист Грушевського і його послідовників, зображував українсько-німецьких націоналістів, як невинних ягнят, які жили «в дурмані і обмані» [...] Через декілька днів редакція газети вимушена була визнати, що вона здійснила грубу політичну помилку, опублікувавши шкідливу статтю Рудницького»⁹⁴¹.

М. Рудницький намагався «захистити» галицьку інтелігенцію, вказуючи на те, що її ідейна «герметичність» і обставини життя

⁹³⁸ Ibid, p. 226.

⁹³⁹ Дашкевич, Я.(2007). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: ЛА «Піраміда», с. 419–420.

⁹⁴⁰ Рудницький, М. (1946). Рішуче порвати з проклятим минулим. *Вільна Україна*. 16 серпня 1946.

⁹⁴¹ ЦДАГО Ф.1. Оп.70. Спр.824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области, арк. 17.

призводили до захоплення певними ідеями, не до кінця розуміючи їх «отруйність»: «Є ще й досі такі інтелігенти, які, не зважаючи на історичні події останніх років і корінні зміни, які відбулися на наших землях, носять в собі залишки ідейного вантажу проклятого минулого»⁹⁴². Основні міфи Грушевського за М. Рудницьким були: 1) міф самостійної України, зовсім нереальної, бо цю ж самостійність він, мов на глум, пов'язував з імперіалістичними планами Німеччини і Австрії – держав, які цілком відверто мріяли про те, щоб перетворити наші землі у свою колонію. 2) Міф про Галичину як «П'ємонт» України. 3) Крім цього, М. Рудницький писав про «Культ зрадника Мазепи» як «Характерний приклад звеличування галицькими націоналістами таких концепцій, які орієнтували західноукраїнське населення на авантюрні союзи з чужинцями»⁹⁴³. Галицьким націоналістам М. Рудницький протиставляв новий – радянський патріотизм. Намагаючись поєднати Грушевського з націоналістами, Рудницький писав: «Українсько-німецький націоналізм, народжений з «теорії», яка не рахувалася з фактами історичного процесу, створив поняття провінціально-загумінкового патріотизму – ідеї нереальної, реакційно-романтичної України, приреченої на невдачу при першій зустрічі з дійсністю»⁹⁴⁴. Стаття мала всі формальні ознаки «радянської» – цитування Леніна, нагінку на українських націоналістів, та пізніша критика статті наводить на думку, її таки написав сам Михайло Рудницький. М. Рудницький вважав за потрібне дати вставку про долю польського і єврейського люду під час війни. Пишучи про українських націоналістів, він наголошував: «Під час німецької окупації вони, гітлерівські посіпаки, брали участь в різанині мирного польського та єврейського населення, вони організували лісові ватаги, рештки

⁹⁴² Рудницький, М. (1946). Рішуче порвати з проклятим минулим. *Вільна Україна*. 16 серпня 1946.

⁹⁴³ Рудницький, М. (1946). Рішуче порвати з проклятим минулим. *Вільна Україна*. 16 серпня 1946.

⁹⁴⁴ Там само.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

яких ще й досі убивають своїх земляків за те, що вони почали мирно працювати, як радянські громадяни»⁹⁴⁵.

Зрозуміло, що така «половинчаста» позиція М. Рудницького була неприйнятною з точки зору радянської влади. «Винні» повинні були публічно «каятись» і віддавати себе в руки партії, а не «виправдовуватись», інакше соціальний ритуал втрачав свою роль сполучної ланки в радянському суспільстві. Для того, щоб «підштовхнути» Рудницького в правильному напрямку, розпочинається кампанія проти нього. Автор Костянтин Новицький у статті, надрукованій у Києві, закинув М. Рудницькому і редакторові «Вільної України», журналістові й письменникові Антонові Хижнякові (як публікаторові статті М. Рудницького), грубі політичні помилки:

«якщо проф. І. Крип'якевич у своїх останніх виступах перед громадськістю бере під захист Грушевського і його послідовників, посилаючись на те, що, мовляв, Грушевський «не розумів» класової боротьби і революційного руху і тому допустив ряд «помилوک», то М. Рудницький бере під захист і виправдовує Грушевського і його послідовників іншим шляхом. У згаданій вище статті він проводить думку, що корінням антинародних і ворожих «теорій» Грушевського і всієї українсько-німецької націоналістичної зграї є [...] галицька загумінковість, обмеженість і короткозорість. Націоналістичні концепції Грушевського він розглядає не як продукт класової боротьби української буржуазії проти трудящих мас, хоч відомо, що саме ненависть і зневага до трудящих є основою «наукової» і політичної діяльності Грушевського та його послідовників»⁹⁴⁶.

Пізніше, вже в листопаді 1946 р., стаття Іллі Стребуна «Про висвітлення українсько-російських літературних взаємин»

⁹⁴⁵ Там само.

⁹⁴⁶ Цит. за: Дашкевич, Я.(2007). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: ЛА «Піраміда», с. 426–427.

вийшла в «Літературній газеті». В ній автор застерігав: «Буржуазні націоналісти уперто намагаються протягнути в нашу науку, в літературознавство свою антинаукову, націоналістичну «теоретичну мірку». Згадуючи статтю М. Рудницького, присвячену Лесі Українці, та ряд інших статей українських авторів, Стребун поєднав дискурси боротьби проти «космополітів» і проти «буржуазних націоналістів» в одне ціле, закидаючи М. Рудницькому та іншим «націоналістичність», «нехтування російською літературою» і звертання до західноєвропейських літератур. В цей час в одній з доповідних записок стверджувалось про необхідність активізації боротьби зі «школою» Грушевського і перенесення центру цієї боротьби не в академічну сферу, а в суспільно-політичну. Відверто визнаючи, що в науковій сфері позиції «учнів Грушевського» сильніші, ніж «партійних» вчених: «Націоналісти свідомо заводять наших істориків і літературознавців в дебрі історії, щоб там дати їм (допис від руки: «бій» І.Ч.)»⁹⁴⁷. Після цих публічних виступів, Рудницького «долучають» до «школи Грушевського» і він починає фігурувати в партійних документах разом з Крип'якевичем та іншими істориками ЛДУ. «Користуючись благодушем і лібералізом партійних організацій, окремі представники місцевої інтелігенції, відомі в минулому як ярі націоналісти, обнаглили настільки, що відкрито пропагандують ворожі концепції в друці, публічних виступах, і викладацькій роботі / Рудницький, Крип'якевич та ін.»⁹⁴⁸. В доповідній записці про настрої львівської інтелігенції на ім'я Кагановича Грушецький прямо називав Рудницького на рівні з Барвінським і Терлецьким, «прямим послідовником і учнем ідеолога

⁹⁴⁷ ЦДАГО Ф.1. Оп.70. Спр.824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области, арк. 5.

⁹⁴⁸ ЦДАГО Ф.1. Оп.70. Спр.824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области, арк. 4.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

буржуазного націоналізму Грушевського»⁹⁴⁹. Як писав Ярослав Дашкевич:

«У стінах університету – та поза ними – продовжувалося цькування учнів М. Грушевського Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби, Омеляна Терлецького, Івана Шпитковського, а також Михайла Возняка, за іронією долі, Михайла Рудницького, який до школи М. Грушевського, цілком певно, жодного відношення не мав. Але так було потрібно»⁹⁵⁰.

«Боротьба проти школи Грушевського» велась на двох рівнях – республіканському і місцевому. З точки зору Києва – необхідно було «приструнити» місцеву інтелігенцію, зробити її не тільки показово лояльною, але й готовою до повної колаборації з комуністичною владою. На місцевому рівні партійні працівники та викладачі намагались використати кампанію в боротьбі проти «конкурентів», що дозволило б звільнити позиції в університеті, які займали «учні Грушевського», і зайняти їх самим. Апогеєм цієї кампанії, головним ритуальним дійством мали стати загальноміські збори інтелігенції Львова в приміщенні театру ім. М. Заньковецької 14 вересня 1946 р. Збори було проведено згідно з тогочасним радянським ритуалом. Запросили вчених, наукових працівників, викладачів вузів, письменників, художників, артистів, представників партійних, радянських і громадських організацій міста⁹⁵¹. Після виступу Миколи Бажана, голови Ради міністрів УРСР, Ярослава Галана та ще кількох письменників і викладачів настала черга «каятись» підсудним. І. Крип'якевич

⁹⁴⁹ З інформації Львівського ОБКОМУ КП(б)У ЦК КП(б)У про політичні настрої інтелігенції Львівської області /Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 470.

⁹⁵⁰ Дашкевич, Я.(2007). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: ЛА «Піраміда», с. 434.

⁹⁵¹ Там само, с. 430.

та М. Рудницький визнали, що засуджують свої попередні праці, проте Терлецький фактично відмовився каятись. А Михайло Возняк відмовився виступати взагалі⁹⁵². Насправді ж постанова вченої Ради ЛДУ показує, що керівництво університету було незадоволене виступами: Рудницького, Давидяка, Коструби, Терлецького, «в яких не було самокритики», тож їх засудили за те, що вони «пішли шляхом захисту своїх поглядів і поведінки, ворожих радянській ідеології, затушовували ворожість цих поглядів». Поведінку М. Рудницького, який на словах неодноразово декларував свою перебудову, а фактично в приватних розмовах виступав проти марксизму-ленінізму, кваліфікували як дворушництво⁹⁵³.

В цей же час секретар Львівського обкому КП(б)У Іван Грушецький пише доповідні записки на ім'я Лазаря Кагановича з доносами на М. Рудницького. В них зазначалось, що лекції М. Рудницького

«відрізняються аполітичністю, безпартійністю, відсутністю класового аналізу [...] Рудницький обходить мовчанкою чи неправильно характеризує суспільно-політичну і літературну діяльність прогресивно-демократичних письменників, всіляко ідеалізує письменників, що представляють реакційний табір. Він не розвінчує зрадницьку роль Андре Жіда під час німецької окупації Франції, а його наклепницьку книгу про нашу країну характеризує як «розчарування» письменника побаченим в СРСР»⁹⁵⁴.

Грушецький продублював цей документ в різних редакціях, тому в «Центрі» мали обов'язково звернути увагу на

⁹⁵² Дашкевич, Я.(2007). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: ЛА «Піраміда», с. 432.

⁹⁵³ Там само, с. 433.

⁹⁵⁴ ЦДАГО Ф.1. Оп.70. Спр.824. *Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области*, арк. 16.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

Рудницького⁹⁵⁵. Далі зазначалось, що в лекції про сучасну французьку літературу, прочитаній в Домі партійної просвіти ЦК КП(б)У на семінарі викладачів мови і літератури середніх шкіл і технікумів, Рудницький характеризував французький народ як націю комерсантів, рантьє і консерваторів. Він ігнорував революційні традиції французького народу, ні словом не обмовившись про його героїчну боротьбу проти німецьких завойовників, нічого не сказав про французьку компартію, що бореться за нову, демократичну Францію. На зауваження окремих товаришів про недопустимість аполітичності і безідейності в літературі Рудницький відповідав: «А до чого в літературі політика?» Рудницький «переслідував» зав. кафедрою німецької філософії тов. Гузар за надзвичайне «захоплення» марксизмом, вказуючи, що її покликання на Енгельса не є науковими: одного разу Рудницький прямо поставив перед тов. Гузар питання: «Невже ви думаєте, що імпонує мені своїм марксизмом?». Співробітники обкому і міськкому КП(б)У схиляються перед «вченістю» Рудницького. Його лекції ніким не контролюються, не стенографуються і не обговорюються, що дає йому можливість, особливо в читанні курсу історії західноєвропейської літератури англійською і французькою протягувати ворожі теорії. Рудницькому надається трибуна для публічних виступів. Його статті друкуються в обласних газетах «Вільна Україна», «Львівська правда» і в журналі «Радянський Львів»⁹⁵⁶.

⁹⁵⁵ Див.: ЦДАГО Ф.1. Оп.16.Спр.2329. *Постановления ЦК КП(б)У, отчеты, доклады, докладные записки о состоянии и недочетах в работе Львовского Обкома КП(б)У и его отделов. Март-июнь 1947*, арк.47–48, 170–172; ЦДАГО Ф.1. Оп.46. Спр.2986. *Доклад, докладные записки, справки... отдела ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь-июль 1947*, арк. 38–39, 70.

⁹⁵⁶ ЦДАГО Ф.1. Оп.70. Спр.824. *Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области*, арк. 17.

Таке ставлення до М. Рудницького радянської влади, вочевидь, було наслідком його намагань утримати хистку рівновагу між показовою лояльністю до радянської влади та власними переконаннями. Так протривало до 1947 р., коли в рамках великого процесу, організованого проти львівської інтелігенції, М. Рудницький частково потрапив під удар. Ймовірно, з 1944 р. Михайло Рудницький погодився написати мемуари про злочини, вчинені в часи німецької окупації. Інформація про майбутню книгу анонсувалася в періодиці: «Видавництво «Вільна Україна» видає найближчим часом нові книжки львівських письменників Ірини Вільде, П. Козланюка, М. Яцкова, М. Рудницького та Д. Лукіяновича»⁹⁵⁷, та фігурувала навіть у партійних документах: «(Рудницький) виступас... активно на різних зборах і вечорах. Працює зараз над збіркою нових оповідань із сучасного життя»⁹⁵⁸. Тема мемуарів Михайла Рудницького, присвячених жертвам нацистської окупації, знову зринула в 1947 р. у зв'язку з «боротьбою проти школи Грушевського». Ярослав Галан, намагаючись захистити М. Рудницького на нараді письменників у Львові, вказував на те, що Михайло Рудницький може написати мемуари, в яких викладе все, чого зазнав від «українсько-німецьких націоналістів», і це пішло б на користь обкому партії. На що голова обкому Іван Грушецький відповів гнівною промовою, вказуючи на зволікання М. Рудницького в цій справі:

«Я сумніваюсь. Душа гнила. І до таких людей треба підходити не з точки зору поради і допомоги, а з точки зору вимог. Нагадати йому, раз тобі склали умови для чесної праці, так настав час показати його на ділі, а то лопне терпець. [...] Рудницький

⁹⁵⁷ Хроніка. Радянський Львів. Липень 1945, №1.

⁹⁵⁸ Довідка Львівському ОБКОМУ КП(б)У про письменників львівської організації Спілки радянських письменників, які перебували під німецькою окупацією / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 355.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

повинен нас боятись, повинен в нас бачити людей, які знають всі ці їх промови і раз так, ми без нагадування самі будемо проявляти ініціативу, щоби показати і завоювати право на радянського громадянина. [...] Одне мірило до Ірини Вільде, одно мірило до Лукіяновича, і інший підхід до Рудницьких»⁹⁵⁹.

В січні 1947 р. М. Рудницького знімають з посади декана філологічного факультету⁹⁶⁰. Лазар Каганович в листі до Львівського обкому віддав чіткий наказ:

«В роботі з інтелігенцією відмічаються суттєві недоліки. Замість суворої критики буржуазно-націоналістичних помилок і дворушності з боку Барвінського, Рудницького, Возняка, Карманського та інших представників старої Галицької інтелігенції мали місце загравання з нею. [...] Про прийняті заходи доповісте ЦК КП(б)У 20 серпня 1947 року»⁹⁶¹.

Через кілька днів у Львів приїжджає замголови Раднаркому УРСР Дмитро Мануїльський, який перед великою аудиторією (близько 500 осіб, в основному інтелігенція)⁹⁶² виступає з різкою критикою, спрямованою зокрема проти М. Рудницького, В. Барвінського, П. Карманського та І. Крип'якевича. МДБ після виступу підготувало доповідну записку про реакцію інтелігенції Львова, в ній також були подані короткі характеристики тих, кого

⁹⁵⁹ Стенограма виступу І.С. Грушецького на нараді письменників м. Львова. 30 червня 1947 р. / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 411.

⁹⁶⁰ АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, спр. 7205. Михайло Рудницький, 1944–1967, арк. 82.

⁹⁶¹ ЦДАГО Ф.1. Оп.46. Спр.3275. *Письмо за подписью т. Кагановича, докладне записки, информации, справки Управления парторганов ЦК КП(б) У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь-декабрь 1947*, арк. 15–16.

⁹⁶² ЦДАГО Ф.1. Оп.46. Спр.2986. *Доклад, докладне записки, справки... от-дела ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь-июль 1947*, арк. 98.

критикували. Стосовно М. Рудницького було зазначено, що до війни він був пов'язаний з Варшавським петлюрівським центром⁹⁶³. Вочевидь, в цьому місці радянські спецслужби знову переплутали братів Михайла та Івана Рудницьких. Тут М. Рудницький характеризувався як: «колеблюючийся елемент», що схиляється на бік радянської влади і виступає проти українських націоналістів⁹⁶⁴. М. Рудницький сприйняв критику Мануїльського як заборону на вільне висловлювання свої думок. Закиди місцевій інтелігенції в українському буржуазному націоналізмі і критика загалом викликали невдоволення М. Рудницького. Він заявив Мануїльському на зібранні: «Я виріс і виховувався в інших умовах і тепер бачу, що я не можу говорити, як звик, те, що я думаю, і взагалі вільно висловлювати свої думки»⁹⁶⁵. Більшість місцевої інтелігенції не підтримали різку критику на адресу Михайла Рудницького⁹⁶⁶.

Через тиждень після виступу Мануїльського, 30 липня 1947 р., відбулися загальні збори львівських письменників, на яких критикували «ворожі твори» П. Карманського та вказували на «серйозні помилки в творах члена Спілки письменників М. Рудницького». 15–20 вересня 1947 р. у Києві відбувся розширений Пленум СРПУ, на порядок денний якого було внесено питання «Про виконання Спілкою радянських письменників України постанови

⁹⁶³ ГДА СБУ.Ф.16. Справа №29. Том 2. Справка о реакциях интеллигенции г. Львова на доклад «против украинского буржуазного национализма», арк. 119

⁹⁶⁴ ГДА СБУ.Ф.16. Справа №29. Том 2. Справка о реакциях интеллигенции г. Львова на доклад «против украинского буржуазного национализма», арк. 119.

⁹⁶⁵ Там само, арк. 121.

⁹⁶⁶ Інформація Львівського ОБКОМУ КП(б)У ЦК КП(б)У про реагування інтелігенції Львова на доповідь Д.З. Мануїльського про український буржуазний націоналізм / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 423–426.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград». На Пленумі вже П. Козланюк, критикуючи Рудницького, зазначив:

«Рудницький і досі не виступив з таким твором, який засудив би ту підлу роботу, яку він [...] проводив проти нашого народу. [...] Час уже очистити наші лави від тих людей, які не хочуть разом з нами йти до спільної мети [...]»⁹⁶⁷.

Остаточне рішення було ухвалене 17 листопада 1947 р., коли на засіданні Президії СРПУ була прийнята постанова про виключення М. Рудницького⁹⁶⁸. Виключений зі Спілки письменник у Радянському Союзі фактично втрачав право публікуватись будь-де і залишався без засобів на прожиття. Цікавою була реакція Владіміра Беляєва на ці події. Коли постало питання щодо М. Рудницького, ще на засіданні львівської спілки, Беляєв рішуче виступив проти виключення М. Рудницького і, зі слів Михайла Пархоменка, заявив, що він їде в Москву і буде оскаржувати рішення Спілки. Беляєв стверджував, що М. Рудницький з 1939 р. зв'язав себе з радянською владою, неодноразово виступав у радянській пресі і закордоном зі статтями проти німців і націоналістів. Він заявляв: «В націоналістичних українських органах в Канаді і Сполучених Штатах про Рудницького пишуть як про «чекіста», про те, що Рудницький продався більшовикам»⁹⁶⁹. Крім Беляєва на захист М. Рудницького виступила Ірина Вільде яка заявила: «Тоді і нас всіх виключайте». Крім цього, вона заявила, що організує колективний письмовий протест, який буде відісланий в ЦК КП(б)У. Вона мала намір до підписання цього протесту залучити не тільки

⁹⁶⁷ Рубльов, О. (1994). *Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50- ті роки ХХ ст.* Київ: Наук. думка, с. 228–229.

⁹⁶⁸ ЦДАМЛМУ Ф. 590. Оп.5. спр. 260. Спілка письменників України. Особова справа Рудницький Михайло Іванович, арк. 10.

⁹⁶⁹ Доповідна записка літературного критика М. Пархоменка ЦК КП(б)У про львівську організацію Спілки радянських письменників. 15 грудня 1947 р. / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 502.

письменників, а й інших інтелігентів Львова. В цьому намірі її підтримав і Ярослав Галан⁹⁷⁰. Письменник Михайло Пархоменко, в деталях описуючи цей епізод, стверджував, що «якби такий протест був складений – його б підписали». Також Пархоменко досить влучно описує настрої місцевої інтелігенції в справі М. Рудницького: «Тому, що всі місцеві безпартійні письменники і багато інтелігентів за час окупації провинились не менше, а значно більше, ніж М. Рудницький. Вони сприйняли удар по Рудницькому як перший удар, за яким підуть наступні, направлені проти них самих»⁹⁷¹. Місцева інтелігенція чітко усвідомлювала, що справа М. Рудницького – це пробна куля, за якою може піти велика хвиля репресій. Звідси і намагання «захистити» Михайла Рудницького. Крім того, абсурдність звинувачення М. Рудницького в тому, що він співпрацював з німцями під час окупації, була очевидна всім: «львівські письменники кажуть, що під час окупації Рудницький, будучи наполовину євреєм, повинен був ховатись від німців, а тепер, мов би, на нього здійснюється наклеп». Так само, як і у випадку М. Рудницького, критику Михайла Возняка було сприйнято як «побиття місцевої інтелігенції» та «похід більшовиків» проти неї. Вільде, Козланюк, Галан і Плехатий готувались виступити з колективним листом проти «травлі» Возняка: ⁹⁷². М. Пархоменко вказував на важкий психологічний стан М. Рудницького:

«Рудницький заявив Козланюку і ряду людей в Університеті, що він близький до самогубства. Не можна поручитись, що в складну хвилину він цього не зробить. Резонанс цієї справи в середовищі «колеблющейся», не до кінця перевихованої [інтелігенції?], був би для нас не вигідний»⁹⁷³.

⁹⁷⁰ Там само, с. 496–507.

⁹⁷¹ Там само.

⁹⁷² ЦДАГО Ф.1. Оп.70. Спр.824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области, арк. 18.

⁹⁷³ ЦДАГО Ф.1. Оп.70.Спр.693. Докладная записка о Львовской организации Союза Советских писателей. 15 декабря 1947 г., арк. 15.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

Доповідач також не рекомендував привертати увагу до довірених праць Рудницького⁹⁷⁴. Вочевидь, вчинений тиск на М. Рудницького почав приносити плоди і він виявив більше охоти до співпраці. Пархоменко писав: «Зараз він старається / якщо не за совість, то за страх / (підкреслено в оригіналі – І.Ч.) зробити свої лекції краще»⁹⁷⁵. Вочевидь, в цій доповідній записці Пархоменко все ж намагався захистити Рудницького, через багато років він писав у листі до нього: «З приємністю читаю добрі слова на Вашу адресу в українській пресі і згадую скрутні часи (і для Вас, і для мене) (в кінці 1940-х – на початку 1950-х радянська преса критикувала вже самого Пархоменка – І.Ч.). Як добре, що все це минуло [...] А найкраще – що ми ще живемо[...]»⁹⁷⁶.

В чому ж справа, чому В. Беляєв почав так заступатись за Рудницького? Розгадка крилася в структурах інституції «Слов'янський комітет СРСР». Фактично це була парасолькова організація, яка під ширмою пропаганди «всеслов'янської єдності» та «прагнення до миру» маскувала агітацію, спрямовану в першу чергу на боротьбу проти «націоналізму і фашизму» та висвітлення СРСР в позитивному ключі⁹⁷⁷. До неї йшли потоки матеріалів, які писав Владімір Беляєв, проте виходили вони під прізвиськом Рудницького, інколи вони друкувались як співавтори⁹⁷⁸. Ймовірно,

⁹⁷⁴ Там само.

⁹⁷⁵ Там само.

⁹⁷⁶ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.26. *Лист Пархоменка М. до Рудницького М. від 14 квітня 1963*, арк. 2.

⁹⁷⁷ Кикишев, Н. (2008). *Славянское движение в СССР: 1941–1948 годы*. Москва. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php

⁹⁷⁸ ЦДАМЛМУ Ф.780. Оп.2, спр.24 Беляєв Володимир Павлович (1907–1990). Матеріали про роботу Беляєва В.П. у Львівській організації СПУ (огляд роботи, протоколи засідань правління, план-проспект альманаху до 10-річчя визволення Західної України та ін.) 1948–1949. *Лист Михайла Рудницького до львівського відділу спілки радянських письменників України*, арк. 26.

рішення Спілки і партійного керівництва про виключення М. Рудницького сплутало всі карти Беляєву та кураторам з МДБ. Якщо б М. Рудницький був репресований, тоді довелось би шукати нове «прикриття» та «гучне ім'я» для статей В. Беляєва, що проходили через Слов'янський комітет і радянофільську українську пресу в Північній Америці. Недарма В. Беляєв тримав руку на пульсі справи відновлення М. Рудницького в Спілці і допомагав складати прохання про відновлення. Михайло Рудницький писав до Спілки двічі з проханням про поновлення, в 1948 та 1950 рр., обидва листи зберігаються у фонді Владіміра Беляєва в ЦДАМЛІМУ⁹⁷⁹. Правдоподібно, що саме В. Беляєв врятував М. Рудницького, який був дуже близький, особливо восени 1947 р., до того, щоб бути репресованим. 21/22 жовтня 1947 р. Львівський обком прийняв рішення про масову депортацію «націоналістів» та їх сімей. Понад 15 тисяч осіб з області і 275 сімей зі Львова були депортовані⁹⁸⁰. В еміграції деякий час навіть ходили чутки, що Михайло Рудницький разом з іншими письменниками отримав 15 років таборів⁹⁸¹. Проте йому вдалося зберегти посаду в ЛДУ і у вересні 1950 р. його поновили у Спілці⁹⁸². Хоч не останню чергу тут зіграли роль публікації за прізвиськом М. Рудницького в Радянському союзі і закордоном, спрямовані проти українських націоналістів. В характеристиці, яка йшла в додатку до рішення про поновлення М. Рудницького, зазначалось: «У цілому ряді статей, опублікованих в радянській пресі, а також на замовлення

⁹⁷⁹ ЦДАМЛІМУ Ф.780. Оп.2, спр.24 Беляєв Володимир Павлович (1907–1990). Матеріали про роботу Беляєва В.П. у Львівській організації СПУ (огляд роботи, протоколи засідань правління, план-проспект альманаху до 10-річчя визволення Західної України та ін.), 35 арк.

⁹⁸⁰ Tarik, С.А. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press, p. 235.

⁹⁸¹ С.Г. Лист до небіщика. *Свобода*. 18 січня 1949. №13; Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. К.: Дух і Літера, с. 402.

⁹⁸² ЦДАМЛІМУ Ф. 590. Оп.5. спр. 260. Спілка письменників України. *Особова справа Рудницький Михайло Іванович*, арк. 29.

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

Всеслов'янського Комітету – в прогресивних українських газетах закордоном, М. Рудницький розвінчує і засуджує буржуазний націоналізм і реакційну політику Ватикану з точки зору радянського літератора»⁹⁸³. Та Рудницький потрібен був радянським спецслужбам не тільки для цього.

Органи держбезпеки використовували не тільки відоме ім'я Рудницького для статей чи відкритих листів у періодиці, але й його самого для безпосередньої роботи з українськими радяннофілами в Північній Америці. Показовим тут є випадок Петра Кравчука (1911–1997) – канадського письменника і публіциста. Емігрувавши до Канади в міжвоєнний час, він 1936 р. вступив у компартію Канади. Після Другої світової війни він як представник «Товариства Об'єднаних Українців Канади» деякий час проживав в УРСР. П. Кравчук висловлював повну лояльність до радянської системи у розмовах з агентурою. Разом з тим, він особливо цікавився становищем справ у західних областях України, а також долею родичів канадських емігрантів, які залишились тут. Щоб не втрачати корисного агента впливу, співробітники МДБ та партійних органів влаштовували справжні «потьомкінські» колгоспи, де перед приїздом гостя з закордону готували запаси провізії в господарствах колгоспників, а самим колгоспникам давали детальні інструкції про те, як і що розповідати про добре життя, особливо біднякам, які тепер мали можливість вести господарство та будувати собі будинки⁹⁸⁴. Крім цього, П. Кравчуку показували декількох спеціально підготовлених репатріантів з Німеччини, які хвалили радянський устрій⁹⁸⁵. Також Петро Кравчук висловив бажання поспілкуватися з представниками наукового світу,

⁹⁸³ Там само, арк. 36.

⁹⁸⁴ ГДА СБУ. Ф.16. Спр. 0715. Матеріали на братів Кравчук. 1949. Том 1. *Супровідний лист надісланий міністром держбезпеки УРСР Савченком С.Р. на адресу начальника 2-го ГУМ ДБ СРСР Півторанова Є.П. з довідкою на Кравчука П.І. у додатку*, арк. 9–15.

⁹⁸⁵ Там само, арк. 16.

письменниками, художниками. У Львові він мав зустріч з Д. Лукіяновичем, В. Беляєвим, Я. Галаном, а пізніше й з М. Рудницьким. Потім П. Кравчук побував у селах Північної Буковини. Очевидно, що поїздка Кравчука від початку до кінця перебувала на контролі МДБ, про що й прямо зазначалося в документі: «протягом всього часу перебування в західних областях України Кравчук був забезпечений всіма необхідними заходами, що виключали можливість негативних ексцесів»⁹⁸⁶.

Такі неофіційні операції поєднувалися з вимогами ставити підписи під офіційними зверненнями радянської влади до іноземних країн та еміграції. Яскравий приклад – це скандал довкола ювілею Івана Франка в Канаді в 1956 р., коли канадський уряд, відповів заборороною на в'їзд для радянської «делегації», підозрюючи її в агентурно-розвідувальній, а не культурницькій діяльності. Після цього на сторінках «Радянської України» з'явилося звернення, підписане тринадцятьма відомими українськими культурними діячами, з яких майже всі, крім Рильського, Сосюри та Вишні, були із західноукраїнських земель. Між ними було й ім'я Михайла Рудницького⁹⁸⁷.

Навіть наприкінці 1950-х рр. різні структури на кшталт «Слов'янського комітету» «ненав'язливо» нагадували Михайлові Рудницькому про необхідність подальшої співпраці. Так, С. Вишневський писав Рудницькому:

«Ми з великою вдячністю згадуємо про час, коли Ви, як член комітету, приймали активну участь в його роботі [...] Однак останнім часом наші зв'язки значно послабились, про що ми дуже шкодуємо. Зниження активності позаштатних членів Комітету негативно позначається на всій роботі, що проводиться»⁹⁸⁸.

Вишневський цікавився думкою М. Рудницького стосовно проведення влітку чи восени в Москві наради членів комітету для

⁹⁸⁶ Там само, арк. 20.

⁹⁸⁷ Тринадцятка – таки фатальне число. *Свобода*. 25 серпня 1956, №163.

⁹⁸⁸ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.34. *Листи Редакторів до Рудницького М.*, арк. 3

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

обговорення методів роботи. Вочевидь, це й було однією з причин, чому М. Рудницький не хотів переїжджати жити в Москву, як його агітували російські знайомі. Загалом же це звичайний лист звичайного радянського чиновника-агітатора, хіба що надісланий з Берліну, і «чиновник» у званні генерал-майора. Крім того, Михайло Рудницький співпрацював і з «Товариством культурних зв'язків з українцями закордоном», і навіть тривалий час був членом правління цієї структури⁹⁸⁹.

Зрештою, жоден з головних фігурантів «боротьби проти школи Грушевського» не зазнав репресій. І. Крип'якевич, М. Возняк та М. Рудницький не тільки вціліли, а й на початку 1950- рр. змогли знову зайняти сильні позиції в інститутах та університеті. Вочевидь, радянська влада використала давній принцип *divide et impera* поділивши інтелігенцію на конфліктуючі групи, спершу критикуючи одну, а потім за допомогою іншої критикуючи попередню. Спочатку був батіг у вигляді тривалої кампанії цькування, а після того – нові посади та почесні в якості пряника. Метою таких маніпуляцій було підвищення рівня лояльності серед «хиткої» інтелігенції, яка повинна була тепер активніше колаборувати. Незгідних же чекала доля Василя Барвінського, засудженого в 1948 р. за надуманим звинуваченням у колаборації з нацистами. Ця співпраця і «толерування» радянською владою частини інтелігенції, критикованої до того, не була таємницею й для українських націоналістів. Якщо в 1945 р. М. Рудницький не фігурував як активний симпатик радянської влади, то вже в аналітичній записці ОУН від 1951 р. він разом з І. Крип'якевичем та М. Возняком характеризується як цілком лояльний до радянської влади. В звіті крайового відділення ОУН зазначалось, що навесні 1950 р. Хрущов і Мельников прибули до Львова і виступили з різкою критикою роботи Львівського обкому КП(б)У, секретаря Грушецького

⁹⁸⁹ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.34. *Листи Редакторів до Рудницького М.*, арк. 60.

критикували за ненадання ініціативи місцевій інтелігенції і недостатню звітність. В цей же час остаточно були «легалізовані» професори Крип'якевич, Рудницький і Возняк, яким були надані позитивні характеристики. Оунівський аналітик зазначав, що така зміна ставлення до місцевих професорів дала негайний результат: «по черзі вони один за одним почали писати статті, вигідні тільки большевикам, а ворожі українському народові, і помішувати їх у місцевих часописах». В Рудницького особливо відмічали статті «Шевченко і Західна Україна» та «Паліям війни»⁹⁰.

Завершуючи огляд процесу «боротьби проти школи Грушевського» варто ще раз зосередитись на факторі, на який вперше звернув увагу Ярослав Дашкевич. Крім Москви і Києва, важливу роль грали місцеві активісти, насамперед з числа «прокомуністичних» викладачів та аспірантів ЛДУ. В жовтні 1947 р. ректор Белякович та ректорат ЛДУ на Вченій раді вирішили обмежитися лише поміркованою критикою старих поглядів викладачів, тим часом група «активістів» (Диденко, Горбатюк та ін.) намагались перетворити засідання ради на «критику націоналізму і преклоління перед Заходом», проте ректорат не підтримав цю ініціативу. Тоді Диденко та Горбатюк пишуть донос вже на ректора Белякевича, закидаючи йому «поблажливе ставлення до Рудницького та інших представників «школи Грушевського»:

«Користуючись злочинним притупленням «бдітельності», активні націоналісти / Рудницький, Крип'якевич та ін./ ведуть себе як дворушники, заявляючи на словах про свою лояльність до радянської влади, розігруючи на зібраннях і учених Радах комедію критики націоналізму, вони нічого не роблять для того, щоб розкритикувати публічно свої старі буржуазно- націоналістичні і фашистські роботи, багато з яких є прапором для банд німецькооунівських націоналістів. Професори: Рудницький,

⁹⁰ ЕАУВР. Звіт з м. Львова від 15.10.1950 р. – 15.030.1951 р. URL: http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7995/?fbclid=IwAR2Lc8Hs1EbDfj3KE0tT2b_R69MGYjGE8KuOxoF7MhxLXGjAvNAety5TbI

4. Михайло Рудницький та «боротьба проти «школи Грушевського»»

Крип'якевич, Паша-Озерський, доцент Тарлецький, доцент Давидняк, професор Попов та ін. і зараз протягують у викладаннях і своїх останніх наукових працях буржуазно-націоналістичні установки. (Підкреслення в оригіналі – І.Ч.). Ректор Белякевич, схилившись перед «освіченістю» і «ученістю» професорів Рудницького, Паша-Озерського, Попова та ін. подібних, замість рішучої боротьби проти пропаганди буржуазної ідеології, обмежується проведенням академічних дискусій»⁹⁹¹.

Диденко спеціально для цієї справи провів пошукові роботи в архіві, намагаючись знайти компромат на М. Рудницького⁹⁹². Хоч Рудницький не публічно почав активно співпрацювати з радянською владою, проте його публічні виступи й публікації й надалі викликали критику з боку радянських чиновників: «Серйозні ідеологічні збочення маються в надрукованих у львівській пресі статтях М. Рудницького»⁹⁹³.

Кампанія проти Грушевського була одним з напрямків соціального дисциплінування комуністичним режимом української інтелігенції. Невизначеність, при якій вчорашній «обвинувач» сам перетворювався на «жертву», створювала ситуацію недовіри та страху, який значно посилював ідеологічний контроль комуністів. Пізніше, вже в 1950-х рр., Михайло Рудницький повторно брав участь в публічних кампаніях комуністичної влади проти Михайла Грушевського та по викривленню образу Івана Франка⁹⁹⁴.

⁹⁹¹ ЦДАГО Ф.1. Оп.70.Спр.1371. Докладная записка инструкторов Управления пропанды и агитации ЦК КП(б)У т.т. Чеснокова и Еременко и материалы к ней о недостатках в работе Львовского Госуниверситета и ошибках его руководства. Февраль 1948, арк. 6.

⁹⁹² Там само.

⁹⁹³ ЦДАГО Ф.1. Оп.46.Спр.5598. Справки, информации по идеологической работе в Львовской области. Июль 1951, арк. 22.

⁹⁹⁴ Гирич, І. (2007). Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне. *Франкознавчі студії: Збірник наукових праць*. Випуск 4. Дрогобич: «Коло», с. 590–643; Гирич, І., Тихолоз, Н. (2022). «носіться даліше з своїм Грушевським...»: листи Анни Клочко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США. *Українська біографістика*. Вип. 23., с. 192–261.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

*«А я розкажу всім, хто ще не знає,
Як все це скоїлось, і щоб почули всі
Про надприродні і жахливі дії,
Про випадкові засуди і бивства,
Про смерть навмисну,
Жертву хитрих зрад»*

(Шекспір В. Гамлет. / пер. М. Рудницького)

Йшов 1954 рік... у Москві, Києві та Львові проходили військові паради, по всіх теренах СРСР відбувалися масові святкування і культурні заходи. Випускались ювілейні медалі, паперові рублі, перейменовувались університети, цілі міста та області. Витрати союзного бюджету значно перевершили регулярні витрати до річниць Жовтневої революції. Причина таких святкувань полягала в Україні. Адже на союзному рівні було прийнято рішення перетворити «річницю» Переяславської Ради 1654 р. на масовий ідеологічний захід, який би підкреслив єдність «братських» народів – українського і російського. Вперше використаний в 1939 р. термін «возз'єднання» щодо західноукраїнських земель, анексованих СРСР, отримав друге життя і з нагоди ювілею трансформувався на міжнародному рівні в нову назву: «300-ліття возз'єднання України з Росією»⁹⁹⁵. Того ж року виходить і книга, покликана підкреслити єдність українського народу з радянським устроєм вже в ХХ-му столітті. Збірка памфлетів «Под чужими знаменами» вийшла

⁹⁹⁵ Детальніше про організацію святкувань див.: Шама, О. (2019). Інструкція к дружбе. Как 65 лет назад в СССР решили отпраздновать «воссоединение Украины с Россией», *Новое Время*. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/instrukcii-k-druzhbe-kak-65-let-nazad-v-sssr-reshili-otprazdnovat-voossoedinenie-ukrainy-s-rossiye-50025921.html>

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

наприкінці 1954 р. Розгорнувши її, читач, бачив карикатури на провідних українських національних діячів першої половини ХХ ст.: Андрія Шептицького, Василя Вишиваного-Габсбурга, Симона Петлюру, Михайла Грушевського, Євгена Коновальця, Андрія Мельника, Степана Бандеру та багатьох інших. А також прочитати про «справжнє» обличчя українських націоналістів та церковних ієрархів. Розділи цієї книги в яскравих барвах описували «злочини» українських націоналістів та греко-католицької церкви. Книга мала продемонструвати радянському читачеві, що український націоналізм та церква – найбільші вороги українського народу. Здавалося б, що тут такого? Хіба мало в Радянському Союзі виходило памфлетів, спрямованих проти українських діячів, політичних і духовних лідерів? Що в цьому було особливого? Вже з передмови видавництва читач дізнавався, що одним з авторів книги був радянський письменник Владімір Беляєв і... «один з найстаріших львівських професорів» Михайло Рудницький⁹⁹⁶. Чому ж Рудницький вирішив стати співавтором Беляєва? Невже аж так ненавидів український націоналізм і захоплювався радянською владою? Ким взагалі був Владімір Беляєв? Звичайним письменником чи кимось іншим? Як прізвище Рудницького опинилося на палітурці і чи дійсно він був співавтором цієї збірки? Перш ніж перейти до історії створення цієї збірки, варто звернути увагу на одного з головних її персонажів – Владіміра Беляєва. Можливо, саме його постать і стане розгадкою.

5.1. «Письменник-активіст» на службі Радянського Союзу: кілька штрихів до біографії Владіміра Беляєва

Народився Владімір Беляєв в Кам'янці-Подільському, 1 березня 1909 р.⁹⁹⁷ Національність батьків Беляєва й досі залишається

⁹⁹⁶ Беляєв, В., Рудницький М. (1954). *Под чужими знаменами*. М.: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», с. 5.

⁹⁹⁷ ДАЛО. ф. Р–1698, оп.1, спр.204. «Автобіографія» Володимира Павловича Беляєва (1955–1971), арк. 1.

таємницею, можливо, вони були поляки⁹⁹⁸. Відомо, що батько Беляєва був дрібним чиновником. В сім'ї дуже цінували російську культуру XIX ст., домашня бібліотека містила багато книг російських письменників. Вже з восьми років Беляєв почав зачитуватись Чеховим, Тургенєвим, Горькім, Достоевським, Купріним, Пушкіним і Толстим. Це несистемне читання частково компенсувало брак освіти⁹⁹⁹. Вочевидь, мати Беляєва, на відміну від батька, була віруючою і старалася прищепити синові релігійні почуття¹⁰⁰⁰. Дитячі та юнацькі роки припали на Першу світову війну, епоху революцій та громадянських воєн. Саме під час Першої світової війни загинула мати Беляєва, і в нього лишилися тільки батько і тітка¹⁰⁰¹. Смерч війни, який з 1914 року раз-по-раз накривав українські землі, став визначальним досвідом для молодого Беляєва. Йому доводилось на власні очі бачити ті хвили насильства, якими супроводжувались постійні зміни влади в його рідному місті¹⁰⁰². Беляєв на свої очі бачив вбивства людей, що не могло минути безслідно для юнацької психіки. Звідси, правдоподібно, й бере початок його ненависть до українських національних діячів

⁹⁹⁸ Сергій Квіт у дисертації присвяченій Михайлов Рудницькому стверджує, що насправді Беляєв був поляком, його прізвищем було Домбровський, родом з Польських Фільварків у Кам'янець-Подільському: Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 28. Проте ця інформація вочевидь взята з розмови з істориком Ярославом Дашкевичем і підтвердженнь цього допоки не вдалось знайти.

⁹⁹⁹ ДАЛО. ф. Р-1698, оп.1, спр.204. «*Автобіографія*», арк. 1.

¹⁰⁰⁰ Беляєв, В. Ночные птицы.URL: <https://www.rulit.me/books/nochnye-pticy-pamflety-read-351007-1.html>

¹⁰⁰¹ Беляєв, В. Стара фортеця.URL: https://www.rulit.me/books/starafortecya-read-390628-1.html#section_1

¹⁰⁰² Прикладом повісті-спогадів про ці революційні події в польській літературі є книга Софії Коссак-Шуцької: Zofia, Kossak, Z. (1922). *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917-1919*. Kraków.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

та військових¹⁰⁰³. А факти підтримки окремими священниками Директорії в Кам'янці-Подільському створив у нього враження, начебто українська церква завжди перебуває в тісному союзі з українськими націоналістами¹⁰⁰⁴. Беляєв, «вихований на великій повазі до російської культури», не сприймав Директорію УНР та Головного Отамана Симона Петлюру, і будь-які спроби українізації міста зустрічав з ненавистю та сарказмом¹⁰⁰⁵. Після 1917 р. Владімір Беляєв вступив до чоловічої гімназії в рідному місті. Проте навчання постійно переривалось у зв'язку з бойовими діями та зміною влади. Після невдачі польсько-українського походу на Київ 1920 р. Беляєв поновлює навчання в гімназії, де стає редактором шкільної газети «Червоний школяр». Під час навчання Беляєв жив у державній квартирі, а його батько працював у місцевій радянській партшколі. В маловідомій автобіографії, написаній у 1970-х рр. Беляєв зазначав, що брав участь у деяких військових операціях червоних курсантів на початку 1920-х рр. Після Ризького мирного договору 1921 р., безпосередньо в самому Кам'янці-Подільському розташовувався підрозділ прикордонників ГПУ і ЧОН. Беляєв разом з кількома ровесниками-одномумцями додав собі в особовій справі два роки, щоб записатися в ЧОН, куди якогось брали комсомольців, не молодших 1907 р. народження. В яко-

¹⁰⁰³ У книзі-трилогії «Стара фортеця», яка в значній мірі є автобіографічною, Беляєв зображує, що особливо на нього вплинув розстріл петлюрівцями одного з більшовиків: «Душогуби кляті! Кого ви вбили?» Цієї хвилини я поклявся, що помщуся за смерть убитого петлюрівцями більшовика. Нехай попадеться мені вночі в Крутому провулку кирпатий Марко Гржибовський! Я одразу провалю йому голову каменюкою. І з болю, з досади, що ми не змогли перешкодити Маркові Гржибовському, коли він розстрілював нашого нічного гостя, я заревів ще дужче...»: Беляєв, В. Стара фортеця. URL: https://www.rulit.me/books/stara-fortecya-read-390628-1.html#section_1

¹⁰⁰⁴ Беляєв, В. Ночные птицы. URL: <https://www.rulit.me/books/nochnye-pticy-pamflety-read-351007-1.html>

¹⁰⁰⁵ ДАЛО. ф. Р-1698, оп.1, спр.204. «Автобиография», арк.1.

сті чонівця Беляєв бере участь у військових операціях загону проти повстанських груп, паралельно навчаючись аж до осені 1925 р.¹⁰⁰⁶

Після закінчення гімназії Беляєв поступає в ливарний цех школи ФЗУ, де отримує кваліфікацію ливарника. Після цього його відправляють в Бердянськ, де він працює на заводі і публікується в газетах, зокрема своє перше оповідання «Получка» в газеті «Комуніст»¹⁰⁰⁷. Такі «університети» дозволили Беляєву дещо компенсувати своє «непролетарське» походження, а керівництво поступово почало звертати увагу на молодого активіста, що виявляв публіцистичний та письменницький хист. Влітку 1928 р. Владімір Беляєв переїжджає на роботу в Донбас, де працює в редакції газети «Молодой рабочий». На Донбасі він публікує цикл статей: «По следам Шахтинского дела». У жовтні 1929 р. Беляєв призивається на службу в Робітничо-Селянську Червону Армію. В офіційній біографії 1955 р. він зазначає, що службу проходив у 9-м стрілецькому полку в Сімферополі¹⁰⁰⁸. Проте в автобіографії 1971 р. дещо відхиляється завіса над його тодішньою діяльністю. Після призову военкомат відпускає Беляєва «до особого розпорядження», і він в якості редактора однієї з місцевих газет з групою інших до зубів озброєних «кореспондентів» бере активну участь в колективізації. Його скеровують у найбільш неспокійний з точки зору радянської влади регіон – західні, прикордонні з Польщею райони міжвоєнної УРСР. Сам Беляєв пізніше описував своє «відрядження» так:

«Працювати доводилось в дуже складних умовах. Кулацтво виявляло страшний супротив колективізації, а поряд з нашою визною редакцією звірствувала диверсійна група отамана Козака. Коло набірних кас стояли гвинтівки...»¹⁰⁰⁹.

¹⁰⁰⁶ Там само, арк. 8–9.

¹⁰⁰⁷ Там само, арк. 2.

¹⁰⁰⁸ Там само, арк. 3.

¹⁰⁰⁹ Там само, арк. 10.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

Вочевидь, Беляєв добре зарекомендував себе перед керівництвом у цій справі, адже після формальної демобілізації штаб Військового округу відправляє його «працювати» на один із секретних оборонних заводів Ленінграда, і в листопаді 1930 р. його офіційно зараховують у штат досвідної майстерні заводу «Большевик»¹⁰¹⁰. Формально Беляєв займав там посади «збирача, електрозварника, помічника начальника дослідницького цеху», насправді ж це було лише прикриття, в основному він був «уповноважений по спецзавданнях». В серпні 1931 р. Беляєва прийняли у ВКП (б)¹⁰¹¹.

В другій половині 1930-х рр. в Радянському Союзі все більших обертів набирає маховик репресій, під який потрапляють також письменники й культурні діячі. Вакантні місця потрібно було заповнити когортою молодих авторів, які не просто були б інформаторами НКВС, а й довели б свою відданість партії та готовність поєднувати письменницьку роботу з неофіційними обов'язками. Так з'явилася група «чекістів-авторів», які офіційно були письменниками та журналістами, паралельно виконуючи завдання по лінії НКВС. З 1934 р. Беляєв поступово переходить на літературну роботу. В 1937 р. виходить перша частина його найвідомішої в Радянському Союзі книги «Старая крепость», де він описує свої молоді роки в Кам'янці-Подільському в часи громадянської війни. Саме за неї він отримав Сталінську премію. Через рік Беляєва приймають до Спілки радянських письменників¹⁰¹².

З початком Другої світової війни Беляєва офіційно відправляють разом з ленінградськими письменниками в зайняті радянськими військами райони Західної Білорусії. Беляєв стверджував, що він був автором тексту декларації про входження Західної Білорусії до Радянського Союзу, за що навіть отримав премію¹⁰¹³.

¹⁰¹⁰ Там само, арк. 3.

¹⁰¹¹ Там само.

¹⁰¹² Там само, арк. 4.

¹⁰¹³ Там само, арк. 14.

З Білостока Беляєв привіз і свою першу дружину Єлену, спортсменку і спортивну журналістку¹⁰¹⁴. Між 1939 та 1941 рр. Беляєв на короткий час приїжджав до Львова. У своїй розширеній автобіографії він писав, що зустрів війну в Ленінграді у складі «Истребительного батальона НКВД Дзержинского района», на посаді замкома взводу. Цікаво, що в цьому підрозділі виявилось ще декілька «активістів-письменників», при військових посадах і званнях, які продовжували писати статті та сценарії військових пропагандистських фільмів¹⁰¹⁵. Беляєв описував своє перебування у блокадному Ленінграді як надзвичайно важке¹⁰¹⁶, вже в лютому 1942 р., за розпорядженням А. Жданова, Беляєва та його дружину вивезли по «Дорозі життя» і відправили в Алма-Ату. Втрата дитини і пережите в Ленінграді під час блокади залишило глибокий слід, до ненависних українських націоналістів додалися тепер нацисти, і незабаром письменницька уява Беляєва об'єднає в його світогляді ці дві групи в одну гримучу суміш.

Після евакуації з Ленінграда Беляєв побував на кількох фронтах, загалом же у 1942–1946 рр. Беляєв офіційно був «спеціальним кореспондентом Совінформбюро»¹⁰¹⁷. 1-го серпня 1944 р. Беляєв прибув до щойно зайнятого радянськими військами Львова як «спеціальний кореспондент Всесоюзного Радіокомітету». Протягом кількох місяців він працював в «Комісії по слідству фашистських звірств, здійснених на території західних областей України»¹⁰¹⁸. Мабуть, саме тоді Михайло Рудницький вперше і потрапив

¹⁰¹⁴ Симонов, К. 1942 год. Глава четвертая / Разные дни войны. Дневник писателя. URL: http://militera.lib.ru/db/simonov_km/index.html

¹⁰¹⁵ ДАЛО. ф. Р-1698, оп.1, спр.204. «Автобиография», арк. 14.

¹⁰¹⁶ «(голод) переносив я дуже тяжко. Помер син, захворіла жінка. Два тижні, підібраний на вулиці, провалявся у віділенні дистрофіків...на Васильєвському острові»: Там само, арк. 15.

¹⁰¹⁷ ДАЛО. ф. Р-1698, оп.1, спр.204. «Автобиография», арк. 4–5.

¹⁰¹⁸ Там само.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

в поле зору Беляєва¹⁰¹⁹. Владімір Беляєв у Львові постійно виступає зі статтями проти українських націоналістів, заводить дружбу з радянфільським письменником-памфлетистом Ярославом Галаном (1902–1949). Михайло Стефанівський на сторінках «Шляху перемоги» стверджував, що Беляєв був у Львові співробітником НКГБ відділу «ОББ – отдел по борьбе с бандитизмом», і не просто так цей «невинний письменник», був присутній разом з чекістами під час ревізії в митрополичій палаті»¹⁰²⁰. Всі вищезгадані факти з біографії Беляєва доводять, що він був не просто агентом НКВС, але кадровим офіцером держбезпеки. Підтвердженням цього є й те, що в 1967 р. він отримує з рук Юрія Андропова нагороду «50 лет ВЧК-КГБ»¹⁰²¹. З 1945-го по 1960-й рік Владімір Беляєв жив переважно у Львові.

Дитячі та юнацькі роки, які припали на війну, відтак участь у колективізації, досвід Другої світової війни і блокадного Ленінграду, участь в роботі Комісії, (що передбачала знайомство з місцями масових вбивств, останками жертв і т.д.) – все це позначилось на психічному стані Беляєва. Сучасники сприймали його як неврівноважену особу з психічними проблемами. Зрозуміло, що

¹⁰¹⁹ Михайло Рудницький давав свідчення по справі Янівського табору для Надзвичайної слідчої комісії СРСР, членом якої і був Беляєв: Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА) СБУ ф.11, спр. 987. Том. 3. (*Литерное дело Яновский лагерь*), арк. 224.

¹⁰²⁰ Стефанівський, М. (1962). «Кагебівський провокатор Беляєв», *Шлях Перемоги*, 22 липня 1962 року Ч.29.

¹⁰²¹ «Председателем Комитета Государственной безопасности при Совете министров СССР т. Андроповым был награжден почетным знаком «50 лет ВЧК-КГБ»: ДАЛО. ф. Р-1698, оп.1, спр.290. (*Автобиография Владимира Павловича Беяева (1977)*), арк. 13; «50 лет ВЧК-КГБ» це ювілейний відомчий знак, що був нумерований і рішення про видачу їх в дні ювілеїв приймалися на рівні структурних підрозділів КДБ і місцевими органами держбезпеки. Хоч сама нагорода була досить поширеною і видавалась масово на кожний ювілей, проте далеко не всім її особисто вручав Андропов. Детальніше про цей знак див.: Вedomственные награды ВЧК-КГБ. URL: <http://old.memo.ru/d/1158.html>

більшість львівської інтелігенції вважала Беляєва «слизькою темною людиною»¹⁰²², проте в чорних тонах його зображують і російські письменники. Наприклад, Юрій Нагібін (1920–1994) у щоденникових записах за 1959 р. залишив такі враження від знайомства з Беляєвим:

«Знайомство з Владіміром Беляєвим, дитячим письменником, темнішою людиною». Безкінечні розповіді про всякі жорстокості. Повішені, спалені, осліплені, розірвані між двох беріз[...] підстрелені з-за рогу, звалтовані, зарубані сокирою і шапкою – звичайні герої його усних розповідей»¹⁰²³.

Про постійні п'яні загули Беляєва разом з ректором ЛДУ Беляковичем свідчив і Ярослав Дашкевич¹⁰²⁴. Хоч Беляєв, народившись на пораниччі, вільно володів польською, українською та російською, писати волів лише російською, та зрідка українською¹⁰²⁵. Беляєв почував себе досить впевнено у Львові і відіграв важливу, хоча й деструктивну роль у культурному

¹⁰²² Інтерв'ю автора з Миколою Ільницьким від 3 червня 2019. Зберігається в особистому архіві автора.

¹⁰²³ Нагібін, Ю. Дневник. 1959 год: с. 127–128. URL: https://royallib.com/book/nagibin_yuriy/dnevnik.html; На іншій сторінці щоденника, Нагібін приводить розповідь Беляєва про те, як останній в 1946 р. зустрів у Львові на вулиці красиву дівчину, і почав домагатись її, після того як вона відмовила, він звернувся в МДБ, її арештували, допитували і засудили спочатку до розстрілу, а потім замінили на 25 років таборів, вийшла з них вона лише в кінці 1950-х рр.: Нагібін, Ю. Дневник. 1959 год: с. 127–128. URL: https://royallib.com/book/nagibin_yuriy/dnevnik.html

¹⁰²⁴ Сергій Квіт у дисертації присвяченій Михайлов Рудницькому стверджує, що насправді Беляєв був поляком, його прізвищем було Домбровський, родом з Польських Фільварків у Кам'янець-Подільському: Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 28с. 28.

¹⁰²⁵ В листі до Михайла Рудницького Беляєв пояснював: «У Москві я почувуваю себе спокійно, ніхто не заганяє мене до резервації і не карає за те, що я пишу російською мовою»: ДАЛО. ф. Р-1517. Михайло Рудницький. оп.1, спр.10. *Лист В. Беляєва до М. Рудницького (1960-рр.)*, арк. 21.

житті міста в 1940—1950-х рр. Проте в 1960 р. Беляєва раптово відкликають зі Львова і він повертається в Москву. Довгий час причина відкликання Беляєва була предметом чуток у середовищі львівської інтелігенції. Наприкінці 1959 р., під час посиденьок на квартирі Михайла Рудницького, Беляєв, скориставшись тим, що закінчилась випивка, відіслав Рудницького по пляшку, а сам почав чіплятися до колеги Рудницького, викладачки філологічного факультету ЛДУ Ольги Тимофєєвої. Та, вочевидь, чинила спротив, тож Беляєв витягнув пістолет «Т-Т» і поранив Тимофєєву в стегно.¹⁰²⁶ Згідно з версією Нагібіна, Беляєв домагався дружини самого Рудницького і поранив її¹⁰²⁷. Відповідь на цю загадку знайшлась у фонді Беляєва в ДАЛО. В 1960 р. в газеті «Львівська правда» виходить стаття «Волки почуяли кров», зі звинуваченнями Теодора Оберлендера. Автором статті був вказаний Михайло Рудницький, проте на вирізці цієї статті Владимир Беляєв власноруч дописав своє прізвище поруч з Рудницьким. Іншим почерком знизу написано: «в цей час у В. Беляєва відбулась неприємність (випадковий постріл з пістолета «Т-Т» і поранення викладача ЛДУ) і редакція забрала його прізвище». Нижче під цим записом Беляєв написав: «Підтверждаю. Владимир Беляєв»¹⁰²⁸. Хоча публічно Беляєв ніколи не згадував про

¹⁰²⁶ Сергій Квіт у дисертації присвяченій Михайлов Рудницькому стверджує, що насправді Беляєв був поляком, його прізвищем було Домбровський, родом з Польських Фільварків у Кам'янець-Подільському: Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 28.

¹⁰²⁷ Нагібин, Ю. Дневник. 1959 год: с. 129. URL : https://royallib.com/book/nagibin_yuriy/dnevnik.html; Версія Нагібіна не витримує критики, адже він пише про другу дружину Рудницького як про «стару жінку», хоча та була на кілька десятиліть молодша за Рудницького.

¹⁰²⁸ ДАЛО. ф. Р-1698, оп.1, спр.70. *Беляєв Владимир, Рудницький Михаил. «Волки почуяли кров». Стаття на печатание в газете «Львовская правда», арк. 1.*

цей інцидент¹⁰²⁹. Що ж пов'язувало Михайла Рудницького з цією статтю? І чому його прізвище почало з'являтися поряд з прізвищем Беляєва в статтях і книжці?

5.2. Михайло Рудницький та радянська пропаганда

У 1945 р. у львівській і загалом радянській періодиці знову починають виходити статті під прізвищем Рудницького, спрямовані проти «фашистів, буржуазних націоналістів та клерикалів». Проте, з іншого боку, Рудницький не виявляв особливого ентузіазму в публічній кампанії проти українських націоналістів¹⁰³⁰. Ситуація виглядала дивно: з одного боку, численні пасквілі¹⁰³¹,

¹⁰²⁹ В другій своїй автобіографії, написаній в 1970 р. Беляєв невміло намагався замаскувати причину свого відкликання зі Львова, стверджуючи, що секретаріат Правління Союзу Письменників дав йому дозвіл повернутись в Москву ще в 1953 р. Проте скористався він цим дозволом лише в 1960 р., тому що його утримувала у Львові «пам'ять про близького друга Ярослава Галана»: ДАЛО. ф. Р-1698, оп. 1, спр. 204. «Автобіографія», арк. 17.

¹⁰³⁰ В довідці складений Львівським обкомом на ім'я Лазаря Кагановича зазначалось, що Рудницький є характерним представником тієї частини інтелігенції, яка хоч і визнає радянську владу, проте не бажає у своїх публічних виступах дати належну оцінку режиму німецької окупації в Західній Україні і ролі «помічників і агентів німців в обличчі українсько-німецьких націоналістів». Називалось прагнення цих авторів вберегти «своїх» – українців. Тому, в своїх текстах та виступах проти «українсько-німецьких націоналістів» вони якомога менше оперують конкретними фактами і конкретними фаміліями, див.: Довідка Львівського ОБКОМУ КП(б)У для ЦК КП(б)У щодо суспільно-політичної характеристики львівської інтелігенції. 5 квітня 1947 р. / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 398–399.

¹⁰³¹ По змісту і стилю цих статей можна припустити, що їх автором був Владімір Беляєв. Наприклад статті: Рудницький, М. (1945). «Ніколи не забути», *Вільна Україна*. 16 жовтня 1945; Рудницький, М. (1946). «На суд», *РАТАУ*, 7 лютого 1946 р.; Рудницький, М. (1946). «Їм не уникнути кари», *Вільна Україна* 9 лютого 1946; Рудницький, М. (1946). «Зрадників на суд народу!», *Вільна Україна*, 12 лютого 1946; Рудницький, М. (1946).

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

з другого – небажання брати активну участь в агітаційній кампанії. Такий хиткий баланс протривав до 1947 р., коли в рамках великого процесу, організованого проти львівської інтелігенції, Рудницький сам потрапив під удар. Ймовірно, в 1944 р. Михайло Рудницький взяв на себе певні обов'язання щодо написання мемуарів про злочини, вчинені в часи німецької окупації. Інформація про цю книгу була в періодиці¹⁰³² та фігурувала, як вже згадувалось, навіть у партійних документах.

Ці статті за підписом Рудницького стилем більше схожі на тексти Беляєва. Звідси логічно припустити, що й книгу «Под чужими знаменами» написав Беляєв, а прізвище Рудницького поставили з агітаційною метою, щоб додати «авторитетності» текстові. Більшість дослідників, слідом за Олександром Рубльовим, вважають, що за поновлення в Спілці 1950 р. «М. Рудницький погодився поставити свій підпис під збірником памфлетів «Під чужими прапорами», виконаних В. Беляєвим, який лише формально виступав співавтором М. І. Рудницького.»¹⁰³³. Цю ситуацію часто порівнюють зі справою Карманського, якого виключили разом з Рудницьким, а поновили в 1952 р. Проте Оля Гнатюк влучно підмітила, що у випадку з Карманським спершу був опублікований текст за його підписом проти Ватикану¹⁰³⁴, а вже згодом відбулося поновлення. Також Гнатюк вперше звернула увагу на певну суперечність: адже Рудницького поновили в 1950 р., а книга вийшла

Вороги та руйнівники нашого села», *Радянський селянин*, 20 лютого 1946 р.; Рудницький, М. (1946). «Краще мовчали б!», *Громадський голос*, 18 липня 1946 р.

¹⁰³² «Видавництво «Вільна Україна» видає найближчим часом нові книжки львівських письменників Ірини Вільде, П. Козланюка, М. Яцкова, М. Рудницького та Д. Лукіяновича»: «Хроніка», *Радянський Львів*, липень 1945, №1, с. 76.

¹⁰³³ Рубльов, О. (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст.* К.: Наукова думка, с. 230.

¹⁰³⁴ Карманський, П. (1951). Ватикан – натхненник мракобісія і світової реакції. Львів.

лише в 1954 р. Карманський же спочатку написав книгу, а потім отримав «прощення», а не навпаки.¹⁰³⁵ Однак дослідниця зазначає: «волю критик купив, поставивши своє прізвище під заголовком обвинувальної книжки Владимира Беляєва «Під чужими прапорами»¹⁰³⁶. Проте аналіз документів не цілком підтверджує цю тезу. В жодному документі, пов'язаному з виключенням чи поновленням Рудницького, не фігурує збірка «Под чужими знаменами». Рудницького виключили через те, що він відмовлявся писати потрібні радянській владі ідеологічні спогади про масові вбивства часів нацистської окупації¹⁰³⁷, а також не достатньо активно виступав в пресі і на публічних заходах з текстами проти українських націоналістів, при цьому дозволяючи собі відкрите інакодумство в стінах університету. Після виключення зі Спілки через Слов'янський комітет почало йти набагато більше текстів з його прізвищем, Рудницький також брав участь в операціях служб безпеки, спрямованих на еміграцію, хоча й лише в якості інструменту для досягнення цілі. Саме співпраця Рудницького з Беляєвим і через нього з органами держбезпеки дозволила йому вціліти і не повторити долю Василя Барвінського в 1947–1948 рр. Отже, теза полягає в тому, що поновлення Рудницького *не* було пов'язане з книгою «Под чужими знаменами». Тепер саме час звернутися до історії створення цього тексту.

¹⁰³⁵ Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. К.: Дух і Літера, с. 325.

¹⁰³⁶ Там само, с. 324.

¹⁰³⁷ Насправді Рудницький почав писати художній текст з своїм переосмисленням досвіду Другої світової війни. Однак, ідеологічно цей текст був непридатний для опублікування і ніколи не був закінчений. Мова йдеться про новелу «Каяття», яку Рудницький почав писати десь з кінця 1940-х рр. див.: ДАЛО ф. Р-1517. оп.1. спр.1. *Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис*. 15 арк.

5.3. Хто ж автор «прапорів»?

Первісний варіант тексту підготував Владімір Беляєв, у 1944–1946 рр. В 1946 р. Беляєв надіслав рукопис на «санкцію» Мануїльському. 28 червня 1946 р. той відповів роздратованою телеграмою:

«Вашу книгу «Под чужими знаменами» отримав. Не дивлячись на всю зайнятість, я приступаю до її прочитання. Після прочитання повідомлю про рішення. Мануїльський». Рішення було негативним, потрібно було, щоб на книжці стояло не лише прізвище Беляєва, а й когось з місцевих західноукраїнських інтелегентів.¹⁰³⁸ Ярослав Дашкевич стверджував, що спочатку «співавторкою» Беляєва мала стати Зеновія Франко, внучка Івана Франка, проте вона навідріз відмовилась¹⁰³⁹. Для публікації потрібна була знакова фігура серед українців Галичини. Подібну тактику радянські органи держбезпеки використали для розколу УГКЦ. Постать о. Гавриїла Костельника була вибрана не тільки через його публічну позицію проти латинізації УГКЦ, але й тому, що він «найбільш авторитетна людина в оточенні ШЕПТИЦЬКОГО, загальновідомий [у] Львові антикомуністичний діяч»¹⁰⁴⁰. Потрібно було обрати

¹⁰³⁸ Рубльов, О. (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст.* К.: Наукова думка, с. 334–335.

¹⁰³⁹ Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910– 1930-х роках*: Дис.: канд. філол. наук: 10.01.08. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, с. 27.

¹⁰⁴⁰ Докладная записка о ходе агентурной разработки «ХОДЯЧИЕ» ПО СОСТОЯНИЮ НА 1/IX- 1940 г. / За ред. Кокін, С., Сердюк, Н., Сергійчук, С. (2005). *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944)*. К.: Українська Видавнича Спілка, с. 185; Змусити о. Г. Костельника до співпраці радянська влада змогла тільки піддавши тортурам, адже від пропозицій вербування і проголошення себе митрополитом він рішуче відмовився в 1940 р., див.: Записка по «ВЧ»-зв'язку заступника наркома держбезпеки УРСР

найавторитетнішу в освічених колах особу, яка була певним символом, і зламати її в рамках практик «соціального дисциплінування». «Вільнодумство» Михайла Рудницького, яке він проявляв в стінах ЛДУ, робило його символом «фронди» офіційній ідеології в стінах університету¹⁰⁴¹.

Через рік Беляєв пише листа секретарю львівського обкому Грушецькому, в якому скаржиться, що минув рік, як «злополучний» рукопис книги «Под чужими знаменами» переданий Беляєвим у львівське видавництво, він звертався до багатьох відповідальних товаришів, проте всі мовчать і не висловлюють зацікавлення долею книги. Через це Беляєв був змушений видати її закордоном¹⁰⁴². Підтверджував це Беляєв пізніше і в «Автобіографії»:

П. Дроздецького начальнику 2-го Управління НКДБ СРСР П. Федотову щодо персонального складу делегації від митрополита УГКЦ Андрея Шептицького 24 жовтня 1944 / За ред. Кокін, С., Сердюк, Н., Сергійчук, С. (2005). *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944)*. К.: Українська Видавнича Спілка, с.366; Оперативне повідомлення 5-го відділу 2-го Управління НКДБ УРСР про митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та його оточення / За ред. Кокін, С., Сердюк, Н., Сергійчук, С. (2005). *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944)*. К.: Українська Видавнича Спілка, с. 379–392.

¹⁰⁴¹ Див. розділ: Михайло Рудницький та життя в радянському Львові: робота, зв'язки, світогляд.

¹⁰⁴² «Очень наглядным доказательством этому служит печальная история со злополучной рукописью моей книги, направленной против украинских националистов, «Под чужими знаменами». Прошел ровно год, как книга сдана мною по Вашему указанию во Львовское издательство. Несколькими раз я обращался по поводу ее к Вам, писал т.т. Литвину, Мануильскому, Новиченко и другим руководящим работникам, говорил о ней с тт. И.С. Грушецким, Е.Н. Желяком. Получил ли я как литератор-коммунист ясный и исчерпывающий ответ: хорошо или плохо я выполнил эту работу? Стоило ли тратить на нее десять месяцев напряженного труда, сидеть в архивах и т.д.? До сих пор все «туманно». А ведь в книге этой 14 печатных листов. Это не статья в газете, и писал ее я с искренним желанием помочь Львовской партийной организации. А здесь я наткнулся на какой-то непонятный для меня «заговор молчания». Никто из руководящих работников во Львовской области даже не удо-

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

*«в 1946 р. закінчив скорочений варіант книги памфлетів[...] «Под чужими знаменами», що була представлена Слов'янським комітетом в СРСР прогресивним українським організаціям закордоном. Глави цієї книги друкували окремими статтями прогресивні газети Канади, Аргентини і США. В тому ж році прогресивна «Ліга американських українців» у Нью-Йорку надрукувала «Под чужими знаменами» окремим виданням, під псевдонімом «Осип Мстиславець».*¹⁰⁴³

Отже, первісний варіант тексту був підготовлений Владіміром Беляєвим. Бувши членом Комісії він мав можливість зібрати матеріали періоду нацистської окупації, а його ненависть до будь-яких проявів українського націоналізму і церкви, накладена на досвід пережитої війни, спричинилась до того, що цей текст

*сужился ознакомиться этой работой, высказать мне по поводу нее свое авторитетное мнение. А в то же время происходит следующее. Всеславянский Комитет принимает в качестве отдельных статей большую часть книги, отправляет ее за границу, там украинская прогрессивная печать печатает мои главы целыми полосами, и, наконец, Ярослав Галан, вернувшись с Белграда, привозит мне весть, что книга «Под чужими знаменами» вышла в Нью-Йорке...»: З листа письменника В. Беляєва до секретаря львівського обкому КП(б)У І.С. Грушецького про обставини видання книги «ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ». 19 березня 1947 р. / Ред. Сливка, Ю. (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1939–1953)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 371.*

¹⁰⁴³ ДАЛО ф. Р-1698 оп.1. спр. 204. «Автобіографія» Володимира Павловича Беляєва (1955–1971), арк. 6; Проте вже через два абзаци він пише: «в 1954 році[...] випустили[...] в Москві – написану мною, у співавторстві з професором Львівського університету Михайлом Рудницьким, книгу памфлетів «Под чужими знаменами»: Там само; На титульній сторінці машинопису «Под чужими знаменами», що зберігається у фонді Беляєва в ЦДАМЛМУ, Беляєв залишив подібну помітку: «(Другий варіант з цитатами, перший скорочений під псевдонімом «Осип Мирославець» видали в Нью-Йорку «Українські щоденні вісти» у 1946 році. Знає про це Микола Тарнавський. Володимир Беляєв»: ЦДАМЛМУ. ф.780. оп.2, спр.4. *Беляєв Володимир Павлович. Беляєв В.П., Рудницький С. «Под чужими знаменами» Збірка памфлетів 1-ий варіант маш. 1946–1949 рр., 371 арк.*

став «особистим хрестовим походом» Беляєва проти українського націоналізму. Варто зазначити, що Беляєв досить активно опрацьовував і цитував оунівські документи. Разом з тим бачимо, що представники радянської влади не проявляли жодного ентузіазму і зацікавленості текстом Беляєва. Через це, бажаючи будь-що опублікувати його, Беляєв скористався своїми «службовими» каналами Слов'янського комітету і в обхід партійного керівництва УРСР таки добився свого. Цікаво, що це був «скорочений варіант» і текст суттєво відрізнявся від того, що зрештою побачив світ у 1954 р.

В чому ж полягала причина такої інертності радянського партійного керівництва? Складно однозначно відповісти на це питання. Можливо в тому, що хоч книга Беляєва і перекручувала переважну більшість фактів про український національний рух, проте все ж була насичена інформацією про нього, яка в умовах інформаційної цензури в СРСР могла стати чи не єдиним джерелом з історії української національно-визвольної боротьби. Адже вдумливий радянський читач міг між рядками наклепів відчитати багато «зайвого» та «шкідливого» з точки зору радянської влади. Мабуть, саме тому тексту Беляєва і не давали ходу. Крім того, співавтора з-поміж західноукраїнської інтелігенції довгий час не вдавалось знайти.

Життя опусові «Под чужими знаменами» дала лише смерть Йосипа Сталіна в 1953 р. Після смерті Сталіна в березні і до арешту Лаврентія Берії наприкінці червня 1953 р. в МДБ та республіканських партійних організаціях, зокрема у Львові, змінилась офіційна лінія в бік співпраці з місцевою інтелігенцією¹⁰⁴⁴.

¹⁰⁴⁴ На львівському партійному засіданні, заступник голови Львівського облвиконком, син відомого письменника Василя Стефаника, Семен Стефаник оголошував: «[...]Такі товариші, як професор Возняк, Рудницький, Крип'якевич і ряд інших мусять бути на правду твердими людьми, щоб вони після всіх експериментувань з ними, стояли твердо на зайнятих, радянських позиціях, і йдуть далі вперед[...]»: Із стенограми пленуму Львівського ОБКОМУ КП України про постанову ЦК КПРС

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

Берія до свого арешту намагався проводити лінію на зближення з українською інтелігенцією з метою залучення її до боротьби проти українського націоналізму. Провідником його політики на місці був міністр внутрішніх справ УРСР, генерал-лейтенант Павло Мешик, українець за походженням. В загальних рисах їхня ідея полягала в тому, щоб фактично повторити радянську національну політику початку 1920-х рр. і створити щось на кшталт радянського українського національного руху, на противагу «бандерівсько-му». Відповідно до попиту почали надходити пропозиції. В період весни – початку літа 1953 р. дуже частими та інформативними стають агентурні донесення, зокрема джерела «Автор»¹⁰⁴⁵.

Агент «Автор» пропонував для боротьби з українським націоналізмом використовувати видання мемуарів про минуле, написаних колишніми учасниками «націоналістичних організацій», де була б описана діяльність цих організацій, а також шкода, принесена українському народові, закулісна діяльність і т.д.: «Такі мемуари могли б написати письменники Карманський, Лук'янович, М. Рудницький, В.П. Огоновський, хтось з колишніх уніатських

від 26 травня 1953 року «Питання Західних областей Української РСР» та доповідну записку Лаврентія Берії до Президії ЦК КППС. 12 червня 1953. / Ред. Сливка, Ю. (1996). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1953–1966)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 22.

¹⁰⁴⁵ Завдяки недавнім архівним знахідкам російського дослідника Константіна Богуславського стало відомо, що «Автор» був ніким іншим як Миколою Івановичем Шрагом (1894–1970) – колишнім членом Центральної ради УНР, есером, дипломатом та сподвижником Грушевського. В 1930-х рр. він був арештований, проте погодився співпрацювати з НКВС. Був автором чисельних доповідних аналітичних заміток присвячених українським політичним течіям та діячам. В 1945 р. його відправили до Львова. Тут він був на посаді професора львівського Політехнічного інституту і займав помітне становище серед львівської інтелігенції. Див.: Богуславский, К. (2019) Агент по интеллигенции. История профессора, работавшего на НКВД. URL: https://www.svoboda.org/a/30058869.html?fbclid=IwAR1EOkzQH_aTQwV6JXZ7g0TjMjmg0K8Xh71j4Sy1C12kikX9ecsEriQ_SMY

священників, з колишніх бандерівців і т.д.»¹⁰⁴⁶. В цьому донесенні «Автор» подає характеристики ключових представників української інтелігенції у Львові, яких пропонує залучити до цієї діяльності. В характеристиці на Рудницького двічі зазначалось, що його мати єврейка, а в міжвоєнний час він виступав як космополіт, далі йшла пропозиція:

«У Рудницького багато рідних в еміграції за кордоном[...]За останні роки М. Рудницький не написав жодної великої наукової праці. Поява такої викликала б великий інтерес в закордонних українських емігрантських колах. Рідні його там, ймовірно, і досі займають видне місце в націоналістичних організаціях. Великий ефект могло б дати написання ним особистих листів з позитивною оцінкою всього, що тут має місце, своїм родичам та найближчим знайомим»¹⁰⁴⁷.

Ймовірно, саме зміна ситуації після смерті Сталіна, спроба нової політики і ці донесення і створили сприятливі умови для видання книги. Вочевидь, навіть арешт Берії не зміг зупинити цей процес, і радянське керівництво вирішило, що така книга була б все ж доречною, крім того, через рік мали відбутись великі святкування ювілею Переяславської ради, тому книга про страждання українців від «буржуазних націоналістів і фашистів» мала сприяти «єдності двох народів». Саме в 1953 р. два окремі проекти, книга «Под чужими знаменами» та спогади Рудницького, злилися в один. Про те, що книга в її кінцевому варіанті була підготовлена саме в цей час, писав пізніше і Беляєв у листі до Рудницького¹⁰⁴⁸.

¹⁰⁴⁶ ГДА СБУ. ф.16. Оп.9. Спр.55. (С матеріалами готовившимися бившим керівництвом МВД УРСР за період с 21 марта по 1 июля 1953 года. Том 1. Агентурное донесение), арк. 10.

¹⁰⁴⁷ Там само, арк 15.

¹⁰⁴⁸ «роблять, перекручують минуле, виправдовуються, мають нових господарів і саме тому слід би добре наступити їм на лапи [...]коли б ми у 1953–1954 році диспонували тим матеріалом, що є зараз, книжка «ПЧП» була б у сто разів міцнішою (Підкреслення в оригіналі – І.Ч.):»

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

Вкінці 1953 року машинопис був відправлений у видавництво «Молода Гвардія». В оригіналі книга була написана українською, і перекласти її мали вже у видавництві. Книгу передали на рецензування українському радянському письменникові Давидові Копиці (1906–1959). І вкотре книга підтвердила Беляєву характеристику «злополучной». У внутрішній рецензії, яку Копиця надіслав 16 грудня 1953 р., письменник не рекомендував цю книгу до друку, адже тодішній її стан був неприйнятний. В машинописі було багато граматичних помилок, водночас, що важливіше, Копиця вказував на відсутність висвітлення з історичної точки зору багатьох питань, що ускладнювало читацьке сприйняття матеріалу¹⁰⁴⁹. Також він вказував на абсолютно недоречні покликання на біблійних персонажів¹⁰⁵⁰. Копиця наголошував: «Безвідповідальність авторів щодо остаточного редагування рукопису доводить до дуже поганих одруків, схожих на термінологію тих же націоналістів, яких вони викривають»¹⁰⁵¹. В одному місці навіть був вжитий вираз «Радянська імперія», хоча описувались події в Російській імперії¹⁰⁵². Стиль тексту Копиця вважав теж неприйнятним¹⁰⁵³. У підсумку він рекомендував таку книгу до друку, проте лише

ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1. спр. 10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 1 липня 1961 р., арк. 18.

¹⁰⁴⁹ ЦДАМЛМУ. ф.379, оп. 1, спр.70. Копиця Давид Демидович (1906–1959). («Михайло Рудницький, Володимир Беляєв» «Під Чужими Прапорами» Памфлети». Рецензії. Маши. 16 грудня 1953 р.), арк. 2.

¹⁰⁵⁰ «На стор.31, приміром, читаємо: «Давнім предком сучасних націоналістичних зрадників є, без усякого сумніву, легендарний Іуда Іскаріот». Навіть беручи до уваги легкість памфлетного виразу, не можна вважати предками, без сумніву, існуючих людей/якихось легендарних осіб»: Там само, арк. 3.

¹⁰⁵¹ Там само, арк. 4.

¹⁰⁵² Там само.

¹⁰⁵³ «Ясно одне, що автори дуже часто не церемоняться з виразами». Там само, арк. 5.

після суттєвого доопрацювання¹⁰⁵⁴. Насправді складно зрозуміти, якщо книга почала писатись ще в 1946 р., чому за 7 років вона не була доведена до формально прийняттого стану. Можливо, Беляєв дійсно написав лише частину в 1946–1949 рр., а решту довелось нашвидкуруч писати в 1953 році. А можливо, Беляєв віддав Рудницькому текст на остаточне редагування, знаючи його великий редакторський досвід. Останній же, не виявляючи будь-якого ентузіазму, фактично саботував це, і рукопис був поданий в «сирому» стані. Можливо також, що в 1953 р. було просто прийняте рішення про те, що необхідно вписати прізвище Рудницького як «співавтора», а сам він насправді нічого не писав? Ймовірно, відповідь можна знайти в самому тексті книги.

5.4. «Під чужими прапорами»

Попри всі перепитії, книга таки побачила світ в кінці 1954 року. Переклад з української зробив А. Кравченко. Обкладинку і карикатури намалював В. Григор'єв. Тираж становив 90 000 екземплярів. Через два роки вийшло українське видання¹⁰⁵⁵. Згодом ще кілька разів виходили нові тиражі. Також книгу переклали китайською мовою¹⁰⁵⁶ і планували переклад польською¹⁰⁵⁷. Вже сама

¹⁰⁵⁴ «Висновок дозволю собі такий: автори поставили перед собою дуже серйозне завдання і можуть на тому матеріалі, що є в рецензованому рукопису, написати цінну і актуальну сьогодні книгу про викриття зрадницької ролі українського буржуазного націоналізму. І вже для цього вони багато зробили. Але, щоб така робота була справді придатною до друку, їм треба ще ретельно попрацювати: деякі розділи переписати, деякі почистити, а в цілому любовно і уважно відредагувати рукопис, пам'ятаючи, що редакторам видавництва і рецензентам слід давати рукопис, справді підготовлений до друку.» Там само, арк. 6.

¹⁰⁵⁵ Беляєв, В., Рудницький, М. (1956). Під чужими прапорами: Памфлети. К.

¹⁰⁵⁶ ДАЛО. ф.Р-1517. оп.1, спр. 10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького. 7 січня 1959 року, арк. 5.

¹⁰⁵⁷ ДАЛО. ф.Р-1517. оп.1, спр.10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 20 серпня 1963 р., арк. 30.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

передмова книги була майже дзеркальною відповіддю на агентурне донесення «Автора»¹⁰⁵⁸. Вочевидь, рецензію Копиці таки взяли до уваги, оскільки перший розділ – «У истоков предательства» – був повністю присвячений українському національному рухові в період Першої світової війни і революції та міжвоєнному періоду. Очевидно, Михайло Рудницький консультував Беляєва стосовно Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Парижі¹⁰⁵⁹ або ж надав йому свої спогади, опубліковані в міжвоєнний період, хоча стилістика розділу належить явно самому Беляєву, а не Рудницькому¹⁰⁶⁰. В цьому розділі Беляєв якнай докладніше описує вбивство Євгена Коновальця, замінивши проте радянського агента Павла Судоплатова на «агентів гестапо». В книзі лише раз – у розділі 3 «Разделяя и властвуя» – згадується, що євреї були жертвами в період окупації, та й то з боку «українських поліцаїв»¹⁰⁶¹. Цікаво, що значну частину розділів Беляєв, не соромлячись, додавав до текстів наступних своїх творів не вказуючи, що цей текст вже

¹⁰⁵⁸ «Памфлеты, вошедшие в книгу «Поду чужими знаменами», написаны двумя авторами – писателем Сталинской премии Владимиром Беляевым и одним из старейших профессоров Львовского Государственного университета Михайилом Рудницким... Профессор Рудницкий, находясь всю жизнь во Львове и долгие годы сотрудничая в украинской националистической печати, с которой он затем решительно порвал, омер возможность близко наблюдать многих вожаків українських націоналістів...» Беляев, В., Рудницкий М. (1954). *Под чужими знаменами*. М.: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», с. 5.

¹⁰⁵⁹ Беляев, В., Рудницкий М. (1954). *Под чужими знаменами*. М.: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», с. 10–13.

¹⁰⁶⁰ Крім того, в першому варіанті тексту, дипломатичній місії в Парижі, секретарем якої був Рудницький, приділено значно менше уваги: ЦДАМЛІМУ ф.780. оп.2, спр. 4. *Беляев Володимир Павлович. Беляев В.П., Рудницкий С. «Под чужими знаменами» Збірка памфлетів 1-ий варіант Маши. 1946–1949 рр.*, 371 арк.

¹⁰⁶¹ При цьому, контекст згадки такий, що «українські поліцаї» поляків знищували відразу, а євреїв спочатку затримували, відправляли в табір, а потім знищували: Беляев, В., Рудницкий М. (1954). *Под чужими знаменами*. М.: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», с. 54.

був опублікований¹⁰⁶². Виняток становив лише Розділ 6. «Загадка Вулецких холмов» – присвячений розстрілу польської інтелігенції Львова в липні 1941 р. Беляєв цитував його в пізніших текстах, але лише частково, вказуючи, що цей текст був виданий у співавторстві з М. Рудницьким¹⁰⁶³.

Читаючи сторінки цього розділу можна побачити, що стиль його різко відрізняється від всіх попередніх і наступних розділів. Майже весь текст розділу – це деталізована хроніка-реконструкція знищення нацистами польських професорів та культурних діячів, доповнена розлогими цитатами свідків. Це дає змогу правдоподібно припустити, що сторінки розділу з 82 по 102 були написані Михайлом Рудницьким, а Владімір Беляєв додав лише останні сторінки 102–107 з критикою оунівців, Бандери та їхніх зв'язків з «американськими імперіалістами». Також очевидно, що саме Беляєв зробив вставку про «чорний список, переданий Мельником і Бандерою представникам фельдгестапо в Кракові»¹⁰⁶⁴.

Досить трагічно виглядає ситуація з Розділом 7 «Династія шпionoнов» – який є збіркою наклепів на родину Барвінських і вочевидь був підготовлений Беляєвим в 1948–1949 рр., враховуючи широке цитування ним судового засідання над Барвінським. Трагізм ситуації полягав у тому, що сім'ї Барвінських і Рудницьких добре знали між собою і підтримували дружні стосунки

¹⁰⁶² Розділ 3 «Разделяя и властвуя» майже повністю в книгу «Формула яда»: Беляєв, В. *Формула яда*. URL: <https://www.rulit.me/books/formula-yada-read-351008-1.html>; Розділ 9 «Под черными крыльями Ватикана» з наклепами на Андрея Шептицького та греко-католицьку церкву був розширений і виданий окремою книгою: Беляєв, В. *Ночные птицы*. URL: <https://www.rulit.me/books/nochnye-pticy-pamflety-read-351007-1.html>.

¹⁰⁶³ «Ми привели багато деталей арешту і розстрілу львівської інтелігенції в книзі «Под чужими знаменами», написаній разом з професором Львівського університету Михайлом Рудницьким»: Беляєв, В. *Ночные птицы*. URL: <https://www.rulit.me/books/nochnye-pticy-pamflety-read-351007-1.html>

¹⁰⁶⁴ Беляєв, В., Рудницький М. (1954). *Под чужими знаменами*. М.: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», с. 92.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

щонайменше з 90-х рр. XIX ст.¹⁰⁶⁵ І тепер на книзі, яка паплюжила ім'я Барвінських, стояло прізвище Рудницького.

В тому, що Михайло Рудницький написав тільки Розділ 6, були переконані також його родичі та близькі знайомі в еміграції. Цієї ж думки дотримувався і його брат, Іван Кедрин-Рудницький: «большевики зберегли його при житті, казавши тільки «покаятися» та підписавши його під статтями і книжкою, які кинули тінь на добре ім'я Михайла». Він зазначав:

«Кожний об'єктивний читач може розпізнати там два цілком інші стилі, – один у розділах, які є насквілем проти українського націоналістичного руху, другий – де мова про розстріл німцями у Львові польських професорів та інтелектуалів. Власне тільки ту частину книжки написав Михайло, а про ОУН і його членів навіть як би захотів – не міг писати, бо про українське підпілля за Польщі не мав «зеленого поняття», не знав тамошніх людей, не орієнтувався в кулісах.»¹⁰⁶⁶

Цю думку підтверджує добрий товариш Михайла Рудницького, його колега по «Назустрічі» Святослав Гординський¹⁰⁶⁷. Крім того,

¹⁰⁶⁵ Збереглося лише частина листування батьків Рудницького та Барвінського: *Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф.11 Барвінські. Барв. 2259. п.137. Листи Рудницького Івана до Барвінського Олександра (1892–1898), арк. 1–9.*

¹⁰⁶⁶ Кедрин, І. (1976). *Життя-події-люди*. Нью-Йорк, с. 630. Варто відмітити, що цю частину спогадів Кедрин-Рудницький закінчив вже тоді, коли дізнався про смерть Михайла в 1975 р. Якби він був переконаний в тому, що Михайло нічого взагалі не написав в книзі, то прямо б про це написав, адже зашкодити останньому він вже не зміг би. Крім того, Іван та Михайло зі всієї родини Рудницьких найкраще ладили між собою, і Кедрин-Рудницький зробив би все, щоб хоч частково «реабілітувати» брата в очах еміграції.

¹⁰⁶⁷ «Близькому колу знайомих М. Рудницький казав, що його перу в тій книжці належить тільки стаття про розстріл нацистами групи польських інтелектуалів у Львові, між ними його приятеля Тадеуша Боя-Желенського, одного з провідних тоді польських письменників. Оборонитися проти такого шантажу не було можливості, бо насправді режимові найменше залежало. Тут М. Рудницький ніс усі консеквенції того, що своєчасно не покинув Львів, а залишився в ньому...»: Гординський,

на одному з листів Беляєва в 1960-х рр. Рудницький написав олівцем: «З Беляєвим Володимиром Павловичем я написав книгу «Під чужими прапорами»¹⁰⁶⁸. Все це дозволяє зробити припущення, що Михайло Рудницький не тільки консультував і давав матеріали Беляєву до першого розділу книги, але й написав більшу частину шостого розділу про подію, що мала великий вплив на Рудницького під час війни. Водночас цей розділ і був тими самим спогадами про злочини нацистів у Львові, які Рудницький забов'язався був написати за кілька років до того.

5.5. Як сприйняли «чужі прапори»?

Першою реакцією на згоду Михайла Рудницького долучитися до написання книги стало покращення його становища у Львові. В 1954 р. Ректорат ЛДУ надсилає лист М. Прокоф'єву¹⁰⁶⁹ з особовою справою і характеристикою Рудницького та рішенням про його висування на посаду декана. Власне в цій характеристиці, підписаній ректором Е. Лазаренко і секретарем партбюро ЛДУ А. Цибко двічі, олівцем і ручкою, написано: «В 1954 р. видав разом з письменником тов. Беляєвим книгу «Под чужими знаменами», в якій показав антинародну зрадницьку діяльність українських буржуазних націоналістів»¹⁰⁷⁰. В тому ж таки 1954 р. Рудницький навіть кілька місяців очолював Львівську організацію Спілки письменників, проте через завантаженість на посаді декана і нелюбов до бюрократичних процедур попросив звільнити його з посади¹⁰⁷¹.

С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ, с. 242.

¹⁰⁶⁸ ДАЛО. ф. Р-1517. оп.1, спр.10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 16 вересня 1961 р., арк. 12.

¹⁰⁶⁹ В той час – начальнику управління університетів, економічних та юридичних вузів СРСР.

¹⁰⁷⁰ АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, спр. 7205. Михайло Рудницький, 1944–1967, арк. 82.

¹⁰⁷¹ ЦДАМЛМУ ф. 590, оп.5, спр. 260. Спілка письменників України. Особова справа Рудницький Михайло Іванович, прозаїк, арк. 46.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

Реакція на саму книгу була різна, більшість львівської інтелігенції та української еміграції сприйняло її вкрай негативно. Це було цілком природньо, враховуючи жахливий пасквільний стиль і численні неточності та відверті перекручування фактів. Не кажучи вже про карикатури на більшість визначних діячів українського національного руху ХХ ст. Симпатика радянської системи сприйняли книгу, вочевидь, більш позитивно. Беляєв в листі-зверненні до видавництва «Молодой гвардии» писав, що «Под чужими знаменами» отримала добру оцінку в радянській періодиці і «злостиві нападки в націоналістичних газетах»¹⁰⁷². Так, у листі проф. Є. Данилова скаржилась, чому у Львові на Вулецьких пагорбах не відзначено, що там були вбиті відомі професори ЛДУ і Львівського політехнічного інституту в липні 1941 р.: «про що детально і правильно розказано в книзі В. Беляєва і М. Рудницького «Под чужими знаменами»¹⁰⁷³. Один читач, прохаючи в листі Рудницького допомогти знайти героя втечі з цитаделі Петра Гордієнка, говорив про «ПЧП» як про «Вашу цінну книжку»¹⁰⁷⁴. Офіційна радянська преса також була переповнена схвальними відгуками на збірку¹⁰⁷⁵. Книга масово поширювалась закордон через структури

¹⁰⁷² ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр.10. *Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 28 серпня 1961 р.*, арк. 16. (Звернення йшло в додатку до листа – І.Ч.).

¹⁰⁷³ Із листа професора Єлизавети Данилової директорові Львівського філіалу музею Леніна Богданові Дудикевичу про культурне життя у Львові в 1948–1956 рр. 1–4 лютого 1956 р. / Ред. Сливка, Ю. (1996). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1953–1966)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 161.

¹⁰⁷⁴ ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр.26. *Лист Стерпака Р. до Рудницького М. від 4 червня 1962*, арк. 64.

¹⁰⁷⁵ Див.: Арбузов, К. (1955). «Під чужими прапорами». *Радянська Житомищина*. 15 травня 1955, с. 6; Белоконь, І. (1955). «Під чужими знаменами». *Литературная газета*. 13 окт. 1955, с.3; Вартанов, Г. (1956). «Під чужими прапорами». *Деснянська правда*. 8 грудня 1956., с. 3; Борисенко, С. (1958). *Під чужими прапорами. Вінницька правда*. 30 березня 1958., с. 3;

все того ж Слов'янського комітету і подібних організацій. У листі від 7 січня 1959 р. Беляєв писав, що українське видання книги вже повністю розпродане, і цікавився, чи можна ще додатково надрукувати 16 тисяч примірників, адже, за словами Юрія Мельничука, в українській колонії в Парижі замовили 300 примірників, але у відповідь на це замовлення прислали лише один¹⁰⁷⁶. Про це писали й самому Рудницькому, зокрема зі специфічного комітету «Возвращение на Родину», який спеціалізувався на українських емігрантах за кордоном. Вони планували через А. Дубовікова з Берліну передавати примірники «ПЧП» Івану Горбаню у Францію¹⁰⁷⁷. Навіть через декілька років після виходу «ПЧП» Виконком Львівської міської Ради у привітальному листі з нагоди вручення Рудницькому ордену «Знак пошани» згадував про написану ним з Беляєвим книгу¹⁰⁷⁸.

Абсолютно іншою була реакція людей, які потрапили під молот радянської каральної системи. В 1956 р. в'язні мордовських таборів пишуть колективний лист, що був переданий на Захід і опублікований. В'язні скаржились на засилля радянської пропаганди антиукраїнського характеру: «Серед друкованої ворожої нам літератури останніх років, яка появилася у бібліотеках мордовських спецтаборів, перше місце займають памфлети Галана («Вибрані твори», 1954р.) та Беляєва і М. Рудницького («Под чужими знаменами»), наскрізь просякнуті чудовищною, вихованою, неперевершеною злобою та ненавистю до всього українського – не комуністичного»¹⁰⁷⁹.

Відкритий лист привернув увагу української еміграції, і вже через рік в журналі «Шлях Перемоги» виходить відгук на книгу.

¹⁰⁷⁶ ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр.10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 7 січня 1959, арк. 5.

¹⁰⁷⁷ ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр.34. Листи Рудницькому М., арк. 1.

¹⁰⁷⁸ ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр.37. Привітання від імені Виконкому Львівської міської Ради трудящих та міського комітету КП України, арк. 16.

¹⁰⁷⁹ «Лист в'язнів з Мордовії», Фенікс, 1956, Ч.7, с. 1.

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

В ньому головним автором подавався Рудницький, а не Беляєв, останній нібито міг дати книзі тільки форму, а «українець» Михайло Рудницький зміст, адже добре орієнтувався в західноукраїнських подробицях¹⁰⁸⁰. Рудницький названий у статті більшовицьким «шпигуном» та «радянським наймитом». Далі йшов старий мотив про те, що сімейство Рудницьких окупувало «Діло» в міжвоєнний час. Головна думка статті – Рудницький продовжує те, що робив ще з міжвоєнного часу, але з новим розмахом, оскільки завжди був радянфілом. Зрештою Рудницького прирівнюють до Ярослава Галана¹⁰⁸¹. В подібному ж тоні через кілька років у цьому журналі згадували про «іншого провокатора Мішу Рудницького» як співавтора «Під чужими прапорами»¹⁰⁸².

Окрім в'язнів мордовських таборів, інші українці та українки, що пройшли через заслання, також негативно реагували на книгу. Одна галичанка, підписавшись «Преклонниця Мілєни», написала з Іркутської області Рудницькому листа, що починався словами: «Високоповажний пане Доктору! Приїхала я на відпустку із «добровільного заточення», – далі вона подала епізод з життя Галана, коли той, живучи по сусідству з нею, малим клявся звести під корінь всіх українців, і закінчила лист натяком на походження Михайла Рудницького та його співпрацю з Беляєвим: «Крім цього, ждемо від Вас продовження «студії» про кількість жидів-поміщиків, але тільки вірну, ніж обчислення Ваші з Беляєвим»¹⁰⁸³. Беляєв надзвичайно тішився з кожної такої критики книги, що публікувалась закордоном, вважаючи це мірилом того, що вони

¹⁰⁸⁰ Г.К. (1957). «Михайло Рудницький знайшов «рідний» Прапор», *Шлях Перемоги*, 24 листопада 1957, Ч.47.

¹⁰⁸¹ Там само.

¹⁰⁸² Стефанівський, М. (1962). «Кагебівський провокатор Беляєв», *Шлях Перемоги*, 22 липня 1962 року, Ч.29.

¹⁰⁸³ ДАЛО. ф. Р-1517, оп. 1, спр. 33. *Лист невідомого адресата до М. Рудницького від 19 серпня 1960 р.*, арк. 6.

добре зробили справу, і не забував регулярно ділитися цим з Рудницьким¹⁰⁸⁴.

Ця книжка створила недобру славу Михайлові Рудницькому, чие ім'я тепер часто асоціювалось з наклепом проти української національної справи, а самого Рудницького стали сприймати в кращому випадку як угодовця і колаборанта, а в гіршому – як «агента» радянської влади і україноненависника. Разом з тим, лише ті, хто добре розумів обставини повоєнного Львова, могли зрозуміти рішення Рудницького. Композитор Василь Барвінський (1888–1963), наклеп на якого містився в цій книзі, протягом 1948–1958 рр. відбував покарання за міфічні «злочини» в тих же мордовських таборах. Один з його побратимів по нещастю згадував:

«Мені кортіло дізнатися, як Барвінський ставиться до книжки: «Під чужими знаменами», зокрема до одного з її авторів, Рудницького, адже то його земляк, львів'янин [...] Василь Олександрович на моє запитання почав пригадувати, що Рудницький добрий співрозмовник і, взагалі, хороша душевна людина. – Але ж він облив Вас брудом, обнаплюжив!- не витримав я, – То його[...] примусили написати, – пояснив Василь Олександрович, – Він не своєю волею те вчинив. – Все одно безчесно!- твердив я. – Він мусив підписати. Його теж могли посадити, – говорив композитор без тіні нещирості [...]»¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸⁴ «Можу Вас повідомити, що 22 липня минулого року, бандерівський «Шлях Перемоги» видрукував велику статтю про мене, де також лайкою атакують і Вас (привід – книжка «Під чужими прапорами»). Але якщо вороги нас лають – це добре»; ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр.10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 20 березня 1963 р., арк. 28; «Могу порадовати Вас тем, что во многих зарубежных националистических изданиях, вырезки из которых есть в моем распоряжении, Вас поносят нещадно, равно, как и меня...»: Там само, арк. 30.

¹⁰⁸⁵ Див.: Михайло Кучер, «Півтора року з Василем Барвінським», Україна, №31. (1990): 15. Цит. за: Рубльов, О. (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст.* К.: Наукова думка, с. 335.

Вийшовши з тюрми, Барвінський марно намагався реабілітувати своє ім'я та спростувати протоколи допитів, добуті шляхом побоїв, скасувати звинувачувальний вирок, «а також книги «Под чужими знаменами» пера В. Беляєва і М. Рудницького»¹⁰⁸⁶. В наш час книга, залежно від ідеологічних вподобань, використовується або як доказ «злочинів» українських націоналістів, або ж як зразок агітаційних видань Радянського Союзу¹⁰⁸⁷. Проте на цьому історія книги не завершилась.

5.6. Друге видання памфлетів та стосунки між Беляєвим і Рудницьким

Після виходу російського та українського видання, що були досить швидко розпродані, Беляєв загорівся ідеєю написати друге видання, значно доповнене і більшою мірою присвячене українській еміграції закордоном¹⁰⁸⁸. На початку 1960-х рр. Беляєв різко активізувався з ідеєю випустити друге видання «Под чужими знаменами». Вочевидь, спочатку Михайло Рудницький, якому зовсім

¹⁰⁸⁶ Лист композитора Василя Барвінського президії Верховної Ради СРСР у зв'язку із звинуваченням його в антирадянській діяльності. Серпень 1956 р. / Ред. Сливка, Ю. (1996). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.1 (1953–1966)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, с. 183.

¹⁰⁸⁷ Див.: Поліщук, М. (2009). «Жидобандерівці» і «австрійський генштаб»: націоналісти в радянській карикатурі. URL: http://texty.org.ua/pg/article/mykolap/read/10147/Zhydobanderivci_i_avstrijskij_genshtab_nacionalisty_v_radanskij; «Злочини УПА» ? Пізнайте правду». 2007. URL: <http://www.memorial.kiev.ua/novyny/500-zlochyny-upa-piznajte-pravdu.html>; Мартиненко, М. (2016). «Деякі рефлексії про дискусію «Український націоналізм та євреї (1920–50 рр.)», *Україна модерна*, URL: <http://uamoderna.com/blogy/martynenko/diskusiya>.

¹⁰⁸⁸ В новорічному листі за 1957 р. він писав Рудницькому: «ціною великих зусиль беручи в руки рештки нервів доробляю сценарій...». Разом з тим, він обіцяв, що після Нового року напише листа до Червоненка в Київ «в справі масового видання нашої книжки»: *ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр. 10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 25 грудня 1957 р.*, арк. 2.

не хотілось бачити себе співавтором ще й другого видання збірки, намагався відмовити Беляєва. На що той писав:

«Не згоден з Вами, що герої першої книги остаточно зійшли зі сцени. Це було б, до речі, дуже корисно, але не дамо приспати себе різними «ідиліями». Групна отрута також здатна вбити живу істоту, або запаморочити їй мозок»¹⁰⁸⁹.

Беляєв особисто склав звернення від свого імені і від імені Рудницького до видавництва «Молодої гвардії» про друге видання. В листі, що супроводжував це звернення, Беляєв цікавився думкою Рудницького і в деталях описував, хто отримає яку частину гонорару. Оскільки всі нові розділи написав вже виключно він сам, то готовий був ділити гонорар порівну лише стосовно старих розділів¹⁰⁹⁰. Характер листа показує, що Беляєв сприймав Рудницького як співавтора, який вніс значно меншу частку в роботу над книгою, ніж сам Беляєв. Крім того, Беляєв не забував цинічно на-

¹⁰⁸⁹ ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр.10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 1 липня 1961 р., арк. 17.

¹⁰⁹⁰ *«Я не полишаю своїєї ідеї відносно нового видання «ПЧЗ»...Написав пропозицію. Прочитайте її, якщо вона Вас влаштовує – підпишіть і поверніть мені якомога скоріше. Наші взаємні розрахунки будуть йти в подальшому по фактичному об'єму праці, себто: все, що увійде в книгу з першого видання, буде оплачуватись кожному 50% гонорару, від домовленої суми, те ж, що буде написано кожним з нас окремо – буде складати його повний гонорар? Я оговорюю ці щепетильні питання тому, що значну частину нових глав доведеться написати мені самому, так як нас розділяє відстань (лист написаний з Москви – І.Ч.). Саме собою, Ви це написане прочитаєте і воно з'явиться в нашій книзі тільки з Вашої згоди. Якщо Ви з цим згодні – напишіть мені під одним екземпляром цього листу «згоден» і також поверніть мені. Я вимушений оговорювати це щоб мати свободу дій. Наша книга вийшла під двома прізвищами і це – навечно. Тепер наші долі зв'язані[...] Якщо книга вийде в Молодій Гвардії з позначкою – «Переклад з української», то це потягне за собою і її вихід на Україні. Тоді ви знову зробите переклад нових глав, які я напишу російською, українською мовою, зробите редактору всього українського тексту по новому російському виданню, і тоді, зрозуміло, гонорар за все українське видання буде ділитись порівну[...]Ваш Владімір Беляєв»: ДАЛО. ф. Р-1517, оп.1, спр.10. Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 28 серпня 1961 р., арк.13.*

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

гадати Рудницькому: «Наша книга вийшла під двома прізвищами і це – навічно. Тепер наші долі зв'язані...»¹⁰⁹¹.

Що з себе мало представляти друге видання «Под чужими знаменами» можна уявити вже зі змісту запропонованих Беляєвим нових розділів:

«1. Передсмертний заповіт одного з лідерів українського націоналізму В. Винниченка в тій частині, де він розкриває націоналістичну еміграцію; 2. Невдалі спроби Ватикану канонізувати Андрея Шептицького – митрополита греко-католицької церкви; 3. Коли і ким був убитий письменник Ярослав Глалан ? (вочевидь знак питання означав, що Беляєв сам був не певен, чи варто про це писати навіть з точки зору радянської версії вбивства – І.Ч.). Детальна розповідь про це зловісне вбивство; 4. Які причини спонукали вийти з повинною і публічно визнати свої помилки і злочини таких вождів українського націоналізму, як Василь Кук (генерал Коваль, командуючий УПА) і М. Матвейко (начальник бандерівської служби безпеки). Аналіз їх зізнань; 5. Справа «Оберлендера», українські націоналістичні легіони «Нахтігаль», і «Ролланд»...; 6. Президент Кеннеді залучає на службу нацистських громил. Його партизанські загони по боротьбі з комунізмом...; 7. «Бдительність» народів соц. країн завдає нищівних ударів решткам націоналістичної ідеології і підричним діям українських націоналістів; 8 «Вороньє растревожилось». Наша відповідь заокеанським брехунам – горе-критикам перших видань...»¹⁰⁹².

Беляєв, посилаючись на перелік розділів, переконував, що це буде абсолютно нова книга, доведена до розміру 22 друкованих аркушів¹⁰⁹³ (перше видання мало 13). Назва книги та частина карикатур мали зберегтись, проте були б додані нові. На жаль чи на щастя, Беляєв так і не зміг добитись нового видання книги, хоча

¹⁰⁹¹ Там само.

¹⁰⁹² Там само.

¹⁰⁹³ Там само.

думка про нього стала його своєрідною «ідеєю фікс» і супроводжувала його до кінця життя¹⁰⁹⁴.

Після інциденту в квартирі Рудницького і відправлення Беляєва в Москву стосунки між ними погіршилися. Беляєв вже з кінця 1950-х і до середини 1960-х наполегливо запрошував Рудницького переїхати в Москву, або ж хоча б частіше бувати в гостях. Та Рудницький не мав великого бажання, і гостював у Беляєва максимум два рази після від'їзду того зі Львова. Рудницький, за спогадами сучасників, був надзвичайно цікавим співбесідником і вмів приваблювати до себе людей, при потребі зберігаючи свої думки при собі. Допоки Беляєв був у Львові, Рудницький, вочевидь, поводив себе з ним надзвичайно люб'язно, адже добробут, не кажучи вже про фізичне виживання Михайла Рудницького, значною мірою залежало від Беляєва. З другої половини 1950-х і на початку 1960-х Беляєв вже був далеко і мало впливав на життя Рудницького. Як не дивно, але листування 1960-х рр. показує, що Беляєв відчував певну симпатію до старого професора, спогади про спілкування з яким поєднувались зі спогадами про життя у Львові, коли сам Беляєв був на піку своєї кар'єри і мав владу¹⁰⁹⁵.

Рудницький часто консультував Беляєва і ділився з ним своїми нотатками. Фактично Беляєв використовував Рудницького як джерело інформації та ідей і постійно користався з його нотаток¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁹⁴ Беляєв довів машинопис другого видання до готового до друку стану, він зберігається в його фонді в ЦДАМЛМУ: ЦДАМЛМУ ф.780, *Беляєв Володимир Павлович. оп.2 стр.5. (Беляєв В.П., Рудницький С. «Под чужими знаменами» Збірка памфлетів 2-ий варіант. 1979 р.)*, 390 арк.

¹⁰⁹⁵ Коли у 1963 р. Беляєв переніс інфаркт, і дізнався що має хворобу шлунку, він просив Рудницького, знаючи хвороби останнього з печінкою, як краще підібрати дієту, що можна їсти, а що ні: «Вам дуже вірю!... Коли Ви врешті будете в Москві?...»: ДАЛО ф. Р–1517, оп.1, спр.10. *Лист В. Беляєва до М. Рудницького від 28 вересня 1963 р.*

¹⁰⁹⁶ В одному з листів він при відкриває завісу над своєю публіцистичною «кухнею» з Рудницьким: «Я взяв сюди в Москву нашу (підкреслено в оригіналі – І.Ч.) з Вами, до цього часу не використану статтю «Поговорим по душах» про російську мову. Я хочу її де-небудь опублікувати,

5. Автор(и) «Під чужими прапорами»: історія однієї збірки памфлетів

Також Беляєв прохав Рудницького консультувати Віктора Івченка під час зйомок фільму «Іванна», створеного за сценарієм Беляєва¹⁰⁹⁷. Російський письменник Орест Мальцев (1906–1972) писав Рудницькому: «Беляєвим дуже не вистачає тебе»¹⁰⁹⁸. Разом з тим, психічний стан Беляєва, за словами Мальцева, в цей час починає погіршуватись¹⁰⁹⁹. Як не дивно, Беляєв продовжував тримати руку на пульсі життя Рудницького навіть з Москви. Коли того не стало, він надіслав телеграму його вдові¹¹⁰⁰. Беляєв помер

попередньо внесши до неї дані про масове вивчення російської мови в Англії, Єгипті та інших країнах. Чи не будете Ви заперечувати, проти публікації цієї статті сьогодні за двома підписами і чи довіритесь Ви моему «смаку» і дасте мені «карт-бланш» на незначні доповнення і переробки?»: ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр. 10. *Лист В.Беляєва до М.Рудницького від 25 липня 1960 р.*, арк. 11. Враховуючи те, що філологом був Рудницький, а не Беляєв, то в даному випадку ситуація зі співавторством була дзеркально протилежна до книги «Под чужими знаменами».

¹⁰⁹⁷ ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр. 10. *Лист В.Беляєва до М.Рудницького від 15 серпня 1959*, арк. 7.

¹⁰⁹⁸ ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр.23. *Лист О. Мальцева до М. Рудницького від 27 серпня 1961*, арк. 23.

¹⁰⁹⁹ «Знову бачив Беляєва...Сміявся дивно...Беляєв всім показував статті з критикою на нього. Говорив про те як його переслідував Рим»: ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр.23. *Лист О. Мальцева до М. Рудницького від 27 серпня 1961*, арк. 25; В іншому Листі Мальцев знову пише про Беляєва: «На днях зустрів в Переделкіно Беляєва. Ходив по дачі такий грузний, солідний і в першу чергу повідомив, що Ватикан ще не забув його «козней». Хтось, якимось укусив його разом з тобою. Там, за кордоном...»: ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр. 23. (Лист О. Мальцева до М. Рудницького), арк. 38. Письменник Михайло Пархоменко писав Рудницькому, що Беляєв все менше з'являється на людях і часто не виходить з дачі: ДАЛО ф. Р-1517, оп.1, спр. 26. *Лист Пархоменка М. до Рудницького М. початок 1960-х рр.*, арк. 8.

¹¹⁰⁰ «Глибоко сумую зі смерті дорогого Михайла Івановича з яким нас зв'язували роки щирої дружби, творчого співробітництва. Разом з Тетяною ми з Вами всім серцем. Ці трагічні хвилини, якби не[...]грим, що звалив мене в ліжку негайно б приїхав у Львів. Мужайтесь, шокований такою невідтворною втратою[...]». На звороті, Беляєв написав лист в редакцію «Вільної України» з проханням поставити його підпис під некрологом Рудницького: ДАЛО ф. Р-1698, оп.1, спр.273. *Лист В.Беляєва до Л. Рудницької. 1975*, арк. 42.

в 1990 р. не побачивши краху держави, якій служив десятиліттями. Так історія їх знайомства остаточно завершилась.

Отже, Михайло Рудницький хоч і не був «повноправним» співавтором збірки памфлетів «Под чужими знаменами», проте його участь була значно вагомішою, ніж вважалося частиною дослідників досі. Він написав один розділ і, як мінімум, консультував Беляєва стосовно іншого. Разом з тим, поновлення Рудницького в Спілці радянських письменників не було пов'язано з книгою «Під чужими прапорами», а стало результатом співпраці Михайла Рудницького з Владіміром Беляєвим в рамках структур Слов'янського комітету та вимушеної участі в операціях радянських спецслужб. Однак видається, що остаточної крапки в цьому питанні можна буде поставити лише після опрацювання закордонних архівів.

6. Ставлення до Михайла Рудницького за кордоном

В післявоєнний період, намагаючись знайти баланс між лояльністю та інтелектуальною чесністю, Михайло Рудницький опинився в ситуації, коли його позицію не сприймала радянська влада і трактувала як «непокаяного буржуазного націоналіста», а українські націоналісти вважали його «зрадником та українофобом». До еміграції доходили лише окремі уривки про життя в СРСР, відповідно, значну роль грали чутки, що циркулювали в різних середовищах. Загалом же ті, хто позитивно ставився до Михайла Рудницького перед війною, зберегли це ставлення і опісля. Хто ж вважав його ідейним противником і нечесною людиною, використовували публічні факти колаборації Рудницького з системою в його критиці. Війна зруйнувала старі середовища, зробивши їх ще більш «уявними» та фрагментованими. Це стосувалось і авторів, що групувались довкола журналу «Назустріч», який до війни редагував М. Рудницький. У листі за 1945 р. до історика Ілька

Борщака письменник Юрій Косач розповідає про жахи війни та Аушвіц, а також про долі спільних знайомих «Ваших друзів». Про Рудницького на той момент він знав лише, що той залишився у Львові¹¹⁰¹. Ю. Косач, так само як і І. Борщак, С. Гординський та М. Рудницький належали до одного середовища, хоча рідко фізично зустрічалися всі разом. Це середовище характеризувалось любов'ю до французької культури, яку вважало «найбільш цивілізованою» з прагненням до універсалізму та виходом поза вузьконаціональні межі. Тепер це середовище остаточно перестало функціонувати і розпалось.

Від М. Рудницького радянська влада регулярно вимагала як мінімум його прізвища під статтями, спрямованими проти українських націоналістів і греко-католицької церкви. Ці матеріали викликали гостру реакцію закордоном. На статтю «Митрополит Андрей Шептицький» яка вийшла за підписом Михайла Рудницького, в якій греко-католицька церква з провідником була подана як така, що повністю відірвалась від українського народу, а сам митрополит Андрей Шептицький як нацистський колаборант¹¹⁰², з'явився критичний відгук: «Коли читаємо такі «статті» тих, що, як признаються, не раз «заходили до митрополита», то приходиться вірити тим страшним чуткам, що до нас доходять про відносини в Галичині, зокрема про розстріли і мучеництво української церкви, та про те, що такі як М. Рудницький докладають ще своїх рук до цієї руїни»¹¹⁰³. Автори, які були ідейними противниками або ж особисто конфліктували з М. Рудницьким у міжвоєнний

¹¹⁰¹ ЦДАЗУ. Ф.48. Оп.2. Спр.58. *Листи Косача Ю. до Борщака І. 1935–1952*, арк. 27.

¹¹⁰² Про Шептицького в часи німецької окупації, див.: Михалейко, А. (2023). *Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

¹¹⁰³ М. Рудницький про митрополита А. Шептицького. *Свобода*. 23 червня 1945. №123.

час, використовували матеріали, що друкувались за його підписом, для критики націоналістів та греко-католицької церкви. Вони формували образ Рудницького як безпринципного та безідейного публіциста, готового служити будь-якій владі за гроші. Показовою тут є стаття Миколи Чубатого «Авангардист чекістів» присвячена Михайлові Рудницькому. Автор зазначав, що для нього не є несподіванкою ні перехід М. Рудницького до більшовиків, Михайло Рудницький для нього завше був «атеїст та релігійний цинік», тому його не дивують ні його теперішні нападки на церкву, ні «виразна служба для советської Чека». «Це журналіст, що служить та служити готов кожному, хто платить». М. Рудницькому знову згадано було його співпрацю з «Новими Шляхами», знайомства з польськими воєводами, а також закиди в повній безідейності і безхарактерності¹¹⁰⁴.

Інколи радянська пропагандистська машина давала збій через брак інформації про долю окремих українських емігрантів закордоном. Яскравим прикладом цього була історія з «відкритим листом» Михайла Рудницького «На чужині заблудившому другу», адресованим Павлові Лисяку. В цьому листі М. Рудницький згадує спільно прожиті роки і намовляє Лисяка повернутись додому. Пропагандистський ефект від цього листа був, м'яко кажучи, нульовий. Проблема полягала в тому, що лист був опублікований в 1949 р., а Павло Лисяк помер ще в січні 1948 р. в Західній Німеччині, на що й звернула увагу емігрантська преса. Ймовірно, М. Рудницький спеціально вибрав «неживого» адресата, якому вже неможливо було зашкодити і який не зможе виступити з відкритою відповіддю. Святослав Гординський, добре обізнаний щодо взаємин М. Рудницького з владою писав, що на такі листи відповідати «...Зовсім не потрібно, бо Михайло Рудницький того листа, в такій формі, як він видрукуваний, не писав». С. Гординський

¹¹⁰⁴ Чубатий, М. (1945). Авангардист чекістів. *Свобода*. 10 липня 1945. №133.

досить детально розкриває «кухню» створення таких статей. Він зазначає, що М. Рудницький, очевидно, справді написав якогось листа до П. Лисяка як до колишнього товариша, але потім цей лист потрапив до рук «цензорів», які його значно наповнили політикою, «і передусім лайкою на український націоналізм» і, навіть не відредагувавши, з численними русизмами подали до друку¹¹⁰⁵.

С. Гординський закликав читачів:

«Фактично, нам дуже важко, а то й неможливо судити вчинки людей, які залишились в совєтському чорторії [...] Для письменника, що залишився, є тільки дві можливості: скінчити самогубством, або – механічно котитися вниз. Його слово [...] не має вже ніякої вартості, він може писати тільки те, що йому доручать»¹¹⁰⁶.

Для давнього опонента Михайла Рудницького, Дмитра Донцова, колаборація М. Рудницького з радянською владою була законним етапом ув його світоглядній еволюції. В статті «Демонократи Заходу, Москва і наші прогресисти проти націоналізму» Д. Донцов писав, що ті, хто виступає проти націоналізму, повертаються або до драгоманівщини, або до давнього москвофільства¹¹⁰⁷. «Вороги націоналізму, редактори львівського «Діла» (Ф. Федорців, М. Рудницький)», як і «заокеанський» ворог мого націоналізму Ю. Косач, теж перейшли до «приятні» з Москвою»¹¹⁰⁸. Далі риторичні стратегії Донцова зосереджуються на використанні співпраці з радянською системою Михайла Рудницького в критиці ідей його небожа Івана Лисяка-Рудницького¹¹⁰⁹.

¹¹⁰⁵ С.Г. Лист до небіщика. *Свобода*. 18 січня 1949. №13.

¹¹⁰⁶ Там само.

¹¹⁰⁷ Донцов, Д. (2016). Демонократи Заходу / Вибрані твори у 10-ти т. Т.10. Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження». URL:<http://dontsov-nic.com.ua/dmytro-dontsov-vybrani-tvory-tom-10-tvory-riznyh-periodiv-demonokraty-zahodu-moskva-i-nashi-prohresysty-proty-natsionalizmu/>

¹¹⁰⁸ Там само.

¹¹⁰⁹ Там само.

7. «Каяття» Михайла Рудницького

Нервова напруга в часи війни та німецької окупації, постійні повоєнні вимоги публічних практик «самокритики» не могли позначитися на внутрішньому світі Михайла Рудницького. Мабуть, саме в кінці 1940-х рр. в найбільш критичний для себе період М. Рудницький починає працювати над новелою з промовистою назвою «Каяття», яку так і не зміг завершити¹¹¹⁰. Текст має кілька рівнів. З першого погляду, він не відрізняється від художніх творів радянських письменників того часу. Вступ і висновки контрастують з основним текстом, оскільки вступ М. Рудницький написав радше для цензури, адже безпосереднього відношення до новели він не має. У ньому Рудницький пише про напад німецьких фашистів на СРСР, разом з тим, вочевидь через самоцензуру, він закреслив речення, в якому говорилось, що «землі Західної України опинились в особливо тяжкому становищі»¹¹¹¹. Далі йшли типові вставки: «Тут ще з 1925 року українські буржуазні націоналісти стали прислужниками польського фашистського руху і німецьких імперіалістів». А також згадка про Галана і його боротьбу проти націоналізму: «Вже з 1929-го року організація українських націоналістів (ОУН) не вагалася застосовувати у своїй діяльності неблаганного терору і мерзенних убивств. Вони вважали закономірним засобом вриватися у квартири мирних громадян і грабувати їх майно»¹¹¹².

Далі, власне, починалась новела. Події відбуваються під час війни і в перші повоєнні роки. Бачимо всього три персонажі:

¹¹¹⁰ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис, 15 арк.

¹¹¹¹ Там само, арк. 1.

¹¹¹² ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис, арк. 1.

1) львівська вчителька Марія Козловська; 2) Василь Андрійчук, який перебував на німецькій службі; 3) Греко-католицький священник Іван Бабенко, дядько Марії. Під час німецької окупації Марія Козловська мешкала у Львові, до неї підселили Василя Андрійчука. В тексті немає чіткої вказівки, ким він служив під час окупації. Згадки про те, що його «силоміць завербували до німецької армії», що він часто їхав на фронт воювати, натякають на те, що він був не поліцаєм, а солдатом дивізії Ваффен-СС «Галичина»¹¹¹³. Між Марією та Василем встановились «неформальні» стосунки. У них народилась дитина, протягом окупації «Андрійчук весь час виїздив на фронт і тільки на день-два повертався до помешкання»¹¹¹⁴. Так як про коханого довший час не було жодних вістей, Марія вирішує перебратись в Пустомити, до дядька, «уніатського попа». Головна дія новели відбувається в переддень Великодня. Зовнішній образ Марії сильно змінився, вона передчасно постаріла, її лице відображає весь тягар пережитого. Дядько намагається «врозумити» небогу, пропонуючи їй знайти гідну партію і забути свого колаборанта, проте дівчина вперто відмовляється. В суперечці між нею та дядьком М. Рудницький вкладає в уста Марії ідеї, які сам бажає донести:

*«Я не звинувачую того випадкового знайомого. Моя вина не менша, ніж його. Я намагалася зрозуміти його тяжке становище. Якби не така жахлива війна, напевно, все проходило б нормально, по-людському»*¹¹¹⁵.

¹¹¹³ Про дивізію, див.: Shkandrij, M. (2023). In the maelstrom: the Waffen-SS «Galicia» Division and its legacy. Montreal & Kingston; London; Chicago: McGill-Queen's University Press.

¹¹¹⁴ Там само.

¹¹¹⁵ Там само, арк. 4.

Бабенко заперечує, вказуючи на те, що вона залишилась одна з дитиною саме з вини Андрійчука. Марія захищає коханого:

«Виправдати такі вчинки, як Андрійчука, тяжко. Але і засуджувати його як злочинця теж нелегко. Хоч він прикинувся фашистом, але він чесна людина»¹¹¹⁶.

Несподівано приходять Андрійчук і бажає поговорити з Бабенком. Він просить прихистити священника не тільки дитину Марійки, але й свого сина від іншої жінки, адже сам мусить найближчим часом вирушити за океан. Звернення Андрійчука до Бабенка з вибаченнями відсилає до вимог партійної влади «покаялись» і говорять саме за себе:

Я прийшов сюди, щоб просити у Вас вибачення. Чи ви можете забути про те, що було, і про причину вашої ворожнечі?

Забути? Чи забуття залежить від хвилини, коли нам так хочеться? А щодо вибачення – то не залежить від того, чи хто уміє щиро розкаятись і я можу тільки помолитись Богові, щоб він тобі вибачив.

...

Я прийшов вас просити не цього, що ви думаєте. І якби я вірив у Бога то не потребував би вашого посередництва, бо в його очах мої гріхи, напевно, легші, ніж у ваших. А щодо каяття – визнаю, що каюсь в не одному, помиляючись у житті. А найбільше жаль мені неправди, в якій провинився. Проте і ця неправда не була тільки моїм пороком. Тільки якби я перерахував усю ту брехню, якою виховали мене, і ту, яку і досі бачу довкола – список був би занадто довгий.

Не розумію. Чи це значить, що ти нахабно прийшов сюди, не признавшись в жодній своїй вині і провині?»¹¹¹⁷.

¹¹¹⁶ Там само, арк. 5–6.

¹¹¹⁷ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис, арк. 8–9.

Священник займає моралізаторську позицію, засуджуючи Андрійчука за його співпрацю з німцями і поведінку стосовно Марії. Формально Бабенко втілює в собі узагальнений негативний образ греко-католицької церкви, проте не виключено, що в образі «священника» М. Рудницький зашифрував радянську владу. Фраза «Священник не може зачинити дверей перед ніким, тим більше тим, хто до нього звертається»¹¹¹⁸ нагадує радянське: «партія завжди готова прийняти в свою обійми тих, хто покається і роззброїться перед нею». Несподівано всередині тексту М. Рудницький ототожнює себе з Андрійчуком називаючи того «художником»:

«Коли так, вельмишановний служако божий, скажіть мені принаймні в чому моя вина? У тому, що я не хотів слухати все, що казали богослови і обрав надто тяжкий шлях художника?»

Не художника, а комедіянта і циркача. Тільки не на піску, а в болоті...

Нехай буде Ваша правда. Нажаль, ви не розумієте різницю між художником і цирковим артистом. Не такий це великий гріх зректись професії циркача в церкві, щоб піти за голосом свого серця, (нерозбірливо)

Захопившись мистецтвом і посвятивши свій талант...

Сказав усе, що знав! – перебив його Бабенко. – Не хочу слухати такої балаканини, і я не сиджу на гальорці в цирку, щоб твої вихляси справили на мене враження...

Що це? Не дивно, що ми не розуміємо одне одного. Не хочеш мені вибачити – байдуже. Може знайду розумніших, які зрозуміють мої помилки»¹¹¹⁹.

Андрійчук у М. Рудницького вважає єдиною своєю справжньою провиною те, що він у буревії життя та війни бажав посвятити себе мистецтву, стати «художником». Крім того, М. Рудницький

¹¹¹⁸ Там само, арк. 6.

¹¹¹⁹ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис, арк. 9–10.

не дає жодних інвектив щодо Андрійчука як колаборанта, намагаючись показати його як просту людину, що потрапила в круговерть війни: « А чи міг я зв'язувати себе з нею на все життя, не знаючи, чи мене не пристрелять на фронті або не зашлють у Сибір або у Владивосток?»¹¹²⁰.

Андрійчук наголошує на подвійній моралі свого співрозмовника, який на словах святий, проте не знає «прощення»¹¹²¹. Розмова закінчується нічим, і Андрійчук йде з хати Бабенка. Марія знаходить його в задумі посеред місцевого цвинтаря, підходить і просить його забрати її з собою за океан. Він погоджується. Остання сцена новели відбувається в дорогому ресторані, де Андрійчук і Марічка довго мовчать, куштуючи різні страви та сорти вина. Під кінець Андрійчук проголошує головну ідею:

«Перша моя картина буде портретом твоєї особи і нашого сина. А друга, третя і остання, так я собі уявляю, повинна відобразити настрій людини, яка щасливо пережила війну і дечого навчилась. Усяких кубізмів, сюрреалізму в зайвих «ізмів», як довго радянські люди здатні розуміти, що кожен герой літературного твору, живопису або скульптури невіддільно зв'язаний з життям народу і його змаганнями будувати чи творити краще та різноманітніше життя нашого суспільства. Я жалию одного, а саме, що не став письменником. Тоді я міг би відобразити нашу особисту історію, якби тільки вмів узагальнити її. І головна ідея мого твору полягала б у тому, щоб переконати всіх, що найбільші трагедії кінчаються чудовим акордом, коли двоє людей кохають одне одного і починають життя по-новому.»¹¹²².

Текст новели неоднозначний і місцями досить плутаний, враховуючи те, що писався в різний період, не був закінчений і ніколи

¹¹²⁰ Там само, арк. 11.

¹¹²¹ Там само, арк. 12.

¹¹²² ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис, арк. 15.

8. Викладання у Львівському державному університеті

не публікувався. Проте деякі моменти варті уваги. М. Рудницький не засуджує колаборацію з німцями, показуючи це як необхідну умову виживання. Андрійчук не постає як негативний персонаж. Навіть більше, М. Рудницький асоціює себе з цим «дивізійником», називаючи його «художником» і змальовуючи його прагнення творити понад усе. З одного боку, Бабенко втілює в собі типове радянське кліше «уніатського попа», з іншого боку, його діалог з Андрійчуком наводить на думку, що Бабенко насправді символізує радянську владу з її постійними вимогами «покаятись» в гріхах та публічній самокритиці. Фактично Михайло Рудницький проводить паралель між ритуалом сповідання і прощення гріхів та радянськими ритуалами «каяття», на що натякає і назва новели. Бажання Андрійчука виїхати закордон могло відображати жаль М. Рудницького за тим, що він залишився у Львові. Кохання сильніше за жахи війни та повоєнної реальності, лише завдяки йому «найбільші трагедії кінчаться чудовим акордом». Для М. Рудницького цей текст був важливий, адже він його не знищив, а за життя в 1966 р. передав до архіву.

8. Викладання у Львівському державному університеті

Викладання в ЛДУ стало одним з найголовніших занять Михайла Рудницького після Другої світової війни. Воно забиравало левову частку часу і зусиль. Тому необхідно хоча б коротким нарисом висвітлити цю важливу сторону його біографії. Як вже зазначалося, з 1944 по 1947 р. М. Рудницький займав посаду декана філологічного факультету. Вища Атестаційна Комісія рішенням від 28 червня 1945 р. присвоїла М. Рудницькому звання професора¹¹²³, що

¹¹²³ ЦДАМЛМУ Ф.780. Оп.2, спр.24 Беляєв Володимир Павлович (1907–1990). Лист Михайла Рудницького до львівського відділу спілки радянських письменників України, арк. 25

супроводжувалось привітаннями з боку керівництва університету і місцевої преси¹¹²⁴. На 1946–1948 роки припадає найскладніший для М. Рудницького період в університеті, пов'язаний з критикою на його адресу в контексті кампанії проти «школи Грушевського», що тривала в ЛДУ. Проте джерела свідчать, що навіть після цієї кампанії М. Рудницький продовжував як на публічних виступах, так і на лекціях для студентів всіляко ухилятися від «самокритики». Зокрема в квітні 1949 р. М. Рудницький мав виступити перед широкою університетською аудиторією (де був присутній Ярослав Дашкевич), з критикою своїх праць і «шкідливих» поглядів. Однак цей виступ мав половинчастий характер і не задовольнив партійний актив. Для обмеження:

«поля його діяльності, ректорат ще на початку 1947 р. звільнив проф. Рудницького від виконання обов'язків декана факультету, а пізніше від завідування кафедрою загальної літератури. За великі політичні помилки, які проф. Рудницький допустив у багатьох старих літературних працях, які він і не розкритикував так, як потрібно, 1947 р. його виключили зі Спілки радянських письменників України [...]. На викладачів і студентів, найбільш відсталих в ідейно-політичному відношенні, проф. Рудницький мав сильний вплив. Довкола нього групуються такі самі, як він, нестійкі, що не дістали твердого радянського гарту, наукові працівники з місцевих кадрів»¹¹²⁵.

Цей документ ясно свідчить про те, що М. Рудницький навіть після критики продовжував відмовлятися та «грати по-своєму» в публічних ритуалах, хоч і непублічно співпрацював з органами держбезпеки. Крім того, як і в доповідях С. Грушецького за

¹¹²⁴ ЦДАГО Ф.1. Оп.70.Спр.693. Докладная записка о Львовской организации Союза Советских писателей. 15 декабря 1947, арк. 11

¹¹²⁵ ДАЛО. – Ф.П-3, оп. 4, спр. 172, арк. 110–111. Цит. за: Дашкевич, Я.(2007). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: ЛА «Піраміда», с. 434–435.

1947 р., тут також згадується великий авторитет Рудницького серед значної частини викладачів і студентів університету.

На початку 1950-х рр. Михайло Рудницький все менше й менше бере участь в публічних агітаційних лекціях, що викликало незадоволення парторганізацій університету¹¹²⁶. Для багатьох студентів ЛДУ «знамениті судилища над Рудницьким були розкішшю»¹¹²⁷. Адже виступав інтелігентний професор, лекції якого всі хотіли почути, як згадував Євген Сверстюк:

*«Перше, розглядання найцікавіших і нечуваних форм одкритості в закритому суспільстві, коли можна бути присутніми на дискусіях і коли професор відстоює свою книжку. Партійна сила нападає на неї і звинувачує його. Ну, а коли той професор їх перемагає, і коли він ще і такі перлини викидає, як: «ну що ви про історичний роман Натана Рибачака «Переяславська рада»? Ви знаєте, чоловік, який ніколи не пив вина, коли йому дають щось червоне, він каже, що це є добре вино. То воно є так само і з тим історичним романом Натана Рибачака. То ніякий не роман і ні художній твір». Таке почути з приводу канонізованого і обов'язкового вже до вивчення і до схвалення – це було цікаво.»*¹¹²⁸.

Студенти, в яких вів заняття чи керував роботами М. Рудницький залишили також образ інтелігентного, добре освіченого професора з хорошим почуттям гумору¹¹²⁹. Разом з тим, ті хто часто бачив М. Рудницького, помічали його «мовчазність» та певну «замкненість» що вочевидь була наслідком постійного тиску

¹¹²⁶ ЦДАГО Ф.1. Оп.24. Спр.3005. *Отчеты, информации, протоколы периодических парторганизаций высших учебных заведений гор. Львова. 11 ноября 1953*, арк. 42.

¹¹²⁷ Грицак, Я. (2001). «В університеті імені Івана Франка духу Франка, по суті, не було...»: інтерв'ю з Євгеном Сверстюком. *Україна Модерна*, Число 6.

¹¹²⁸ Там само.

¹¹²⁹ Коць-Григорчук, Л. (2019). Про Львівський університет у другій половині 1940-их рр. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/heohrafiia/spohady-lidii-kots-hryhorchuk-pro-l-vivs-kyy-universytet-u-1940-ykh-rr/>.

з боку радянської влади, хоча М. Рудницький продовжував дозволяти собі «неортодоксальні» вислови серед студентів. Викладачка ЛНУ Роксолана Зорівчак згадувала, як одного разу Михайло Рудницький не стримався: «Очевидно, соціалістичний реалізм – найвище досягнення літератури, але як же тоді бути з Шекспіром?» Такі зауваження Професора западали глибоко в нашу свідомість і змушували замислюватись»¹¹³⁰. Проте часто в стінах ЛДУ було неможливо поговорити щиро і вільно. Як приклад, одночасно з М. Рудницьким в ЛДУ працювала Людмила Курилова, яка багато років була коханою жінкою їх спільного знайомого Миколи Зерова. Проте невідомо, чи вони хоч раз згадали Зерова у своїх розмовах, чи вдавали, ніби не знають його – «люди навчилися заївого не говорити»¹¹³¹. Михайло Рудницький в 1950–1960-х роках постійно жалівся в приватному листуванні на велике навантаження, яке має у зв'язку з викладанням в ЛДУ, що, враховуючи його вік, викликало занепокоєння його друзів. Письменник Орест Мальцев у листі закликав його: «Дорогий друже! Кидай до біса свій університет, думай про здоров'я, про творчу роботу [...] дванадцять дипломних робіт – до диявола! Адже тобі вже 77 [...]»¹¹³².

¹¹³⁰ Зорівчак Р. (2019). Приходять спомини, мов люди, що по довгій натовклись дорозі... URL: <http://archive.lnu.edu.ua/r-zorivchak-pryhodyat-spomyny-mov-lyudy-scho-po-dovhij-natovklys-dorozi/>.

¹¹³¹ Зорівчак, Р. (2019). Роксолана Зорівчак про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>

¹¹³² ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.23. Лист Мальцева О. до Рудницького М., арк.41.

9. Конструювання автобіографій як стратегія виживання

Конструювання «правильної» радянської автобіографії було обов'язковим елементом соціального ритуалу і необхідним елементом стратегії виживання. Працюючи викладачем ЛДУ, Михайло Рудницький повинен був «пристосувати» свою насичену подіями біографію до нової соціальної дійсності, максимально убезпечивши себе при цьому. Відповідно, в своїй особовій справі М. Рудницький писав, що ніколи не був членом жодної політичної партії (хоч формально був членом УНДО, як і інші редактори «Діла»)¹¹³³. Графу «національність» завжди заповнював однаково: «українець». Складніше ситуація була з обов'язковою графою «Соц. походження і бувш. сословіє батьків». Якщо в часи німецької окупації для М. Рудницького небезпечним було єврейське походження мами, то за радянської влади – соціальне походження батька. Адже Іван Рудницький, батько Михайла, походив зі шляхти. Проте писати про це було надзвичайно небезпечно, тому М. Рудницький, відштовхуючись від професії батька (нотар), вказує – «службовець». Графа «основне заняття батьків до Жовтневої революції» – «нотаріус помер 1907 р.». «Після Жовтневої» – не заповнено. Про «бізнес» мами з орендою нерухомості, з якого вони жили в той час, Рудницький, зрозуміло, не згадував¹¹³⁴. Також ніколи не зазначав в автобіографіях, що був секретарем української делегації в Парижі в 1919–1920-х роках, натомість писав, що був лише позаштатним перекладачем.

Про свою родину М. Рудницький повідомляв, що дружина Марта з донькою Дариною емігрували, так само як і брати Володимир, Іван, та сестра Мілена. Де вони і чи живі він не знає.

¹¹³³ АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, спр. 7205. Михайло Рудницький, 1944–1967, арк. 1.

¹¹³⁴ Там само, арк. 1.

А брат Антон з 1937 р. перебуває в США¹¹³⁵. Сам М. Рудницький писав у своїх автобіографіях на потребу ЛДУ про рідню:

«Всі члени моєї родини опинились поза межами Радянського Союзу. З того часу нічого майже не знаю про них (з брати, сестра, дружина, дочка). З листівки, яку я одержав кілька місяців тому від одної знайомої з Польщі зі звісткою про смерть моєї матері в Америці [...], виходить, що більшість членів моєї родини живе в Америці. Львів. 27. IV.1950». Себто, М. Рудницький повідомляв радянській владі лише те, що вона й так знала, переглядаючи його листування з-за кордону¹¹³⁶.

Щоб показати, що він не колаборував з польською владою в міжвоєнний час, М. Рудницький в кожній автобіографії наголошував, що варшавське міністерство освіти не утвердило його на кафедрі української літератури в університеті Яна Казимира¹¹³⁷. Одним з «козирів» М. Рудницького була співпраця зі Всеслов'янським комітетом, в одній з автобіографій він зазначав, що написав 18 статей для «американської прогресивної преси, розкриваючи ганебну роль фашистських наймитів, українських націоналістів»¹¹³⁸. Різко міняється тон автобіографій в 1960-х роках. Якщо до того М. Рудницький не вказував жодної «провини» перед радянською владою, то з часом остаточно засвоює радянський дискурс, хоча не виключено, що з боку М. Рудницького це було просто вишукане глузування над бюрократичною системою¹¹³⁹. Загалом же М. Рудницький намагався якомога більше «виправити» свою біографію, акцентуючи увагу на небажанні воювати в імперіалістичній Першій світовій та розчаруванням в діяльності українських націоналістів в 1919 р. з одного боку. З іншого – продемонструвати формальну лояльність до радянської системи.

¹¹³⁵ Там само, арк. 15.

¹¹³⁶ Там само, арк. 32.

¹¹³⁷ Там само, арк. 16.

¹¹³⁸ Там само, арк. 32.

¹¹³⁹ Там само, арк. 140.

10. Мережа соціальних контактів

Загалом Михайло Рудницький усно і листовно спілкувався з сотнями людей, більшість з яких була письменниками, лінгвістами та перекладачами. Зупинімось тут лише на найбільш знакових контактах, які відображали його світогляд і позицію на той час. Після завершення війни М. Рудницький їде на кілька днів у Косів, щоб поправити здоров'я і перепочити. Цю звичку відпочивати в Косові М. Рудницький збереже до кінця життя. Фактично раз на рік маленьке містечко на Івано-Франківщині перетворювалось на місце зборів творчої інтелігенції з усього Радянського Союзу, адже М. Рудницький «підсидив» на цей відпочинок багатьох своїх друзів та знайомих¹¹⁴⁰.

Михайло Рудницький після 1944 р. відновив зв'язки з радянськими письменниками, які налагодив у 1939–1941 роках. В січні 1945 р. Максим Рильський надсилає свою збірку «Неопалима купина», повну поетичних рефлексій стосовно війни з дарчим підписом «Дорогому Михайлові Рудницькому»¹¹⁴¹. В листах до М. Рильського М. Рудницький скаржився на спотворення правди про відомих українських письменників, зокрема про Володимира Винниченка. В листі від 1960 р. М. Рудницький писав М. Рильському, що в «Радянській Україні» поміщений наклеп, буцімто В. Винниченко підтримував ідею А. Шептицького, щоб Радянську Україну покатоличити. А далі він звертався до наболілої теми: «А коли можна буде говорити про Зерова?»¹¹⁴². З усього збереженого епістолярію Михайла Рудницького просочується

¹¹⁴⁰ ЦДАМЛМУ. Ф.197. Оп.3. Спр.159. Лист Рудницького М. Ільченку О. від 16 червня 1960, арк.1; ІЛ ВР НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Ф.98. Зб.612. Лист Рудницького М. до Яцькова М. від 2 червня 1957, арк.1.

¹¹⁴¹ ІЛ ВР НАН Ф.137. Максим Рильський. Зб.10384. Рильський М.Т. «Неопалима купина». 13. 01. 1945. Друк та автограф, 61 с.

¹¹⁴² ІЛ ВР НАН. Ф.137.Зб.6664. Лист Рудницького М. до Рильського М. від 7 березня 1960, арк. 2.

тінь недомовленості і необхідність самоцензури на випадок, якщо листи опиняться не в тих руках. У листі до Михайла Яцкова, єдиного вцілілого товариша по «Молодій Музі», М. Рудницький прозоро натякає, що листування письменників в радянському Львові річ доволі небезпечна: «На Ваш лист відповісти мені тяжко [...] Краще було б, якби ми могли порозмовляти особисто»¹¹⁴³. Михайло Рудницький, усвідомлюючи, що він може знаходитись під постійним спостереженням, надавав перевагу усному спілкуванню, рідше листам, і намагався не часто розмовляти по телефону. Одна зі знайомих писала йому: «доведеться Вам подзвонити з Москви, а Ви, здається, не надто любите телефонні переговори»¹¹⁴⁴.

Публічна позиція М. Рудницького, зокрема на сторінках статей, часто не збігалася з його особистою думкою. Так, після виходу статті «Закучерявлені строфи», яку невідомо чи писав сам М. Рудницький і яка була спрямована проти поетів-шістдесятників, один читач, Петро Омельченко, написав листа з підтримкою критики шістдесятників¹¹⁴⁵. Михайло Рудницький у відповіді Омельченку зауважував, що той занадто сильно критикує «молоду поезію», фактично захищаючи тих, проти кого публічно виступав¹¹⁴⁶. М. Рудницький також намагався, коли міг, допомагати родині Івана Франка в побутових справах. З листів доньки Тараса Франка, Люби Франко випливає, що М. Рудницький доклав зусилья задля її вступу на аспірантуру і допоміг отримати позицію в університеті. Тарас Франко, з яким Михайло Рудницький вчився на одному курсі в Львівському університеті, ніколи не називав Рудницького по-батькові, лише як старого знайомого «Дорогий Михайло»¹¹⁴⁷.

¹¹⁴³ ІЛ ВР НАН. Ф.98.36.611. Лист Рудницького М. до Яцкова М., арк. 1.

¹¹⁴⁴ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.17. Лист від Звереві Л. до Рудницького М. від 9 листопада 1957, арк. 11

¹¹⁴⁵ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.25. Лист Омельченка П. до Рудницького М., арк. 18.

¹¹⁴⁶ Там само, арк. 20.

¹¹⁴⁷ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.28. Листи Франко Л., Франко Т. до Рудницького М., арк. 28, 32.

З усіх текстів, написаних Михайлом Рудницьким, найбільшу популярність у читачів мали белетризовані спогади-трилогія «Письменники зблизка». В листі з архіву М. Рудницького натикаємось на унікальний випадок реакції звичайних читачів на книгу Михайла Рудницького «Письменники зблизка». Роман Корнетко, колишній директор сільської школи Рогатинського району Івано-Франківської області описав такий випадок. На зібранні селяни-колгоспники попросили його зачитати щось, «з чого можна пореготати». Корнетко прочитав уривок з книги М. Рудницького про Леся Мартовича на львівському вокзалі. «Усі реготали щиро, задушевно, коли несла стримати сльози, а в животі щось скребоче, аж дух запирає!». Пізніше, коли постало питання, яким іменем назвати колгосп, на зборах вирішили назвати іменем Л. Мартовича¹¹⁴⁸. Як письменник, М. Рудницький зайняв ту саму нішу, що й у міжвоєнний період, найбільше імпонуючи читачам легким стилем і витонченим гумором. Проте нова реальність відбивалась на стилі його писання – майже повністю зникли любовні лінії з цих спогадів, які були характерною рисою довоєнних «Нагоди та пригоди», «Очі та уста».

Надзвичайно цікавим є листування Михайла Рудницького з етнографом і популяризатором народного мистецтва Ерастом Біняшевським. Саме через Біняшевського, який на початку 1960-з рр. був віце-президентом Клубу творчої молоді «Сучасник» в Києві, Рудницький підтримував контакти з середовищем «шістдесятників». Крім того, він був науковим керівником Богдана Гориня під час його навчання в ЛДУ. Однак, Б. Горинь відзначав різницю між двома поколіннями, нездатність М. Рудницького «порвати» з «ланцюгами режиму»¹¹⁴⁹. М. Рудницький імпонував Е. Біняшев-

¹¹⁴⁸ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.20. Корнетко Р. до Рудницького М. від 12 червня 1962, арк.70.

¹¹⁴⁹ Горинь, Б. (2006). *Не тільки про себе. Роман-колаж у трьох книгах. Книга перша (1955–1965)*. Київ. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/hto-e-hto/netilkiprosebeavtorgorinbogdan>; Детальніше про покоління шістдесятників див.: Bellezza, S.T. (2019). *The Shore of Expectations: A*

ському своїм гумором і моральною підтримкою¹¹⁵⁰. З якогось часу Е. Біняшевський загорівся ідеєю познайомити М. Рудницького з «шістдесятниками», перш за все – з Лесею Танюком та Аллою Горською, про яку Е. Біняшевський писав, що вона найталановитіша з їх середовища. Від їхнього імені він надіслав М. Рудницькому подарунки і просив їх прийняти в гості, коли вони будуть у Львові в січні 1963 р.¹¹⁵¹ На даний момент невідомо, чи ця поїздка до Михайла Рудницького і зустріч з Аллою Горською та її друзями відбулась. Якщо так, то залишається питання, чи М. Рудницький сповістив про неї «компетентним» органам і що саме він в цьому випадку міг сказати. Коли одна з підготовлених «Сучасником» прем'єр була зірвана радянською владою, М. Рудницький обережно не висловив підтримки Е. Біняшевському, хоча насправді співчував йому. Це викликало нерозуміння Е. Біняшевського. Вочевидь, М. Рудницький, пройшовши довгий шлях і детально познайомившись з різними аспектами радянської реальності, мав підстави, на відміну від молодого Е. Біняшевського, підозрювати, що кожен його лист буде прочитаний органами. Тому не хотів підставляти ні себе, ні інших¹¹⁵². Е. Біняшевський був значно більш відкритий, описуючи один з літературних вечорів в Києві, він ділився своїм захопленням поезією, спрямованою проти тиранії:

«14 вересня 1962[...]відбувся надзвичайно цікавий вечір поезії...Перший виступив Рильський, він прочитав 3 вірші. Один

Cultural Study of the Shistdesiatnyky. Edmonton; Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.; Огляд книги, див.: Чедолума, І. (2021). Новий погляд на феномен українського шістдесятництва. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/event/novij-poglyad-na-fenomen-ukrainskogo-shistdesyatnicztva>.

¹¹⁵⁰ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.11. *Листи Біняшевського Е. до Рудницького М.*, арк.1.

¹¹⁵¹ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.11. *Листи Біняшевського Е. до Рудницького М. від 3 лютого 1963*, арк.14.

¹¹⁵² ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.11. *Листи Біняшевського Е. до Рудницького М. від 1963 р.*, арк.20.

дуже гострий – проти тиранії та диктатури. За ним був Драч. Він прочитав віршів 10. Всі (підкреслено в оригіналі – І.Ч.) були надзвичайно гострі та глибоко патріотичні. Всі написані в дуже гарній манері з великим філософським змістом...Офіційні кола (представники) були дуже налякані [...]»¹¹⁵³.

Е. Біняшевський також обурювався тим, що представники влади постійно підкреслюють нероздільність та єдність українського та російського народів. Через все листування проходив головний лейтмотив – прагнення київських літературно-мистецьких кіл встановити контакти з львівськими колегами, особливо з молоддю. В одному з листів, описуючи ситуацію в Києві, Біняшевський скаржився: «Зараз ми маємо занадто багато ворогів відродження української мови, української культури»¹¹⁵⁴.

Разом з тим, М. Рудницький до певної міри дистанціювався від молодих українських письменників нового покоління – «шістдесятників», хоч і листувався з ними, зокрема з Іваном Драчем та Іваном Дзюбою, проте обговорюючи лише друкування своїх статей в київських журналах¹¹⁵⁵. Така обережність старого літературознавця в контексті того часу не була зовсім безпідставною, враховуючи те, що через 7 років після обговорення можливості зустрічі Аллу Горську вбили за таємничих обставин.

Відома всім громадянам Радянської України аксіома полягала в тому, що в центрах СРСР – Ленінграді та Москві – було значно більше інтелектуальної свободи, ніж в Києві й тим паче у Львові. Книга «Від Мирного до Хвильового» була, як вже зазначалось, у списку заборонених офіційно книг і була приводом для критики

¹¹⁵³ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.11. *Листи Біняшевського Е. до Рудницького М. від 1962 р.*, арк.6.

¹¹⁵⁴ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.11. *Листи Біняшевського Е. до Рудницького М.*, арк. 9

¹¹⁵⁵ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.17. *Листи від Дзюби І. до Рудницького М.*, арк.22–25., Р-1517. Оп.1. Спр.17. *Лист від Драча І. до Рудницького М.*, арк.26.

М. Рудницького в 1947–1948 рр. Проте літературознавець Ієремія Айзеншток з Ленінграда пише Михайлові Рудницькому про своє захоплення цієї книгою: «Я маю «Від Мирного до Хвильового», деякі розділи іноді переглядав з насолодою»¹¹⁵⁶. Також М. Рудницький листувався з іншим ленінградським філологом, Вітольдом Вілюманом, який деякий час працював в ЛДУ. В листах вони обговорювали роман Рея Бредбері «451 за Фаренгейтом»¹¹⁵⁷. Вочевидь, з ленінградськими колегами М. Рудницький відчував себе навіть дещо вільніше, ніж з українськими. В листі до Вілюмана Рудницький писав про те, як «теперішнє» пригнічує його, особливо різниця між бажаним і дійсним¹¹⁵⁸. Правдоподібно, люди певних середовищ здатні мислити подібним чином, адже цікавим видається те, що Вілюман вже наприкінці 1950-х рр. ділився враженнями від побаченої постановки «Гамлета» в Ленінграді і, не підозрюючи цього, описав одну з можливих причин, через яку М. Рудницький вибрав саме цей твір для перекладу під час війни:

*«Бачив «Ромео» [...] і «Гамлета» і тепер зовсім не сумніваюсь в тому, що таке могло бути [...] «герой» не те слово: вони саме не герої, а звичайні люди, яким довелось зустрітись з жорстокими обставинами [...] залишає враження чогось реального, життєвого і людського»*¹¹⁵⁹.

Листування показує, що в умовах закритого радянського суспільства публічна позиція і приватна думка не тільки не збігались, а часто гостро конфліктували між собою. Проте саме публічна позиція та образ, який виникав серед інших членів суспільства, впливав на те, як сприймали індивіда та його рідних.

¹¹⁵⁶ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.9. Листи Айзенштока І. До Рудницького М. лист від 2.11.1961, арк. 10

¹¹⁵⁷ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.13. Листи Вілюмана В. до Рудницького М. від 13 жовтня 1957, арк. 2–24.

¹¹⁵⁸ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.13. Листи Вілюмана В. до Рудницького М. від 7 грудня 1958, арк. 16.

¹¹⁵⁹ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.13. Листи Вілюмана В. до Рудницького М., арк. 19.

11. Контакти з-за кордону, родина

Навіть після того, як більшість родичів перебрались закордон, родина залишалась важливим фактором як у житті Михайла Рудницького, так і його рідних. Органи держбезпеки постійно відмічали, що його рідні ворожі радянській владі та знаходяться закордоном:

«Українець (нібито мати єврейської національності) [...] Його брат Іван, сестра Мілена Рудницька з 1940 р. вибули з території Західної України [...] Певний час Рудницький М. проявляє настрій до виїзду в Польщу чи Чехословакію [...]»¹¹⁶⁰.

Або:

«Професор Рудницький [...] автор ряду антирадянських статей. Сестра Рудницького – колишній член польського сейму. Брат буржуазно- націоналістичний журналіст [...]»¹¹⁶¹.

З усієї сім'ї Рудницьких Михайло Рудницький мав найкращі стосунки з братом Іваном Кедрином-Рудницьким, проте в нових радянських умовах пряме спілкування між ними стало неможливе¹¹⁶². Та коли знайомі їхали до УРСР в якості гостей, то Іван завжди давав їм адресу Михайла і просив передавати вітання. Михайло Рудницький дуже нерадо розмовляв з цими знайомими, а деколи навіть не пускав до себе в помешкання. Лише згодом

¹¹⁶⁰ Довідка управління НКДБ Львівської області обкоміві КП(б)У про професора Михайла Рудницького. 10 липня 1945. / Ред. Сливка, Ю. (1996). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.2 (1953–1966)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.; Львів: Наукова думка, с. 795–797.

¹¹⁶¹ ЦДАГО Ф.1. Оп.70. спр.1371. *Докладная записка инструкторов Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У т.т. Чеснокова и Еременко и материалы к ней о недостатках в работе Львовского Госуниверситета и ошибках его руководства. Февраль 1948*, арк.4

¹¹⁶² Кедрин, І. (1976). *Життя-Події-люди*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона калина», с. 631.

І. Кедрин-Рудницький дізнався, що Михайла Рудницького органи держбезпеки зобов'язали повідомляти про кожну таку зустріч – хто його відвідував і про що між ними була мова¹¹⁶³. Польський дослідник Маріуш Сава вважає, що в аналізі повоєнної емігрантської діяльності Кедрина-Рудницького не можна списувати з рахунків те, що той у своїй діяльності і публічних виступах мусив зважати, що його брат Михайло залишився в Радянському Союзі¹¹⁶⁴. Зокрема І. Кедрин-Рудницький відмовився вступати в «Президію Української Національної Ради», куди його кликав Левицький, побоюючись, що це може зашкодити братові¹¹⁶⁵.

Єдиним офіційно дозволеним каналом зв'язку залишався Антін Рудницький, який у міжвоєнний час кілька років жив у СРСР і одружився з радянською громадянкою Марією Сокіл. В контексті біографій Рудницьких цікаво, що їхнє єврейське походження хоч і не виступало на перший план в житті, однак час від часу давало про себе знати. В 1971 р. В. Аврааменко, що проживав після війни в Єрусалимі, виступає з ідеєю приїзду Хору Кобзаря, членом якого був Антін Рудницький на Великдень до Ізраїлю:

*«Я хочу тут зробити – під іменем ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ (Великими в оригіналі – І.Ч.) великдень у святій землі. Чи у Єрусалимі [...] Це була б служба Великодна, Великий концерт[...], Гаївки біля сїни плачу – та по Святих містах.»*¹¹⁶⁶. Антін Рудницький не зміг прибути, проте в наступному листі, також написаному з Єрусалиму, Аврааменко згадував: *«Ви оденки, що відповіли на мої листи, що я вислав до багатьох[...]Шкода, що наші політики там грезут оден одного, а сюди не приїдуть, де рішається доля світу. І навіть потрібно, щоб тут і українська спра-*

¹¹⁶³ Там само, с. 631.

¹¹⁶⁴ Sawa, M. (2016). *Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995)*, Lublin: IPN, s. 173.

¹¹⁶⁵ Ibid, s. 177.

¹¹⁶⁶ ЦДАМЛМУ Ф.1188. Оп.1. спр.14. Марія Сокіл. Лист В. Аврааменка до А. Рудницького Від 8 червня 1971, арк.1.

ва представлена була. Український Великдень. Чудо удався. Було кількох матріярхів, тисячі народу брало участь у Хреснім поході. Це було величаво [...] Було знято на фільму. Показано на телевізії. Мелійони людей бачело [...]»¹¹⁶⁷.

Одним з небагатьох каналів зв'язків з ріднею в еміграції, крім спільних знайомих, були родичі сестри Антона Рудницького – Марії Сокіл, зокрема її брат Василь Сокіл, який проживав у Харкові та її сестра Євгенія Сокіл. Інколи вони отримували змогу їздити в Північну Америку, і Михайло Рудницький користався з цієї нагоди, щоб передати хоча б загальні відомості про себе. Василь Сокіл писав: «У всякому випадку листом своїм Ви мене більш-менш проінформували про себе – то буде що розповісти Вашим братам при зустрічі з ними»¹¹⁶⁸.

Іншим каналом зв'язків був польський історик Пйотр Дунін-Вонсович, який передавав книги і листування між Михайлом Рудницьким та Іваном Лисяком-Рудницьким¹¹⁶⁹. Небіж також намагався дізнатися щось про дядька від українських істориків з УРСР¹¹⁷⁰. Вихід книги «Під чужими прапорами» та знайомство з Беляєвим створило негативний образ Михайла Рудницького серед значної частини львівської української інтелігенції. Цей

¹¹⁶⁷ Там само, арк. 2.

¹¹⁶⁸ ДАЛО Р-1517. Оп.1.Спр.29. Листи різних адрестів до Рудницького М., арк.49.

¹¹⁶⁹ UAA, Ivan Lysiak-Rudnytsky Collection. Box 36/780. Копія зберігається в: Архів Інституту історичних досліджень Львівського національно університету ім. Франка. Лист Івана Лисяка-Рудницького до Пйотра Равича, 7 травня 1966, арк. 3; UAA, Ivan Lysiak -Rudnytsky y Collection. Box 804/55. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького від 24 вересня 1973.

¹¹⁷⁰ CIAA. AERODYNAMIC VOL.19 (OPERATIONS)_0112 p.5-6. URL:https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-search-view?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=

«образ» впливав також і на те, як місцеві українці ставились до його рідні. В контексті Холодної війни, коли протилежні сторони намагались зібрати максимум інформації одне про одного, агенти розвідок часто фіксували настрої місцевих мешканців. Після того, як Іван Лисяк-Рудницький побував у СРСР, він стверджував, що не побачив жодних ознак підпільного українського руху за «залізною завісою», один з агентів ЦРУ повторив ці слова місцевим мешканцям. На що отримав відповідь: «ніхто не довіряв йому (Лисяку-Рудницькому – І.Ч.), щоб розмовляти з ним про підпілля», і навіть більше: «ми маємо нашого власного Рудницького тут, у Львові»¹¹⁷¹. Варто відзначити, що не тільки ЦРУ, а й радянські органи держбезпеки уважно стежили за родиною Рудницьких, зокрема за Іваном Лисяком-Рудницьким¹¹⁷².

М. Рудницький час від часу отримував листи і від старих знайомих з закордону. Зокрема він відновив листування з Юрієм Косачем. Після Другої світової війни Ю. Косач залишився на еміграції, пізніше перебрався до Сполучених Штатів. Там він жив надзвичайно бідно, видаючи радянофільський журнал. М. Рудницький міг безпечно листуватися лише з «прогресивними» письменниками. Ю. Косач зберіг позитивне ставлення до Рудницького, вочевидь розуміючи, що Михайло Рудницький був змушений його

¹¹⁷¹ CIAA AERODYNAMIC VOL. 27 (OPERATIONS)_0049, p.16. URL: [https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnitsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=.](https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnitsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=)

¹¹⁷² Див.: ГДА СБУ. Ф.16.Оп.3. Спр.645. *Доповідна записка голови КДБ УРСР при РМ УРСР Федорчука В.В. на адресу керівництва ЦК КПУ стосовно доктора історичних наук, професора американського університету у Вашингтоні Рудницького-Лисяк І.П.*, арк.45–48; ГДА СБУ Ф.16. Оп.5. Спр.721. *Доповідна записка Голови КДБ при РМ УРСР Федорука В.В. до ЦК КПУ щодо намірів групи професорів американських університетів українського походження відвідати Україну у 1971 році з додатком*, арк.119–123.

критикувати на сторінках «Вільної України», або ж здогадуючись, що Рудницький взагалі не писав тих статей. Ю. Косач, знайомий з Рудницьким ще з часів спільної роботи в «Нових Шляхах» А. Крушельницького, публікував деякі тексти М. Рудницького у своєму журналі і навіть написав статтю про Михайла Рудницького. М. Рудницький залишався для нього, як і до війни, «людиною універсальної культури»¹¹⁷³. В листі до Михайла Рудницького Юрій Косач розчаровано відгукувався про діяльність і спосіб життя його небожа, Івана Лисяка-Рудницького¹¹⁷⁴. Разом з тим, листи Ю. Косача яскраво демонструють трагедію егоцентричного митця, що налаштував проти себе оточуючих. Юрій Косач на еміграції став тінню самого себе в минулому. Один з найталановитіших українських історичних белетристів ХХ ст. був поза емігрантським мистецьким середовищем, більшість емігрантів його не сприймала через радянофільство та важкий характер. З його листів перед нами постає картина постійної фінансової скрути на межі зубожіння і неймовірної самотності. Косач, талановитий письменник, змушений був працювати в Дартмутському коледжі механіком. Самотність постійно тяжіла над ним на чужині: «моє особисте життя проходить сіро і безбарвно»¹¹⁷⁵. Починаючи з 1964 р. Косач кілька разів приїздив до СРСР, прагнучи одружити-

¹¹⁷³ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.36. Лист Косача Ю. до Рудницького М. від 25 червня 1962 р., арк. 47.

¹¹⁷⁴ «Зустрічався раніше з Вашим племінником (здається) д-ром Іваном Лисяком-Рудницьким він у Філадельфії, працює в коледжі. Але в кількох літ схолоднів він до мене цілком. Це релятивно ще досить жива людина, але втрачає час на нісенітниці. Роздрібнився на статейки, пустоці, емігрантщину. А я чекав від нього доброго історичного твору.» ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.36. Лист Косача Ю. до Рудницького М. від 25 червня 1962 р., арк.47; В тому ж дусі: «Був і в Філадельфії, зустрічався зі знайомими Вашого племінника, на мій погляд, він став менше цікавий ніж був раніше. Середовище і на нього впливає. Писання його зовсім недоречні і безкрилі»; ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.36. Лист Косача Ю. до Рудницького М. від 16 січня 1963 р., арк. 49.

¹¹⁷⁵ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.36. Лист Косача Ю. до Рудницького М. від 16 січня 1963 р., арк. 49.

ся з Вірою Франко, внучкою великого письменника. КГБ уважно стежило за ним і перешкодило цим планам¹¹⁷⁶. На даний момент складно сказати, чи мав він зустрічі з Михайлом Рудницьким під час своїх приїздів.

12. Світогляд та особисте життя

Без доступних дослідників щоденникових записів надзвичайно складно реконструювати світогляд Михайла Рудницького в радянський період. Лише в уривках з листів та інших джерел можемо знайти окремі штрихи. М. Рудницький зберіг багато звичок з міжвоєнного часу. Як вже зазначалось, основним місцем його відпочинку став Косів, все частіше радянський Львів і міський штаб життя набридав йому¹¹⁷⁷. Оточуючим М. Рудницький здавався дотепним, життєрадісним, ерудованим чоловіком з хорошими манерами. Часто люди дивувались, як він міг витримувати стільки критики і пережити всі незгоди: «Починається його засудження тут, в університеті, але він був такий, що мав дуже великий заряд, мабуть, якоїсь любові до життя і чогось вищого понад довколишнє. Тому він міг то пережити»¹¹⁷⁸. Лариса Крушельницька також запам'ятала Михайла Рудницького як «дотепного, його все цікавило (навіть легковажні фільми типу «Анжеліки»), Михайло Рудницький любив життя»¹¹⁷⁹.

¹¹⁷⁶ Див.: Андрющенко, Е. (2022). *Архіви КГБ. Невигадані історії*. Харків: Віват, с. 171–182.

¹¹⁷⁷ ІЛ ВР НАН. Ф.98. 36.614. *Лист Рудницького М. до Яцкова М від 24 липня 1957*, арк.1; ЦДАМЛМУ Ф.86. Оп.1. Спр.205. *Лист Рудницького М. до Козлянюка П. від 9 серпня 1957*, арк. 1.

¹¹⁷⁸ Зорівчак, Р. (2019). Роксолана Зорівчак про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytnstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>.

¹¹⁷⁹ Крушельницька, Л. (2018). *Рубали ліс... Спогади галичанки*. Львів: Астролябія, с. 404.

Разом з тим, у листуванні М. Рудницького часто лунали ноти смутку та ностальгії:

«[...] Я не вважав доцільним згадувати різні свої статті до 39-го року, а після 39-го року чи варто перелічувати різні статті? [...] Такі книжки як «Між ідеєю і формою» і «Від Мирного до Хвильового» – продукт своєрідних умов – краще і не згадувати. Водночас пересилаю Вам свою давню збірку «Очі та уста», щоб Ви мали уявлення, що це таке, і звичайно, не з думкою про те, щоб про неї згадувати. Тому, що моя книжка «Письменники зблизка» мала малий тираж і хутко розійшлась – пересилаю Вам її на спогад [...] За двадцять років я втратив чимало часу та енергії у Львівському університеті, керуючи факультетом і величезною кафедрою, і не було часу зробити щось путнього для літератури і для себе»¹¹⁸⁰.

Петро Козланюк, член Львівської спілки письменників, який був у хороших стосунках з Михайлом Рудницьким, 17 вересня 1959 р. зробив такі записи у своєму щоденнику, що могли бути співзвучними для багатьох львівських інтелігентів старшого покоління:

«[...] Ще ніколи в житті не відчував я себе так самотнім, як у ці дні. Здається, що все вже я своє зробив на цьому світі та й не добився головного в житті: радості й справжнього щастя для інших людей. Тільки даю волю думкам – і перед очима постають всі мої друзі юності, з якими так конкретно мріялося про нове життя, майбутнє життя. Майже всі вони – загинули [...]. А чого я ще броджу останній?»¹¹⁸¹. Подібні меланхолічно-депресивні нотки можна простежити і в листах Рудницького до старого товариша Яцкова¹¹⁸².

¹¹⁸⁰ ЦДАМЛМУ. Ф.992. Оп.1. Спр.38. Лист Рудницького М. до Климника О. 1960, арк. 1.

¹¹⁸¹ Із щоденникових записів Петра Козланюка 1955–1959 рр. /; Ред. Сливка, Ю. (1996). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т.2 (1953–1966)*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. К.; Львів: Наукова думка, с. 419.

¹¹⁸² ІЛ ВР НАН Ф.98.36.616. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 10 грудня 1959, арк. 1.

Радянська дійсність змушувала творчих людей, які сформувались до того, як стали «радянськими громадянами», шукати справу, яка б допомогла їм «забутись» і абстрагуватись від оточуючої реальності. Російський історик Борис Соколов в біографії маршала Міхаїла Тухачевського (1893–1937) подає приклад «червоного графа» Алексея Толстого (1883–1945), який мав на дачі посеред середньостатистичного російського селянського пейзажу величезну бібліотеку з книгами часів Петра I. Займаючись «петровською епохою», він казав знайомим: «Це і є моя Росія!». Інший колишній дворянин, маршал Тухачевський, духовно жив реформами в армії та створенням скрипок¹¹⁸³. Для Михайла Рудницького такою втечею була література і кіно. Особливо фільми, пов'язані з дорогою для нього Францією, що навіювала спогади про молоді роки. М. Рудницький, будучи одним з перших галицьких українських кінокритиків, зберігав любов до кіно все життя. Звідси й його слабкість до фільмів «Анжеліка», які наприкінці 1960-х показували в радянському прокаті. Адже вони були легкі, романтичні, в них кохання завжди перемагало всі труднощі. Як і в міжвоєнний час, М. Рудницький цікавився франко-українськими контактами і зв'язками. Саме він підкинув Юрієві Назаренку ідею перекласти з французької на українську «Історію війни козаків проти Польщі» П'єра Шевальє¹¹⁸⁴, що той і зробив та видав за підтримки Івана Крип'якевича¹¹⁸⁵. Іншою затишною сферою для М. Рудницького був гумор. Він час від часу публікував гумористичні афоризми, частина з яких вперше друкувалась ще на сторінках ще довоєнного «Діла», у різних журналах, переважно в «Перці»¹¹⁸⁶.

¹¹⁸³ Соколов, Б. (1999). *Михаил Тухачевский: жизнь и смерть «Красного маршала»*. Смоленск: Русич. URL: <http://militera.lib.ru/bio/sokolov/index.html>

¹¹⁸⁴ ДАЛО Р-1517. Оп.1. Спр.25. Лист Назаренка Ю. до Рудницького М., арк. 10.

¹¹⁸⁵ Шевальє, П. (1960). *Історія війни козаків проти Польщі*. К.: Видавництво Академії наук України.

¹¹⁸⁶ Про «Перець», див.: Єремєєва, К. (2018). *Бити сатирою. Журнал «Перець» в соціокультурному середовищі Радянської України*. Х.: Раритети України.

Особисте життя Михайла Рудницького після війни досі покрите мороком. Після війни в квартирі Михайла Рудницького продовжувала жити його теща, пані Олесницька, яка померла наприкінці 1950-х рр. Його друга дружина Людмила була на декілька десятків років молодша за нього. Різниця у віці викликала несприйняття цього шлюбу в середовищі львівської інтелігенції, проте для Михайла Рудницького дружина стала надійною опорою в побуті. В листуваннях він частіше за все називав її «племінницею», щоб замаскувати характер їхніх стосунків, адже одружився з нею досить пізно, вже після смерті тещі:

«Щойно повернувся до Львова, щоб почати новий «навчальний рік»: в університеті і «повчальний» у Спілці письменників. Вдома у мене велике горе, бо племінниця, яка замінила мені дружину, сестру, домробітницю, друкарку і щирого друга лягла на півтора місяці в Клініку»¹¹⁸⁷.

Пізніше, після смерті Рудницького, подібним чином згадувала його і Людмила: «В особі Михайла Івановича я втратила вченого, батька, чоловіка, а в останній час і дитину»¹¹⁸⁸. Разом з тим, по Львову в той час ходили чисельні чутки про п'яні оргії та молодих пасій М. Рудницького. Інформатор ЦРУ Владімір Рожнаковський в донесенні від 1966 р. в характеристиці Владіміра Беляєва називав «каналією найнижчого гатунку» і «бабієм». Далі зазначалось, що найбільше відомий Беляєв у Львові через скандали і дебоші, які він влаштовував з іншим «бабієм» – Михайлом Рудницьким. Далі згадувалась історія з пораненням Тимофєєвої у помешканні В. Беляєва. В кінці агент характеризував Рудницького також як

¹¹⁸⁷ ЦДАМЛМУ Ф.115. Оп.2. Спр.56. Лист Рудницького М. до Жураховича С. від 24 серпня 1964, арк.2.

¹¹⁸⁸ UAA, Ivan Lysiak -Rudnytsky Collection. Vox 810/55. Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 4 травня 1975.

«каналію і близького друга Беляєва»¹¹⁸⁹. Інша агентка ЦРУ, 60-літня вчителька зі Львова, під час перебування у родичів в Канаді та США описуючи ситуацію кінця 1960-х рр. у Львові та в Україні загалом зазначала, що центром «українськості» являється Київ, а не Львів. М. Рудницького характеризувала як людину, яка має погану репутацію серед українців, якого не надто серйозно сприймають і про якого кажуть, що він «продався росіянам». «Беляєва вже немає поряд з ним, проте молоді дівчата залишаються». По Львову ходили чутки, що обоє, Рудницький та Беляєв, організували оргії в свої домах¹¹⁹⁰.

Тепер складно відрізнити правду від брехні. Випадок з пораненням Тимофєєвої В. Беляєвим все ж промовисто говорить, що такі речі могли відбуватись і раніше. Не можна повністю виключити, що Михайло Рудницький протягом 1940–1960-х рр. міг заводити тимчасові стосунки з різними жінками,¹¹⁹¹ проте надійною опорою та душевною відрадою для нього стала друга дружина Людмила: «Ми були щасливі, ходили скрізь разом, а вечорами навчав мене англійської мови, розказував про своїх рідних»¹¹⁹².

¹¹⁸⁹ CIAA. AERODYNAMIC VOL.47 CPNTACTR REPORTS_002. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=

¹¹⁹⁰ CIAA. AERODYNAMIC VOL.40 (OPERATIONS)_0021. P.2 URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=

¹¹⁹¹ ДАЛО Р-1517. Спр.12. *Листи Рудницькому М. від різних адресатів*, арк. 17–18.

¹¹⁹² UAA, Ivan Lysiak-Rudnytsky Collection. Box 810/55. *Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 15 лютого 1975.*

Ми надзвичайно мало знаємо про останні роки життя Михайла Рудницького. Відомо, що з другої половини 1960-х ін. він не вів більше заняття в ЛДУ, хоч і керував окремими дипломними та кандидатськими роботами¹¹⁹³. Під кінець життя Михайло Рудницький готував нові збірки белетризованих спогадів «Письменники здалека» та «Ніколи не кажи ніколи»¹¹⁹⁴. В листі до Івана Лисяка-Рудницького за 1973 р.¹¹⁹⁵ Михайло Рудницький писав про те, що книга «Ніколи не кажи ніколи» має вийти до кінця 1974 р., проте цього не сталося. Михайло Рудницький до самого кінця продовжував активно працювати і мріяв про нові книги, на які раніше не мав часу¹¹⁹⁶. Проте почуття гумору й надалі залишалось з ним. Михайло Рудницький написав у листі до небожа цілу збірку афоризмів, які збирався використати в майбутній книзі, і закінчив він їх наступним: «Із двох можливих жінок, з яких одна блондинка, а друга брюнетка – вибираєм ту, яка кокетка»¹¹⁹⁷. Під кінець життя Михайло Рудницький отримав звістку про смерть брата Володирича, яка шокувала його¹¹⁹⁸. У січні 1975 р., Михайло Рудницький серйозно захворів, після 11 днів хвороби сили покинули його, і 1 лютого 1975 р. його не стало¹¹⁹⁹. Вдова М. Рудницького Людмила зробила все можливе для збереження пам'яті про Михайла Рудницького, підготувала проект меморіальної дошки на будинку, пам'ятника на цвинтарі та видання збірника праць: «Нехай

¹¹⁹³ Інтерв'ю автора з Миколою Ільницьким від 3 червня 2019. Зберігається в особистому архіві автора.

¹¹⁹⁴ ІР НБУВ. Ф.274. №2162. Лист Рудницького М. до Півторадні В. від 19 січня 1974 р., арк. 1.

¹¹⁹⁵ УАА, Ivan Lysiak-Rudnytsky Collection. Вох 804/55. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького від 24 вересня 1973.

¹¹⁹⁶ УАА, Ivan Lysiak-Rudnytsky Collection. Вох 804/55. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького від 24 вересня 1973.

¹¹⁹⁷ Там само.

¹¹⁹⁸ УАА, Ivan Lysiak -Rudnytsky Collection. Вох 810/55. Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 15 лютого 1975.

¹¹⁹⁹ Там само.

земля буде пером, нехай ніколи не заросте тропа до могили, нехай пам'ять живе вічно. Я гори перекину, щоб пам'ять залишилась вічно»¹²⁰⁰. Представники ж радянської влади не виявили жодного ентузіазму у справі збереження пам'яті про Михайла Рудницького. Коли в Північну Америку прийшла звістка, що 1 лютого 1975 р. Михайло Рудницький помер у Львові, два працівники Бібліотеки Конгресу у Вашингтоні, Юрій Старосольський і Ярослав Шавяк подзвонили до Івана Кедрин-Рудницького, Шавяк сказав слова, які й стали епілогом до життя покійного: «Михайло Рудницький був епохою»¹²⁰¹.

Михайло Рудницький між 1939 та 1953 роками пережив декілька змін влади у Львові, зміг уникнути репресій з боку обох тоталітарних режимів під час війни та повоєнних хвиль репресій, спрямованих проти місцевої інтелігенції. М. Рудницький вижив в часи німецької окупації завдяки тому, що мав високі шанси на виживання, і тому, що не надто активно колаборував з радянською владою в 1939–1941-х роках. Разом з тим, вдала зміна локацій «Львів – сільська місцевість» дозволили Рудницькому уникати найбільш небезпечних місць під час окупації. Разом з тим, публічна не-активність в часи німецької окупації стала в нагоді М. Рудницькому вже після війни, особливо в 1947 р., на піку кампанії, спрямованої проти нього. З одного боку, публічно Михайло Рудницький відмовлявся брати участь в практиках «соціального дисциплінування», покликаних уніфікувати радянський повоєнний простір Львова, або ж брав у незадовільній для влади формі. М. Рудницький вперто не бажав «каятись», раз за разом порушуючи усталений радянський повоєнний ритуал. В той же час, така публічна «фронда» М. Рудницького була можлива тільки завдяки його співпраці з радянськими органами держбезпеки,

¹²⁰⁰ Там само.

¹²⁰¹ Кедрин, І. (1976). Роман Купчинський і його епоха. *Свобода*. 2 липня 1976. № 122.

в протилежному випадку незрозуміло, чому радянська влада десятиліттями мирилася з таким станом речей. Складно визначити ставлення М. Рудницького до українських націоналістів після війни. Публічно виходили чисельні статті за його підписом, спрямовані проти них і греко-католицької церкви. Проте новела «Каяття» і ототожнення себе з персонажем Андрійчуком наводить на думку, що Михайло Рудницький хоча б намагався зрозуміти тих людей, які волею долі співпрацювали з німцями під час війни заради виживання. Разом з тим, постійні вимоги публічного «каяття» стали причиною появи цього тексту як своєрідної відповіді автора на соціальний тиск. Складно визначити ставлення М. Рудницького до радянської влади. Багато його критиків зображували як симпатика радянської системи, насправді партійні документи показують, що для радянської влади Михайло Рудницький так і залишився «чужим», осколком «старого світу». Про недовіру до М. Рудницького говорить і те, що йому не дозволяли покидати межі Радянського Союзу. М. Рудницький також не сприймав радянську владу як «свою», проте вдався до самоцензури заради виживання.

ПІСЛЯМОВА

*«Живе минуле історії існує в теперішньому часі,
але не в безпосередньому досвіді теперішнього,
а лише в самопізнанні теперішнього»*

(Робін Дж. Колінгвуд. «Ідея історії»)

Подібно до Мефістофеля Гете, багато сучасників сприймали Михайла Рудницького радше як злого духа, в'їдливого та дотепного спокусника-космополіта, що сіє згубні ідеї свободи та безідейності серед українців. Біографія Михайла Рудницького ж відображає сукупну історію української інтелігенції у Галичині упродовж майже ста років – від останньої третини ХІХ ст. до останньої третини ХХ ст. Спільним знаменником у ній є те, що з цієї верстви, яка первісно була майже поголовно священничою, вилонюється світська інтелігенція, і те, як ця світська інтелігенція долає виклики ХХ ст., пов'язані з появою та утвердженням авторитарних і тоталітарних режимів. Особливих рис біографії М. Рудницького додає ще й те, що, по-перше, він належав до «група Рудницьких» – винятково обдарованих чотирьох братів і сестри, які відіграли велику роль в українському житті, а по-друге, Михайло Рудницький уособлював ліберальну течію, яка видавалась маргінальною у політичному та інтелектуальному житті галицьких українців. М. Рудницький був одним з когорти «східноєвропейських джентльменів»¹²⁰²,

¹²⁰² Див.: Грицак, Я. (2010). Про минуле і майбутнє Центральної Європи / Шпорлюк. Р. У пошуках майбутнього часу: статті та есеї. Львів: Грані-Т, с. 6–9.

який, однак, на відміну від своїх «колег» вирішив залишитися у Східній Європі. Тоні Джадт так узагальнював поколіннєвий досвід, що випав на долю сучасників Михайла Рудницького:

«Для двох поколінь чоловіків і жінок, народжених між 1880 і 1930 роками, характерно центральноєвропейський досвід ХХ століття складався з багатомовної освіти у вигадливому урбаністичному осереді європейської цивілізації, відточений, обмежений і відтіснений досвідом диктаторства, війни, окупації, руйнувань та геноциду, що відбувся в тому ж осереді»¹²⁰³.

У висновках до дисертації я написав: «Програш у визвольних змаганнях, відсутність власної держави позбавили потенційних українських лібералів необхідних інституцій. Аграрна економіка, відсутність середнього класу та авторитарні тенденції в міжвоєнній Польщі практично не залишали шансу для формування українського ліберального проєкту в соціально-економічному плані. А пізніші знищення публічного простору та хвилі репресій радянської системи не залишили місця для лібералізму в суспільно-політичній площині. Як наслідок, український лібералізм виявився мертвонародженим, зникнувши ще до того, як встиг сформуватися¹²⁰⁴». 21 лютого 2022 р. я публічно представив і захистив дисертацію. Через три доби тодішній очільник РФ Володівір Путін почав повномасштабне вторгнення в Україну. Як це не парадоксально, попри всі жахіття, повномасштабна війна змінила мій екзистенційний песимізм на оптимізм.

Не все те, що здається маргінальним, не важливе. Те, з чого ми можемо глузувати і зверхньо відкидати, через десятиліття може стати загальною нормою. Український лібералізм бере початки не від теоретиків та їх ідеологічних трактатів, він зумовлений

¹²⁰³ Джадт, Т. (2021). *Коли змінюються факти*. Львів: Човен, 2021, с. 423.

¹²⁰⁴ Чедолума, І. (2022). *Інтелектуальна біографія Михайла Рудницького (1889–1975)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Львів, УКУ, с. 212–213.

прагненням свободи і різноманітністю на українських теренах. Мислителі на кшталт Рудницьких відчували це та намагались перенести ці уявлення на папір, надавши їм певної форми. Біографії Рудницьких, Шептицьких, Бочковського, Липинського та Шевельова (Шелеха) доводять, що *українство* це не територія, походження, мова чи культура. Українська ідентичність – це свідомий *вибір* та єдність в *різноманітності*. Всі ці діячі вирости та сформувалися на пограниччі, де щодня можна було спостерігати взаємодію і поєднання різних етносів, культур та ідей. Вони всі могли обрати іншу ідентичність, але обрали бути *українцями*, адже для них це означало синонім свободи, боротьби проти тиранії та можливості творити щось принципово нове.

Українських інтелектуалів міжвоєнної доби часто об'єднувала ідея «золотих часів», яким вони протиставляли сучасну їм невтішну дійсність. Для Михайла Рудницького та Ольгерда Іполита Бочковського, такою «золотою добою» була Європа XIX ст. В'ячеслав Липинський брав за взірець українські землі часів визвольних змагань Богдана Хмельницького середини XVII ст. Саме в цих періодах вони черпали натхнення і приклади, що були моральним дороговказом в плінні часи невпевненості та нетерпимості. І кожен з них, вирісши в сім'ї або виключно польській, або під сильним впливом польської культури, свідомо обирав українську ідентичність, яку намагалися вже наповнити власним баченням європейського плюралістичного змісту.

В період між двома світовими війнами для багатьох українців в Галичині ворогом номер один була Варшава, а вже потім Москва. Контакти між українською та польською інтелігенцією як в царині культури на сторінках журналів на кшталт «Sygnały», чи політики, як, наприклад, на шпальтах журналу «Biuletyn Polsko-Ukraiński», здавалися сучасникам безглуздими фантазіями, абсолютно відірваними від *realpolitic*. Однак ці контакти стали предтечами польсько-українського діалогу, організованого після Другої

світової війни в еміграції Єжи Гедройцем і середовищем журналу «Kultura»¹²⁰⁵. Який, у свою чергу, привів до того, що Польща першою привітала незалежність України в 1991 р., а під час повномасштабного російського вторгнення не тільки надала всебічну збройну, дипломатичну і економічну підтримку Україні, а й стала прихистком для мільйонів українських біженців від війни.

Українсько-єврейські контакти, до яких так активно долучилися представники родини Рудницьких, що сама по собі була наочною ілюстрацією цих контактів¹²⁰⁶, довгий час здавалися безперспективними. Після періоду короткого союзу в часи визвольних змагань¹²⁰⁷ політична ситуація в Галичині, здавалось би, назавжди розвела українські та єврейські національні інтереси¹²⁰⁸. Але напо-

¹²⁰⁵ Про польсько-українські контакти «Культури», див.: Genyk, M. (2014). *Українська ресерсja «Kultury»*, w: Giedroyc a Ukraina. *Українська перспектива Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury»*, Warszawa, 2014, S. 164–184; Геник, М. (2010–2011). Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського примирення. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, Збірник наукових праць, Випуск 3–4, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, с. 212–221; Геник, М. (2011). Проблема кордону у відносинах української і польської еміграцій. *Гілея*, № 1 (43), с. 666–673; Геник, (2011). Польсько-українське примирення у діяльності Літературного інституту в Парижі. *Українознавчі студії*, № 12, с. 242–253.

¹²⁰⁶ Див.: Українсько-єврейські відносини – це не тільки історії взаємних образ, а й історії поєднання – історик. 19 жовтня 2021. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/ukrains-ko-ievreys-ki-vidnosyny-tse-ne-til-ky-istorii-vzajemnykh-obraz-a-y-istorii-poiednannia-istoryk>

¹²⁰⁷ Див.: Abramson, H. (1999). *A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920*. Harvard; Українське видання: Абрамсон, Г. (2017). *Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920)*. К.: Дух і Літера; Фан, Р. (2019). *Історія Єврейської національної автономії в період Західно-Української республіки*. Львів: Україна Модерна; Манускрипт-Львів, 2019.

¹²⁰⁸ Див.: Гон, М. (2005). *Із кривдою на самоті: українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939)*. Рівне: Волинські обереги.

легливі прагнення розпочати діалог у культурній сфері, що робив Михайло Рудницький на сторінках часопису «Chwila»; чи в академічній сфері, як це робив Іван Лисяк-Рудницький в 1950–70-х рр., організуючи контакти між українськими та єврейськими колами¹²⁰⁹; або ж прагнення українських дисидентів до діалогу¹²¹⁰, дали таки свої плоди. Безліч українських євреїв стали на захист України та допомагають їй, а українсько-ізраїльські стосунки виходять на новий рівень співпраці, про який не можна було навіть мріяти ще кілька років тому.

Видається знаковим і не випадковим, що ідею «плюралізму» сприймали і найактивніше обґрунтовували у ХХ ст. мислителі єврейського походження зі Східної Європи. В англomовній традиції носієм таких ідей став ще один «східноєвропейський джентльмен» Ісає Берлін, який ввів у політичну філософію поняття «плюралізм цінностей» (англ. «value-pluralism»). Виходець з латиської асимільованої єврейської родини, Берлін ще змалку зіштовхнувся з революційним насиллям та етнічною нетерпимістю¹²¹¹. Як наслідок, він прийшов до висновків, що толерантність, плюралізм є не тільки моральними чеснотами, а й необхідністю для виживання людей в суспільстві. Тому розмаїття думок та ідей є не перешкодою, а гарантією розвитку суспільства і уникнення диктатури однієї ідеї.

¹²⁰⁹ Див.: Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. К.: Дух і Літера, с. 512–513, 601, 607.

¹²¹⁰ Про діалог українських та єврейських дисидентів в таборах, див.: див.: Petrovsky-Stern, Y. (2003). Reconceptualizing the Alien: Jews in Modern Ukrainian Thought. *Ab Imperio*. №4. 2003, pp. 219–580; На прикладі комеморативних практик навколо Бабиного Яру, див.: Petrovsky-Stern, Y. (2021). A Paradigm Changing Day: Jews, Ukrainians, and 25th Anniversary of the Babyn Yar. *Patryshyn Memorial Lecture. HURI*. URL <https://www.youtube.com/watch?v=cuf0XaZaxiM>; Мокрик, Р. (2021). Пам'ять землі: Бабин Яр Івана Дзюби. *Локальна Історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/pamiat-zemli-babin-iar-ivana-dziubi/>.

¹²¹¹ Див. його біографію: Ignatieff, M. (2000). *A Life: Isaiah Berlin*. Vintage Uk.

До цих же роздумів дійшов і Михайло Рудницький, рефлексуючи над питаннями культури у міжвоєнній Галичині: «ні одна з чинних форм суспільного життя не може заволодіти всіма іншими, хіба із шкодою для людського розвитку, що йде у безлічі напрямках»¹²¹².

Життя Михайла Рудницького у радянському Львові після Другої світової війни до болю нагадувало ситуацію, в якій опинився ще один оригінальний мислитель його покоління – Хосе Ортега-і-Гассет. Під час громадянської війни в Іспанії він принципово вирішив не підтримувати жодну зі сторін. У 1945 р. Ортега повертається до Іспанії вважаючи, що завершення війни призведе до трансформації диктатури Франсіско Франко. Через це на батьківщині він постійно зазнавав цькування в пресі з боку прихильників режиму, які закидали йому республіканські та антикатолицькі ідеї міжвоєнного періоду. Водночас вони використовували його ім'я для прикриття франкістської диктатури. Він отримував університетську платню від режиму, однак не мав змоги вільно висловлювати свої думки і мусив крутитися вужем, щоб не приєднуватись до ідеологічних кампаній влади. Тим часом противники режиму закордоном вважали Ортегу колаборантом, прихильником Франко і пристосуванцем. Те, як Маріо Варгас Льюса описує повоєнне життя Ортеги, значною мірою угулодне з підсумком біографії Рудницького:

*«Вони показують драматичну долю інтелектуала до мозку кісток, який цілком виправдано не сприймав крайнощі, нетерпимість, абсолютну істину, націоналізм і будь-які догми – релігійні чи політичні. Мислителя, який власне через це здавався людиною не з цього світу, старожитністю, коли демократичне співіснування розвіялося внаслідок лютих сутичок громадянської війни, а згодом – упродовж тоталітарної ночі»*¹²¹³.

¹²¹² Рудницький, М. (1934). Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*, Кн. III. Літо 1934, с. 195.

¹²¹³ Льюса М., В. (2022). *Поклик племені*. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, с. 82.

Україна отримала неймовірний історичний шанс збудувати у вогні екзистенційної війни нове відкрите суспільство свободи. Саме це привертає погляди людей з усіх континентів до нас. Багато хто на Заході ставить європейське майбутнє України після війни в залежність від успіху ліберального проєкту¹²¹⁴. Отже, обриси українського ліберального проєкту проступають тут-і-тепер, просто на наших очах. Майбутнє залежить від кожного з нас.

Львів, вересень 2022 – серпень 2023 року.

¹²¹⁴ Думки західних оглядачів про пов'язання майбутнього України з ліберальним проєктом після війни, див.: Aron, H., Holland, E. (2022). Beyond the 'End of History': Nationalism, Liberalism and the War in Ukraine. *Istituto Affari Internazionali*. URL: <https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2222.pdf>; Sloss, L. D., Dickinson, L.A. (2022). The Russia-Ukraine War and the Seeds of a New Liberal Plurilateral Order. *American Journal of International Law*. Volume 116. Issue 4. October 2022, pp. 798–809.

ПОДЯКИ

До створення цієї книги доклалось так багато людей, що її можна назвати колективною монографією. Людина багата духовно настільки, наскільки їй у житті зустрічались неймовірні особистості, в яких вона змогла щось для себе почерпнути. Моєю зіркою-дороговказом ще на початку навчання на бакалавраті Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича стала Ганна Скорейко, втілення чернівецької Клію. Вона показала мені взірці найкращих історичних досліджень, навчила ніколи не здаватися і робити своє. Один з моїх перших наукових керівників, Євген Сахновський, не тільки познайомив мене зі світом історичної методології та різноманітних теорій, а й навчив писати тексти. На початку моєї наукової кар'єри у Львові для мене стали справжнім відкриттям лекції Йоханана Петровського-Штерна, які я мав честь слухати вперше в стінах моєї другої *alma mater*, Українському Католицькому Університеті. Тоді я по-новому відкрив для себе, що таке робота з джерелами і важливість контекстуалізації текстів.

За час навчання в аспірантурі мої колеги Андрій Усач і Марія Вовчко допомогли знайти цілу низку архівних джерел. Вадим Адагуров вказав на невідомі мені джерела з паризького періоду життя Михайла Рудницького. Оксана Дудко допомогла з літературою по виживанню під час Другої світової війни. Знайомство з талановитою дослідницею творчості М. Рудницького Софією Когут, її величезний вклад в «рудницькознавство», дружня допомога і робота над спільними проектами прискорили мої дослідження. Знайомий книголюб Ярослав Балан не тільки допоміг знайти джерела

з Центрального державного історичного архіву м. Львова, а й познайомив мене з цілим архіпелагом літератури, яку використано тут. Інтелектуальні діалоги з блискучим українським істориком та письменником Дмитром Білим вплинули на моє розуміння сутності історичних досліджень, відкрили перед мною невідомий раніше світ українського Донбасу і Кубані. Кожен поціновувач вина у Львові знає, що інтелектуальний центр столиці Галичини знаходиться не в академічних стінах, а на «віллі» в Уляни Кирчів. Бесіди і час, проведений там, прищепили мені справжній смак до філософії.

Я презентував своє дослідження на «аспірантсько-магістрантському» семінарі в УКУ і вдячний за обговорення, критику і поради співкерівникові семінару Олександру Зайцеву та всім учасникам. Також Олександр Зайцев і Данило Ільницький погодилися бути внутрішніми рецензентами моєї дисертації від університету, за їх терплячість і дружню критику я вдячний. Оля Гнатюк не тільки погодилась бути однією з двох зовнішніх опонентів на захисті, поділилась матеріалами з Архівів Інституту Гувера, а й допомагала мені з пошуком джерел та кращим осмисленням моїх прогалин в розумінні біографії Михайла Рудницького. Оксана Міхеєва очолила Вчену раду мого захисту і допомагала на всіх етапах захисту дисертації. Блискучий львівський інтелектуал і перекладач Андрій Павлишин допоміг зробити мою дисертацію читабельною. Наталя Джичко взяла на себе безліч бюрократичних процедур, через які я вже не надіявся побачити світло в кінці тунелю.

Окрему подяку висловлюю Тімоті Снайдеру та Марсі Шор. Вони стали для мене взірцями інтелектуалів, які безкомпромісно утверджують важливість *правди* і необхідність боротьби з тиранією, а також значною мірою доклалися до того, щоб я не закинув це дослідження. Починаючи з обговорень в межах програми «Пограниччя» в Красногруді в липні 2018 р. і на конференції, присвяченій родині Рудницьких, в березні 2019 р. у Відні, в стінах Institut

für die Wissenschaften vom Menschen, і закінчуючи тим, що Тімоті Снайдер погодився стати моїм другим зовнішнім опонентом, заваги якого зробили це дослідження значно кращим.

Історик може багато читати, знати багато теорій, але залишатися мало спроможним без джерел, особливо архівних. Саме відкритість і дружність архівних працівників допомогла мені здійснити це дослідження. Я знімаю капелюха і висловлюю щирі подяки співробітникам Галузевого державного архіву Служби безпеки України; Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України; Центрального державного архіву м. Львів; Відділу Рукописів Інституту Літератури НАН України ім. Т. Шевченка; Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського; Центрального державного архіву зарубіжної україніки; Центрального державного архіву громадських організацій; Центрального державного архіву всеукраїнських об'єднань; Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України; Державного архіву Львівської області. Окрему подяку висловлюю Мирославі Дядюк, яка люб'язно надала доступ до документів, що зберігаються в Відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Люб'язність та відкритість працівників відділу україніки ЛННБ України ім. В. Стефаніка сприяла опрацюванню міжвоєнної періодики. А чудова бібліотека УКУ, співробітницям якої я запам'ятався як «той самий чоловіча, що постійно набирає купу книг», стала для мене надійним інтелектуальним прихистком, куди я із задоволенням повертався раз-по-раз під час своїх студій.

Це дослідження ніколи не постало б, якби не фінансова та організаційна підтримка академічних установ та організацій. Завершення дисертації уможливив грант *Mykola Klid Memorial Endowment Fund* Канадського інституту українських студій (CIUS) університету Альберти в Едмонтоні. З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну в 2022 р. Memorial Foundation

for Jewish Culture, а також кілька університетів США і Канади надали мені *Ukrainian Emergency Scholarship grant*, завдяки якому я зміг зосередитися на дослідженні.

Програма «*The Transregional Dialogues: Rethinking the Past – Re-imagining the Future*» в рамках Transregional Center for Democratic Studies (The New School) в Нью-Йорку стала майданчиком для безцінних контактів з дослідниками з усього світу. Керівниця програми Ельжбета Матиня для мене є взірцем дослідниці-організаторки і добрим ангелом науки. Я вдячний Лалі Поп за люб'язну допомогу у вирішенні організаційних питань. Я вперше презентував розділ про лібералізм Рудницьких перед колегами-гуманітаріями з групи «Democracy & its Variants» Ігорем Андрійчуком, Удіптою Чакраварті, Сюзанною Герібей, Адамом Колером Брауном, Катаріною Курц та Габрієлою Роза і вдячний за неймовірну атмосферу нашої групи та дружню критику. Особливу подяку я висловлюю своїм менторам на програмі Джиму Міллеру та Ірені Гродзинській-Гросс. Джим Міллер допоміг мені побачити лібералізм з абсолютно іншої перспективи. Безмежно цікаві бесіди з Іреною Гродзинською-Гросс допомогли мені краще осягнути польський контекст, а її допомога в пошуку недоступних мені книг та джерел просто врятувала мене на фінальному етапі.

Завершення книги та підготовка її до друку стали можливими завдяки підтримці спільної програми IWM та HURI *Non-Residential Fellowships for Scholars from Ukraine*. Особливу подяку висловлюю Кетрін Янгер за її відкритість і допомогу в рамках програми.

Ця книга значно виграла завдяки науковій редакції Ігоря Гирича та літературній – Наталії Трохим. Я щиро вдячний всім причетним за можливість видати книгу у Видавництві «Манускрипт-Львів», поруч з книгами, які сам з великим задоволенням читаю.

Окремо я б хотів згадати світлої пам'яті покійного Ігоря Скочияса – одного з найкращих істориків незалежної України, спадщину та науковий доробок якого ще довго буде осмислювати

історіографія. Пан Ігор був не тільки блискучим дослідником, але й важливим адміністратором. Його підтримку та готовність піти на зустріч я відчував з перших своїх днів в Українському Католицькому Університеті. Те, що УКУ став для багатьох майданчиком, який приймає, підтримує людей з різних куточків України та формує нові інтелектуальні середовища, в значній мірі його заслуга.

Безмежна віра, терпіння та підтримка мого наукового керівника Ярослава Грицака надихали мене на всьому шляху від магістратури до написання книги. Я неймовірно вдячний моїм батькам Аллі та Іванові Чедолумам за те, що вони понад десятиліття стоїчно зносили всі тяготи батьківства українського гуманітарія.

Насамкінець хочу сказати, що завершення праці над цією книгою припало на період повномасштабного російського вторгнення в Україну. Багато колег-істориків змінили перо на зброю і пішли захищати свободу не тільки словом, а й ділом. Мої друзі Михайло Мартиненко, Руслан Чікалін, Микола Гаєвой, Максим Осадчук, Олег Боянівський та Роман Бузінський в лавах різних структур Сил Оборони зробили все можливе і неможливе, щоб жахи війни не поглинули всю Україну. Їм і присвячується ця книга.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Неопубліковані джерела

Central Intelligence Agency

1. CIA AERODYNAMIC VOL. 19 (OPERATIONS)_0112 P. 5–6: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-search-view?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date_value%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=.
2. CIA AERODYNAMIC VOL. 27 (OPERATIONS)_0049 P. 16 :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date_value%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=.
3. CIA. AERODYNAMIC VOL. 47 CPNTRACTR REPORTS_002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm

m_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=.

4. CIA. AERODYNAMIC VOL. 40 (OPERATIONS)_0021. P. 2
https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm_field_document_number=&sm_field_original_classification=&ds_field_pub_date_op=%3D&ds_field_pub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=

Hoover Institution Archives

Collection of Ivan Petrushevich.

5. Container No.6. Outcard No.425. *Листу Михайла Рудницького до Івана Петрушевича (1919–1924).*

University of Alberta Archives

Ivan Lysiak -Rudnytsky y Collection.

6. Вох 741/47. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького (початок 1940-х рр.).
7. Вох 36/780. Лист Івана Лисяка-Рудницького до Пйьотра Равича, 7 травня 1966.
8. Вох 1 36/783 Лист Івана Лисяка-Рудницького до Мілени Рудницької 7 липня 1966 р.
9. Вох 804/55. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького від 24 вересня 1973.
10. Вох 810/55. Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 15 лютого 1975.
11. Вох 810/55. Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 4 травня 1975.

Архів Визвольного руху

12. Архів Визвольного руху. Суспільно-політичний звіт по Львові за квітень 1945 р. : Електронний архів визвольного руху <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7993/>.
13. Архів Визвольного руху. Звіт з м. Львова від 15.10.1950 р. – 15.03.1951 р. [Електронний ресурс], – режим доступу http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7995/?fbclid=IwAR2Lc8Ns1EbDfJ3K_E-0tT2b_R69MGYjGE8KuOxoF7MhxLXGjAvNAety5TbI

Архів Львівського університету

14. АЛУ. Ф. Р-119. оп. 1 о/с, спр. 7205. Михайло Рудницький, 1944–1967.

Галузевий державний архів Служби безпеки України

15. Ф. 2. Оп. 37. Спр. 66. НКГБ УССР об'єкт – «Галичане».
16. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0436. Список Просоветски настроенной польской и украинской интеллигенции, жителей Западных областей У.С.С.Р. Арк. 111–115.
17. Ф. 16. Спр. 29. Том 2. Справка о реагированиях интеллигенции г. Львова на доклад «против украинского буржуазного национализма».
18. Ф. 16. Спр. 0715. Материали на братьев Кравчук. 1949. Том 1. Супровідний лист надісланий міністром держбезпеки УРСР Савченком С.Р. на адресу начальника 2-го ГУМ ДБ СРСР Півторанова Є.П. з довідкою на Кравчука П.І. у додатку. Арк. 9–15.
19. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 645. Доповідна записка голови КДБ УРСР при РМ УРСР Федорчука В.В. на адресу керівництва ЦК КПУ стосовно доктора історичних наук, професора американського університету у Вашингтоні Рудницького-Лисяк І.П. Арк.45–48.

20. Ф. 16. Оп. 5. Спр. 721. Доповідна записка Голови КДБ при РМ УРСР Федорука В.В. до ЦК КПУ щодо намірів групи професорів американських університетів українського походження відвідати Україну у 1971 році з додатком. Арк. 119–123.
21. Ф.16. Оп.9. Спр.55. (С матеріалами готовившимися бившим руководством МВД УССР за период с 21 марта по 1 июля 1953 года. Том 1. Агентурное донесение),

Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України

22. Українська еміграція 20-30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1). Иные украинские политические течения в Польше. Арк. 71 [Електронний ресурс]. – режим доступу: [ttp://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf](http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf).
23. Д/Ф № 6. ф. 1., спр. №7749, том 1, Запрос НКВД от 2 ноября 1939 г.
24. Д/Ф 43. ф. 1., спр. №10329, том 1 Выписка из сообщения источника «Чабан».

Державний архів Львівської області

Р-1517 Михайло Рудницький

Оп. 1.

25. Спр. 1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис.
26. Спр. 2. Рудницький М.І. Симпозіум (спогад-новела). Авторизований рукопис спогадів про Івана Франка.
27. Спр. 3. Різні польські книжки і письменники. Фрагмент спогадів.
28. Спр. 9. Листи до М. Рудницького.

26. Спр.10. Листи В. Беляєва до М. Рудницького (1950-60-рр.).
27. Спр. 11. Листи Біняшевського Е. до Рудницького М.
28. Спр. 12. Листи Рудницькому М. від різних адресатів.
29. Спр. 13. Листи Вілюмана В. до Рудницького М.
30. Спр. 17. Лист від Звереві Л. до Рудницького М.
31. Спр. 20. Лист Корнетко Р. до Рудницького М.
32. Спр. 23. Лист Мальцева О. до Рудницького М.
33. Спр. 25. Лист Назаренка Ю. Рудницькому М.
34. Спр. 26. Лист Пархоменка М. до Рудницького М.
35. Спр.26. Лист Стерпака Р. до Рудницького М. від 4 червня 1962.
36. Спр. 28. Листи Франко Л., Франко Т. до Рудницького М.
37. Спр. 29. Листи різних адресатів до Рудницького М.
38. Спр. 33.Лист невідомого адресата до М. Рудницького від 19 серпня 1960 р.
39. Спр. 34. Листи Редакторів до Рудницького М.
40. Спр. 36. Листи Косача Ю. до Рудницького М. (1960-ті рр.).
41. Спр.37. Привітання з нагоди ювілею.

Р-1698 Владімір Беляєв

Оп. 1.

42. Спр.70. Беляєв Владимир, Рудницкий Михаил. «Волки почували кров». Стаття на печатание в газете «Львовская правда».
43. Спр.204. «Автобиография» Володимира Павловича Беляєва (1955-1971).
44. Спр.273. Лист В.Беляєва до Л. Рудницької. 1975.
45. Спр.290. (Автобиография Володимира Павловича Беляєва (1977)).

Ф. 26 Львівський університет

Оп. 15.

46. Спр. 123. Главный каталог студентов.
47. Спр. 620. Карты Деканата. М. Рудницький.

**Інститут літератури Національної Академії Наук
ім. Т. Шевченка Відділ рукописних фондів і текстології**

Ф. 137. Максим Рильський.

48. Зб. 10384. Рильський М.Т. «Неопалима купина». 13.01.1945.
Друк та автограф. 61 с.
49. Зб. 6664. Лист Рудницького М. до Рильського М. від 7 берез-
ня 1960.
Арк. 2.

Ф.98. Михайло Яцків

50. Зб. 614. Лист Рудницького М. Яцкову М. від 24 липня 1957.
Арк. 1.
51. Зб. 612. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 2 червня 1957.
Арк. 1.
52. Зб. 616. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 10 грудня
1959. Арк. 1.
53. Зб. 611. Лист Рудницького М. до Яцкова М. Арк. 1.
54. Зб. 147. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 15 серпня
1906 р.
55. Зб. 148. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 31 жовтня
1910 р.
56. Зб. 149. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 2 грудня
1910 р.
57. Зб. 152. Лист Рудницького М. до Яцкова М. грудень 1914.
58. Зб. 153. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 10 квітня
1918 р.
59. Зб. 154. Лист Рудницького М. до Яцкова М. вересень 1918.
60. Зб. 157. Лист Рудницького М. до Яцкова М. 23 жовтня 1919.

**Львівська національна наукова бібліотека України
ім. В. Стефаника Відділ рукописів**

Ф. 11 Барвінські

61. Барв. 2259. п. 137. Листи Рудницького Івана до Барвінського Олександра (1892-1898).

Ф. 73. Остап Ортвін

62. Орт 397. п. 20. Листи Рудницького М. до Ортвіна О.

Ф. 206. Василь Щурат

63. Щ-т 598 п. 15. Лист Рудницького Михайла до Щурата Василя 1931.
64. Ант. 39 П.-1 Лист Рудницького Михайла до Антонича Б.-І.

**Національна бібліотека України
ім. В. Вернадського Інститут рукопису**

Ф. X

65. № 6432. Curriculum vitae Михайла Рудницького.

Ф. XXXV. Микола Зеров

66. №6. Присвята Мих. Ів. Рудницькому [Вірш] 10.1.1919. Арк. 1.
67. №593. Лист Рудницького М. до Зерова М. 2 травня 1926 р.
68. №597. Листи Рудницького Михайла Зерову Миколі 30 листопада 1926.
69. №598. Лист Рудницького М. Зерову М. 26 лютого 1927 р.
70. №599. Лист Рудницького Михайла до Зерова Миколи.
71. №600. Лист Рудницького М. до Зерова М. 6 грудня 1927.
72. №606. Лист Рудницького М. до Зерова М. 10 вересня 1928.

Ф. CCLXXIV. Василь Півторадня

73. №2162. Лист Рудницького М. до Півторадні В. від 19 січня 1974 р.

**Центральний державний архів Всеукраїнських
об'єднань**

***Ф. 3603. Делегація Української
Народної Республіки в Парижі (Франція)***

Оп. 1

74. Спр. 6. Листування.

75. Спр. 8. Листування.

76. Спр. 9. Листування.

77. Спр. 10. Листування.

Ф. 3695. Сергій Шелухін

Оп. 1.

78. Спр. 235. Листи від адресатів на літеру «Б».

***Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української
Народної республіки, м. Київ., м. Кам'янець-Подільський,
м. Вінниця, м. Тарнів (Польща)***

Оп. 1

79. Спр. 2 Становище коштів Надзвичайної Дипломатичної Місії до Франції на 11 квітня 1919 року.

Центральний державний архів громадських об'єднань

***Ф. 1. Питання розглянуті на засіданнях
Політбюро, Оргбюро та Секретаріату ЦК Компартії України
(1917–1991).***

Оп. 16.

80. Спр. 2329. Постановления ЦК КП(б)У, отчеты, доклады, докладные записки о состоянии и недочетах в работе Львовского Обкома КП(б)У и его отделов. Март–июнь 1947.

Оп. 24.

81. Спр. 3005 Отчеты, информации, протоколы первичных парторганизаций высших учебных заведений гор. Львова.

Оп. 46.

82. Спр. 809. Постановления ЦК КП(б)У, политинформации, спецдонесения, справки по вопросам борьбы с бандитизмом, проведенная работа по выборам в Верховный Совет СССР, состояния работы партийных организаций Львовской области. Февраль 1945 – май 1946.
83. Спр. 2986. Доклад, докладные записки, справки... отдела ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь– июль 1947.
84. Спр. 3275. Письмо за подписью т. Кагановича, докладные записки, информации, справки Управления парторганов ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь–декабрь 1947.
85. Спр. 5598. Справки, информации по идеологической работе в Львовской области. Июль 1951.

Оп. 70.

86. Спр. 299. Проект постановления ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией гор. Львова. 1945.
87. Спр. 339. Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б)У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией Западных областей. План проведения Республиканского совещания зав. парткабинетов. Февраль 1945.
88. Спр. 693. Докладная записка о Львовской организации Союза советских писателей.
89. Спр. 824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области.
90. Спр. 1371. Докладная записка инструкторов Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У т.т. Чеснокова и Еременко и материалы к ней о недостатках в работе Львовского Госуниверситета и ошибках его руководства. Февраль 1948.

Центральний державний архів зарубіжної україніки

Ф. 48. Ілько Борщак

Оп. 2.

91. Спр. 58. Листи Косача Ю. до Борщака І. 1935–1952.

**Центральний державний архів-музей літератури
і мистецтва України**

Ф. 28. Зеров Микола Петрович

Оп. 1.

92. Спр. 201. Лист Рудницького М.І. Зеровій С.Ф. 1 квітня 1967.

Ф. 86. Петро Козланюк

Оп. 1.

93. Спр. 205. Лист Рудницького М. до Козланюка П. від 9 серпня 1957.

Ф. 115. С. Журахович

Оп. 2.

94. Спр. 56. Лист Рудницького М. до Жураховича С. від 24 серпня 1964.

Ф. 197. О. Ільченко

Оп. 3.

95. Спр. 159. Лист Рудницького М. Ільченку О. від 16 червня 1960.

Ф.379. Копиця Давид

Оп.1.

96. Спр.70. Копиця Давид Демидович (1906-1959). («Михайло Рудницький, Володимир Беляєв» «Під Чужими Прапорами» Памфлети». Рецензії. Маш. 16 грудня 1953 р.)

Ф. 590. Спілка письменників України

Оп. 5.

97. Спр. 260. Особова справа Рудницький Михайло Іванович, прозаїк.

Ф. 668. Ю. Маківчук

Оп. 1.

98. Спр. 163. Лист Рудницького М. до Маківчука Ю. від 22 березня 1964.

Ф. 780. Владімір Беляєв

Оп. 2.

99. Спр.4. Беляєв Володимир Павлович. Беляєв В.П., Рудницький С. «Под чужими знаменами» Збірка памфлетів 1-ий варіант маш. 1946-1949 рр.
100. Спр.5. (Беляєв В.П., Рудницький С. «Под чужими знаменами» Збірка памфлетів 2-ий варіант. 1979 р.).
101. Спр. 24. Матеріали про роботу Беляєва В.П. у Львівській організації СПУ (огляд роботи, протоколи засідань правління, план-проспект альманаху до 10-річчя визволення Західної України та ін.) 1948–1949.

Ф. 992. О. Климник

Оп. 1.

102. Спр. 38. Лист Рудницького М. до Климника О. 1960.

Ф. 1188. Марія Сокіл

Оп. 1.

103. Спр. 12. Інтерв'ю з Антоном Рудницьким (1950-ті рр.).
104. Спр. 14. Марія Сокіл. Листи Аврааменка В. до Рудницького А. 1971 р.

Центральний державний історичний архів, м. Львів

Ф. 309. Наукова Товариство ім. Шевченка, м. Львів

Оп. 1.

105. Спр. 40. Протоколи засідань філологічної секції НТШ, 1914–1944.

106. Спр. 383. Облікові картки членів філологічної секції НТШ.

107. Спр. 2404. Листи, 1913–1939.

Ф. 310. Український університет у Львові

Оп. 1.

108. Спр. 198. Curriculum vitae.

Ф. 311. Редакція журналу «Нові Шляхи», м. Львів

Оп. 1.

109. Спр. 316. Прочитан П. «Нова англійська повість».

110. Спр. 317. Прочитан П. Статті.

Ф. 359. Осип Назарук

Оп. 1.

111. Спр. 166. Чорновик статті.

112. Спр. 309. Листи до Назарука О. («Р»).

113. Спр. 261. Листи Петра Кожевникова.

Ф. 361. Антін Крушельницький

Оп. 1

114. Спр. 121. Листи Рудницького Михайла до Крушельницького Антона.

Ф. 362. Кирило Студинський

Оп. 1

115. Спр. 376. Листи Рудницького А., Рудницького М. та ін. до Студинського К. (1905–1939).

Ф. 371. Степан Шухевич

Оп. I.

116. Спр. 34.

Ф. 379. Михайло Мочульський

Оп. I.

117. Спр. 24. Листи Рудницького Михайла до Мочульського Михайла.

Ф. 383. Ярослав Окуневський

Оп. I.

118. Спр. 8. Лист Рудницького Михайла до Окуневського Ярослава. 1925.

Ф. 771. Володимир Левицький

Оп. I.

119. Спр. 53. Листи Рудницького Михайла до Левицького Володимира.

120. Інтерв'ю автора з Миколою Ільницьким від 3 червня 2019. Зберігається в особистому архіві автора.

II. Опубліковані джерела

121. (1931, 30 серпня). Англійський посол серед Українців. *Неділя*. Ч. 32 (152).

122. Араміс (1936, 3 грудня). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*. Ч. 93 (992).

123. Араміс (1936, 6 грудня). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*. Ч. 94 (993).

124. Араміс (1936, 10 грудня). Критик пережовувач про українське письменство. *Нова зоря*. Ч. 95 (994).

125. Араміс (1938, 5 червня). Талановитий поет поганства. *Нова зоря*. Ч.41 (1141).

126. Арбузов, К. (1955, 15 травня). «Під чужими прапорами». *Радянська Житомирщина*.
127. Арендари, *Комар*, 1938, Ч.45.
128. Баран, С. (1937, 1 травня). Зельман і Мендель. Діло. Ч. 95.
129. Бачинський, Є. (1952). «Галичани» в «Українській Громаді в Парижі». Україна. Українознавство і французьке культурне життя. 1952. Ч. 7. С. 508–509.
130. Беляєв, В. Ночные птицы. URL: <https://www.rulit.me/books/nochnye-pticy-pamflety-read-351007-1.html>
131. Беляєв, В. Формула яда. URL: <https://www.rulit.me/books/formula-yada-read-351008-1.html>
132. Беляєв, В., Рудницький М. (1954). Под чужими знаменами. М.: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия».
133. Беляєв, В., Рудницький, М. (1956). Під чужими прапорами: Памфлети. К.
134. Беляєв, В. Стара фортеця. URL: https://www.rulit.me/books/stara-fortecya-read-390628-1.html#section_1
135. Белоконь, И. (1955, 15 окт.). «Под чужими знаменами». *Литературная газета*.
136. Беницький, А. (2017). Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: метафори дійсності міжвоєнної Галичини. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Вип. 9. С. 514–524.
137. Бемко, В., Бородайко, Б. (1970). *Бережанська Земля. Альманах*. Нью Йорк: Комітет «Видавництва Бережани».
138. Бережанська гімназія (2007). Сторінки історії: ювілейна книга. Бережани – Тернопіль: Джура, 2007..
139. Бирчак, В. (1933, 26 лютого). З доби «Молодої Музи». *Діло*. Ч.47.
140. Борисенко, С. (1958, 30 березня). Під чужими прапорами. *Вінницька правда*.
141. Вартанов, Г. (1956, 8 грудня). «Під чужими прапорами». *Деснянська правда*.

142. Великопісні резолюції УНДа, *Комар*, 1933, Ч.5.
143. Вечірня гармонія. ЛНВ. 1923. Книжка VI. С. 136–137.
144. (1939, 13 грудня). Вісти з Західної України. Свобода. № 289.
145. (1946, 26 січня). Вісти з України. Свобода. Ч 19.
146. (1953, 19 вересня). Вісти з України. Свобода. №197.
147. (1933, 16 квітня). Вістник (реклама). Діло. Ч. 98.
148. Вітер повівая. Зиз. 1929. Ч.6.
149. Волчук, Р. (2011). *Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня. Видання третє, переглянуте і виправлене*. К.: Критика.
150. В редакції «української» газети, *Комар*, 1933, Ч.17.
151. Гаїлка на Великій Україні, *Зиз*, 1930, Ч.8.
152. Генеральний штаб дружини княгині Ольги, *Комар*, 1938, Ч.33.
153. Г.К. (1957, 24 листопада). «Михайло Рудницький знайшов «рідний» Прапор», *Шлях Перемоги*, Ч.47.
154. Голубець, М. (1929, 5 травня). Їде, їде Зельман... до історичних джерел великодньої співанки. *Неділя*, Ч. 18 (36).
155. Гординський, С. (2004). *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів: Світ.
156. Горинь, Б. (2006). *Не тільки про себе. Роман-колаж у трьох книгах. Книга перша (1955-1965)*. Київ, URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/hto-e-hto/netilkiprosebeavtorgorinbogdan>
157. Грицак, Я. (2001). «В університеті імені Івана Франка духу Франка, по суті, не було...»: інтерв'ю з Євгеном Сверстюком. Україна Модерна. Число 6.
158. Дзюба, І. (2008). *Спогади і роздуми на фінішній прямій*. Київ: Криниця..
159. День святий святити, *Комар*, 1933, Ч.11.
160. Домбровський, О. (2009). *Спомини*. Нью-Йорк, Львів, Острог.

161. Донцов, Д. (1991). *Дві літератури нашої доби*. Львів.
162. Донцов, Д. (2016). Демонократи Заходу / *Вибрані твори у 10-ти т. Т.10*. Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження». URL: <http://dontsov-nic.com.ua/dmytro-dontsov-vybrani-tvory-tom-10-tvory-riznyh-periodiv-demonokraty-zahodu-moskva-i-nashi-prohresysty-proty-natsionalizmu/>
163. Донцов, Д. (1936). Згода в сімействі. Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Кн. VII–VIII. Липень-серпень.
164. Донцов, Д. (1928). Сансара. ЛНВ. Лютий. Книжка II.
165. Дорошенко, В. (1925, 15 червня). Михайло Драгоманів. З нагоди 30 роковин смерті. *Світ*. Ч.6.
166. (1936, 30 січня). Драгоманов і сучасність. З викладової салі. *Нова зоря*, Ч.7 (906).
167. Журналіський танок ред. Кедрина, *Комар*, 1935, Ч.5.
168. (1946, 13 липня). Завдання українських письменників у советах. Свобода. №136.
169. Заїкин, В. (1932). Проблеми української критики й естетики в ліберальному освітленні (М. Рудницький. Між ідеєю і формою. Львів 1932). *Дзвони*. Ч.7–8.
170. Залозецький, В. (1935, 5 червня). Мистецтво і світогляд. Діло. Ч. 145.
171. Залозецький, В. (1933). Творча сила позитивних ідей. Два первородні гріхи лібералізму. *Дзвони*. Ч.6–7.
172. За ред. Кокін, С., Сердюк, Н., Сергійчук, С. (2005). *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944)*. К.: Українська Видавнича Спілка.
173. З гумору наших читачів, *Комар*, 1934, Ч.8.
174. (1927, 1 жовтня). Зліквідований інцидент. Діло. Ч. 218.
175. Зоїл. (1934). Примітивна європеїзація. Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Лютий. Кн. II. С. 127–130.

176. Зорівчак, Р. (2019, 3 березня). про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства: URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>
177. Зорівчак, Р. (2011). Приходять спомини, мов люди, що по довгій натовклись дорозі... URL: <http://archive.lnu.edu.ua/r-zorivchak-pryhodyat-spomyny-mov-lyudy-scho-po-dovhij-natovklys-dorozii/>
178. З приводу важко-атлетичних дужань у Львові, *Зиз*, 1931, Ч.9.
179. І за вас і за нас, *Комар*, 1937, Ч.37.
180. (1905, 7(20) вересня). І. Руска гімназія в Бережанах. Діло. Ч. 201.
181. Карманський, П. (1951). *Ватикан – натхненник мракобіся і світової реакції*. Львів.
182. Карманський, П. (1996). *Українська Богема*. Львів: Олір.
183. Кедрин, І. (1976). *Життя–події–люди*. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина».
184. Кедрин, І. (1976, 2 липня). Роман Купчинський і його епоха. *Свобода*. №122.
185. Кедрин, І. (1938, 14 січня). Часопис, видавець та редактор. Жмут споминів і рефлексій. Діло. Ч. 9.
186. Кольонізація України, *Зиз*, 1924, Ч.3.
187. Костельник, Г. (1935, 18 травня). Чи письменник мусить мати світогляд? Діло. Ч. 128.
188. Коструба, Т. (1937, 25 липня). Мішані подружжя. *Нова зоря*, Ч.55 (1055).
189. Коць-Григорчук, Л. (2019, 3 січня). Про Львівський університет у другій половині 1940-их рр. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/heohrafiia/spohady-lidii-kots-hryhorchuk-pro-l-vivs-kuu-universytet-u-1940-ykh-rr/>

190. Крушельницька, Л. (2018). *Рубали ліс... Спогади галичанки* / 4-те, опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія».
191. Крушельницький, Т. (1933). *Будуємо галицький пантеон!* Львів. Видавництво «Критика».
192. Кузьма, О. (1938, 14 січня). Хто вони були? Ревія редакторів і співробітників «Діла». Діло. Ч. 5.
193. (1995). Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 1939–1953 рр./ НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Київ: Наукова думка.
194. (1996). Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 2: 1953–1966. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.
195. Курдидик, А. (1936, 1 березня). Табу? Кілька слів до нашої дискусії. *Неділя*, Ч. 9 (378).
196. (2015). *Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х рр. ХХ ст.* Львів: ЛА «Піраміда».
197. Ленин, В. (1905, 13 ноября). Партийная организация и партийная литература. *Новая Жизнь*, №12, URL: http://www.revolucia.ru/org_lit.htm
198. (1927, 18 вересня). Лист до Редакції. Діло. Ч. 209.
199. «Лист в'язнів з Мордовії», *Фенікс*, 1956, Ч.7.
200. Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Щоденники*. Київ: Дух і Літера.
201. Лишкевич, С. (1934). На українському Парнасі. *Дзвони*. Ч.1–2.
202. (1936, 22 січня). Літературна нагорода. Діло. Ч. 15.
203. (1938, 23 січня). Літературні нагороди за 1937 р. Діло. Ч. 15.
204. Літературні силуетки, *Комар*, 1937, Ч.8.
205. Лучицький, М. (1933). Вплив жидів на сучасне письменство й культуру. *Дзвони*. Ч.11–12.

206. М.Л. (1935). З пресового фільму. Вістник. Книга IX. Вересень.
207. М.Л. (1936) З пресового фільму. *Вісник*, Книга III. Березень.
208. М.Л. (1936) З пресового фільму. *Вісник*, Книга IV Квітень.
209. М.Л. (1936) З пресового фільму. *Вісник*. Книга VII-VIII Липень-серпень.
210. М.Р. (1934). Останній козацький похід за гетьманування Б. Хмельницького (1656-1657). *Літопис Червоної Калини*. Число 12. Грудень.
211. (1945, 23 червня). М. Рудницький про митрополита А. Шептицького. *Свобода*. №123.
212. м.р. (1939, 4 червня). Жиди в польській літературі. *Діло*. Ч. 125.
213. (1934, 26 листопада). 40 літ для національної справи. *Діло*. Ч. 318.
214. м.р. (1931, 24 лютого). Японський театр. *Діло*. Ч. 41.
215. Нагибин, Ю. (1996). *Дневник*. 1959 год. URL: https://royallib.com/book/nagibin_yuriy/dnevnik.html
216. На теми жидівської угоди, *Зиз*, 1925, Ч.14.
217. Наші лиси. *Зиз*. 1929. Ч. 5.
218. Онацький, Є. (1969). *По похилій площині. Записки журналіста і дипломата. Частина II*. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова Хвиля».
219. Ордан, О. (1923, 11 серпня). Зміна прізвища. *Діло*. Ч. 104.
220. Ортега-и-Гассет, Х. (1954). *Бунт Масс*. Нью-Йорк.
221. (1939, 1 грудня). Очевидець про Західню Україну (Подане тим, котрий недавно опинився поза межами Советів). *Свобода*. №279.
222. Паньківський, К. (1965). *Роки німецької окупації*. Нью-Йорк, Торонто: Ключі.
223. (1906, 8 (21) грудня). Померли. *Діло*. Ч. 264.

224. Постанова Верховної Ради України Про призначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, №3, ст.24) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-19#Text>.
225. (1927, 14 вересня). Прикрий інцидент. Діло. Ч. 205.
226. (2010). «Прийміть вислови глибокої пошани»: листування М. Рудницького з М. Мочульським (19341939 рр.) / упоряд. Лілія Сирота. Дзвін. № 2. С. 107–113.
227. (1925, 15 травня). Про мистецтво майбутности. *Світ*. Ч. 4.
228. (1931, 23 квітня). Про українську літературу між польськими письменниками. Діло. Ч. 87.
229. Расові методи, *Комар*, 1938, Ч.44.
230. Редакційна колегія нового жіночого часопису «Жінка», *Комар*, 1935, Ч.3.
231. Реш-Лозовський В.(1934). З літературної критики Гуляй-Поля. Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Кн. XI. С. 819–825.
232. Рудницька, М. (1958). *Західня Україна під більшовиками*. Нью-Йорк,
233. Рудницька, М. (1998). *Статті. Листи. Документи: збірник* / упоряд. Мирослава Дядюк; передмова Марта Богачевська-Хомяк. Львів: Б.в.
234. Рудницький, І. (1920). Моя куття. Воля. Т. 4. Ч. 13.
235. Рудницький, І. (1906, 19(2) липня). Відповідь. Діло. Ч. 126.
236. Рудницький, М. (1924, 13 січня). Аполітичність письменника. Діло. Ч. 9.
237. Рудницький, М. (1937, 15 травня). Бережанські товариші. Діло. Ч. 104.
238. Рудницький, М. (1934, 25 липня). Більша вакаційна подорож. Діло. Ч. 194.
239. Рудницький, М. (1926, 25 квітня). Вечір несвідомого гумору. *Діло*, Ч.91.

240. Рудницький, М. (1908). В задумі. Літературно-Науковий Вістник. Книжка VII.
241. Рудницький, М. (1940, 29 лютого). Видатний вчений. Вільна Україна.
242. Рудницький, М. (1951, 19 жовтня). Вирок народу. Вільна Україна.
243. Рудницький, М. (1934). Від Еви до еманципатки. Назустріч. Ч. 12.
244. Рудницький, М. (1933, 27 квітня). Відповідь на памфлет. Діло. Ч. 104.
245. Рудницький, М. (2009). *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження.
246. Рудницький, М. (1945). Віднайдений шлях. Радянський Львів. Липень. №1.
247. Рудницький, М. (1946, 20 лютого). Вороги та руйнівники нашого села», *Радянський селянин*.
248. Рудницький, М. (1963). *В наймах у Мельпомени*. Київ: Мистецтво.
249. Рудницький, М. (2007). *Ворог целібату; Самовар*. Львів: Тріада плюс.
250. Рудницький, М. (2014). Вражіння / *Львівська антологія. 1920–1940-ві роки. Том II. В гранатових горах*/ упоряд. Ю. Винничук. Харків: Фоліо..
251. Рудницький, М. (1923). Гістав Фльобер. ЛНВ. Книжка IV. С. 322–330.
252. Рудницький, М. (1920). Свято Жанни Дарк. Громадська думка. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>.
253. Рудницький, М. (1935, 30 травня). Дивні форми пошани для Франка. Діло. Ч. 140.
254. Рудницький, М. (1933). Європа і ми. Ми: літературний чвертьрічний журнал книга. Осінь.
255. Рудницький, М. (1926). Жінка в творчості Франка. *Нова Хата*. Червень Ч.6.

256. Рудницький, М. (1934). З авторських листів і клопотів, *Назустріч*, Ч.18.
257. Рудницький, М. (1918). З циклю «Присвяти». Літературно-Науковий Вістник. Книжка X–XI.
258. Рудницький, М. (1930, 2 грудня). З наших книжок і видавництва. Тайни інтересів. Діло. Ч. 268.
259. Рудницький, М. (1930, 6 грудня). З наших видавництва. «Нові шляхи». Діло. Ч. 271.
260. Рудницький, М. (1946, 12 лютого). «Зрадників на суд народу!», *Вільна Україна*.
261. Рудницький, М. (1934, 16 березня). Зразки ідейної полеміки. Діло. Ч. 69.
262. Рудницький, М. (1940, 24 листопада). Іван Петрович Крип'якевич. Вільна Україна.
263. Рудницький, М. (1946, 9 лютого). «Їм не уникнути кари», *Вільна Україна*.
264. Рудницький, М. (1938, 14 січня). Кілька шрубок у машині «Діла». Діло. Ч. 9.
265. Рудницький, М. (1939, 30 грудня). Колективна творчість поетів. Вільна Україна.
266. Рудницький, М. (1926, 15 січня). Краса поганих. *Світ..* Ч. 2.
267. Рудницький, М. (1946, 18 липня). «Краще мовчали б!», *Громадський голос*.
268. Рудницький, М. (1937, 1 травня). Лист до мільонера. Діло. Ч. 95.
269. Рудницький, М. (1928, 29 червня). Лист до письменника. Діло. Ч. 145.
270. Рудницький, М. (1920). Лист з Лондону. Листування. Воля Т.4. Ч. 11.
271. Рудницький, М. (1920). Лист з Лондону. Між Парижем і Лондоном. Воля Т. 4. Ч. 12.
272. Рудницький, М. (1920, 20 червня). Лист з Парижа: туристи. *Громадська думка*.

273. Рудницький, М. (1920). Листи з Парижу. Земляки. Воля. Т. 4. Ч. 1.
274. Рудницький, М. (1920). Листи з Парижу. Часописи. Воля. Т. 4. Ч. 9.
275. Рудницький, М. (1923, 21 січня). Літературні гуртки. *Громадський Вістник*.
276. Рудницький, М. (1923, 7-8 лютого). Літерат.-Науковий Вістник. *Громадський Вістник*. с. 2–3.
277. Рудницький, М. (1925, 19 липня). Літературно-наукові непорозуміння. Діло. Ч. 158.
278. Рудницький М. (1925, 21 липня). Літературно-наукові непорозуміння. Діло. Ч. 159.
279. Рудницький М. (1925, 24 липня). Літературно-наукові непорозуміння. Діло. Ч. 162.
280. Рудницький, М. (1936). Ми і польська література. Назустріч. Ч. 12.
281. Рудницький, М. (1922). *Місто контрастів. Вразіння з Лондону*. Львів: Накладом т-ва «Просвіта».
282. Рудницький, М. (1934). Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. Ми: літературний неперіодичний журнал. Кн. III. Літо.
283. Рудницький, М. (1925). *Нагоди й пригоди: 9 любовних історій: Бережани; Львів; Київ; Париж*. Львів.
284. Рудницький, М. (1918). Надії на нову метафізику. Літературно-Науковий Вістник. Книжка XII.
285. Рудницький, М. (1939, 5 жовтня). На літературному безпутті. Вільна Україна.
286. Рудницький, М. (1933, 5 листопада). На славу України!... З піснею на устах і з грішми в кишені. *Неділя*, Ч. 43 (262).
287. Рудницький, М. (1946, 7 лютого). «На суд», *ПАТАУ*.
288. Рудницький, М (1926). Наші маляри в Парижі. *Світ*. Ч.7.
289. Рудницький, М. (1928, 11 березня). Наш життєвий рівень. Діло. Ч. 56.

290. Рудницький, М. (1927, 24 лютого). Небуденний європесць. Діло. Ч. 41.
291. Рудницький, М. (1966). *Ненатисані новели*. Львів, Каменяр.
292. Рудницький, М. (1969). *Непередбачені зустрічі*. Львів: Каменяр.
293. Рудницький, М. (1924). Не хочу ні! Гартуючих потіх... ЛНВ. Книжка VII–IX.
294. Рудницький, М. (1945, 16 жовтня). Ніколи не забути. Вільна Україна.
295. Рудницький, М. (1932, 19 серпня). Омани історичного досвіду. Діло. Ч. 183.
296. Рудницький, М. (2014). Окупація / *Львівська антологія. 1920–1940-ві роки. Том II. В гранатових горах* / упоряд. Ю. Винничук. Харків: Фоліо.
297. Рудницький, М. (1939, 15 листопада). Пам'ятки про великого письменника. Вільна Україна.
298. Рудницький, М. (1938). Париж 1919. Преважке становище української делегації на Мирову конференцію. *Календар «Червоної Калини» на 1939 рік*. Львів: накладом вид-ва «Червона Калина», Вип. XVIII, 119–128.
299. Рудницький, М. (1920). Партийники. Воля. Т. 2. Ч. 2.
300. Рудницький, М. (1936, 3 січня). Патріотизм і розвиток літератури. Діло. Ч. 3.
301. Рудницький, М. (1918). Перед вступом до філософії. Літературно-Науковий Вістник. Книжка VII–VIII.
302. Рудницький, М. (1937, 27 березня). Перші революційні подуми. Діло. Ч. 67.
303. Рудницький, М. (1920, 25 червня). Першого мая. Громадська думка. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>
304. Рудницький, М. (1958). *Письменники зблизька*. Львів: Книжково-журнальне видавництво.
305. Рудницький, М. (1959). *Письменники зблизька (книга друга)*. Львів: Книжково-журнальне видавництво.

306. Рудницький, М. (1964). *Письменники зблизька (книга третя)*. Львів: Книжково-журнальне видавництво.
307. Рудницький, М. (1934). Пляни. Назустріч. Ч. 1.
308. Рудницький, М. (1925). Подорож. ЛНВ. Книжка VII–VIII.
309. Рудницький, М. (1927). Політик без ілюзій. *Світ*. Липень. Ч.13–14.
310. Рудницький, М. (1922). Про палкість почування. ЛНВ. Книжка IV.
311. Рудницький, М. (1951). Реакційна романтика українських буржуазних націоналістів. Вільна Україна. №70.
312. Рудницький, М. (1920, 7 червня). Революційне табу. Громадська думка. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>
313. Рудницький, М. (1923, 27 червня). Рідна мова в церкві. *Діло*, Ч.65.
314. Рудницький, М. (1946, 16 серпня). Рішуче порвати з проклятим минулим. Вільна Україна.
315. Рудницький, М. (1920, 18 червня). Свято Жанни Дарк. Громадська думка. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>
316. Рудницький, М. (1939, 26 жовтня). Син великого батька. Вільна Україна.
317. Рудницький, М. (1939, 8 грудня). Співець селянської бідності. Вільна Україна.
318. Рудницький, М. (1952, 19 жовтня). Сталін – запорука миру. Вільна Україна.
319. Рудницький, М. (1924). Ти завтра станеш вже мені чужа... ЛНВ. Книжка VII–IX.
320. Рудницький, М. (1939, 18 жовтня). Трубадур зоологічного націоналізму. Вільна Україна.
321. Рудницький, М. (1936, 18 червня). Честертон – ліберал, католик, гуморист. *Діло*. Ч. 134.
322. Рудницький, М. (1937, 27 листопада). Чи можна жити з пера? *Діло*. Ч. 262.

323. Рудницький, М. (1935, 5-7 травня). Чи письменник мусить мати світогляд? Діло. Ч. 115-117.
324. Рудницький, М. (1935, 18 травня). Чи письменник мусить мати світогляд? Діло. Ч. 128.
325. Рудницький, М. (1923). Шарль Бодлер. ЛНВ. Книжка VI.
326. Сварник, Г. (2000). Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за 1931-1934 роки. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Том ССXXXIX. Праці Філологічної секції, с.479–541.
327. Сварник, Г. (2018). Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/lystuvannya-yuriya-lypu-z-dmytrom-dontsovym/>
328. С.Г. (1949, 18 січня). Лист до небіщика. Свобода. №13.
329. Симонов, К. (1982). 1942 год. Глава четвертая / *Разные дни войны. Дневник писателя*. URL: http://militera.lib.ru/db/simonov_km/index.html
330. (1940, 25 березня). Синам вільної землі (переклад М. Рудницького). Вільна Україна.
331. Слиж, А. (2014). *Мої літа*. Львів: Манускрипт-Львів.
332. Стефанівський, М. (1962, 22 липня). «Кагебівський провокатор Беляєв», *Шлях Перемоги*, Ч.29.
333. Стефчин, Я. (1905, 13(25) марта) В задушний вечір. Буковина. Ч. 31.
334. Стефчин, Я. (1905, 3 (16) цвітня). Мініатури. Буковина. Ч. 40.
335. (1906, 11(24) липня). Страйки. Діло. Ч. 142.
336. (1905, 24(11) мая). Страйк матуристів. Діло. Ч. 105.
337. (1931). Суд над О. Бабієм, *Зиз*, Ч.3.
338. Тарнавський, О. (1986). Іван Лисяк-Рудницький – людина дисципліни думки (особисті спостереження). *Український історик*. №3–4. С. 91– 92.
339. Тарнавський, О. (2013). *Літературний Львів 1939–1944: Спомини*. Львів: Піраміда.

340. (1956, 25 серпня). Тринадцятка – таки фатальне число. Свобода. №163.
341. Тудор, С. (1929). Ідеологічне. Вікна. Література-Критика-Мистецтво. Рік 2. Листопад Ч. 11.
342. Ферреро, Г. (1933). Чи майбутнє належить до комунізму, чи до капіталізму. *Дзвони*. Ч.1, С.117–119.
343. (1945). Хроніка. Радянський Львів. Липень, №1.
344. Цурковський. Я. (1926). *Моя прилюдна відповідь Мих. Рудницькому. Збанкrotований віришун загибаючої кліки в літературно-критичному замотиличені*. Львів, накладом автора.
345. Чайковський, А. (2002). *Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Т. 3*. Львів.
346. Чарнецький, А. (2001). Спомини з мого життя. К.: Видавництво «Основні цінності».
347. (2014). «Чорна Індія» «Молодої Музи»: *Антологія прози та есеїстики*. Львів: ЛА «Піраміда».
348. Чубатий, М. (1945, 10 липня). Авангардист чекістів. Свобода. №133.
349. Шаян, В. (1929), «Вина» історії. Вікна. Література-Критика-Мистецтво. Рік 2. Листопад. Ч. 11.
350. Шевальє, П. (1960). *Історія війни козаків проти Польщі*. Київ: Видавництво Академії наук України.
351. Шекспір, В. (2008). *Гамлет*. Львів.
352. Якимович, Б. (2002). *Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Т.3*. Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського.
353. (1946, 6 листопада). Що за «злочин»? Свобода. №218.
354. (1934). Ягілки у Львові, *Комар*, Ч.7.

355. Boy-Żeleński, T. (1940, 15 grudnia). Stary i nowy świat. *Czerwony Sztandar*.
356. Czerkies, H. (1936). Młoda literatura żydowska. *Sygnaly*. Nr. 16.
357. (1934). Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim). *Sygnaly*. Nr. 4–5.
358. (1935, 14 November). Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935. *Nürnberger Gesetze*: URL: <http://www.fasena.de/courage/archiv/19351114a.htm>
359. Hollender, T. (1937). *Polska bez Żydów*. Lwów, Wydawnictwo «Weirch».
360. Muszałówna, K. (1937). Antysemityzm – wróg Polski. *Sygnaly*. Nr. 29.
361. (1931, 23 kwietnia). O ukraińskiej literaturze współczesnej. Prelekcja d-ra Michała Rudnickiego. *Chwila*. Nr. 4337.
362. Rudnicki, M. (1934). Aforyzmy. *Sygnaly*. Nr. 10-11.
363. Rudnicki, M. (1936). Coś niecoś o kobiecości. *Sygnaly*. Nr. 15.
364. Rudnicki, M. (1941, 25 lutego). Pieśniarka narodu. *Czerwony Sztandar*. Nr. 46(435).
365. Rudnicki, M. (1929, 10 stycznia). Współczesna literatura ukraińska. *Chwila*. Nr. 3520.
366. Rudnicki, M. (1936). Żeromski a literatura Ukraińska. *Sygnaly*, Nr. 16.
367. Zofia, Kossak, Z. (1922). *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917-1919*. Kraków.

III. Література

368. Ададуrow, В. (2020). Лабіринти ідентичності одного українського інтелектуала: Ілля Баршак перед Ільком Борщакком. Український історичний журнал. Число 6. С. 139–168.
369. Андрющенко, Е. (2022). *Архіви КГБ. Невизначані історії*. Харків: Віват.

370. Арон, Р. (2006). *Опій інтелектуалів*. К.: Юніверс.
371. Баган О. (2009). Корифей ліберальної літературної критики / *Рудницький М.. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою*. Дрогобич: Відродження, С. 3–26.
372. Балабан, М. (2017). Проблеми замкнених наративів та можливі шляхи їх подолання. Роздуми над двома книгами про насильство у Львові 1941 року. Рецензія на: Dieter Schenk. *Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien* (Bonn, 2007); Андрій Боляновський. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування (Львів, «Видавництво Львівської політехніки», 2011). Україна Модерна. №24. С. 151–169.
373. Баран, Є. (2012). Михайло Рудницький зблизька. Кур'єр Кривбасу. №11/12. С. 365–372.
374. Беницький, А. (2017). Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: комунікаційні особливості. Збірник праць Науково-дослідного інституту правознавства. Львів, Вип. 7 (25). URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2017/PDF/31.pdf>
375. Бердяев, Н. (1955). *Истоки и смысл русского коммунизма*. Париж. YMCA-PRESS.
376. Богуславский, К. (2019) Агент по интеллигенции. История профессора, работавшего на НКВД. *Радио Свобода*. URL: https://www.svoboda.org/a/30058869.html?fbclid=IwAR1EOkzQH_aTQwV6JXZ7g0TjMjmg0K8Xh71j4Sy1C12kikX9ecsEriQ_SMY
377. Боднар, О. (2012). *Художньо-публіцистичні візії тоталітаризму у творчості М. Рудницького і Дж. Орвелла: рецептивно-комунікативний аспект*. Дисертація канд. філол. наук: 10.01.05, Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль.
378. Бочковський, О. І. (2018-2020). *Вибрані праці та документи*. Том. I-III. К.: Дух і Літера.

379. Бурдые П. (2005). *Поле литературы / Социальное пространство: поля и практики*. СПб.: Алетейя; М.: Институт экспериментальной социологии.
380. Валгина, Н. (2003). *Теория текста. Учебное пособие*. М.: Логос, URL: <http://evartist.narod.ru/text14/30.htm>
381. Валіцький, А. (1998). *В полоні консервативної утопії*. К.: Основи.
382. Варварцев, М. (2005). *Джузенне Мадзіні, мадзінізм і Україна*. К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ.
383. Василик, А. (2013). Канто Джакомо Леопарді «ALL'ITALIA» в українському перекладі Михайла Рудницького – до питання про стратегію перекладу. Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 43(1). С. 209–218
384. Василик, А. (2012). Стратегія М. Рудницького в контексті українського художнього перекладу ХХ ст. Дисертація канд. філол. наук: 10.02.16, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ..
385. Василик, А. (2013). Філософія перекладів Михайла Рудницького. *INOZEMNA PHILOLOGIA*. Вип. 125. С. 130–138.
386. Василик, А. (2008). Шекспірів «Гамлет» в шатах українського слова [до 120 річчя від дня народження Михайла Рудницького]. Дзвін. № 11– 12. С. 101–108.
387. Ведомственные награды ВЧК-КГБ. URL: <http://old.memo.ru/d/1158.html>
388. Величенко, С. (2017). *Імперіалізм і націоналізм по-червоному: українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925)*. Львів: Видавництво УКУ.
389. Вендлянд, А.В. (2015). *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915*. Львів: Літопис.
390. Веретюк, О. (2001). *Українське літературне життя у міжвоєнній Польщі. Видання. Постаті. Українсько-польські літературні контакти*. Тернопіль: Горлиця.

391. Вовчко, М. (2016). *Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.* Дис. на зд. наук. ступ. канд. іст. наук. Львів.
392. Гайдабура, В. (2004). *Театр між Гітлером і Сталіним: Україна, 1941–1944. Доли митців.* Київ: Факт.
393. Гайдукевич, (2008, 26 січня). Я. Вмерли в Новім Заповіті з славою святих. Свобода. С. 3.
394. Гай-Нижник, П. (2014). Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея*. Вип. 88 (№9), с. 5–14.
395. Гай-Нижник, П. (2019). Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб. *Гілея*, Вип. 140 (№1), Ч.3. Політичні науки, с. 16–17.
396. Гай-Нижник, П. (2023). *Український націонал-консерватизм: Гетьманський рух. Книга I. 1900–1936.* К.: Саміт-книга.
397. Ганіткевич, Я. (2009). Ярослав Окуневський – військовий лікар, адмірал Австро-Угорського флоту, мандрівник, публіцист, меценат. *НТШ*. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ntsh.org/node/113>.
398. Гарбузюк, М. (2009). Театральна шекспіріана Михайла Рудницького. Вісник Львівського університету. Серія мист-во. Вип. 9. С. 3–15.
399. Гирич, І. (2019). *В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії)*. К.
400. Гирич, І. (2017). «Кожна нація – гарна квітка людства»: Ольгерд Бочковський про націю, націоналізм і національне відродження. *Записки НТШ. Т.ССХХ*. Львів, с. 236–278.
401. Гирич, І. (2007). Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне. *Франкознавчі студії: Збірник наукових праць*. Випуск 4. Дрогобич: «Коло», с. 590–643/

402. Гирич, І., Тихолоз, Н. (2022). «носіться даліше з своїм Грушевським...»: листи Анни Клочко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США. *Українська біографістика*. Вип. 23., с. 192–261.
403. Гнатюк, О. (2015). *Відвага і страх*. Київ: Дух і Літера.
404. Гомза, І. (2021). *Республіка занепаду. Ідеологія французького інтегрального націоналізму за Третьої республіки*. Критика.
405. Гон, М. (2005). *Із кривдою на самоті: українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939)*. Рівне: Волинські обереги.
406. Гончаренко, О. (2017). Михайло Рудницький та Казимир Твардовський: на перетині літератури і філософії. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, Вип. 49. С. 90–99.
407. Голик, Р. (2012). Між Дмовським і Донцовим: читання, інтелектуальні та ідеологічні течії в Галичині 1920–30-х рр. *Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. Вип. 7. С. 65–83.
408. Грицак, Я. (2018, 8 березня). «Біографія історика визначає спосіб, у який він пише про історію...». Україна Модерна. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-history/yaroslav-hrytsak>
409. Грицак, Я. (2006). *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика.
410. Гулько, Я. (2013). Непокірний, легендарний відчайдух та ерудит. *Літературний Тернопіль*. №3. С. 146–151.
411. Гуревич, А. (1993). *Исторический синтез и школа «Анналов»*. М.: Индрик.
412. Генік, М. (2011). Проблема кордону у відносинах української і польської еміграцій. *Гілея*, № 1 (43), с. 666–673.
413. Генік, (2011). Польсько-українське примирення у діяльності Літературного інституту в Парижі. *Українознавчі студії*, № 12, с. 242–253.
414. Генік, М. (2010-2011). Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського

- примирення. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, Збірник наукових праць*, Випуск 3–4, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, с. 212–221.
415. Дашкевич, Я. (1990). Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*, №10, с. 63–73.
416. Дашкевич, Я. (2007). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Піраміда.
417. Денисюк, І. (2005). *Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т. Т. 1, Кн. 1*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
418. Джадт, Т. (2021). *Коли змінюються факти*. Львів: Човен.
419. Джадт, Т. (2020). *Після війни. Історія Європи від 1945 року*. К.: Наш формат.
420. Дядюк, М. (2011). *Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю*. Львів: Астролябія.
421. Дядюк, М. (2004). *Передмова / Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930)*. НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Львів.
422. Єремєєва, К. (2018). *Бити сатирою. Журнал «Перець» в соціокультурному середовищі Радянської України*. Харків: Раритети України.
423. Єрмоленко, В. (2022). *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть*. К.: Дух і Літера.
424. Жаботинський, В. (2023). *Здобути державу Ізраїль*. К.: Видавець Олексій Бешуля.
425. Зайцев, О., Беген, О., Стефанів, В. (2011). *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український національний*

- рух у Галичині (1920–1930–ті роки)*. Львів: Видавництво УКУ.
426. Зайцев, О. (2019). *Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922–1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії*. Київ: Критика.
427. Зайцев, О. (2022). *Українці в Сеймі та Сенаті Польщі (1922–1939)*. Львів: Видавництво УКУ.
428. Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. Київ: Критика..
429. (2007). «Злочини УПА» ? Пізнайте правду». URL: <http://www.memorial.kiev.ua/novyny/500-zlochyny-upa-piznajte-pravdu.html>
430. Зорівчак, Р. (2004). Українська гамлетіяна і Михайло Рудницький. Просценіум. № 1–2 (8–9). С. 124–130.
431. Ільницький, Д. (2011). «Між ідеєю і формою» чи «Між змістом і формою»: діалог Михайла Рудницького і Богдана Ігоря Антонича. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 26. С. 50–55.
432. Ільницький, М. (1995). *Від «Молодої Музи» до «Празької школи»*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
433. Ільницький, М. (1999). *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття*. Львів: Місіонер.
434. Ільницький, М. (1998). *Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст.* Львів: ВНТЛ.
435. Ільницький, М. *Літературний Львів першої половини ХХ століття*. URL: <http://map.lviv.ua/statti/ilnuckij.html>.
436. Каневська, І. (2010). Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939) – чесько- український науковець, публіцист, громадськополітичний діяч. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ, № Т. 21. С. 391–411.

437. Квіт, С. (2013). *Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет. Видання друге, виправлене і доповнене*. Львів: Галицька видавнича спілка.
438. Квіт, С. (1997). *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910–1930-х роках*: Дис. канд. філол. наук: 10.01.08. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ.
439. Кикишев, Н. (2008). Славянское движение в СССР: 1941–1948 годы. Москва. URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php
440. Кисла, Ю. (2019, 27 листопада). Сталінські спектаклі віри, або як дисциплінували українських письменників у повоєнні роки. Україна Модерна. URL: <http://uamoderna.com/md/kysla-stalinist-performances?fbclid=IwAR0Ez7vGgEuaICNB-PDbylNh4xy4-68en0fwGНcywraUctEXkmm9qkAw0gI>
441. Козак, Б. (2003). Палімпсест українського «Гамлета»: переклад і прем'єра 1943 року. Вісник Львівського університету. Серія мист-во. Вип. 3. С. 52–75.
442. Когут, С. (2018). Вячеслав Заїкин і Михайло Рудницький: діалог двох «чужинців» про галицьку літературу. *Studia Polsko-Ukraińskie*. №5. S. 81–92.
443. Когут, С. (2021). *Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидати філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ.
444. Когут, С. (2017). Іван Франко очима Михайла Рудницького: спогади, роздуми, інтерпретації. *Studia Polsko-Ukraińskie / Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Pracownia Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich*. Warszawa, 2017. Т. 4. S. 159–168.

445. Когут, С. (2016). Михайло Рудницький як літературознавчий критик та редактор часопису «Назустріч» URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lnnbyivs_2016_8_6.pdf
446. Когут, С. (2013). «Між ідею і формою»: рецензії Михайла Рудницького на українські видання у пресі 20–30-х рр. XX ст. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lnnbyivs_2013_5_14.pdf
447. Когут, С. (2020). М. Рудницький і НТШ: до історії академічних і неакадемічних стосунків. Слово і Час. Чис. 4. С. 32–50.
448. Когут, С. (2019). Участь Михайла Рудницького у роботі Філологічної секції НТШ. Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. пр. Луцьк. Вип. 28: Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя. С. 296–314.
449. Когут, С. (2019). Участь Михайла Рудницького у роботі Філологічної секції НТШ, *Волинь філологічна: текст і контекст*, Луцьк, Вип. 28, с. 296–314.
450. Комариця, М. (1999). Довкола літературної дискусії 30-х рр.: «Чи повинен письменник мати світогляд?» (За матеріалами періодичних видань). Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. *п'ятої* Всеукр. наук.-практ. конф. 27–28 листоп. 1998 р. ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. Львів, С. 332–337.
451. Комариця, М. (2004). Парадокси «європеїзації» Михайла Рудницького. Україна: Культурна спадщина. Національна свідомість. Державність / Ін-т українознавства

- ім. І. Крип'якевича. Львів, Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ільницького. С. 476–486.
452. Колінгвуд, Р., Дж. (1996). *Ідея історії*. К.: Основи.
453. Корань, І. (2019, 22 листопада). Мефістофель Рудницького. URL: <https://varianty.lviv.ua/67977-mefistofel-rudnytskoho>
454. Кравець, Д. (2016). *За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.)*: монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.
455. Круглашов, А. (2001). *Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова*. Чернівці: Прут.
456. Круглашов, А. (2000). Ставлення Михайла Драгоманова до християнської Церкви в Україні та його протестанський проєкт, *Україна Модерна*, Число 4-5, с.105-123.
457. Ленель-Левастин, А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран. М.: Прогресс-Традиция, 2007. 529 с.
458. Лентоха, Б. (2008). «SHWILA» – газета львівських євреїв. *Незалежний культурологічний часопис* *Ї*. Ч. 51. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/letocha.htm>
459. Лехнюк, Р. (2019). *На порозі модерного світу. Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ століття*. Львів: Літопис.
460. Лисенко, О. (2016, 14 квітня). Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity>.
461. Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе. Том I*. К.: Основи.
462. Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе. Том II*. К.: Основи.

463. Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Історичні есе. В 2-х т. Т. 1*. Київ: Дух і Літера.
464. Лічук, І. (2015). Львівські видавництва та книгарні. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/41230>.
465. Льюїс, М., В. (2022). *Поклик племені*. Львів: Видавництво Аннети Антоненко.
466. Маланюк, Є. (1997). *Книга спостережень. Статті про літературу*. К.: Дніпро.
467. Манан, П. (2005). *Інтелектуальна історія лібералізму*. К.: Дух і Літера.
468. Мартиненко, М. (2016). «Деякі рефлексії про дискусію «Український націоналізм та євреї (1920-50 рр.)», *Україна модерна*, URL: <http://uamoderna.com/blogy/martynenko/diskusiya>.
469. Мартін, Т. (2013). *Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939)*. Київ: Критика.
470. Матковський, І. (2019). *Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви: монографія*. Львів: б.в.
471. Медвідь, І. (2023). *Пророк чи еретик? Релігійний світогляд Івана Франка та його взаємини з духівництвом*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
472. (2020). *Михайло Рудницький (1889–1975): бібліографічний покажчик* / Софія Когут. Національна Академія Наук України, Львівська національна бібліотека України ім. В. Стефаника.
473. Михалейко, А. (2023). *Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

474. Мілош, Ч. (2021). *Історія польської літератури до 1939 року*. Перемишль: Південно-Східний Науковий Інститут в Перемишлі/
475. Мокрик, Р. (2021). Пам'ять землі: Бабин Яр Івана Дзюби. *Локальна Історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/ramiat-zemli-babin-iar-ivana-dziubi/>
476. Монолатій, І. (2015). *Вічний жид з Коломиї. «Українець» Мойсеєвого визнання Яків Саулович Ореши тайн*. Коломия: Лілея–НВ.
477. Монолатій, І. (2023). *Макогін псевдо Розумовський. Уявлена українська людина*. Івано-Франківськ: Лілея–НВ.
478. Омельчук, О. (2017). Архів Михайла Рудницького. Слово і Час. №10. С. 125–126.
479. Омельчук, О. (2008). Західництво Михайла Рудницького в контексті літературно-критичних засад. *Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму*. / за ред. Т. І. Гундорової. Київ: ВД «Стилос», С. 137–151.
480. Осташко, Т. (2022). *Україна В'ячеслава Липинського*. К.: Темпора.
481. Ощипок, Н. (2015). *Повернення із забуття. Михайло Мочульський у літературному процесі кінця XIX – початку XX століття*. Національна Академія Наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.
482. Павлишин, О. (2013). *Євген Петрушевич 1863–1940. Ілюстрований біографічний нарис*. Львів: Манускрипт-Львів.
483. Пайпс, Р. (2001). *Струве: левый либерал, 1870–1905. Том 1*. М.: Московская школа политических исследований.
484. Палієнко, А. (2013). Семіотичний аналіз медіа тексту: теоретичні основи // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. №111. С. 225–228.
485. Панченко, В. (2015). Левко Юркевич vs Ленін і Сталін. Історія одного передбачення. *Український Тиждень*. 8 серпня

- 2015 року. <https://tyzhden.ua/levko-iurkevych-vs-lienin-i-stalin/>.
486. Панчук, М. (2022). Актуальність ліберальної ідеї в Україні: досвід перших політичних партій. *INTERMARIUM: history, policy, culture*. Issue 10, с. 25–36.
487. Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: ЛА «Піраміда».
488. Пеленський, З. (1974). Між двома конечностями / Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, Видання фундації ім. Євгена Коновальця, С. 502–525.
489. Пересунько, Т. (2019). *Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира»*. Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). К.: Видавничий дім «АртЕк».
490. Петровський-Штерн, Й. (2018). Анти-імперський вибір. Постанова українсько-єврейської ідентичності. Київ: Критика.
491. Пехів, В. (2008). Італійський вектор зовнішньої політики ОУН. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 612: Держава та армія, с.36–140.
492. Поліщук, М. (2009). «Жидобандерівці» і «австрійський генштаб»: націоналісти в радянській карикатурі. URL:http://texty.org.ua/pg/article/mykolap/read/10147/Zhydobanderivci_i_avstrijskuj_genshtab_nacionalisty_v_radanskij
493. Пономарьов, В. (2021) *Цвітіння чудової квітки. Ольгерд Бочковський і відродження нації*. К.: Дух і Літера.
494. Поппер, К. (1994). *Відкрите суспільство та його вороги*. Том 2. Київ: Основи.
495. Портнов, А. (2011). *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*. К.: Критика.
496. Портнов, А. (2012, 5 квітня). Ленін і більшовизм в українській соціалістичній думці першої третини ХХ століття. *Historians.in.ua*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/209>.

497. Процик, А. (2023). «Молода Європа» Джузеппе Мадзіні і початки модерного націоналізму у Східній Європі. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
498. Ред. Гобсбаум, Е., Рейнджер, Т. (2010). *Винайдення традиції*. К.: Ніка-Центр.
499. Ред. Лисяк-Рудницький, І. (1976). *Вячеслав Липинський. Архів. Том 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського*. Філадельфія, Пеннсілванія.
500. Ред. Роздольський, Р. (2019). *Паціфікація Галичини 1930 року. Документи. Том I*. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського католицького університету.
501. Романюк, М., Галушко, М. (2003). *Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Т.3. Кн.1. 1920-1928*. Львів: Світ.
502. Романюк, М., Галушко, М. (2003). *Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. –Т.3. Кн. 2. 1929-1939*. Львів: Світ.
503. Рубльов, О. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ: Інститут історії НАН України.
504. Рубльов, О. (1994). *Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50- ті роки ХХ ст.* Київ: Наук. Думка.
505. Садовий, В. (2014). Їде, їде Зельман або Цікава сторінка з історії Дрогобича. URL: <http://droginfo.com.ua/content/view/5924/>.
506. Сахновський, Є. (2006). Семіотика як метод гуманітарних наук: (ще) нереалізована пропозиція. *Ейдос*, 2, с. 217–224.
507. Сирота, Л. (2012). Літературна критика М. Рудницького 1920–1930-х рр. і сучасна компаративістика. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. Вип. 20. Ч. 2. С. 142–153.
508. Сирота, Л. (2011). Михайло Рудницький і українські письменники-дебютанти. *Slavia Orientalis*. Rok Tom LX, Nr. 1. С. 49–66.

509. Скаун, Р. (2012). *«Паціфікація»: польські репресії 1930 року в Галичині*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
510. Скрутон, Р. (2022). *Консерватизм. Запрошення до великої традиції*. К.: Наш формат.
511. Снайдер, Т. (2011). *Криваві землі. Європа між Гітлером та Сталіном*. Львів, «Грані-Т».
512. Снайдер, Т. (2020). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка*. К.: Човен.
513. Сосновський, М. (1974). *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк–Торонто.
514. Соколов, Б. (2017). Історія спритної людини. *День*. Вип. 187–188. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/istoriya-sprytnoyi-lyudyny>
515. Соколов, Б. (1999). *Михаил Тухачевский: жизнь и смерть «Красного маршала»*. Смоленск: Русич. URL:<http://militera.lib.ru/bio/sokolov/index.html>.
516. Солдатенко, В. (2006). *У пошуках соціальної і національної гармонії (ескізи до українського комунізму)*. К.: Світогляд.
517. Спицька, О. (2018). Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій. Київ, №1 (5). С. 188–213.
518. Спицька, О. (2017). Документи про участь об'єднаної делегації УНР та ЗУНР у Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Число 28. С. 229–250.
519. Сусак, В. (2010). *Українські мистці Парижа: 1900–1939*. К.: Родовід; Абабагаламага.
520. (2020). *Стратегії мемуарної та мандрівної літератур західноукраїнських письменників другої половини XIX – першої половини XX століття. Колективна монографія /*

- Національна Академія Наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів.
521. Струве, К. (2022). *Німецька влада, український націоналізм, насильство проти євреїв: Літо 1941 року в Західній Україні*. К.: Дух і Літера.
522. Томюк, І. (2013). Розенберг як один із чільних представників української національної течії в Комуністичній Партії Східної Галичини. *Гілея: науковий вісник*. 2013. №75. с. 69–71.
523. Тош, Дж. (2000). *Стремление к истине*, М.: Изд-во «Весь мир».
524. Уайт, Х. (2002). *Метаистория: историческое воображение в Европе XIX века*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
525. Упор. О. Проценко, В. Лісовий. (2009). *Лібералізм: Антологія. 2-ге вид.* Київ: ВД «Простір», «Смолоскип».
526. Фан, Р. (2019). *Історія Єврейської національної автономії в період Західно-Української республіки*. Львів: Україна Модерна; Манускрипт-Львів.
527. Флек, Л. (2019). *Як постає та розвивається науковий факт. Вступ до вчення про мисленнєвий стиль і мисленнєвий колектив*. Чернівці: Видавництво ХХІ.
528. Чедолума І. (2012, 7 вересня). Друге відкриття Івана Лисяка-Рудницького. Україна Модерна. URL: <https://uamoderna.com/event/2-vidkrittya-ivana-lisyaka-rudniczkogo-1>
529. Чедолума, І. (2023, 20 квітня). Лібералізм як невловима категорія. Роздуми над книгою: Helena Rosenblatt. *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press, 2018. *Україна Модерна*. 2023. <https://uamoderna.com/notes/liberalizm-iak-nevlovyma-katehoriia-rozdumy-nad-knyhoiu-helena-rosenblatt-the-lost-history-of-liberalism-princeton-university-press-2018-liberalizm-iak-nevlovyma-katehoriia/>.
530. Чедолума, І. (2012). Михайло Рудницький та боротьба проти «Школи Грушевського» у Львові. Науковий

- вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. №1. С. 110–119.
531. Чедолума, І. (2021). Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу. Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет. Т. 43. С. 251–260.
532. Чедолума, І. (2021, 20 квітня). Новий погляд на феномен українського шістдесятництва. Україна Модерна. URL: <https://uamoderna.com/event/novij-poglyad-na-fenomen-ukrainskogo-shistdesyatnicztva>
533. Чедолума, І. (2021, 19 жовтня). Українсько-єврейські відносини – це не тільки історії взаємних образ, а й історії поєднання – історик. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/ukrains-ko-ievreys-ki-vidnosynu-tsene-til-ky-istorii-vzaiemnykh-obraz-a-y-istorii-poiednannia-istoryk>
534. Черченко, Ю. (2004). Неопублікований лист Мілени Рудницької до Муссоліні. *Історичний журнал*, №12, с. 76-80.
535. Шама, О. (2019). Инструкция к дружбе. Как 65 лет назад в СССР решили отпраздновать «воссоединение Украины с Россией», *Новое Время*. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/instrukcii-k-druzhbe-kak-65-let-nazad-v-sssr-reshili-otprazdnovat-vossoedinenie-ukrainy-s-rossiey-50025921.html>
536. Шевельов-Шерех, Ю. (2017). *Я– мене – мені... (і довкруги). Спогади. В Україні*. Харків; Нью-Йорк: Видавець Олександр Савчук.
537. Шкандрій, М. (2015). *Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років*. К.: Ніка-Центр.
538. Шорске, К. (2003). *Віденський fin-de-siècle: Політика і культура*. Львів: ВНТЛ-Класика.
539. Шпорлюк, Р. (2010). *У пошуках майбутнього часу: статті та есеї*. Львів: Грані-Т.

540. Юрій Липа і Дмитро Донцов: змагання ідей чи особистостей? *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 21, С.6-9. URL:http://dontsov.info/index.php?option=com_content&view=article&id=112:obagan-qjurij-lypa-i-dmytrodoncov-zmagannja-idej-chyosobystostejq&catid=36:poslidovniki&Itemid=41
541. Abramson, H. (1999). *A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917-1920*. Harvard.
542. Amar, T.C. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press.
543. Aron, H., Holland, E. (2022). Beyond the 'End of History': Nationalism, Liberalism and the War in Ukraine. *Istituto Affari Internazionali*. URL: <https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2222.pdf>.
544. Bellezza, S.T. (2019). *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. Edmonton; Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
545. Brown, K. (2003). *A Biography of No Place – From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Cambridge: Harvard University Press.
546. Bunyk, M., Krasnozhon, L. (2018). Liberalism in Ukraine. *Econ Journal Watch*, 15 (1), pp. 83–104.
547. Chedoluma, I. (2020). Images and Representations of the Rudnytskyi Family: The Case of Ukrainians in Galicia Between the Wars. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVIENSIA*. Vol. 18. P. 49–66.
548. Cosman, I. (2013). Rational and Irrational Beliefs and Coping Strategies Among Transylvanian Holocaust Survivors: An Exploratory Analysis. *Journal of Loss and Trauma*. №18. P. 179 –194.

549. Edele, M. (2018). Toward a General Theory of Action in Total War and Genocide: Evgeny Finkel on Choice and Survival during the Holocaust *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*. Spring Volume 36, Number 1. P. 190–199.
550. Ed. Miller, D. (1991). *Liberty (Oxford Readings in Politics and Government)* / 1st Edition. Oxford University Press.
551. Engel, D. (2018). Analyzing Jewish Behavior during the Holocaust *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*. Spring Volume 36, Number 1. P. 183–189.
552. Erlacher, T. (2021). *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes. An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. Harvard Ukrainian Research Institute..
553. Ertman, T. (1998). Review: Democracy and Dictatorship in Interwar Western Europe Revisited. *World Politics*. Apr. Vol. 50. No.3 P. 475-505.
554. Finkel, E. (2017). *Ordinary Jews: Choice and Survival during the Holocaust*. Princeton: Princeton University Press.
555. Gancarz, B. (2006). *My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalność Wacława Lipińskiego*. Kraków, ARCANA.
556. Gellner, E. (1998). *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge University Press.
557. Genyk, M. (2014). Українська рецепція «Культури», w: Giedroyc a Ukraina. *Українська перспектива Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury»*, Warszawa,. S. 164–184.
558. Greene, R. (2010). Conceptualizing a Holocaust Survivorship Model. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, № 20. P. 423–439.
559. Hnatiuk, O. (2006). Piotr Dunin-Borkowski. *Zeszyty Historyczne*. Nr. 155. S. 188–225.
560. Hutnikiewicz, A. (1994). *Młoda Polska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

561. Ignatieff, M. (2000). *A Life: Isaiah Berlin*. Vintage Uk.
562. Janowski, M. (1998). *Polska myśl liberalna do 1918 roku*. Kraków–Warszawa.
563. Janowski, M. (2000). Wavering Friendship: Liberal and National Ideas in Nineteenth Century East Central Europe. *Ab Imperio*. №3–4. С. 69– 90.
564. Jarno, W. (2018). Alfred Biłyk (1889–1939) – legionista, komendant Miasta Łodzi, adwokat i wojewoda. *Łódzcy bohaterowie 1918 roku*. Redakcja Witold Jarno, Przemysław Waingertner: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, S. 55–79.
565. Kijek, K. (2017). *Dzieci modernizmu: Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
566. Kolakowski, L (1978). *Main Currents of Marxism. The Golden Age*. Oxford. Clarendon Press.
567. Konstantynow, D., G. Krzywiec (2013). «*Obcy i niemili.*» *Antysemickie rysunki z prasy polskiej 1919–1939*, Warszawa.
568. Kozak, Ł. (2021). *Upiór. Historia naturalna*. Warszawa: Fundacja Evviva L'arte.
569. Kurylo, T. (2014). The «Jewish Question» in the Ukrainian Nationalist Discourse of the Inter-War Period. *Polin*, Volume 26. Oxford, Portland, Origon: The Littman Library of Jewish Civilization, pp. 233–258.
570. Lewis, P. (2000). *Modernism, Nationalism and the Novel Book*. Cambridge University Press.
571. Lovejoy, A. (1936). *The Great Chain of Being: A study of the History of an Idea*. Harvard University Press.
572. MacMillan M. (2007). *Paris 1919: Six Minth That Changed the World*. Random House Publishing Group.
573. Manekin, R. (2017). Being Jewish in Fin de siècle Galicia: The View from Salo Baron's Memoir. *Hava Tirosh-Samuelson and*

- Edward Dąbrowa, eds., The Enduring Legacy of Salo W. Baron.* Kraków: Jagiellonian University Press, P. 81–98.
574. Manekin, R. (2005). The Lost Generation: Education and Female Conversion in Fin-de-Siècle Cracow. *Polin: Studies in Polish Jewry*, Vol. 18. P. 189–219.
575. Matusiak, A. (2006). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Modej Muzy»*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
576. Mazower, M. (1999). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Alfred A. Knopf.
577. Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of Social Representations. *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University, p. 3–69.
578. Müller, J-W. (2011). *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*. Yale University Press.
579. Neumann, I. (1999). *Uses of the Other: «The East» in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
580. Nowak, M. (2018). *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
581. Petrovsky-Stern, Y. (2021). A Paradigm Changing Day: Jews, Ukrainians, and 25th Anniversary of the Babyn Yar. *Patryshyn Memiral Lecture*. HURI. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuf0Xa3axiM>
582. Petrovsky-Stern, Y. (2015). On the Other Side of Despair: Cossacks and Jews in Yuri Kosachs's The Day of Rage. *Amelia Glaser, ed., Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising*. Stanford; Stanford University Press,. P. 182-196.
583. Petrovsky-Stern, Y. (2003). Reconceptualizing the Alien: Jews in Modern Ukrainian Thought. *Ab Imperio*. №4. 2003, pp. 219–580.

584. Porter, B. (2000). *When Nationalism Began to Hate: Imaging Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*. New York, Oxford University Press.
585. Procyk, A. (1995). *Russian Nationalism and Ukraine. The National Policy of the Volunteer Army during the Civil War*. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies.
586. Rosenblatt, H. (2018). *The Lost History of Liberalism*. Princeton University Press.
587. Sawa, M. (2016). *Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna- Rudnyckiego (1896–1995)*. Lublin: IPN.
588. Seegel, S. (2018). *Map Man. Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe*. The University of Chicago Press.
589. Simonek, S. (1997). *Ivan Franko und die «MoIoda Musa». Motive in der westukrainischen Lyrik der Modern*. Koln–Weimar–Wien: Bohlau. Verlag.
590. Shore, M. (2009). *Caviar and Ashes*. Yale University Press.
591. Shkandrij, M. (2023). In the maelstrom: the Waffen-SS «Galicia» Division and its legacy. Montreal & Kingston; London; Chicago: McGill-Queen's University Press.
592. Shkandrij, M. (2009), *Jews in Ukrainian Literature. Representation and Identity*, Yale University Press.
593. Skandrij, M. (2015). Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956. Yale University.
594. Sloin, A. (2018). Choice, Politics, and the Anomalies of Survival. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*. Spring. Volume 36, Number 1. P. 232–238.
595. Sloss, L. D., Dickinson, L.A. (2022). The Russia-Ukraine War and the Seeds of a New Liberal Plurilateral Order. *American Journal of International Law*. Volume 116. Issue 4. October 2022, pp.798–809.
596. Snyder, T. (1998). *Nationalism, Marxism and Modern Central Europe. A biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872–1905)*. Ukrainian Research Institute, Harvard University.

597. Snyder, T. (2005). *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. Yale University Press.
598. Tammes, P. (2007). Survival of Jews during the Holocaust: the importance of different types of social resources. *International Journal of Epidemiology*. №36, P. 330–335.
599. Тomenko, М. (1996). The Liberal idea in Ukraine. Ізборнік. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/e04.htm>.
600. Trilling, L. (2008). *The liberal imagination*. New York review books.
601. Veidlinger, J. (2021). *In the Midst of Civilized Europe: The Pogroms of 1918–1921 and the Onset of the Holocaust*. New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company.
602. Vovchko, M. (2019, 21–23 March) Jewish-Christian marriage in Galicia: the Case of Ivan Rudnyts'kyi and Ida Spiegel. Доповідь на конференції «*The Rudnytsky's Family and the Making of Ukraine*». *Institut für die Wissenschaften vom Menschen*. Vienna.
603. Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system IV. Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. University of California Press.
604. Wawrzieniuk, P. (2018). «Lwów Saved Us»: Roma Survival in Lemberg 1941–44. *Journal of Genocide Research*. 20:3. P. 327-350.
605. Winklowska, B. (1998). *Nad Wisłą i nad Sekwaną. Biografia Tadeusza Boya-Żeleńskiego*, Warszawa.
606. Wiślicz, T. (2020). *Zelman Wolfowicz i jego rządy w starostwie drohobyckim w połowie XVIII w.* Kraków, Universitas.
607. Wood N.D. (2010). *Becoming Metropolian. Urban Selfhood and the Making of Modern Cracow*. Northern Illinois University Press.
608. Zipperstein, S. (2018). *Pogrom: Kishinev and the Tilt of History*. New York: Liveright Publishing.

IV. Енциклопедії та довідкова література

609. Голобуцький, П. (2005). Інтелігенція та інтелектуали. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», URL: http://www.history.org.ua/?termin=Inteligencija_ta_intelektualy.
610. Дей, О. (1969). Словник українських псевдонімів та криптонімів. Київ: Видавництво «Наукова Думка».
611. Ковалів, Ю. (2007). *Літературознавча енциклопедія у 2 т.* Т.2, К.: ВЦ «Академія», с. 64–65.
612. Попов, Ю. (2001). *Модернізм* / Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври.
613. Уявна мапа. Літературний Львів. 1939. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/projects/litlviv/virtualmap/anthropos/tudor-stepan/relation/anthropos/rudnytskyi-mykhaylo/target/1939>
614. (2002). Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис.

V. Перелік ілюстрацій

Фотографії Михайла Рудницького взяті з його особистого архіву. Зберігаються в Інституті літератури Національної Академії Наук ім. Т. Шевченка Відділ рукописних фондів і текстології. Ф.263. Михайло Рудницький.

Ілюстрації періодичних видань з Відділу Україніки ЛННБ України ім. В. Стефаника

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Ададуrow, Вадим 126
Адамович, Петро 133, 139
Айзеншток, Ієремія 362
Айнштайн (Ейнштейн),
Альберт 167
Амар, Тарік Сиріл (Amar Tarik
Syril) 60, 61, 282, 302
Андропов, Юрій 315
Андрющенко, Едуард 368
Антонич, Богдан-Ігор 203, 204,
251
Арендт, Ганна 42
Арон, Раймон 129
- Бабій, Олесь 225
Баган, Олег 39, 55,
Бажан, Микола 11, 13, 293
Балабан, Микола 272
Банах, Іван 70,
Бандера, Степан 309, 330
Баран, Євген 55
Баран, Степан 208
Барбей д'Орвілі, Жуль-Амеде
210
Барвінський, Василь 31, 283,
292, 297, 320, 336, 337
- Барвінський, Олександр 84, 90
Баррес, Морріс 191
Бартель, Казімеж 271
Бартошович, Адам-Домінік
236
Бачинський, Євген 107
Беген, Олег 20
Беляєва, Єлена 314
Беляєв, Владімір 13, 60, 285,
299, 301, 302, 304, 309,
310-342, 371, 372
Беляєв, Іван 289, 307
Бемко, Володимир 68, 80, 85,
87, 90, 91, 92, 94
Беницький, Андрій 68
Бентам, Джеремі 217
Бердяєв, Микола 129, 161
Берія, Лаврентій 324, 325, 326
Бергсон, Анрі 96, 108, 118, 120,
191, 192, 244
Берлін, Ісайя, 22, 42, 380
Белінський, Віссаріон 240
Б'єрсон, Б'єрнстєрне 181
Бжозовський, Станіслав 113,
118, 192, 217, 237, 239,
240, 241, 242, 243, 244,
245, 251

- Бич, Лука 135
Білик, Альфред 93, 157
Біляшевський, Ераст 359-361
Бірчак, Володимир 96, 98
Блум, Леон 225
Богуславський, Константін 325
Бодлер, Шарль 210
Боднар, Олег 54,
Боднарович, Осип 200, 220,
275
(Бой)-Желенський, Тадеуш
199, 237, 238, 239, 252,
268, 271, 272
Бокль, Генрі Томас 217
Бородайко, Богдан 68, 80, 85,
87, 90, 91, 92, 94
Борщак (Баршак), Ілько 125,
126, 134, 135, 136, 138,
205, 342, 343
Бочковський, Ольгерд-Іполит
33, 111, 178, 179, 180,
181, 206, 378
Брандес, Жорж 165, 166, 232
Бредбері, Рей 362
Бурдье, П'єр 44, 45, 196, 198,
201, 205

Вайт, Гайден 51
Валгіна, Ніна 52.
Валері, Поль 160
Валіцький, Анджей, 44
Валлерстайн, Іммануїл 23
Василевська, Ванда 251
Василик, Анастасія 54, 56, 276
Вахнянин, Анатоль 84
Вебер, Макс 185
Величенко, Степан 20,
Венланд, Анна-Вероніка 20, 85
Веретюк, Оксана 59
Верлен, Поль 96, 210
Винниченко, Володимир 107,
357
Виспянський, Станіслав 98
Витвицький, Степан 160
Вишневский, Сергей 304, 305
Вільюман, Вігольд 362
Вільде, Ірина 61, 204, 286, 296,
297, 299, 300, 319
Віппер, Борис 161
Віткевич, Роман 271
Вітмен (Уітман), Волт 210
Вовчко, (Vovchko) Марія 58,
77, 78, 79, 82,
Возняк, Михайло 12, 61, 283,
288, 293, 294, 297, 305,
306
Волдрон, Джон 40
Волинець, Надія 68, 90
Волчук, Роман 70, 154, 271
Врангель, Пьотр 139, 140

Габсбург, Вільгельм
(Вишиваний, Василь)
309

- Гаврисевич, Мирон 211
- Гайдабура, Валерій 56, 276
- Гайне, Генріх 217, 231
- Гай-Нижник, Павло 20, 41, 122
- Галан, Ярослав 31, 200, 250,
262, 265, 293, 296, 300,
335, 339, 346
- Галафре, Леонід 134, 135, 136,
- Галіп, Артем 125, 126, 133,
135, 136, 137, 138
- Галушко, Марія 220
- Гамеун, Кнут 210
- Гарбузюк, Майя 56, 276
- Герасимчук, Василь 211, 258
- Гербурт-Гейбович, Станіслав
103
- Герцен, Александр 92
- Гете, Йоганн Вольфганг 376
- Гешелес, Генрик 153
- Гирич, Ігор 14, 20, 111
- Гірний, Іван 220
- Гітлер, Адольф 285
- Гнатевич, Богдан 258
- Гнатишак, Михайло 200, 204,
205
- Гнатюк, (Hnatiuk) Оля 25, 55,
60, 149, 153, 157, 180,
262, 263, 268, 273, 275,
276, 277, 319
- Гобсбаум, Ерік 187
- Говикович, Альфред 158
- Голлендер, Тадеуш 227, 249,
251, 252
- Голик, Роман 151, 201
- Голян, Роман 258, 259
- Голубець, Микола 230, 272
- Гомза, Іван 175
- Гон, Максим 379
- Гончаренко, Ольга 57, 247
- Горбатюк, Володимир 289, 306
- Гординський, Святослав 69,
200, 204, 228, 266, 267,
271, 279, 331, 343-345
- Гординський, Ярослав 218
- Гордієнко, Петро 333
- Горинь, Богдан 70, 359
- Горська, Алла 360, 361
- Грін, Роберта Р. 46,
- Грицак, Ярослав 10, 32, 56, 70,
100, 353, 376
- Грубер, Ева 268
- Грушевський, Михайло 13, 14,
159, 288, 290, 291, 292,
293, 307, 325
- Грушецький, Іван 292, 294,
296, 322, 352
- Гулько, Ярослав 56
- Гуревич, Арон 32
- Г'юро, Жорж 128
- Габор, (Габор) Василь 159
- Гедройць, Єжи 379
- Гелнер, Ернест 25,
- Геник, Микола 379
- Глязер, Кароліна 76, 79

- Дарвін, Чарльз 96
Дашкевич, Ярослав 60, 61, 79,
258, 289, 291, 293, 306,
310, 316, 321, 352
Дей, Олексій 61
Дейвіс, Норман 32
Демська-Будзуляк, Леся 59, 96,
98, 99
Денисюк, Іван 59, 104
Дзюба, Іван 70, 361
Джадт, Тоні 52, 92, 377
Домбровський, Олександр 258
Донцова-Бачинська, Марія 250
Донцов, Дмитро 18, 30, 33,
112, 170, 180, 188, 191,
192, 193, 194, 195, 196,
200, 202, 204, 206, 211,
212, 213, 227, 228, 231,
252, 253, 345
Дорошенко, Володимир 14,
187
Достоевський, Фьодор 194, 310
Драгоманов, Михайло 10, 20,
21, 22, 83, 164, 165, 167,
180, 184, 185, 186, 187
Драй-Хмара, Михайло 209
Драч, Іван 361
Дунін-Борковський, Пйотр
157, 158, 250, 364
Дюбрей, Шарль 136, 137
Дядюк, Мирослава 18, 68, 76,
77, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
86, 87, 88, 257, 261, 275
Едель, Марк (Edel Mark) 48
Енгельс, Фрідріх 295
Єремєєва, Катерина 370
Єрмоленко, Володимир 172
Жаботинський (Зєєв),
Володимир 104
Жданов, Андрій 314
Жеромський, Стефан 209, 237,
238
Жід, Андре 232, 294
Заєць, Михайло 262
Заїкин, В'ячеслав 57, 161, 163,
176, 177
Зайцев, Олександр 18, 20, 24,
191, 193, 195, 227, 231
Залозецький, Володимир 176
Захер-Мазох, Леопольд 74
Заячківський, Микола 158
Зельман (Зєєв) Вольфович,
222, 223, 230
Зерова, Софія 209
Зеров, Микола 11, 63, 117, 153,
194, 197, 209, 210, 254,
354, 357
Золя, Еміль 92,
Зорівчак, Роксолана 56, 70,
278, 354, 368
Ібсен, Генрік 217

Іжиковський, Казимир 240	Колаковський (Kolakowski), Лєшек 217, 240, 241, 242, 243
Ільницький, Микола 39, 59, 67, 70, 162, 200, 205, 207	
Ільницький, Данило 203	Колесса, Олександр 106, 283 Колінгвуд, Робін Джон 31, 32, 376
Каганович, Лазар 13, 286, 292, 294, 297, 318	Колосовський, Володимир 123, 133, 134, 135, 139, 140,
Казен, Поль 108	Колтунюк, Ярослав 158
Каневська, Ірина 111	Комариця, Мар'яна 57
Карманський, Петро 69, 96, 98, 99, 112, 188, 272, 273, 287, 297, 298, 319, 320, 325	Коновалець, Євген 128, 150, 191, 309, 329
Кассон, Герберт 167	Конрад, Джозеф 210
Квіт, Сергій 18, 53, 189, 191, 193, 199, 310, 316	Константинов, (Konstantynow) Даріуш 211
Келлер-Крауз, Казімеж 241, 243	Копиця, Давид 327, 329
Керницький, Іван 220	Корань, Іванка 60
Кікішев, Ніколай 301	Кордуба, Мирон 12, 70, 148, 258, 289, 293
Кисла, Юлія 49, 50,	Корнетко, Роман 359
Ключко (Франко), Анна 13, 14	Корнійчук, Олександр 265
Ковалів, Юрій 37,	Королева, Наталена 204
Когут, Софія 54, 56, 57, 58, 155, 161, 173, 237, 240, 244, 246, 251	Король, Антін 211
Козак, Богдан 56	Коссак-Шуцька, Софія 310
Козак, Едвард 220	Косач, Юрій 205, 228, 266, 281, 343, 345, 365, 366, 367
Козланюк, Петро 200, 262, 296, 299, 300, 319, 369	Косинін, Іван 98
Кожевников, (Кожевників) Петро 229, 230,	Костельник, Гавріїл 173, 321
	Коструба, Теофіл 80, 81
	Коць-Григорчук, Лідія 70, 353
	Коцюбинський, Юрій 211
	Кошиця, Олександр 128

- Кравець, Данило 207, 211,
Кравчук, Петро 303, 304
Крижанівський, Андрій 192,
203
Кримський, Агатангел 190
Крип'якевич, Іван 12, 61, 258,
287, 288, 289, 291, 292,
293, 297, 305, 306, 307,
370
Кроче, Бенедетто 165, 192
Круглашов, Анатолій 185
Круковський, Владзімеж 271
Крушельницька, Лариса 69, 70,
211, 214, 233, 368
Крушельницький, Антон 18,
155, 200, 211, 212, 213,
254, 367
Крушельницький, Тарас 18,
151, 156, 197, 211,
Кузеля, Зенон 90
Кузьма, Олекса 148, 149, 150,
Кульчицький, Олександр
(Лесь) 127, 158
Кук, Василь 339
Купрін, Іван 310
Курдидик, Анатоль 205
Курилова, Людмила 354
Курилюк, Кароль 246
Кучабський, Володимир 220
Кушнір, Володимир 122
Лапчинський, Георгій 212
Ле Бон, Гюстав 191
Левинський, Іван 116
Левицька, Іванна 157
Левицька, Марта 214
Левицький, Володимир 85, 156
Левицький, Дмитро 150, 157
Левицький, Кость 158, 211
Леконт де Ліль, Шарль 96
Ленель-Левастін, Олександра
178
Лептоха, Барбара 250
Лепкий, Богдан 97, 98, 153
Лепкий, Сильвестр 90
Лехнюк, Роман 20, 38, 39, 84
Ленін, Владімір 263, 264, 290
Лісовий, Василь 22, 40, 41
Лічук, Іван 236
Липа, Юрій 55, 252
Липинський, В'ячеслав 10, 18,
20, 21, 22, 23, 111, 112,
170, 175, 184, 186, 187,
378
Лисенко, Олександр 274
Лисяк, Павло 181, 344, 345
Лисяк-Рудницький, Іван 12, 18,
21, 22, 23, 56, 65, 83, 151,
162, 181, 182, 184, 185,
186, 199, 221, 273, 274,
279, 282, 345, 364, 365,
366, 367, 373, 380
Литвин, Костянтин 287, 322
Лишкевич, С. 162

Лозинський, Михайло 127	Мартович, Лесь 359
Лопатинський, Дам'ян 158, 275	Марченко, Михайло 265
Лукіянович, Денис 296, 325	Масарик, Томаш Гарриг, 21
Луначарський, Анатолій 108	Матковський, Іван 111
Луцький, Остап 96, 97, 98, 99	Матусяк, Агнешка 58, 97, 101
Лучинський, М. 135, 136	Медвідь, Ігор 164
Льйоса, Маріо Варгас 41, 170, 172, 381	Мельник, Андрій 309
Любомирська, Ізабелла 88	Мельничук, Юрій 334
Людкевич, Станіслав 98	Мельніков, Леонід 305
	Меріме, Проспер 210
	Мерінг, Франц 217
Мадзіні, Джузеппе 179, 206	Мешик, Павло 325
Мазепа, Ісаак 180	Михалейко, Андрій 270, 343
Мазовер, Марк 23,	Мілош, Чеслав 237, 238, 239, 241, 242, 247, 251
Маківчук, Федір 197	Могилянський, Михайло 209,
Маклаков, Ніколай 140	Мокрик, Радомир 380
Маковей, Осип 89, 95	Монолатій, Іван 208, 230
Макогон, Яків 230	Морачевський, В'ячеслав 250,
Мак'явеллі, Ніколло 144	Моррас, Шарль 140, 191
Маланюк, Євген 129, 200, 203, 205, 228, 251, 266	Моркотун, Сергій 133, 137, 139, 140
Малларме, Стефан 96	Моруа, Андре 249
Мальцев, Орест 341, 354	Мосендз, Леонід 200, 231, 251, 252
Мамчак, Іван 259	Моска, Гаєтана 191
Манан, П'єр 144	Московічі, (Moscovici) Серж 226, 235
Манекін, Рахель (Manekin Rachel) 58, 75, 78	Мох, Олександр 174, 175, 196, 198, 200, 232
Мануїльський, Дмитро 297, 322	Мочульський, Михайло 152
Маркс, Карл 107, 108, 120, 216, 217	Мудрий, Василь 150, 257, 258,
Мартиненко, Михайло 337	
Мартін, Тері 207	

- Муссоліні, Беніто 193, 259, 285
- Нагібін, Юрій 316,
- Назаренко, Юрій 370
- Назарук, Осип 10, 18, 23, 143,
175, 224, 229, 233, 261
- Нікольсон, Гарольд Джордж
122
- Німчук, Іван 150
- Ніцше, Фрідріх 90, 91, 96, 191,
240,
- Новаківський, Олекса 98
- Новицький, Вітольд 271
- Новицький, Костянтин 291
- Нойманн (Neumann), Івер 219
- Ньюмен, Джон-Генрі 113
- Оберлендер, Теодор 317
- Оглоблин, Олександр 14.
- Огоновський, Володимир 325
- Окуневський, Ярослав 150,
151, 214
- Олесницький, Євген 85,
- Олесницький, Ярослав 158
- Ольжич, Олег 200, 252,
- Ольшанська, Антоніна 82
- Омельчук, Олеся 57, 188
- Онацький, Євген 70, 126,
- Оренштайн, Яків 208
- Оркан, Владислав 98
- Ортега-і-Гассет, Хосе 169, 170,
171, 186, 381
- Осечинський, Василь 289
- Осташко, Тетяна 20,
- Орвін, Остап 100, 105, 113,
192, 236, 237, 240, 249,
250, 252, 262
- Ощипок, Наталя 152
- Павлишин, Олег 128
- Пайпс, Річард 42, 179
- Палієнко, Анна 52
- Паліїв, Дмитро 257, 258, 259
- Панейко, Василь 127
- Панківський, Кость 116
- Панчук, Марина 20,
- Паньківський, Кость 275, 277
- Парашук, Михайло 98
- Парет, Вільфред 191
- Пархоменко, Михайло 299,
300, 301
- Пастух, Тарас 58
- Пахолків, Святослав 58, 75, 82,
83, 84, 106
- Пачовський, Василь 99, 102
- Паше-Озерський, Микола 307
- Пашківський, Роман 220
- Пеленський, Зенон 178
- Пелехатий, Кузьма 262
- Пересунько, Тіна 128
- Петлюра, Симон 137, 138, 230,
309, 311,
- Петров, Віктор 11,

Петровський-Штерн (Petrovsky-Stern), Йоханан 208, 227, 281, 380	Равич, Пьотр Равич, Соломон 86 Рассел, Бертран 165 Рейнджер, Теренс 187
Петрушевич, Антін 127	Рибак, Натан 353
Петрушевич, Євген 128, 140, 159,	Ридз-Сміглий, Едвард 158
Петрушевич, Іван 65, 129, 130, 132, 138, 140, 149	Рильський, Максим 11, 209, 357, 360
Петрушевич, Лев 211	Рубльов, Олександр 60, 115, 116, 207, 211, 212, 299
Пизюр, Євген 182	Рудинський, Михайло 170
Піلسудський, Юзеф 24	Рудницька, Дарина 280, 355
Плехатий, Кузьма 300	Рудницька, Людмила 371-373
Плутарх 26	Рудницька (Олесницька), Марта 154, 214, 268, 280, 355
Полонецький, Бернард 100, 105, 236, 240, 252	Рудницька, Мілена 11, 12, 77, 81, 82, 83, 86, 151, 181, 221, 223, 224, 231, 233, 257, 258, 259, 260, 261, 275, 281, 355, 363
Полянський, Юрій 191	Рудницький, Антін 87, 151, 209, 222, 257, 356, 364
Пономарьов, Віталій 111	Рудницький, Володимир 85, 86, 87, 92, 113, 257, 274, 373
Попов, Юрій 36.	Рудницький, о. Михайло 76, 87
Поппер, Карл 31,	Рудницький, Іван 25, 26, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 101, 105, 110, 355
Портнов, Андрій 108, 161	
Постолок, Петро 152	
Пріцак, Омелян 181	
Проценко, Олег 22, 40, 41	
Путін, Владімір 377	
Пушкін, Олександр 310	
Пшибишевський, Станіслав 92, 98, 237, 238, 240	
Пюрко (П'юрко), Теодор- Богдан 87	
Пясецький, Олексій 158	

- Рудницький, (Кедрин) Іван 11, 12, 69, 81, 86, 90, 93, 113, 117, 127, 143, 149, 150, 151, 152, 181, 191, 222, 224, 225, 231, 233, 234, 257, 258, 259, 260, 261, 267, 278, 279, 298, 331, 355, 363, 364, 374
- Рудницький, Степан 288
- Рожнаковський, Владімір 371
- Роздольський, Роман 180
- Розенберг-Чорний, Людвік 208, 250
- Розенблатт, Гелена (Rosenblatt, Helena) 33, 42, 43, 176, 187
- Романюк, Мирослав 220
- Сава, (Sawa) Маріуш 61, 233, 364
- Савченко, Федір 134, 139
- Садовий, Володимир 223
- Сасвич, Омелян 211
- Саснко, Аристарх 134
- Самчук, Улас 205, 231
- Сандауер, Артур 153
- Сартр, Жан-Поль 41
- Сахновський, Євген 52
- Сварник, Галина 231, 252
- Сверстюк, Євген 70, 353
- Свенціцький, Іларіон 61, 116, 211, 212, 283
- Северин, Іван 98,
- Сембратович, Сильвестр 84
- Сидоренко, Григорій 124
- Сирота, Лілія 57, 68, 205,
- Сімонов, Константін 314,
- Скакун, Роман 180
- Скоропадський, Павло 120, 123, 137, 233
- Скрипник, Степан 258
- Скрутон, Роджер 32, 172
- Сливка, Юрій 67, 286, 297, 298, 299, 318, 325, 337, 363, 369
- Слиж, Адольф 70, 257, 268
- Слобода, Ганна 211
- Смолич, Юрій 11,
- Смолій, Валерій 44,
- Снайдер (Snyder), Тімоті 19, 24, 26, 113, 241, 243, 256
- Сокіл, Василь 365
- Сокіл, Євгенія 365
- Сокіл, Марія 364, 365
- Соколов, Боріс 139, 370
- Солдатенко, Валерій 20,
- Солецький, Петро 76
- Сорель, Жорж 108, 112, 191, 192, 243, 244
- Сосновський, Михайло 18
- Спицька, Оксана 68, 123, 124, 125, 134, 135
- Сталін, Йосип 49, 256, 268, 282, 324, 326

Старосольський, Юрій 374	Тиктор, Іван 220, 221
Стафф, Леопольд 237	Тимофєєва, Ольга 317, 371, 372
Степанів, Олена 258	Титмаєр (Пшерва), Казімеж 98
Стефаник, Василь 97, 266, 269, 283, 324	Тихолоз, Наталя 14,
Стефаник, Семен 324	Тичина, Павло 11, 190,
Стефанів, Василь 20,	Тишкевич, Михайло 125, 133, 134, 136, 137
Стефанівський, Михайло 315	Тобілевич (Карпенко-Карий), Іван 117
Стребун, Ілля 291, 292	Тобілевич, Марія 117
Стрийковський, Юліан (Песах Штарк) 153	Толстой, Лев 194, 217, 310,
Стріндберг, Август 237	Толстой, Алексєй 370
Струве, Кай 272	Томашівський, Степан 89, 127, 140, 160
Струве, Пьотр 42, 179	Тош, Джон 178
Студинський, Кирило 107, 152, 199, 219, 258, 266, 268	Тріллінг, Лайонел 40
Судоплатов, Павло 329	Троцький, Лев 216
Таммес, (Tammes, P.) Пітер 46,	Україна, Леся 269
Танюк, Лесь 360	Успенський, Глеб 240
Тарнавський, Остап 69, 110, 233, 264, 265, 268, 275, 277	Фан, Рубен 79, 379
Твардовський, Казімеж 247	Федак, Степан 116
Твердохліб, Сидір 98	Феденко, Панас 180
Теліга, Олена 200	Федорців, Федь 149, 150, 211, 212, 345
Терлецький, Омелян 289, 292, 293, 294, 307	Ферреро, Гульєльмо 186
Тудор, Степан 177, 200, 250, 251,	Флєк, Людвік 251
Турґєнєв, Іван 240, 310	Флобер, Густав 210
Тухачевський, Міхаїл 370	Фогель, Дебора 153
	Франко, Віра 368

- Франко, Зиновія 321
Франко, Люба 358
Франко, Іван 10, 13, 14, 26, 83,
87, 99, 100, 107, 110, 112,
118, 145, 164, 165, 166,
182, 184, 196, 197, 198,
199, 228, 244, 269, 283,
304, 307, 321, 358
Франко, Тарас 87, 358
Франко, Франсиско 381
Фуртак-Деркач, Марія 211
- Хвильовий, Микола 215, 216
Хижняк, Антон 291
Хмельницький, Богдан 378
Хрушов, Нікіта 305
- Цурковський, Ярослав 226,
227, 264, 265, 272, 273
- Чарнецький, Антін 69, 89, 93,
Чарнецький, Степан 98
Чайковський, Андрій 69, 115,
Червінський, Франтішек 174
Чернишевський, Ніколай 92,
Чергопруд, Пилип 135
Честертон, Гілберт Кіт 166, 167
Чех, Мирослав 180
Чехівський, Володимир 122
Чехов, Антон 194, 310,
Чижевський, Дмитро 11,
Чоботарів, Микола 230
- Чубатий, Лев 220
Чубатий, Микола 344
Чурук, Болеслав 274, 276
- Шавяк, Ярослав 374
Шама, Олег 308
Шаян, Володимир 177, 273,
Шевальє, П'єр 370
Шевельов (Шерех) Юрій, 111,
281, 378
Шекспір, Вільям 275, 288, 308
Шелухін, Сергій 63, 133, 138
Шептицький, Андрей 111, 270,
309, 339, 343, 357, 378
Шептицький, Климентій 111,
378
Шенберг, Арнольд 38
Шиллер, Фрідріх 217, 243,
Шинкарук, Володимир 40
Шкандрій,(Skandrij) Мирослав
40, 41, 59, 60, 204, 207,
223, 347
Шорске, Карл-Еміль 36, 103,
Шпенглер, Освальд 161, 175,
180, 191,
Шпитко, Осип 98
Шпитковський, Іван 293
Шпігель, Іда (Ольга
Рудницька) 25, 26, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 85, 87, 101,
105, 110, 233, 270, 275
Шпігель, Адольф 78

Шпігель, Макс 77	Janowski, Macej 103, 179, 206
Шпрагенс, Томас А. 41	Kijek, Kamil 178
Шраг, Микола 325	Krasnozhon, Leonid, 20
Шухевич, Степан 152	Kurylo, Taras 227
Щурат, Василь 283	Lewis, Pericles 104
Юзевський, Генрик 24,	Lovejoy, Artur 32
Юркевич (Рибалко), Левко 108	MacMillan, Margaret 121
Якимович, Богдан 69, 88, 115,	Miller, David 42,
Яновський, Юрій 13.	Muller, Jan-Werner 21
Яцків, Михайло 98, 101, 107,	Nowak, Magdalena 111
114, 250, 296, 319, 358	Porter, Brian 249
Abramson, Henry 379	Procyk, Anna 138
Bellezza, Simone Attilio 359,	Seegel, Steven 288
360	Shore, Marci 250
Brown, Kate 48	Simonek, Stefan 100
Bunyk, Mykola 20,	Sloin, Andrew 47
Cosman, I. 48	Tomenko, Mykola 20,
Engel, D. 48	Veidlinger, Jeffrey 93
Erlacher, Trevor 18,	Wawrzenuk, Piotr. 48.
Finkel, Evgeny 48	Winklowa, Barbara 272
Gancarz, Bogdan 111	Wiślicz, Tomasz 222
Hutnikiewicz, Artur 97	Wood, Nathaniel D. 96
	Zipperstein, Steven J. 93

Біографічно-публіцистичне видання

Ілля Чедолума

**Дилеми українського Мефістофеля:
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ
МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО
(1889–1975)**

Науковий редактор

Ігор Гирич

Літературний редактор

Наталія Трохим

Дизайн обкладинки

Антон Ситор

Верстка

Ігоря Стахіва

Підписано до друку.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Наклад прим.

Гарнітура Times New Roman.

Видавництво «Манускрипт-Львів»

Львів, вул.Тиверська 3/12, тел./факс.: 227 68 24